

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА СРПСКУ КЊИЖЕВНОСТ

СРПСКА ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКА ПЕРИОДИКА ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XIX И ПОЧЕТКА XX ВЕКА

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: проф. др Сава Дамјанов

Кандидат: мр Ивана Иконић

Нови Сад, 2015. године

UNIVERZITET U NOVOM SADU**FILOZOFSKI FAKULTET****KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA**

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Монографска документација
Tip zapisa: TZ	Текстуални штампани материјал
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Докторска дисертација
Ime i prezime autora: AU	Ивана Иконић
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Проф. др Сава Дамјанов, редовни професор Филозофског факултета у Новом Саду
Naslov rada: NR	Српска хумористичко-сатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века
Jezik publikacije: JP	Српски
Jezik izvoda: JI	срп. / енг.
Zemlja publikovanja: ZP	Србија
Uže geografsko područje: UGP	Војводина
Godina: GO	2015.
Izdavač: IZ	Ауторски репринт
Mesto i adresa: MA	Филозофски факултет, 21000 Нови Сад, Др Зорана Ђинђића 2
Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja 8 / stranica 393 / slika 135 / grafikona 0 / referenci 185 / priloga 3)
Naučna oblast: NO	Српска књижевност

Naučna disciplina: ND	Српска књижевност XIX и XX века
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Хумористичко-сатиричка периодика, Српска књижевност XIX века, Српска књижевност XX века, Карикатура, Историја Срба, Приватни живот Срба
UDK	070.487(497.11)"18/19"
Čuva se: ČU	Библиотека Филозофског факултета, Др Зорана Ћинђића 2, 21000 Нови Сад
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>У дисертацији су проучени српски хумористичко-сатирички листови с краја XIX и почетка XX века, тачније из периода 1881–1903. године. Трагано је за хумористичко-сатиричким прилозима како би се они укључили у корпус српске књижевности тог периода. Истраживање је спроведено применом критичко-методичког апарата за изучавање књижевно-уметничких дела. Основна идеја била је да се покаже да раније маргинализована грађа завређује пажњу историчара српске књижевности, јер прилози који су анализирани у раду показују да су у њима коришћене стилске фигуре и поступци као и у другим родовима и жанровима који су били третирано као норма српске књижевности. Прилози у српској хумористичко-сатиричкој периодици овог времена могу да буду одлична грађа не само за књижевну историју, већ и за историјску, социолошку, психолошку, културолошку или родну анализу. То је важно, јер се кроз хумористичке прилоге проговарало о темама које су биле табуиране и цензурисане у озбиљним политичким листовима. У <i>шаливој</i> периодици готово увек је постојао и ликовни део у виду карикатура које су пратиле текст. У раду се наглашава повезаност ликовног и текстуалног слоја тих прилога, тако да се помињу и неки од најзначајнијих твораца карикатуре код Срба из тог периода (Драгутин Дамјановић, Јосип Даниловац, Јован Јовановић Змај и други). Стога ови прилози могу да се проучавају и са аспекта ликовне уметности. Текстуални елемент</p>

	<p>карикатура имао је увек подтекст који је могао бити историјски, књижевни, па чак и религиозни, али који је обавезно био кључ за разумевање карикатуре. Данашњем читаоцу тај подтекст је далек и циљ рада био је да се он појасни и да се карикатура на прави начин протумачи. Показало се да су се аутори хумористичко-сатиричких прилога бавили пре свега политиком на микро и макро нивоу, црквеним темама, родним темама, путописним темама и другим. Рад показује велику актуелност хумористичко-сатиричке периодике у оно време и да су српски листови пратили трендове који су постојали у истоврсној литератури у Европи и шире.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>19. 02. 2010.</p>
<p>Datum odbrane: DO</p>	
<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>

University of Novi Sad

Faculty of Philosophy

Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Doctoral thesis
Author: AU	Ivana Ikonić
Mentor: MN	Prof. Dr Sava Damjanov, full time professor at the Faculty of Philosophy
Title: TI	Serbian humorous-satirical journals at the end of the 19 th and the beginning of the 20 th century
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Faculty of Philosophy, 21000 Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2
Publication year: PY	2015
Publisher: PU	Autoreprint
Publication place: PP	Novi Sad

Physical description: PD	(number of chapters 8 / pages 394 / illustrations 135 / graphs 0 / references 185 / appendix 3)
Scientific field SF	Serbian Literature
Scientific discipline SD	History of Serbian Literature of the 19 th and 20 th Century
Subject, Key words SKW	Humorous-satirical periodicals, Serbian literature of the 19 th century, Serbian literature of the 20 th century, Caricatures, Serbian history, Serbian private lifestyle
UC	070.487(497.11)"18/19"
Holding data: HD	Library of Faculty of Philosophy, Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	The dissertation examines a set of Serbian humorous-satirical journals at the end of the 19 th and the beginning of the 20 th century, in the period between 1881 and 1903. It aimed at identifying the humorous-satirical articles in order to include them in the Serbian literature of that period. The research was carried out by using the critical and methodical apparatus for studying literary and artistic works. The main idea was to demonstrate that previously marginalized material deserved proper attention of literary historians, since the articles analyzed in the dissertation contained both the figures of speech and literary procedures seen in other works and genres treated as normative in the Serbian literature. Articles in the Serbian humorous-satirical periodicals of that time could be an excellent material not only for literary history, but also for historical, sociological, psychological, cultural and gender research. This is important, having in mind that the comical articles spoke about the topics that were forbidden or censored in <i>serious</i> political journals. In <i>comic</i> periodicals, there was almost always a segment of fine art, displayed through caricatures accompanying the text. The dissertation emphasises this connection between the caricatures and the text. Therefore, it references some of the most prominent Serbian caricature artists of that

	<p>time (Dragutin Damjanović, Josip Danilovac, Jovan Jovanović Zmaj, etc.). Furthermore, these articles can be analysed from the point of view of fine arts. The textual element of caricatures always had the subtext which could be historical, literary, or even religious, and it was always the key to understanding the caricature. To the contemporary reader, this subtext is out of reach. The dissertation aims at making it understandable so as to correctly interpret the caricature. It became obvious that the authors of humorous-satirical articles predominantly dealt with politics on the micro and macro levels, clerical topics, gender issues, travel literature, and so on. The dissertation shows that the humorous-satirical periodical was highly resonant of its time and that Serbian journals followed the trends of the same kind of literature in Europe and elsewhere.</p>
<p>Accepted on Scientific Board on: AS</p>	<p>February 19th, 2010</p>
<p>Defended: DE</p>	
<p>Thesis Defend Board: DB</p>	<p>president: member: member:</p>

САДРЖАЈ

1.	АПСТРАКТ	10
2.	ABSTRACT.....	11
3.	УВОД.....	12
4.	ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКА ПЕРИОДИКА КОД СРБА У ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ	23
5.	КАРИКАТУРА.....	34
6.	СРПСКИ ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКИ ЛИСТОВИ.....	43
6.1.	БИЧ (1889–1890)	53
6.2.	БРКА (1882–1883; 1885–1915; 1918–1931)	79
6.3.	БУБАЊ (1896–1899).....	121
6.4.	ВРАГОЛАН (1894)	144
6.5.	ВРАЧ ПОГАЂАЧ (1896–1914)	165
6.6.	ГЕЏА (1892–1895).....	209
6.7.	ДАР-МАР (1881–1882)	236
6.8.	ЂАВОЛАН (1881)	256
6.9.	ЕРА (1882).....	263
6.10.	ЗВРЧКА (1883)	282
6.11.	ЛАЛИН РАБОШ (1895).....	293
6.12.	СТАРМАЛИ (1878–1889)	301
6.13.	ТЕЛЕФОН (1882–1883)	318
7.	ЗАКЉУЧАК.....	337
8.	ЛИТЕРАТУРА.....	353
8.1.	ПОПИС ПРИМАРНИХ ИЗВОРА.....	353
8.2.	КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА	357

ПРИЛОЗИ.....	366
ИЛУСТРАЦИЈЕ.....	367
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА.....	391
РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА.....	394

1. АПСТРАКТ

У дисертацији су проучени српски хумористичко-сатирички листови с краја XIX и почетка XX века, тачније из периода 1881–1903. године. Трагано је за хумористичко-сатиричким прилозима како би се они укључили у корпус српске књижевности тог периода. Истраживање је спроведено применом критичко-методичког апарата за изучавање књижевно-уметничких дела. Основна идеја била је да се покаже да раније маргинализована грађа завређује пажњу историчара српске књижевности, јер прилози који су анализирани у раду показују да су у њима коришћене стилске фигуре и поступци као и у другим родовима и жанровима који су били третирани као норма српске књижевности. Прилози у српској хумористичко-сатиричкој периодици овог времена могу да буду одлична грађа не само за књижевну историју, већ и за историјску, социолошку, психолошку, културолошку или родну анализу. То је важно, јер се кроз хумористичке прилоге проговарало о темама које су биле табуиране и цензурисане у *озбиљним* политичким листовима. У *шаљивој* периодици готово увек је постојао и ликовни део у виду карикатура које су пратиле текст. У раду се наглашава повезаност ликовног и текстуалног слоја тих прилога, тако да се помињу и неки од најзначајнијих твораца карикатуре код Срба из тог периода (Драгутин Дамјановић, Јосип Даниловац, Јован Јовановић Змај и други). Стога ови прилози могу да се проучавају и са аспекта ликовне уметности. Текстуални елемент карикатура имао је увек подтекст који је могао бити историјски, књижевни, па чак и религиозни, али који је обавезно био кључ за разумевање карикатуре. Данашњем читаоцу тај подтекст је далек и циљ рада био је да се он појасни и да се карикатура на прави начин протумачи. Показало се да су се аутори хумористичко-сатиричких прилога бавили пре свега политиком на микро и макро нивоу, црквеним темама, родним темама, путописним темама и другим. Рад показује велику актуелност хумористичко-сатиричке периодике у оно време и да су српски листови пратили трендове који су постојали у истој литератури у Европи и шире.

Кључне речи: Хумористичко-сатиричка периодика, Српска књижевност XIX века, Српска књижевност XX века, Карикатура, Историја Срба, Приватни живот Срба

2. ABSTRACT

The dissertation examines a set of Serbian humorous-satirical journals at the end of the 19th and the beginning of the 20th century, in the period between 1881 and 1903. It aimed at identifying the humorous-satirical articles in order to include them in the Serbian literature of that period. The research was carried out by using the critical and methodical apparatus for studying literary and artistic works. The main idea was to demonstrate that previously marginalized material deserved proper attention of literary historians, since the articles analyzed in the dissertation contained both the figures of speech and literary procedures seen in other works and genres treated as normative in the Serbian literature. Articles in the Serbian humorous-satirical periodicals of that could be an excellent material not only for literary history, but also for historical, sociological, psychological, cultural and gender research. This is important, having in mind that the comical articles spoke about the topics that were forbidden or censored in *serious* political journals. In *comic* periodicals, there was almost always a segment of fine art, displayed through caricatures accompanying the text. The dissertation emphasises this connection between the caricatures and the text. Therefore, it references some of the most prominent Serbian caricature artists of that time (Dragutin Damjanović, Josip Danilovac, Jovan Jovanović Zmaj, etc.). Furthermore, these articles can be analysed from the point of view of fine arts. The textual element of caricatures always had the subtext which could be historical, literary, or even religious, and it was always the key to understanding the caricature. To the contemporary reader, this subtext is out of reach. The dissertation aims at making it understandable so as to correctly interpret the caricature. It became obvious that the authors of humorous-satirical articles predominantly dealt with politics on the micro and macro levels, clerical topics, gender issues, travel literature, and so on. The dissertation shows that the humorous-satirical periodical was highly resonant of its time and that Serbian journals followed the trends of the same kind of literature in Europe and elsewhere.

Keywords: Humorous-satirical periodicals, Serbian literature of the 19th century, Serbian literature of the 20th century, Caricatures, Serbian history, Serbian private lifestyle

3. УВОД

*Anche ridendo si puo dir il vero.
И у шали се може истина казати.*

Талијанска пословица¹

Један од разлога због којег смо се одлучили да проучимо српску хумористичко-сатиричку периодику која је раније третирана као маргинална књижевност јесте потреба да се њена позиција преиспита с обзиром на ново читање традиције. Тај термин² описује начин којим се исписују странице савремене српске књижевне историје. Ново читање постаје све актуелније захваљујући потреби да се превреднују гранични годови канонског, официјелног „центра” српске књижевности. Окамењени поредак књижевног стваралаштва се ревидира уврштавањем појава које су донедавно припадале његовој „побуњеничкој периферији” (руски формалисти), како по естетским, тако и по књижевнотеоријским мерилима³ или му, као неуметничке, никако и нису могле приступити. С тим у вези, као

---

¹ Мото са унутрашњих страна корица *Забавног календара Винка Лозића* (1832; 1835) који је издавао и уређивао Јован Стерија Поповић (Стерија Поповић, 2003, стр. 52, 68).

² О потреби да се ревидира историја књижевности кроз процес њеног поновног читања луцидно је наговестио још осамдесетих година XX века Сава Дамјанов када је приредио тематски број *Поља* (Дамјанов, 1987, стр. 331) и по први пут употребио синтагму *читање традиције – српска књижевност искоса*, да би десетак година касније учествовао на округлом столу с готово идентичним насловом. Саопштења су одштампана у *Летопису Матице српске* 1997. године, под насловом „Ново читање традиције. Разговор”. Историја српске књижевности се не може само бавити центром, него и периферија подједнако завређује пажњу књижевних проучавалаца што је резултирало књигом есеја С. Дамјанова *Ново читање традиције*, Дневник, 2002, а већ 2008. године појављује се *Апокрифна историја српске (пост)модерне* истог аутора. Своју аспирацију за овим аспектом проучавања Дамјанов концизно дефинише у поднаслову *Ново читање традиције II*, Службени гласник, Београд, 2008. Тај нерв књижевног историчара непрекидно доводи у релације центар са маргинама српске књижевности, оспоравајући валидност официјелног канона (бројним пропустима и ограничењима) који твори НАДцентар, јер тај центар није центар, ако уз себе нема праву периферију као парадигму. Некадашња периферија сада је заокружена центром (Дамјанов, 2011 а, б, в – 2012а). Сличну књижевнокритичку мисију пред себе су ставили професори са Катедре за српску књижевност Филозофског факултета у Новом Саду и из других центара у којима се проучава српска књижевност.

³ Јован Скерлић је као својевремени заступник српске књижевне свести и савести оспоравао „високој” књижевности „индустријализацију” тј. појављивање на страницама дневних новина, јер се тако осујећује њена елитистичка позиција. Она тако бива потчињена, вулгарном укусу (не)књижевне публике („драгим читаоцима”): „новине угушују књиге”, а „приповетка у дневним листовима губи од своје уметничке

нова, активна „књижевна чињеница” (Tinjanov, 1991) од друге половине XX века појављује се целокупна српска периодична продукција XVIII–XX века (Кисић, Булатовић, 1996) која сада доспева у жижу интересовања. Иако је ова књижевност некада била скрајнута и сматрана „рубним просторима књижевног наслеђа” (Ераковић, 2009), ми данас покушавамо да поново откријемо праве вредности које су потиснуте у заборав.⁴ „Периферија” самоуверено продире у „центар” потискујући га ка „периферији” и тиме ствара нови, модификовани поредак књижевне историје (Eliot, 1991).

У жељи да поново ишчитамо традицију, определили смо се за изучавање корпуса српске хумористичко-сатиричке периодике која је заиста увек остајала на самим маргинама свести изучаваоца књижевне историје. Бројни писци који су сарађивали у хумористичко-сатиричкој периодици с краја XIX и почетка XX века, као и њихова дела, данас су мање-више потпуно или делимично заборављени. Аутори су се крили иза псеудонима, скраћених облика сопственог имена или су, пак, своје прилоге остављали непотписане из страха од цензуре.

Међутим, на њихов заборав утицали су и други чиниоци, које је дефинисао Горан Максимовић (2013):

Први је заснован на несумњивим слабостима или осредњостима њиховог књижевног дјела, које савременици нису уочавали, које можда нису хтјели да уоче због личног угледа и институционалног утицаја писаца у своме времену и својој средини или су то помињали само узгредно и потпуно незапажено у односу на често неодмјерене и громогласне похвале. Други разлог је заснован на несумњивим промјенама књижевног укуса и новим очекивањима каснијих генерација читалаца, на њиховом новом читалачком искуству, тако да дјело појединих популарних писаца из ближе и даље прошлости није више било актуелно, блиско и занимљиво новој публици у оној мери у којој је било прихватљиво за њихове савременике. Трећи разлог почива у нашем пословичном немару према истраживању и очувању умјетничке, културне и књижевне баштине, у одсуству организоване научне и културне политике, али и свјесном потирању вриједности из прошлости и намјерном минимизирању или обезвређивању националног идентитета, како у годинама социјалистичког братства и јединства у другој половини 20. вијека, тако и у

савршености, као што књижевна критика у једном политичком листу губи од свога достојанства и ауторитета” (Скерлић, 1964, стр. 179).

⁴ Ераковић сматра да:

уместо пригодног ламентирања над злехудом судбином поета гурнутих у својеврстан лимб књижевне историје, одлучили смо да конкретним примерима из српске књижевности 19. века, укажемо у којој мери је нужно ревалоризовати општеприхваћене ставове, не само о одређеним писцима, него и о читавим жанровима, упорно потискиваним на маргину само зато што нису одговарали књижевнотеоријским и естетским мерилима амбициозних медиокритета (Ераковић, 2009, стр. 5–6).

квазимондијалистичким стратегијама различитих самозваних културно-пропагандних кружока на почетку новог миленијума (Максимовић, 2013, стр. 5–6).

Избор текстова који ће у овом раду бити анализирани неће зависити од њихове књижевно-уметничке вредности, нити од утицајности и популарности њихових аутора у своје време, већ ће акценат бити стављен на одабране теме и њихову актуелност и хумористичко-сатирички набој. Мера којом ће се процењивати прилози у штампи јесте њихов хумор и сатира, а не књижевно-уметнички и естетски домет. Маргинализација текстова којима ћемо се бавити заиста је била условљена променом књижевног укуса и очекивања публике, али покушаћемо да одгонетнемо праву позадину текстова, као и њихових илустрација, што ће оживети бројне прилоге који се могу сматрати веома актуелним и данас. Овом ревалоризацијом хумористичко-сатиричких прилога у српској периодици покушаћемо да скренемо пажњу на српску историјску, уметничку, културну и књижевну баштину, јер пружа обиље материјала за даље истраживање.

Интересантна је чињеница да у српској журналистици почетком XXI века појам хумористичко-сатиричких листова какви су постојали крајем XIX и почетком XX века више готово и не познајемо. Ови шаљиви листови су толико радили на развоју српске журналистике, на слободи штампе, на праву на своје другачије мишљење да свакако имају легитимно право да се сматрају пионирима српског новинарства. Из перспективе књижевне историје они су још важнији, јер су радили на развијању и успостављању хоризонталних веза са укупном тадашњом хумористичком и сатиричком српском књижевношћу, али још важније и са вертикалом српске књижевности и њених хумористичко-сатиричких вредности, не само XIX и још ранијег XVIII века, о чему је писао Горан Максимовић (2003), него и раније до бележења у средњем веку и народној књижевности. Према прегледу хумористичких дела у дијакроничком низу (Иконић, 2011, стр. 19–20), може се видети да српска књижевност од средњег века наовамо бележи примере смеховних реакција на негативне појаве и понашања, првенствено повезане с уживањем алкохола, па се као примери наводе: *Мука блаженог Гроздија* (превод с грчког), *Црни биво у срцу* Гаврила Стефановића Венцловића, *Славено-сербски магазин* Захарија Орфелина, *Живот и прикљученија* Доситеја Обрадовића, *Причте или ти по простому пословице* Јована Мушкатировића, *Мали буквар за велику децу* Михаила Максимовића, *Мемоари* Симеона

Пишчевића, *Описаније живота* Саве Текелије, *Календари Винка Лозића* и *Милобруре* Јована Стерије Поповића итд. *Календари Винка Лозића* одличан су пример како се календарска књижевност пародирала, као што су касније хумористичко-сатирички листови били пародија озбиљних политичких листова, о чему ће у раду бити речи.

Само један век касније у односу на Стерију, у кроки прегледу историје излажења српске хумористичко-сатиричне штампе током XX века, Алек Марјано (1982) је упућивао на листове који су излазили, спорадично наводећи репрезентативне примере шаљивих текстуалних рубрика, карикатура и заглавља страница. Набрајајући имена периодичних издања која су све умеренија и све краћег животног даха, Марјано описује и квалитативни и квантитативни пад у излажењу српских публицистичких гласила у време Првог светског рата. Помиње „рововске листове” (*Кадикејски гласник*, *Мутна Марица*, *Дум-дум* са више од тридесет различитих назива, итд.), гласила у међуратном периоду (*Ера*, *Спадало*, *Хумор*, *Веселе новине*, *Брка*, *Геџа*, *Ђаво*, *Звоно*, *Шуш-муш*, *Фигаро*, *Ошишани јеж*, итд.) и само поименце наводи имена листова у периоду после Другог светског рата (*Гњаватор*, *Јеж*, *Ветрењача*, *Страдија*, *Весели свет*, *Осмех*, *Сатирикон*, итд.). Марјано закључује да су осамдесетих година XX века шаљиви листови практично искорењени (Марјано, 1982, стр. 76–92).

Српски лист хумористичко-сатиричке провенијенције који повезује XX и XXI век, а концепцијски у свему наставља традицију листова који су овде предмет наших истраживања, посебно *Комарца* (1861–1869) – како то истиче Сава Дамјанов (2012а, стр. 231) – је дуговеки *Ошишани јеж*. Под овим насловом излазио је 1935–1941. године. Обновљен је по завршетку Другог светског рата под именом *Јеж*.⁵ Овај лист доживео је свој зенит седамдесетих година XX века, да би деведесетих проживљавао тешке периоде кризе

---

⁵ У каталозима наших библиотека налазе се описи ова два листа: *Јеж*, *југословенски лист за хумор и сатиру* који је излазио од бр. 11 1945. године до бројева 2628-2629 1990. године и *Ошишани јеж* који почиње од броја 2640 почевши од јануара 1990. године. Душко М. Петровић поново покреће лист 1991. године под именом *Ошишани јеж*. Интересантно је да две деценије касније, маја 2011. године, исти овај дугогодишњи уредник *Јежа*, постаје главни уредник електронског портала *Ошишани јеж*, па тако ово дуговеко гласило хумора и сатире добија и своје електронско издање. Један од података до којих смо успели да дођемо је да је током периода 2009–2011. године *Јеж* излазио као црно-беле новине за читаоце свих боја и могао је да се набави само на београдским киосцима.

заједно са својим читаоцима. Лист је од самих почетака уз хумористичко-сатирички карактер текстуалних рубрика доносио духовите илустрације и карикатуре које су биле додатна забава и препорука читаоцима. Симболично у XXI веку, од 1. априла 2001. године на српској културној сцени појавио се још један електронски часопис под насловом *Eta, prvi elektronski časopis za satire*.⁶

У периоду који ћемо ми проучавати у свом раду, уз књижевне листове можемо говорити и о својеврсним специјализованим часописима намењеним одређеној публици: дечији, женски, педагошки, војни, пољопривредни, занатлијски, политички, књижевни итд. Адресат периодичне публикације којем је она примарно намењена са краја XIX и почетка XX века изменио се у новом историјском контексту и отуда потреба за реконтекстуализованим интерпретацијама. Имагинарни читалац из данашње визуре узима улогу активног виновника текста, постаје коаутор те, речено умбертовским речником, периодична публикација добија квалитативни статус *отвореног дела* (Еко, 1965), перманентног серијског низа, утврђеног идентитета. Читалац се према серијској публикацији (посебно ако је „конзумира” онлајн) односи као према постмодернистичком (*прото-*)*хипертексту* (Егор, 2001), у којем према сопственом нахођењу, нелинеарно, интерактивно конзумира новинске јединице. У рецепцијском ланцу историје читања догађа се реконструкција. Публицистика са некадашњом информативном, пропагандном, социјалном, образовном и забавном функцијом, сада постаје рецепцијски изазовна и у литерарном смислу. Као прави књижевни догађај добија предзнак/прерогатив естетског, уметничког и тиме ранг грађе достојне академског проучавања. Циљ нашег рада ће бити управо превредновање сатирично-хумористичких листова по савременим принципима изучавања књижевноуметничког текста.

На тај начин отворен је нови видокруг, хоризонт очекивања читалачке публике (Jaus, 1991) према ономе што би се могло означити као нова оптика и нова опција у књижевности. Новинско културно наслеђе постаје епицентар интересовања научних

---

⁶ Главни и одговорни уредник часописа је Весна Денчић, а место излажења је Београд. Периодичност је месечна, а према тексту на самом сајту основна идеја покретања часописа је да се јавности презентује оно највредније што постоји у нашој сатири. У Србији постоји само један часопис сличне намене, вероватно се мисли на *Јез*, а то довољно говори о односу према сатири и стваралаштву уопште.

посленика. „Часопис као књижевни облик” (Шкловски, 1995; Тутњевић, 1997) као констатација постаје апсолутно валидан у књижевноисторијским круговима и не изазива никакву врсту подозрења. Занимљиво је да Богдан Поповић именује књижевне листове као *регулаторе* и *регистраторе* књижевног живота (Поповић, 1997). Неистражена културна баштина у форми периодичних гласила, костифевским речником обележена као „дневна књижевност” (Лесковац, 1991, стр. 291), постаје за историју књижевности ванредна литерарна драгоценост, а самим тим и једним својим делом активна и неизоставна карика хумористичко-сатиричног ланца српске књижевне продукције (*веселе књижевности*), о којој ће у овој дисертацији бити речи.

Сачуване периодичне публикације у националним институцијама, правим установама памћења: у библиотекама, музејима, архивама активира се додатно и издавањем репринт (фототипских) издања. Тим пре, захваљујући савременим информационом технологијама периодика бива реактуализована, те постаје део мултимедијалних база података и тиме, практично, постављена „на клик” од читаоца⁷. Неограничена доступност⁸ старим и ретким књигама, новинама, часописима и различитом некњижевном материјалу⁹ путем онлајн сервиса дигиталних библиотека (без икаквих

---

⁷ Том процесу дигитализације националног хуманистичког завештања најпре су у нашој земљи приступиле Народна библиотека Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Библиотека Матице српске, да би им се придружиле и многобројне градске библиотеке широм земље. Том процесу глобалног претраживања и размене дигитализоване баштине, посебно историјских новинских текстова, придружила се и Србија, захваљујући међународним пројектима на којима је ангажована УБСМ: *Новине Европеане* (*Europeana Newspapers*) чиме се непосредно богати корпус *The European Library* и *Europeana*.

⁸ Нажалост, за време писања ове докторске дисертације, шаљива пародика није била приоритетна у процесу домаће дигитализације, те се консултована грађа није прикупљала коришћењем одговарајућих дигитализованих садржаја, већ је ексцерпирана из оригиналних примерака периодичних публикација. За будуће истраживаче шаљиве периодике може бити корисна следећа напомена: на сајту Народне библиотеке налазе се следећи дигитализовани листови *Бич* (1889–1890), *Ђаво* (1906–1908; 1911–1914), *Рен* (1867), УБСМ нуди дигитализоване бројеве *Стармалог* (1878–1889), *Стармладог* (1907–1911), док је Градска библиотека у Новом Саду учинила електронски доступним лист *Враг погађач* (1901). Таквих примера ће у будућности, сигурно, бити и више.

⁹ Разгледнице, плакати, фотографије, географске карте, атласи, планови града, огласи, музикалије и други документациони материјали, представљају неуметничке вербално-визуелне творевине тзв. фактографију српског живота пређашњих епоха. Ова грађа (подједнако значајна као и доминантно вербална), инкорпорирана је у виртуелне базе националних библиотека (<http://www.digitalna.nb.rs/>, <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications>), универзитетске (<http://www.unilib.rs/sadrzaji/digitalna-biblioteka/>), градских библиотека (<http://www.gbns.rs/>) или се појављује на сајтовима појединачних истраживача-ентузијаста чији минуциозни рад и труд није занемарљив! (Видети на адреси: <http://www.staresrpskeslike.com/index.php?lan=1>, погледати сајт „Слике из српске историје”, који нам је посебно био од користи за разоткривање карикираних портрета историјских личности). Сви они заједно, а свако на свој начин, творе виртуелну енциклопедију историје српског народа. Исто тако, по речима Ђурђева (2012), чињеница је да платежно средство, својим визуелним елементима може иницирати причу о

временских и просторних ограничења), свакако индукује повећану истраживачку агилност, чиме се ревидирају и проширују досадашња знања, а њихово реанимирање добија одјек и ван искључиво академске заједнице, кроз разнолика медијска¹⁰ уобличења. Досадашња поглавља историје српске штампе исписана су захваљујући иницијативи, луцидној радозналости и прегалачком карактеру појединачних истраживача (пасионираних проучавалаца завичајне или локалне периодике), преокупацији универзитетских професора ангажованих на пројектима разних филолошких, историјских, антрополошких катедара, књижевних посленика на националним пројектима културних или научних институција.¹¹

Када говоримо о теми докторске дисертације „Српска хумористичко-сатиричка периодика друге половине XIX и почетка XX века”, истаћи ћемо да она спада у интердисциплинарне научне теме. Она обухвата неколико научних дисциплина (књижевне науке, историја, журналистика, ликовна уметност) чији фондус знања је неопходно познавати како би се из правог угла приступило истраживању, коментарисању и вредновању прочитане периодике.

књижевности и култури, о чувеним писцима и песницима старог континента могу да посведоче монете европских земаља (новчанице у оптицају и оне у поседу колекционара папирног новца, нотафилистара).

¹⁰ Тој врсти ангажовања у медијском смислу свакако је допринела и документарно-играна серија из 2014. године *Српска штампа 1914–1915* у четири епизоде („Штампа бруји”, „Штампа грми”, „Штампа слави”, „Штампа гасне”), за које је сценарио потписао Александар Гаталица, а редитељску реч имао Филип Чоловић. Уз различите историјске личности, политичаре и монархе који су обележили сам почетак новог века, главну улогу има, заправо, српска штампа, њена озбиљна и шаљива издања која су на својим страницама преламала историју српског народа у првим годинама Великог рата штампарским оловом као муницијом. Поред тога, у склопу Дечијег културно-образовног програма РТВ Београд седамдесетих и осамдесетих година XX века снимане су емисије посвећене искључиво деци, а чији је подтекст представљала дечија шаљива периодика. Емисије су биле усмерене на то да најмлађе гледалиште ненаметљиво (кроз хумор, забаву и разбригу) поуче и подуче о свету који их окружује. Тако је 1973. године снимљена ТВ серија *Невен* по мотивима истоименог Чика-Јовиног листа. У успелом експерименту британског редитеља Тимотија Џона Бајфорда прожимају се два медија – новине и телевизија. Тако су кроз објектив камере гладаоци (посредно) постали читаоци новина. Тиме је лист *Невен* с краја XIX и почетка XX века био актуелизован и постао ближи и доступнији тадашњем (и садашњем) ширем гледалишту. Седам година касније из пера истог сценаристе и Миле Станојевић Бајфорд настаје и дечија телевизијска серија *Полетарац*, писана на основу истоименог листа Душка Радовића.

¹¹ На пољу вишедеценијског проучавања и обликовања националне и културне политике српске књижевне периодике, велики допринос историји српске књижевности дао је заједнички пројекат Матице српске из Новог Сада и Института за књижевност и уметност из Београда под именом „Историја српске књижевне периодике” као и самостални институтски пројекат „Наука о књижевности”. Захваљујући њима, објављена су значајна тематска издања о српској периодизи, било као зборници или пак монографије, теоријског или библиографског карактера.

У приступу ће доминантно бити примењена методологија књижевно-научног проучавања српске књижевности. Ако би се једна периодична публикација поистоветила са једним књижевним делом, она би из данашње визуре условно била пандан књижевноуметничком делу постмодернистичке провенијенције. Новинске рубрике (естетичке и неестетичке природе) налазе се у међусобној интеракцији, интратекстуалним релацијама (унутар једног броја) и интертекстуалним везама (интеракција са осталим годиштима листа, али и са свим осталим новинама у синхронији и дијахронији; то као феномен важи и за књижевну традицију – Т. С. Елиот, Х. Л. Борхес итд.). Са аспекта књижевности, новине представљају колаж разних рубрика (мултиауторске, полижанровске језичке творевине) различитог порекла. Послужићемо се овде терминима *теорије цитатности* Дубравке Толић Ораић (1990), терминима за различите врсте цитата, који нам могу бити од помоћи, иако се у нашем случају не односе на цитате постављених начела цитатности: *интерлитерарни* или књижевни елементи, *метаелементи* (текстови о књижевности у књижевнонаучним студијама, есејистици, књижевним манифестима, програмима), *интермедијални елементи* (други уметнички медији, у нашем случају пре свега ликовне уметности: заглавље, карикатура и други новински графички украси), *изванестетски* нефикционални, фактографски елементи (огласи, претплата, позиви читаоцима).

Неопходно је познавати национално-политичку, друштвену, културно-просветну и књижевну мисију штампе, укратко контекст излагања, са временске дистанце од више од једног века, како би се из правог угла приступило анализи њеног садржаја. Новине као медиј имају своје феномене и законитости које испуњавају, своју информативну, образовну, пропагандну, друштвену, забавну функцију, али и референтне вредности по којима се једна од друге разликују (власништво и уредничка структура, програм, циљна публика, периодичност, број читалаца/популарност) у синхронији и дијахронији, што ће свакако утицати на издвајање одређене врсте периодике значајне за наше истраживање.

У жељи да прецизирамо обим предмета истраживања, најпре ћемо ближе одредити кључне речи из наслова докторске дисертације: а) периодика, б) хумористичко-сатиричка,

в) српска, г) крај XIX и почетак XX века, како бисмо тиме ближе могли да дефинишемо предмет нашег истраживања и тиме обимну грађу учинимо кохерентном.

а) Под *периодиком* подразумевамо штампану периодичну штампу (листовете, часописе и др.¹²) и периодична издања, тзв. годишњачку периодику (календаре, алманахе и разне годишњаке). Најчешћи вид консултоване периодике биће управо из прве поменуте групе, дакле највише ћемо се бавити хумористичко-сатиричним листовима, јер су по интезитету, броју и разноврсности значајно доминирали. Остале врсте периодичних публикација нећемо узимати у разматрање због обимности грађе.

б) Одредница из наслова или поднаслова листова које упућују на хумористичко-сатирички¹³ карактер публикација биће неприкосновен параметар за одређивање броја наслова које ћемо изучавати. При избору грађе консултовали смо радове два значајна библиографа наше хумористичко-сатиричне периодике – Милану Бикички (1962) и Милицу Кисић (1990).

в) Одредница *српска* ограничила би фокус нашег научног интересовања на ону штампу и издања која имају наглашену припадност српском народу, било тиме што су излазили на српском језику (писани ћириличним писмом), било по програму (садржај доминантно одређују теме које се тичу српског народа), било по власничкој, уредничкој или сарадничкој структури, по простору излажења (северно и јужно од Саве и Дунава). Такође, и геополитички простор је значајан репер, било да је српски народ живео у својој држави (и био већински у Краљевини/Кнежевини Србији) или мањински, ван српске матице (у Аустроугарској монархији).

г) Временски растегљива одредница, друга половина XIX и почетак XX века у нашем истраживању, конкретно је повезана с геополитичким простором, односно са седиштима српске штампе – Новим Садом и Београдом, односно Загребом. После Беча,

---

¹² Према тумачењу Жарка Рошуља (2014, стр. 185) у XIX веку није било разлике између појмова *часопис* и *лист* у данашњем значењу (*часопис*, *лист* = *новине*), називи су се апсолутно синонимно користили, а с тим се сложио и Јеремија Д. Митровић (1984, стр. 7). Од XX века настаје дистинкција у употреби тих термина, па се само за *новине* каже *лист*, док је *часопис* само *часопис*. У поднасловима српске хумористичко-сатиричке периодике готово увек се користио термин *лист*. Без потребе да компликујемо класификовање, које нема посебног значаја за наш рад, ми ћемо се у раду држати имена која су се налазили у самим насловима или поднасловима периодичних публикација које наводимо, било да су излазили крајем XIX или почетком XX века.

¹³ О различитим одредницама у називу које су проучаваоци (Јован Скерлић, Василије Ђ. Крстић, Душан Иванић, Душан Попов, Ђорђе Вуковић, Жарко Рошуљ) ове врсте српске периодике давали календарима, алманасима, часописима и листовима погледати код Жарка Рошуља (1998, стр. 11–12).

крајем XVIII и почетком XIX века, седиште српске штампе се премешта у Будим/Пешту (Дујмов, 2007) и тамо остаје следеће четири деценије. Од шездесетих година XIX века Нови Сад као „Српска Атина”¹⁴ добија примат (а потом децентрализацијом и други градови: Земун, Панчево, Шид, Сремска Митровица, Велика Кикинда, Велики Бечкерек, Вршац), који већ од седамдесетих година полако посустају, јер по утицају и продукцији серијских публикација актуелно постаје седиште стотину километара јужније. Према Скерлићу (1911, стр. 54) у Београду почиње кључно поглавље развитка историје српске штампе. Период од 1881. године до 1903. године представља граничне вредности успостављене на основу историјских догађаја, а ми ћемо га користити као оквирне године за проучавање хумористичко-сатиричке периодике.

Будући да ћемо се у раду бавити хумористичко-сатиричним листовима из датог периода, покушаћемо да образложимо како смо дошли до ових граничних година. Годином 1881. започиње и званично живот модерних и формално организованих грађанских политичких странака у Кнежевини, а већ следеће и свих наредних године наставља се у Краљевини Србији. Политичке странке до тада нису иступале под одређеном идеологијом, нити су имале своје написмено формулисане програме, па се овај период може означити моментом „рађања парламентарне демократије” (Јанковић, 1997). Након ове, уследиле су године узбудљивих и жустрих политичких превирања (што се благотворно одразило на шаљиву штампу) које су резултирале 1903. годином (крвавом сменом династије Обреновића Карађорђевићима) као нашом другом граничном годином.

Број обухваћених листова у докторској дисертацији, њих 13 задовољавају назначене критеријуме: национална припадност, хумористичко-сатиричка врста периодике, време и простор. Ови ретки листови чувају се у српским библиотекама често некомплетно. Ипак нам је на располагању био богат и разноврстан комплекс хумористичко-сатиричких листова. Надаље, избор грађе биће коригован у зависности од још једног – естетског критеријума који се односи на њихову графичку опремљеност. Иако насловом није експлицитно назначено, предузето истраживање биће, у највећем делу усредсређено на феномен карикатуре у шаљивој српској штампи. Само карикирање одвија

---

¹⁴ О полету новосадске публицистике сведочи и следећи навод: „Почев од године 1861, у Новом Саду се толико пише и штампа, да су неки због тога почели Нови Сад називати Српском Атином, па и сам Милетић га је једном назвао Српском Атином” [односно „Српском Атеницом” – прим. И. И.] (Стајић, 1951, стр. 223, 243).

се и кроз ликовно-графичке прилоге – карикатуре и кроз текстуалне прилоге у којима се карикирају смешни обичаји, нарави, појаве кроз различите књижевне жанрове (песме, путописи, сатире, хумореске, цртице, ребуси и сл.). Карикатура је типично новински феномен, па смо за грађу одабирали оне публикације које су на својим страницама имале ову врсту популарне графичке меморије.

Овом докторском тезом намеравамо да докажемо следеће хипотезе:

- Хумористичко-сатирички листови били су верно огледало политичког и страначког живота крајем XIX и почетком XX века код Срба, кроз њих су се преламали утицаји и ставови кључних политичких лидера са ставовима уредника и врло често и илустратора;
- С обзиром на то да је српски народ живео у различитим државама у оно време, претпоставка је да су и хумористичко-сатирички листови имали различите теме којима су се бавили, да су били потпуно дивергентни; али с друге стране, ипак су сви уредници припадали истом националном бићу, па је претпоставка да су неке теме ипак заједничке, односно да су листови били комплементарни;
- Кроз хумористичко-сатиричне листове можемо да сагледамо и свакодневни живот обичних људи из тог времена;
- Женско питање је решавано кроз хумористичке прилоге, а жене нису биле у прилици да на одговарајући начин реагују или да се супротставе хумористичким или сатиричним жаокама;
- Као и женско питање и црквено питање је решавано кроз хумористичке листове;
- Текстуални прилози су били у сагласју са илустрацијама које су доносили хумористичко-сатирички листови.

4. ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКА ПЕРИОДИКА КОД СРБА У ИСТОРИЈСКОМ КОНТЕКСТУ

Најопштија подела у оквиру драме као књижевног рода, подразумевала је поделу на комедију и трагедију. Она датира још од времена древних Грка и Аристотелових поетичких учења, сачуваних у књизи *О песничкој уметности*, која је доминантно посвећена жанру трагедије, па бисмо је условно могли назвати *О трагедији*. Наука о књижевности претпоставља да је морала постојати и друга књига, наставак, која је доносила законитости по којима комедија као жанр функционише, те ћемо је условно назвати *О комедији*. Многи проучаваоци покушавали су да реконструишу Аристотелову књигу похвале смеку на основу ове сачуване књиге *О песничкој уметности*. Умберко Еко је на ту тему написао чувени роман *Име руже* (Еко, 2001, str. 450–457) кроз који се објашњавају ставови за и против смека.

Од ове хеленске унутрашње поделе књижевности и укупна светска књижевност добила је амбивалентан/двојни карактер, јер нека дела нагињу ка комичном или трагичном, већ према томе да ли подражавају узвишено или ниско (принцип митологизације/демитологизације), тј. да ли приказују људе бољим или горим од оног какви они заправо јесу (Aristotel, 2008, str. 59). Тако је по античкој теорији комедија приказивала просечност у животу, његове слабости и недостатке, са срећним крајем и смехом који то изазива. Она је:

подражавање нижих карактера, али не у пуном обиму онога што је рђаво, него онога што је ружно, а смешно је само део тога. Јер, с м е ш н о је нека грешка и ругоба која не доноси бола и није погубна; на пример: смешна личина (маска), то је нешто ружно и наказно, али не боли (Aristotel, 2008, str. 63–64).

С друге стране, Аристотел дефинише жанр трагедије и одређује њену суштину:

Трагедија је, дакле, подражавање озбиљне и завршне радње која има одређену величину, говором који је отмен и посебан за сваку врсту у појединим деловима, лицима која делају а не приповедају; а изазивањем сажаљења и страха врши прочишћавање таквих афеката (Aristotel, 2008, str. 65–66).

Ако применимо ову поделу на укупну српску периодику, поновићемо и потврдићемо поделу коју су дали досадашњи историчари књижевности. Наиме, и периодика се може поделити на озбиљну (официјелну) и шаљиву (хумористичко-сатиричку), односно на озбиљну према Аристотеловим обрасцима анализе која је нагињала ка узвишеном и на хумористичко-сатиричку која је нагињала ка обичном, профаном, ниском. Ако, надаље, применимо овај принцип поделе и на укупну хумористичко-сатиричку периодику, можемо говорити о листовима који се доминантно баве политичким темама и налик су трагикомедији, а са друге стране су листови који се баве свакодневним, обичним темама без икаквог посебног или тек узгредног бистрења политике. Они су својим карактером ближи жанру комедије.

Политички живот у модерном смислу почиње са званично регистрованим политичким партијама, њиховим програмима и статутима. Напредна странка, Радикална странка и Либерална странка основане су једна за другом. Постојала је разлика од свега неколико месеци, Напредна странка основана је септембра, Радикална новембра 1881. године, док је Либерална са прелазним решењем у виду неполитичког удружења (Дружина за потпомагање српске књижевности) формирана септембра 1881. односно 1882. године. Иако је Либерална странка, правно говорећи, последња и најмлађа, она је имала најдужи предстраначки живот.¹⁵ Свака партија имала је свој орган, регуларни страначко-политички лист који је доносио програм и разне прогласе и радио на ширењу угледа и моћи странке. То би била озбиљна, висока политика. Тако је Либерална странка имала *Српску независност*, *Српску заставу*, Напредна странка *Видело*, а Радикална *Самоуправу*. За политичке партије званични органи представљали су моћан форум за жестока политичка препуцавања.

Међутим, ништа мање утицајна, чак напротив, била је штампа сасвим другачијег тона, коју је имала свака од тих политичких опција, некада и по неколико њих у исто време. Окренуте ширем читалачком слоју политичких присталица, својим жовијалним тоном, избором актуелних тема, разноликим жанровским рубрикама увек су из новог угла

---

¹⁵Јован Ристић, шеф Либералне странке наводио би 1848. годину и Петровску скупштину за датум њеног основања или много чешће Светоандрејску скупштину и 1858. годину. О хронологији настанка Либералне странке погледати код Драгослава Јанковића (1997, стр. 208–214).

приступале актуелној стварности и већ по традицији, све ширем апсорбујућем аудиторијуму¹⁶. Чиниле су да новине (чак и посредством књижевности¹⁷ и карикатуре) буду моћан фактор у страначкој пропаганди, у присвајању нових читалаца и политичких истомишљеника. То би била књижевност блиска комедији и комичном.

Када је реч о рубрикама, српска хумористичко-сатиричка штампа имала је у XIX веку утврђену, готово шаблонизовану матрицу организације стандардних рубрика унутар листа. Ту су домишљати уредници и сарадници, уз призив хумора и сатире пребирали за публику очекиване, актуелне садржаје (из политичког, друштвеног, приватног живота и т. сл.) и варирали их кроз различите жанровске форме (Матовић, 2010), на унапред пројектованим, утврђеним позицијама у новинама на које су читаоци већ навикли. Тако се тематска карикатура броја појављивала на насловној (са претензијом ка целој) страници или на задњој страници, уводна тематска песма на насловници, (под)листак у дну унутрашње насловне странице, одвојен хоризонталном линијом од осталих рубрика, огласи, пошта (одговори уредништва сарадницима и претплатницима), ребуси на последњој страници.

Језик је доминантно српски књижевни, са изузетком рубрика у којима је било неопходно истаћи националну, регионалну или локалну припадност новинских протагониста. У новинском арсеналу рубрика за терање шеге налазе се најразличитије врсте. Тако ће се у дијалогским формама смењивати парови који коментаришу спољну или унутрашњу политику/неприлике: *Спира и Ћира, Домин Анта и др. Панта, Дугоња и Пупоња, Бука и Шука, Кир Дима и Кир Сима* и сл. Од књижевних рубрика добродошли су сви жанрови обојени хумором и сатиром, која најчешће произилази из разноврсних текстуалних престапа и прекорачења. На страницама штампе појављују се шаљиве песме, епиграми, епитафи, пародије јуначке народне поезије, травестирају се литерарни облици с обзиром на неодговарајућу тему, алузије, анегдоте из шаљиве баштине, хумореске из

¹⁶ Још 1864. године у *Србском дневнику* („Шаљиви листови...”) та појава је овако коментарисана:

Таки листови могу посредно много учинити, јер њи чита и онај, који тек у књиге завиривати почиње, који у друге књиге и новине и не загледа, у шећерни пра умотава она најгорче лекове, који би редко ко, без тога узети тео. Оваки листови кад се поштеном намером и вештим духом пишу, и кад из озбиљног корена поничу, кадри су за кратко време постићи оно, што лошии закони, слабије школе, и Бог зна какви заводи, кроз дуже времена, учинити не могу (*Србски дневник*, 1864).

¹⁷ Постојало је у другој половини XIX века мишљење чак и о „шкодљивом” утицају политичких струја на озбиљну, српску књижевност, о публицистичкој злоупотребљености књижевности како је писао Јаков Игњатовић (1988, стр. 196–257), а његова мисао пластично је представљена метафором о новинској књижевности, неминовној слушкињи политике (анонимни памфлети, пасквиле).

савременог живота, изреке, афоризми, пословице, вицеви, разноврсне игре речима, фељтонски роман или роман у наставцима, загонетке, питалице, фељтонски путописи, и многе друге новинарске „пробе пера”. Тако и сталне рубрике имају препознатљива имена која су позајмљена из кулинарске лексике: *Ташици*, *Уитипци*, *Трганци*, *Пуслице*, *Политичке леблебије*, из медицине *Пилулице*, кованице *Бубнуотека*, необичне синтагме *Шарени шљунци*, *Политичке бонбоне*, *Политичке проминциле*, *Политичке мамаљуге* или пак насловом сугестивно предочавају садржај *Штипалице*, *Решето*, *Пабирци*, *Смесице*, посебно мизогиних интенција *Женомрси у слободи*, или у њихову одбрану *Тетка Ката на јаузну!* Има и оних са сасвим обичним насловима: *С брда с дола*, *Мудре изреке*, *Народне питалице*, *Листак/Подлистак*, *Штампарске омашке*, *Телеграми*, *Шетња по свету*, *Речник* (заправо, игре речима) итд.

У жељи да привуку што већи број читалаца, настале су и веома популарне¹⁸ хумористичко-сатиричке новине¹⁹, које су имале најчешће политичку провенијенцију (основане од стране одређене политичке странке, новчано подржаване од верских група, помагане директно или индиректно од српског двора, Беча или Пеште). Било је и таквих, мада су оне биле ређе (и најчешће кратког века), издаване без икаквих озбиљнијих политичких претензија, само ради забаве и разоноде или из жеље да се аутори окушају на пољу публицистике. То су били мање или више успешни покушаји, међу којима се издвајају они који су чак у целини писани и цртани руком.²⁰ Без обзира на то из ког

---

¹⁸ Када је реч о популарности тадашњих новина не смемо занемарити чињеницу да су у нашем посматраном периоду излазили и листови који у свом наслову или поднаслову нису имали хумористичко-сатирички карактер, нити било какве литерарне претензије нити интенције, а ипак су били тражени и радо читани (управо због литерарних прилога). *Геџин Полицијски гласник* намењен, пре свега, полицијском staleжу, постаје омиљено новинско штиво читалаца који се доминантно интересују за црну хронику и криминал. Куриозитет ових новина огледа се у његовим сарадницима, јер се међу њима налазе угледна имена тадашње српске књижевности (Јанко Веселиновић, Радоје Домановић, Симо Матавуљ, Бора Станковић и др.). О томе су писали Ж. Рошуљ (1995), С. Дамјанов (2012 а) и Татјана Јовићевић (2013).

¹⁹ Тако су, по сведочењу Слободана Јовановића (1927/1990), у пропаганди Либералне странке многу већу улогу од *Српске независности* одиграли шаљиви листови *Дар-мар* и *Брка*:

У тим листовима није било много духа ни хумора: сва њихова занимљивост лежала је у доста наличним карикатурама напредњачких министара. Под Ристићевом владом, лични напади на министре строго су забрањивани; чак се није допуштала ни оштрија критика њихова рада. Под напредњацима, отишло се у другу крајност: сада је и карикирање министара било допуштено. Публика није била навикла на овакво шегачење с министрима; за њу је то била нова ствар која ју је забављала и увесељавала. *Брка* је сликао напредњачке министре у кратким дечијим хаљинама и с великим магарећим ушима: то није било врло духовито, али то је на ондашњу публику имало дејства (Јовановић, 1927/1990, стр. 134).

²⁰ Београдски рукописни „листић за узданицу Србинову”, *Велики илустровани народни лист Типар* (1893–1895) покренули су и издавали гимназијалци који су на школовање у српску престоницу дошли из Пљеваља: браћа Пејатовић Танасије и Ристо, заједно са Стеваном Самарџићем. Куриозитет овог

разлога су листови покретани, временом су постајали обавезно штиво престоничких кафана,²¹ читаоница, политичких клубова, партијских штабова као средство опозиционе или режимске забаве, разбигриге, (под)смеха и чарки српских политичара, новинара и књижевника²².

Толика новинска хиперпродукција није мимоишла ни сасвим обичан свет, који нимало није марио за журналистику и престиж да му се име нађе штампано на крају

хумористичко-сатиричног листа огледа се у томе што је он постигао континуитет у излагању. Иако је то био руком писани и цртани лист, познавао је и поштовао комплетну графичку опрему тадашње штампане шаљиве српске периодике, имао илустроване цртеже и карикатуре. Намењен Пљевљацима, посебно ужој фамилији, овај рукописни шаљиви лист, писан је са тенденцијом да се обрачуна и да извргне руглу пљеваљске актуелности, али и да пренесе збитија из ученичког живота у Београду и прилика у престоници, које је бојила владавина краља Александра Обреновића. *Велики народни Типар, шаљиво-стоки и илустровани листић за узданицу Србинову, 1893–1895.* као фототипско и транскрибовано издање приредили су Добрило Аранитовић и Радоман Ристо Манојловић за Завичајни музеј из Пљеваља 2007. године. Нећемо пропустити прилику да напомено, да је двадесетак година раније, у Новом Саду излазио, такође, илустровани шаљиви лист *Камила* (1874–1875), назван по чувеној новосадској кафани „Код камиле” чији су уредници били Јован Јовановић Змај и Илија Огњановић Абуказем и који је, као и претходно поменути, у целости био писан и цртан руком.

²¹ Чувени хумориста Бранислав Нушић (1984) о овој појави каже:

Наишао је затим партијски живот који је још више везао људе за кафане, и то до тога степена да су кафане већ биле и политички обележене. Било је кафана либералних, напредњачких и радикалних и никад, или врло ретко би приврженик једне партије залазио у кафану друге партије. Партије су у тим кафанама имале и своје клубове па често и канцеларије; ту су се држале конференције, ту зборови, ту су се збирали и дан и ноћ приврженици те расправљали своју партијску политику. А за време општинских или скупштинских избора, те кафане су постајале штабови, одакле су излетали кортежи, где су се збирали гласачи пре гласања ради инструкција, а после гласања ради очекивања извештаја о резултату. Често, приликом избора, те су кафане служиле и као амбуланте, где се доносио покоји свесни гласач разбијене главе да му се исперу ране и да се поткрепи. (...) За кафанским столовима оснивали су се и листови и политички и књижевни, а организовале су се и редакције; ту је многи и многи сарадник написао уводни чланак, а многи поета песму (1984, стр. 59–60).

²² Према сећањима савременика чувене кафане су биле:

Некадашња кафана Дарданели, а помало и садашња Позоришна кавана (...). Ту се често састају сви опасни памфлетисти београдских новина, све што не спада у „котерију” професорске литературе и академијске, универзитетске, ауторитативне критике, све што више воли људе од идеја, живот од теорије, умјетност од странчарства. Некада су у том друштву сјали Војислав Илић, Јанко Веселиновић и Милован Глишић, али Глишић се послје Јанкове смрти повукао, а данас су ту најтипичнији Бранислав Нушић, Бора Станковић – по мом мишљењу данас најбољи српски приповједач, бивши министар Павле Маринковић и сјајни комичар Илија Станојевић (Чича), сатирик Домановић (и он тешко болује!) и Милорад Митровић. Иначе „кафански људи” не долазе у то друштво с политичких разлога. Тај круг је један од најдуховитијих и најслободнијих од свих мени познатих. (...) И Пера Тодоровић, модернизатор београдске штампе, најжигосанији и најдаровитији српски новинар, српски Емил Жирарден, и он се покашто нађе у том парадоксалном колу, гдје ријеч, гдје – као у XVIII столећу – конверзација и добра досјетка више вриједи од успјеха добре књиге. Овамо нека не долази нико ко је као Ла Фонтен тром и глуп у друштву. Ту је Милан Ђорђевић, новинар, са женом, данас најбољом београдском глумицом, учитељи Сретеновић и Пера Јовановић, уредник „Правде” Јова Адамовић, глумац Гавриловић, па симболиста Дис (Владислав Петковић) и Сима Пандуровић, уредник „Политике” Рибникар (сличан Американцу), „Београдски Сарсеј” Јефта Угричић итд. Сасвим је природно да су се у таквој атмосфери морали развити сјајни, сасвим специјални козери и причаоци, од којих је без сумње најбољи Жарко Ј. Илић, брат Војислава и Драгутина, најбољи београдски фељтониста, ако и не пише. У дјелима свих савремених хумориста београдских наћи ћете трагова његовог духа. Сремац има цијеле Жаркове фразе (на пр.: „Као пас са чичком у репу”), а Домановић је његову причу о Митрополитовом мачку једноставно препричао (у „Дневном листу”). Прилике се мијењају, а овај начин живота литерарног и у Београду изумире. Српска боема ишчезава. Наши тобоже прозаични дани биће већ за десетак година најлуђа романтика, јер је савременост увијек иронична, прошлост и будућност поетична (Матош, 1952, стр. 30–31).

чланка. За њих то је пре била једна прождрљива неман од које „нема спаса“ (Домановић, 2009, стр. 67–78). Несумњиво, новине су интензивирале и свакодневно радиле на динамици политичке свакодневице. Страначки живот постао је део обавезне етикеције ангажованог живота²³ српског грађанина са краја XIX века, који није могао, а да није био обојен неком политичком бојом. Политичке вође разумеле су моћ новина и њихову пропагандну снагу када је удружена са хумором и сатиром. Оно што су званични органи политичких странака објављивали у високопарном тону, противничка шаљива периодика је детронизовала у хумористичко-сатиричном кључу.

Међу напредним Србима у Аустроугарској који су били поклоници или потписници либералне политике Светозара Милетића и његове Српске народне слободоумне странке, било је оних који су познавали значај штампане речи у политичкој пропаганди. Смех који произилази из новинског текста или карикатуре може да помогне да се смањи друштвена напетост и да се спрече сукоби у стварности. Исто тако, многи од њих су схватили да је истина боље средство за напад на друштвене и политичке девијације, што је отварало простор за развој хумористичко-сатиричке периодике. Ту спознајну вредност демистификујућег смеха наслутили су шездесетих година XIX века најпре новосадски, а потом годину за годином и вршачки, панчевачки, шиђански, кикиндски, сремскомитровачки новинарски уредници. Талас европског одушевљена

---

²³ Навешћемо као пример сатиричну песму, Војислава Илића (1961, стр. 563):

Србин у рају

Умре један Србин, не зна се од чега,
Али господ прими у насеља њега,
И рече му господ: „О љубазни сине!
Доспео си, ево, у рајске висине.

„Ево овде има блага свакојака,
И учених људи, и добрих јунака.
Нек те, дакле, брига и туга не гуши,
Но слободно ишти што ти драго души”.
А Србин ће њему: „О госпoде јаки!
Ја бих жељно искo новина ма каки’,
У којима пише шта ли доле раде,
Какве нове сплетке пред изборе граде?”

Окрете се господ анђелима редом,
И затресе тужно својом главом седом:
„Подајте му, – рече, – а шта друго знамо?
Та то један Србин и разуме само”.
(априла 1890)

штампарством и појава тиражних шаљивих серијских издања започиње са *Месечаром*, *Жижом*, *Комарцем*, *Змајем*, *Зољом*, *Реном*, *Јазавцем*, *Камилом*, *Стармалим*, *Шаљивим астрономом* и другим који су смењивали. Као потписници, најчешће се срећу имена, иницијали или псеудоними Јована Јовановића Змаја, Ђорђа Рајковића, Илије Огњановића Абуказема, Аце Поповића Зуба, Милана Петка Павловића, Васе Крстића (Др. Казбулбуца) и многих других уредника и сарадника. Шаљива периодика била је омиљено штиво амбивалетне стварности, њене шалозбилне стране.

Иако је први шаљиви лист почео да излази у Београду, *Шаљивац* (1850–1851), ипак се само летимичним погледом на библиографију шаљиве штампе²⁴ лако запажа да је новосадска школа хумора и сатире шездесетих година XIX века била без премца. Опробани смехотворни рецепт који су Срби „из прека” као Милетићеве присталице осмислили и спроводили шездесетих и седамдесетих година XIX века у Монархији, успешно је преписан осамдесетих и деведесетих, у Краљевини Србији. Тако је даље настављена, несмањеном жестином, распламсала међупартијска нетрпељивост, али и бунт против краља Милана и потом и краља Александра Обреновића.

Осамдесетих година XIX века политички живот Срба, у обе државе, доживљава зенит. У Београду се оснивају главне политичке странке, 1882. године избија железничка афера и проглашава се Краљевина Србија, 1883. пламти Тимочка буна, краљ Милан води проаустријску политику, има подршку напредњака и у сталном је субоку са радикалима. Доживљава крах код Сливнице у рату са Бугарском 1885. године, успоставља се спрега/фузија либерала и напредњака 1887. године. Уследио је развод брака „преко колена” и против закона, између краља Милана и краљице Наталије октобра 1888. Децембра месеца доноси се нови, модеран Устав из 1888. године. Потом следи Миланова абдикација 22. фебруара 1889. године, Александрово збацивање намесништва и

---

²⁴ Српски хумористичко-сатирички листови који су излазили пре 1881. године су: *Комарац* (1861–1869), *Домишљан* (1862–1868), *Змај* (1864–1871), *Ружа* (1865–1872), *Дангуба* (1868), *Обад* (1869), *Српска пчела* (1870), *Враголан* (1871–1872), *Жижа* (1871–1874), *Решето* (1871), *Врзино коло* (1872–1874), *Жижан* (1872), *Ђаво* (1873), *Камила* (1873–1874), *Страшни суд* (1873), *Хавет* (1873), *Домишљан* (1874–1875), *Слободњак* (1875), *Фењер* (1875–1876), *Бомба* (1876) и *Шаљиви астроном* (1879).

проглашење пунолетства 1. априла 1893. године, проглашење Октроисаног устава 1901. и Мајски преврат²⁵.

На простору јужне Угарске са седиштем у Новом Саду интелектуално и материјално ојачани кругови настоје да преузму власт од конзервативно-клерикалних кругова са седиштем у Сремским Карловцима који више или мање отворено заговарају политику Беча и Пеште. Некада неприкосновена по утицају, Српска народна слободоумна странка Светозара Милетића и њен орган *Застава*, рачвају се у неколико различитих колосека са старим, али сада сучељеним представницима: Миша Димитријевић и Михаило Полит Десанчић (*Енциклопедија НС*, 2003, стр. 25–31) оснивају нови орган Либералне странке *Браник* (*Енциклопедија НС*, 1995, стр. 123–124; Крестић, 2003, стр. 335–343); а Јаша Томић и Лаза Нанчић, који представљају левицу, као будући радикали, успостављају Српску народну радикалну странку и уз велике напоре и животне прекретнице долазе до *Заставе*. О томе је више писао Младен Лесковац (2003, стр. 191–202).

Десну струју некадашњих либерала чинили су српски нотабилитети (блиски Бечу и Пешти) с Ником Максимовићем на челу. За Србе у јужној Угарској живот се сводио на непрестано жонглирање између конзервативно клерикалних потреба, стремљења српских политичких партија које су имале нејединствене интересе по српски народ и претензија Монархије. У таквом окружењу увек је било најлакше жртвовати народне интересе, посебно црквено-школску аутономију.

Радикали су најгласније критиковали расуло Милетићеве странке и клерикалне теме. Стални сукоби подгрејавани официјелном мађарском политиком према Србима, на црквено-народним саборима изазивали су сталне дрхтавице на релацији политичких партија (либерала и радикала) и црквене хијерархије. О томе се могу наћи бројна сведочанства, на страницама *Заставе* и *Браника*, али и оновремених шaljивих листова. Српска народна радикална странка нападала је додатно и приближавање либералног крила нотабилитетима. Избор новог митрополита-патријарха Георгија Бранковића 1890. године додатно ће затегнути односе на овој релацији, јер је Михаило Полит Десанчић био за избор Георгија Бранковића, а либерали су се уздржали од гласања, чиме су изневерили

---

²⁵ Лесковац (1991, стр. 315) помиње да је Лаза Костић написао чак девет опширних телеграма за престижни париски лист *Le Figaro* о убиству краља Александра и краљице Драге 1903. године. Комплетан текст писам је објављен са преводом у публицистичким списима Л. Костића (1990, стр. 277–340).

радикале. Политичке прилике сводиле су се на политичке обрачуне са владом, владајућим странкама и њиховим политичким полтронима, што је постала редовна тема хумористичко-сатиричких гласила.

За живот српске журналистике значајан је 23. октобар 1870. године када је на седници Народне скупштине у Крагујевцу донет први закон који се односио на издавање листова, *Закон о штампи*, први такве врсте у Срба (премда се о потреби оваквог закона расправљало још на Светоандрејској скупштини 1858. године). Овај *Закон* ће бити предмет сталних скупштинских полемика, прецизније говорећи, а само у периоду 1870–1900. године²⁶ биће ревидиран чак девет пута. Смене и допуне зависиле су од владајућих политичких структура. Они који су тренутно били на власти (били то либерали, напредњаци или радикали) залагали су се за перманентно ограничење штампарске слободе до тренутка када постају опозиција. Тада заменом тезе они још жешћим напорима настоје да сваку врсту цензуре²⁷ обесмисле и ставе је на терет нове позиције, владе, режима или скупштинске већине.

Познато је да су још од самих почетака српски штампари, посебно боље уређених и имућнијих новина бринули, између осталог, и о њиховом визуелном идентитету. Водећи рачуна о прелому текста, они су настојали да организацију текста учине динамичнијом и пријемчивом за око читаоца, да смене текстуалног дезена са белинама новинског папира

---

²⁶ Према речима чувеног историчара српске штампе Михаила Бјелице (1983, стр. 163–171), законске одредбе првог Закона о штампи ипак су носиле у себи елементе цензуре. Оне су прецизно прописивале појединости под којима је неко могао да издаје листове или које теме никако нису биле пожељне. Само годину дана после његовог доношења, у Народној скупштини су се почели преиспитивати садржаји одређених чланова, да би се Закон о штампи 1875. године у неким одлукама изменио. Изгласане су неке олакшице, али су донете и неке отежавајуће одредбе. Расправе о слободи штампе прекинули су Балкански ратови 1876–1878. године када је владала строга цензура из разумљивих војно-политичких разлога. Године 1881. усвојен је предлог новог Закона о штампи који је Народној скупштини поднео Милутин Гарашанин, а који је био либералнији по одредбама од претходних. Нов закон је ослободио штампу политичких окова, што је резултирало повећаним бројем новооснованих листова. Пошто је Кнежевина Србија постала Краљевина, 1882. године усвојен је предлог измена Закона о штампи. Слобода штампе је пооштрена. За многе ово је био суноврат слободне штампе у Србији. Када је Александар Обреновић 1901. године донео Октоисани Устав, донео је и нове законе, између осталог и Закон о штампи и Закон о зборовима и удружењима. После 1903. године спласнула је борба за слободу штампе. На снази је био либерални устав из 1888. године и Закон о штампи из 1891. године. У том моменту, сматрало се да нема потребе освајати нове слободе и права, требало је само донете законе поштовати.

²⁷ Према Јовановићу, типично за хумористичку-сатиричку штампу било је следеће:

Ти листови са својим алузијама, играма речи, алегоријама, досакали су цензури лакше него озбиљни политички листови; често, њихове грдње, врло грубе, пролазиле су од ње неопажене, – и публика је онда имала двојако задовољство, – да се смеје и ономе ко је био нагрђен, и цензору који то није видео (Јовановић, 1934б, стр. 143–144).

оплемене разноврсним штампаним украсима. О томе је писао Динко Давидов (1992). Најпре због естетских, потом и дидактичких, информативних, па и пропагандних разлога које ће касније далеко надвисити примарно естетску улогу са почетака српске периодичне штампе, визуелни елементи (вињете, заглавља, графички мотиви флоралне или зооморфне природе, мирне линије геометријских облика, портрети угледних личности, те разноврсне ликовне илустрације) су крајем XIX и почетком XX века кулминацију досегли управо захваљујући великој популарности карикатуре.

У наставку рада покушаћемо да прикажемо најзначајније српске хумористичко-сатиричке листове и са аспекта ликовног и са аспекта текстуалног карикирања друштвене стварности. С обзиром на то да је карикатура као ликовни елемент оновремене штампе обавезно поседовала и текстуалне делове, не може се говорити о чисто илустративној функцији карикатуре, већ сматрамо да мешавина слике и текста у карикатурама може да се третира као погодан материјал за књижевно-историјску анализу.²⁸ Карикатуре су толико често заступљене у хумористичко-сатиричким листовима с краја XIX и почетком XX века да сматрамо да заслужују нашу пуну пажњу и стога ћемо им у овом раду посветити посебно место. Текстуалне хумореске, сатирични и други хумором обојени

---

²⁸ Тим пре што се спој ова два естетичка појма и стваралачка поступка (*књижевног и ликовног / фонеме и графеме*) проучава и као јединствен поетички поступак у делима класика светске књижевности (Достојевски, Кафка, Антоан де Сент Егзипериј, Орхан Памук итд.), српске литературе (Ђура Јакшић, Милош Црњански, Растко Петровић, Момо Капор итд.), а није стран ни мајсторима кичице (Леонардо, Микеланђело, Пикасо итд.). О томе више видети у раду Мирјане Поповић-Радовић (Поповић-Радовић, 2008, стр. 237–241) и Радована Поповића (Поповић, 2008).

С обзиром на то да је технологија у великој мери напредовала, тако да се књиге могу илустровати и на друге начине и другим средствима, а не само илустрацијама унутар њих, последњих година писци своја дела употпуњују и пропратним материјалом на CD-у (фотографије, музика, видео записи, цртежи, карте итд.) или чак стварају нов креативан однос према књижевном тексту кроз филмске екранизације. Међу првим књижевницима који су експериментисали са том ванкњижевном допуном књижевног текста био је Милорад Павић (в. роман *Последња љубав у Цариграду, приручник за гатање* где доноси после текста карте за гатање или роман *Вештачки младеж, три кратка нелинеарна романа о љубави* где је и CD смештен на крају књиге), ту се може поменути и С. Дамјанов (в. књигу *Порно-литургија Архиепископа Саве* у којој је приложен CD са презентацијама, кратким филмом у којем се аутор уживо обраћа публици итд.). Мултимедијали поступак интерпретације текста и снимање аудио-визуелног материјала у току књижевне промоције виђен је код нпр. постмодерниста Зорана Живковића, Саве Дамјанова, Радована Влаховића (оснивач Европског песничког Фејсбук фестивала) и бројних других. У савременој књижевности пратимо огромне промене које се дешавају, јер књижевност више није само текст у књизи на папиру који чека на дуг процес издавања књиге, већ су то медијска прожимања књиге, новина, филма, радија, интернета и свих других замисливих аспеката аудио-визуелне трансмисије речи и слике која се дешава симултано. Писци се појављују у медијима, стварају електронске записе, преносе уживо путем интернета кроз *streamline* своје сусрете, креирају књижевност *online*, имају своје сајтове, блогове, Фејсбук странице, дакле, књижевност је већ дубоко загазила у будућност.

текстуални прилози свакако спадају у књижевну грађу и често су били предмет књижевно-историјске анализе. Из тог разлога ћемо у наставку тезе примере који су чисто текстуални обрадити у суженом обиму и на типичним примерима. Становишта смо да су и ликовни и текстуални елементи хумористичко-сатиричке периодике истог типа, односно служе да карикирају друштвену и политичку стварност.

5. КАРИКАТУРА

Доиста је то чудно дело кад га посматрамо данас, тај огромни низ историјских смејурија које се називају *карикатура*, велика комична архива којој је сваки иоле вредан уметник дао свој допринос. Каква је то гужва, вашар, чудесна сатанска комедија, час пуна лудорија, час крвава, у којој се нижу, различито и гротескно костимиране, све угледне политичке личности.

Bodler (1979)

Разни проучаваоци карикатуре настојали су да дају једну јединствену дефиницију карикатуре као ликовног, књижевног, напослетку и новинског жанра па су деценије, па и векови промишљања понудили и исписали широк спектар опсервација и оцена (спорадичних бележења, речничких одредница, есеја, монографских студија) о природи карикатуре, о њеном односу према хумору и сатири. Поменимо само имена: Томаса Рајта (Wright, 1968), Шарла Бодлера (1979), Анрија Бергсона (1987), Владимира Пропа (1984), Михаила Бахтина (1978), Виктора С. Наваског (2014) и других. Сигмунд Фројд (1981) стоји у темељу већине ових теорија смешног и карикатуралног. Такође, интересовање за карикатуру није заобишло ни историчаре и теоретичаре књижевности, ликовних уметности, и саме публицисте са овдашњих²⁹ простора чија смо тумачења у овом раду консултовали, јер су нам они проширили видике о карикатури, а до сада их нисмо споменули. То су: Исидора Секулић³⁰, Пјер Крижанић (1921), Славко Драгинчић и Здравко Зупан (1986), Слободан Новаковић (1989), Михаило Видаковић (2006), Франо Дулибић (2009), поједини зборници научних радова на тему карикатуре (2002, 2005), енциклопедијске и речничке одреднице карикатуре, домаће и стране (Ђурић, 1997, стр. 337–344; *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 1964, 3, стр. 145–147; Поповић, 2007, стр. 330; *Rečnik*

---

²⁹ Овде се мисли на специфичну геополитичку јединицу, бившу СФР Југославију, али и на нове државе које су касније из ње произишле.

³⁰ Исидора Секулић је први рад о карикатури, „Две речи о карикатури”, написала за *Нову Европу* (1. новембар 1921. године), да би вероватно незадовољна истим, рад дотерала и поново објавила под насловом „Карикатура”, две деценије касније. Иако је додала да је карикатура „духовито оговарање”, и да је „као и оговарање, суха гилотина”, остала је непромењеног мишљења, да „карикатура... са чистом умјетношћу нема никакве везе” (Секулић, 1962, стр. 374). О томе је више писао Ж. Рошуљ (2010а).

književnih termina, 2001, str. 338–339; *The Oxford Dictionary of Art*, 1997, str. 103–104; *The New Encyclopaedia Britannica*, 1974, Vol. 3, str. 909–922).

Прва асоцијација када се спомене карикатура јесте портретисање неке личности. Портрети на платну³¹ су тако у XVIII и XIX веку били обавезан декор грађанских салона, а њихова успелост и аутентичност се процењивала на основу сличности са моделом (доброг сликара одређивала је минимална неподударност између портрета и портретисаног). С тим у вези, знамо да оно што важи за портрет не важи и за карикатуру. Карикатурални портрети друге половине XIX и почетка XX века рађени за новине могли су бити цртани на основу живог модела, портрета (слике), фотографије или према сликама црпеним из колективне свести. Поступак рада на њима био је дијаметрално супротан од портретног гесла академског сликарства. Карикатура је требало да истакне разлику кроз претеривање, деформацију и девијацију, да на сваки начин постигне отклон од узора, уз хумористичко-сатиричан учинак. Због тога су карикатуре есенцијални елементи шаљивих новина. Оне подижу колективну свест, успостављају слободу говора и речитије и верније проговарају о својим моделима. Проблематични догађаји, сувише деликатни чак и опасни да би се тек тако „прочешљавали” у текстуалним рубрикама, уредничком сналажљивошћу и новинарском довитљивошћу били су премештани у ликовне прилоге, јер су их уредници сматрали сигурнијом зоном новина. Због визуалне природе људског памћења, догађаји и личности су управо кроз карикатуре за читаоце листова остајали актуелни, чак и када су догађаји описани у текстовима давно заборављени.

Објашњење термина карикатура најчешће почиње етимолошким тумачењем италијанског глагола *caricare* (значења пренагласити, преувеличати), а потом након теоријског образлагања следе амбивалентни ставови о томе да ли је карикатура тек нашкрабани, тривијални цртеж³² (присутан, али ирелевантан сегмент периодике, ту тек да

---

³¹ Васа Стајић (1951, стр. 244) истиче следећу чињеницу:

Нису ови богаташи, дакле, имали само пехаре од индијске мускат-ораховине, с поклопцем, горе и доле сребром оковане и позлаћене, нити само срмом украшене дамаске пушке и пиштоље, сребрне кашике, ножеве и виљушке, него и књиге, па и своје портрете на платну малане (1764 Fasc. 4. sub A.).

Такође, погледати делове Сталне поставке XVIII века и Сталне поставке XIX века у Галерији Матице српске: Портрет XVIII века, Портрети чланова породице Текелија, Неокласицизам – Арсеније Теодоровић и Павел Ђурковић, Бидермајер – Константин Данил и Никола Алексић, Епоха романтизма, Академизам – Паја Јовановић и Урош Предић. На адреси: www.galerijamaticesrpske.rs/stalna-postavka.html (15. септембра 2014.)

³² Ако се појава из књижевности, непрестана интеракција између *центра* и *периферије* преведе на пример ликовне уметности, посебно карикатуре увидећемо аналогију. Карикатура се са плана тривијалне уметности *периферије* узвисила (интегрисала) ка признатом жанру, високе, ликовне уметности, тј. *центру*. На самим

попуни празнине између рубрика) или је далеко више од тога, у уметничком па чак и у извануметничком смислу.³³ Читав случај дефинисања овог феномена са сврхом да исмеје, да извргне руглу, запањује колико је и данас актуелан, без осећаја да смо ближи срећном разрешењу. Све то подсећа на случај флуидног, никада до краја дефинисаног појма смеха, како то истиче Игор Перишић (2012) у својој студији у којој се врло темељно бавио овим феноменом. И Сретен Марић (1968, стр. 19) сматра да „ко тој појави приђе без система, изгуби се у бескрају; ко јој приђе са системом, покрије само колико му се систем простире, а кад покушава да све обухвати, да да формулу која је применљива и на сто других ствари. Као уметност уопште, комика се не да ухватити у мрежу једне теорије, и наука и дан-дањи не зна да нам каже шта је смех”. Сви који су смеху прилазили као проблему, слажу се у једном – смех је итекако озбиљна ствар!

Па ипак, да бисмо барем у сопственом раду покушали да уведемо систем, морамо кренути од прецизне класификације и напослетку покушати да је спроведемо доследно у анализи. Према класификацији карикатуре као ликовне врсте коју даје Франо Дулибић (2009), можемо говорити о карикатури у а) ужем и б) ширем смислу:

а) Под карикатурама у ужем смислу Дулибић подразумева портретне карикатуре, међу којима разликује карикатуру лика и карикатуру целе фигуре тела. Карикатура лика

почецима свог појављивања, карикатура је била изван строгих правила „високе уметности” и била тек популарна слика штампана у периодици, да би почетком XX века тај анимозитет полако нестајао јер су стилска својства уметничких праваца управо поседовала карикатуралне или гротескне стилизације (пример Пабла Пикаса). Ако наставимо да повлачимо аналогију између карикатуре и овај пут постмодернистичке књижевности, тада новинске слике постају својеврсне илустроване странице „постмодернистичког романа” које се читају нелинеарно, а идентификација протагониста иде у обрнутом смеру. Карикатура постаје право, а не искривљено огледало у којем се „истакнута” особа препознаје. Карикатура постаје истинитија од историјске стварности.

³³ Да бављење карикатуром у сатиричним новинама не значи само безазлено и безопасно играње линијама и бојама показују и случајеви из даље или ближе историје журналистике. Тако ћемо искористити прилику да споменемо судбине великих француских карикатуриста прве половине XIX века Шарла Филипона (Charles Philipon) и Оноре Домијеа (Honoré Daumier) и који су се нашли иза затворских решетака због гротескних карикатура актуелног француског краља Луја Филипа као крушке (Филипон) и Гаргантуе (Домије) (Navaski, 2014, str. 82–91). Вратимо ли се у XXI век, подсетићемо се немилих призора у вези са париским сатиричним недељником *Шарли Ебдо* (*Charlie Hebdo*). У терористичком нападу на новинску редакцију, 7. јануара 2015. године, извршен је масакр у којем је због карикатура о пророку Мухамеду убијено дванаесторо људи, од чега је четворо карикатуриста годинама цртало спорне карикатуре. Дакле, наизглед безазлене (најчешће заузимајући минимум новинског простора, уопштено говорећи), карикатуре у својим поентирајућим ликовним решењима (најчешће једноставан цртеж крије комплексан слој значења!) постају увредљиво запаљиве, могу да изазову прави пожар насилничког понашања и жестоких реакција. То ће посведочити и промена уређивачке полике листа. Наиме, шест месеци након терористичког напада, преживели карикатуриста и садашњи уредник листа Лоран Сурисо објавио је да ће *Шарли Ебдо* престати да објављује карикатуре пророка Мухамеда.

своди се на карикирање црта лица све у служби психолошког профилисања појединца, док се у карикатури читаве фигуре ствар своди на телесне диспропорције, пренаглашене видове телесне појавности карикираног модела (дебео, висок, здепаст, кривоног, низак, мршав, грбав).

б) Ситуационе или карикатуре у ширем смислу, с друге стране, имају интересовање за шири предмет, за заједничке карактеристике групе људи. Оне могу бити друштвено ангазоване и ту спадају политичке карикатуре, карикатуре социјалног или економског стања друштва, одређене друштвене класе, занимања. У карикатуре у ширем смислу спадају и карикатуре свакодневице које се баве фигурама одређене класе, пола, старости, али у контексту свакодневице.

Уз све ово, Дулибић проналази и везе које постоје између карикатуре и других сродних ликовних појмова као што су: гротеска, дролерија, сатира, *cariccio*, алегорија, али за нас је још интересантнија аналогија коју успоставља са појмовима који су искључиво везани за речник књижевних термина (књижевнонаучни дискурс): пародија, иронија, бурлеска, травестија, парадокс, метафора, метонимија (карикатури је иманентан вербални код).

Надаље, карикатура, на основу рада Тијане Т. Тодић Јакшић и Јелене Д. Јевремовић (2014) има четири основне особине:

1. фиксирање на скривене намере друштвено ангажованих појединаца и тумачење особености карактера индивидуе,
2. фиксирање и пренаглашавање мана модела,
3. фиксирање на хумор и намеру карикатуристе да код публике изазове смех и
4. фиксирање на поједностављивање, иако поједностављивање није суштинска карактеристика карикатуре, она може бити и веома детаљна.

У контексту истраживања карикатуре као жанра, занимљиво је истаћи да је прве карикатуре код Срба начинио уметник Павел Ђурковић по наредби кнеза Милоша Обреновића 1824. године (Коларић, 1954). Разлог због ког је настала карикатура била је обична забава кнежева, а комични портрет добио је Ђорђе Ђелеш. После ове карикатуре, настале су и друге сличне, о којима је писао и Вук С. Караџић у својим *Историјским списима* (1985) као о „скаредним фигурма”. Прве политичке карикатуре у Срба израдио је

нешто касније Димитрије Аврамовић у вези са немирима 1848–1849. године (Мартинов, 2012). У историји српског новинарства, карикатуре имају дугу традицију бележења (Јанц, б. г.; Коларић, 1954, стр. 156–161; Мартинов, 2012, стр. 131–152) и представљају неotuђиво право и власништво великог броја српских хумористичко-сатиричних листова. Та тзв. „шаљива периодика” (Крестић, 2003, стр. 306–334; Иванић, 2008, стр. 241–302; Рошуљ, 2014, стр. 195–365)³⁴ је у XIX веку излазила северно и јужно од Саве и Дунава.

Као синтетичан жанр, карикатура је у свој домен медијског деловања уврстила визуелне и вербалне елементе, ликовна уметност нашла се у органском споју са уметношћу писане речи. Тако је у новинама ослобођен простор за разнолике визуелно-вербалне трансфере. Без одобрења и захтева ликовних теоретичара и историчара или пак проучавалаца књижевности, етикетирана као тривијална, неозбиљна, неважна, инфантилна, карикатура се није у потпуности и једнострано инкорпорирала ни у један вид уметности (ликовне или писане речи) већ је запосела оба и постала конститутивни елемент новинског медија, и сама поставши медиј. Колебајући се у таквој (жанровској) располућености и разноврсности, она је прихваћена као прелазни, „двоструки жанр” (Рошуљ, 2010б), а највише се њоме „окористила” публицистика, „злоупотребљавајући” је и признајући је као себи својствен оформљен, инхерентни жанр, подесно средство за исказивање новинске шале, хумора и сатире.

Као визуелни медиј, карикатура представља својеврсни вид новинске „иконографије” којим се интензивира комуникативност, а самим тим и рецепција овог вида штампаног медија. Када је реч о природи односа који постоји између наратива и илустрације, он би се у највећем броју случаја могао свести на однос потпуне синтезе. Слика је објашњена текстом, односно текст је илустрован сликом (тј. ликовно је вербализовано, а вербално визуелизовано). У том пресеку значења, некада је слика богатија значењем (нпр. симбол је снажно експресивно средство, материјална ознака за апстрактни појам) и текст је тек њена таутолошка пратња или синоним. У другом случају, текст поседује задршке у значењу (метафора, алегорија, алузија, контраст) и илустрација (посебно за читаоца XXI века) постаје релевантна допуна текста, без које нема природне

---

³⁴ О хумористичкој српској штампи која је у Војводини излазила, али са драстично смањеним интетитетом! (изневеравајући традицију Змајевих листова) у периоду 1918–1941. године, писао је Душан Попов (1983, стр. 321–324).

перцепције дела. Постоје случајеви када карикатуриста даје илустрацију без текста (карикатура и тада постоји), сматрајући да је и без речи она савременом читаоцу разумљива (реципијент поседује референтна знања о приказаном)³⁵.

У сваком случају, без обзира на поменуте ситуације (специфичног интермедијалног односа између вербалног и визуелног дискурса), текст се, према речима Савке Благојевић и Тамаре Ралевић (2013), у највећем броју случајева појављује у три функције: као коментар, појашњење ситуације и разоткривање. Ако идемо даље, неопходно је да се са књижевног аспекта заинтересујемо за карактер/природу самог текста. Дакле, нас ће у овом раду, такође, занимати тај вербални део који ћемо анализирати из позиције књижевности. Некада је тај текст био толико оскудан, да би без икакве штете по значење могао бити и изостављен. С друге стране, периодика бележи изузетне примере текстуалне пратње, књижевних дидаскалија, правих мисаоних бравура заоденутих у хумор и сатиру који треба да испричају неку анегдоту, радњу, наратив са слике. Тако и овде имамо случај двојаке интеракције, јер карикатура поседује текстуални део који је у комбинацији са илустрацијом, али та карикатура (са вербалним и ликовним делом) није изопштена од комуникације коју води и са свим осталим текстуалним рубрикама листа, по принципу интертекстуалности.

Када се говори о начинима визуализације, на пример, разоткривање личности политичара омогућено је хиперболичним истицањем уверљивих физичких особености, најпре физиономије главе „модела” (црте лица, фризура, три длаке на ћелавом темену,³⁶

---

³⁵ Из данашње перспективе, када ужурбано корачамо крају друге деценије XXI века, читање и разумевање шаљиве периодике, а потом и карикатура у њима, захтева интелектуални напор, упућеност и ерудицију читаоца енциклопедијских размера. Он мора бити врстан познавалац ширег историјског, друштвено-политичког и, ништа мење значајног, литерарно-културног контекста. Књижевник Драган Лакићевић стога у карикатури види читав један свет ухваћен и заробљен у тренутку:

Karikatura je prelistavamo li stare novine – trajna hronika, istorija i herbarijum naravi, običaja, karaktera, društvenih previranja i odnosa, ali i njihovo naličje. Karikatura je naličje sveta. Rat i mir, erotiku i politiku – samo karikatura može sve da nacрта na kutiji od cigareta. Slobodnom rukom, krivudavom linijom, na kolenu ili na kafanskom stolu – crta se tačno, senči se resko, ruga se dobroćudno i snažno. U karikaturi se vidi više nego u istorijskim čitankama; karakterologija naroda i hronika društvenog života, karikatura ostaje, smeši se prolaznosti epohe... (Đurić, 1997, str. 343).

³⁶ Еуфорија европске тродлаке „бизмаркоманија” није мимоишла ни српску штампу. Трагајући за одговарајућим српским политичким моћником који би му могао бити пандан, карикатурално обележје три длаке на ћелавом темену припала је Јовану Ристићу, па би читаоци чак и у нацртаним животињама које би на глави имале три длаке лако препознавали о коме се ту, заправо, ради. И Драгутин Дамјановић је прибегао овој традицији (Рошуљ, 2011, стр. 223–226).

зулуфи, залиски, бркови, брада) или особених употребних предмета (монокл, наочаре, лепеза, мидер и др. одевни предмети), као и карактерних особина. Тако је у анатомској диспропорцији приказиван портрет фигуре у којој је предимензионирана глава (тј. оно што је „у глави” намеће се као проблем) постављана на непропорционално тело, често мешовитог људског и животињског порекла. Актери на карикатурама нису само хиперболом изобличени. Њихова тела добијају гротескне зооморфне³⁷ метаморфозе (Harfam, 2004, str. 49–57) у којима се стандардним принципима академског сликања (деталји из природе се увек репродукују верно) представљена људска глава замењује животињском или јој се „калеме” животињска обележја: овноски рогови, њушке, зечије уши и спајају са животињским телом (зеца, лије, хијене, вука, овна, пужа, гусенице, змије). Тако настају карикатуре у којима се лик жртве детронизујуће преображава у лице са животињским прерогативима и само постојани, аутентични детаљи људске физиономије откривају актера. Па ипак, сва та чудовишта делују животно, складно у двополној гротескној слици сатиричних претензија.

За потребе ове докторске дисертације издвојени су (из огромне грађе), а потом и репродуковани репрезентативни примери карикатура хумористичко-сатиричке штампе с краја XIX и почетка XX века, који на најбољи начин осликавају/илуструју новинску полифонију у жанровском смислу. Примере овог новинског феномена посматрали смо кроз призму догађаја на политичком, друштвеном и приватном нивоу уз ограничења из увода којих смо се у раду придржавали (уз појединачна исклизућа на рачун информативности рада), склапајући књижевну причу о новинском хумору и сатири у XIX и XX веку, свесни чињенице да ово није наша ни коначна, ни потпуна прича на ову тему. Тим пре, што се данас на страницама српске дневне штампе поново актуализује карикатура као нит која спаја традицију визуелног хумористичко, сатиричког приповедања са оним из XIX и XX века.

---

³⁷ Могућност да се политичке личности нападну и непристојно извргну руглу тако што ће у карикатурама њихове људске физиономије бити представљене кроз зооморфне метаморфозе (у целини или са карактеристичним животињским деловима) на страницама српске штампе наслеђена је из традиције европских сатиричних часописа XIX века. Најпознатији хумористички лист од којег је све почело је енглески лист под шаљивим називом *Ударац песницом* = *Punch*, који је излазио од 1841. до 2002. године. [https://en.wikipedia.org/wiki/Punch_\(magazine\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Punch_(magazine)).

Рекли бисмо да карикатура од пре више од једног века, у данашњој српској публицистици осцилира између два супротна пола. Она своје рецидиве има у карикатуралним формама данашње дневне штампе, недељника, политичких месечника, са једне стране и тривијалних, жуто обојених таблоидних издања са друге. Као свест и савест јавног мњења, изгубила је примат који је некадашња карикатура имала, најпре по позицији у новинама (насловна страна, величина, тип слова у односу на остали текст), потом и по квантитету, који ретко да у новинама прелази број један. С тим у вези, неумитна је чињеница да је у XXI веку (са посебним изузетком виртуелног *Njuz.net*-а³⁸) нестао и тип хумористичко-сатиричке периодике с краја XIX и почетка XX века који је био благонаклон према карикатури.

Политичку карикатуру данас негују поједини озбиљни политички листови. По броју карикатура и по њиховом месту у новинама то је занемарљиво. Савремени карикатуристи сарађују у дневним листовима *Блиц*, *Време*, *Данас*, *Политика* или у таблоидима као што је *Свет*. Марко Сомборац се издваја карикатурама у *Блицу*, Предраг Кораксић Согах у листу *Данас*, Душан Петричић у *Политици* и Младен Ољача у таблоиду *Свет*. Да карикатура има и даље велике претензије и да је моћно средство за пласирање и вођење политичких кампања најразличитије врсте посведочиће случај ангажованог париског сатиричног недељника, *Шарли Ебдо* (*Charlie Hebdo*), који смо малочас поменули.

У наставку рада задржаћемо се на примерима из најпознатијих српских хумористичко-сатиричних листова и часописа из периода 1881–1903. године. У том моменту постоји активно 50 наслова хумористичко-сатиричког профила. Од тих 50, само четири су одраније активни (*Зоља*, *Стармали*, *Домишљан* и *Ђаволан*), а покренуто је нових 46 гласила. Ми ћемо обрадити одабране примере из следећих хумористичко-сатиричких листова: *Бич*, *Брка*, *Бубањ*, *Враголан*, *Врач погађач*, *Геца*, *Дар-мар*, *Ђаволан*,

---

³⁸ Српски хумористички сајт за шалу и забаву *Njuz.net* појавио се званично 10. октобра 2010. године (поникао из популарне *Facebook* групе истог имена) под слоганом „Вести у огледалу”, са идејом да у форми онлајн издања дневних новина пласира измишљене вести као истините. Неприпремљена на овакву врсту медијског експеримента, у јавности су се појавиле „спорне”, често сензационалистичке информације које су као аутентичне дословно преузимане у другим медијима или чак, трагикомично, као релевантан извор цитиране у једном академском удбенику из области маркетинга. Упућујемо читаоца на структуру и садржај овог сајта: <http://www.njuz.net/>.

Ера, Зерчка, Лалин рабои, Стармали, Телефон, што чини четвртину активних листова из датог периода.

6. СРПСКИ ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧКИ ЛИСТОВИ

Турбулентна друштвено-историјска дешавања у којима је српски народ вољно учествовао или још чешће невољно живео, условиле су тематско-мотивску и жанровску разноликост рубрика на страницама српских шаљивих гласила. То је са собом повлачило новинско појављивање и прозивање великог броја протагониста који су актуелношћу били издвојени по дијаметрално супротним вредносним параметрима (позитиван/негативан). У карикатурама и у текстуалним рубрикама српске периодике, а посебно у њеном хумористичко-сатиричком сегменту, истакнуте историјске личности с краја XIX и почетка XX века добијају статус прототипова, тј. узора за креирање књижевних и новинских јунака, који имају потпуно аутономан и аутентичан новински живот. Овај фикционални живот прототипова може имати мање или више одступања у односу на биографски/историјски узор.

Даље, примећујемо да су само веома утицајне и истакнуте личности могле да претендују на право да се помену у шаљивој штампи и да носе особено име, што је био идентичан случај са карикатуром. Надимци су, такође, део наше приче о карикирању (конститутивни су елементи и графичких карикатура и текстуалних рубрика) и један су од најекспресивнијих видова преношења поруке. Директно и конкретно, а на крају крајева, у само једној речи или синтагми (експресивније и од саме графичке илустрације са или без текста), надимак успева да пренесе тенденциозну поруку о личности о којој се реферише, чиме је потврђена његова комуникативна моћ.

Шифрирано преношење порука (покушај „подвале” строгој цензури) био је патент који се одраније из европске одомаћио у српској традицији шаљиве штампе. Надимке нису имали само странци који су на одређени начин (најчешће негативно) кројили судбину српског политичког, друштвеног, културног бића. Ту „привилегију” имали су и домаћи званичници. Они нису увек били носиоци позитивних вредности (мада је било и таквих примера!), па нису заостајали (по пејоративним надимцима) за странцима. Постојала је и еквиваленција: што је неки актер поседовао више негативних карактеристика (по суду одређене уредничке редакције/јавног мњења) то се појављивао већи број надимака (и њихових варијација). Такође, надимци се најчешће нису „задржавали” само у једном листу

да би ту престајала њихова употребна вредност већ би они шире, интертекстуално, даље комуницирали (у шаљивим, али и озбиљним новинама). Тако су се многи (надимци) уврежили у свест (тадашњих) читалаца.

С тим у вези, осујећени за аутентичан контекст, данашњи читалац хумористичко-сатиричке периодике због херметичности надимака има рецепцијски проблем. Многи су изгубили конотативна значења и читалац их усваја и појима само кроз основна, денотативна значења, што свакако није довољно. Проучавајући ова шаљива гласила и сами смо наилазили на велике потешкоће и дилеме, па смо одлучили да у тези, на самом почетку сачинимо један регистар надимака на које смо наилазили у ексцерпираној грађи. Том попису додали смо и податак о политичкој припадности личности, што је за крај XIX и почетак XX века био значајан вредносни репер. Овај корак није пионирски у српској историји књижевности, нити је попис у овом раду потпун и коначан, али је свакако повод за отварање новог поглавља у изучавању српске хумористичко-сатиричне периодике.

Табела 1, Попис одабраних надимака из српске хумористичке-сатиричке периодике према нашој грађи

Имена	Политичка припадност	Надимак
Краљ Милан Обреновић		Гроф од Такова, гроф од Макова, гроф од Монакова, таковски шакал, сатански створ, јазбина српских зала, генералисимус Милан, Милан, Ех,ex,rex М. I. Lan, Дон Милутино, Хација, Стари гошподар, трбушина
Краљ Александар Обреновић		Анђео хранитељ, Спаситељ – укротитељ
Јован Ристић, политичар, дипломата, историчар, намесник малолетног краља Александра Обреновића	Либерална странка	Мали Бизмарк, историјски муж, српски бизмарк, свирац, брк Јоца; стари лисац, са три длаке (рис, магарац, цукела, свиња, лисица итд.), Историјски Брк
Јован Бошковић, министар просвете	Либерална странка	Јошка

Петроније Пера Тодоровић, писац, један од оснивача Народне радикалне странке	Радикална странка	Кицош Пера, фрајла Пера, Сека Петронија, Трепетник, Дон Трепетник, Петроније трепетник
Јанко Марковић, администратор <i>Српске заставе</i> , капетан	Либерална странка	Јанкул, во божији Јанко Вла
Милутин Гарашанин, оснивач странке, официр, политичар, председник Владе Србије и министар спољних и унутрашњих дела	Напредна странка	Гара, Газда Мића, Гарави госа, Мата- трта, ш(т)ене Гарица, грочански воденичар, гара што ђавола јаше, Вук Бранковић, паракувар, штене, циркустант, ђаволов ортак, гаров, разбојник, вранац, шинтер, гавран. Када су у пару Гарашанин и Авакумовић онда су „кормилари шепртље”, због којих Србија тоне.
Јован Авакумовић, правник, председник Владе Србије, председник Касационог суда, министар правде	Либерална странка	Бик, друго ујкино дете, Мата-дрта, Авакум Бик, Во божији, ешик, политички инвалид, тврдило се да је и „ћопав у глави”, да је његова влада „авакумијада”, ћопав и глув, а цртан је као зельов.
Стојан Рибарац, адвокат, министар унутрашњих дела министар правде	Либерална странка	Коњ, дивља свиња, ага од рибара, Рибанац, очух закона, Рибанац Ст. коњ
Живојин Величковић, министар правде	Либерална странка	Жика Отров, змија отровњача, отров- Жика, магарац, пас
Димитрије Јовановић, министар финансија	Либерална странка	Чика-Мита, Јарац, Мита Јарац, чика Мита јарац
Павле Денић, министар унутрашњих дела, грађевине, управник вароши Београд	Либерална странка	Ујкино дете, Калигула
Јован Белимарковић, генерал, министар војни и грађевина, намесник малолетног краља Александра Обреновића	Либерална странка	Ујка, Шињелаш, Шињелокрадец, матори медвед, главосек, Јоца Жврк
Милан Пироћанац, судија Касационог суда, министар спољних дела, шеф Напредне	Напредна странка	Пироћанац, Јупитер, суво пиле, Јупитер

странке		
Либерали	Либерална странка	Курце изелице, чедо мрака, зулумћари, либералски шљам, гад, дебели пацови курцонски
Живан Живановић, председник Скупштине Србије, публициста, аутор <i>Политичке историје Србије у другој половини деветнаестог века</i>	Либерална странка	Живинче Живинчевић, Живинчевић, председник курцонске скупштине
Велизар Кундовић, секретар Народне скупштине	Либерална странка	Кундак Велизар
Чедомил Мијатовић, министар финансија	Напредна странка	Мали, Чедица, чедо мало
Стојан Новаковић, министар просвете и црквених питања	Напредна странка	Дугоушић, дугоуши, кардинал, Климента
Ежен Бонту (Paul Eugène Bontoux), француски финансијер, индустријалац и политичар, афера „Бонту”		Каишар
Деже Банфи (Dezső Bánffy de Losoncz), мађарски политичар, премијер мађарске владе 1895-1899.		Банфи-паша
Ото фон Бизмарк (Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen), немачки канцелар 1871–1890.		Железни канцелар
Васа Ћема, уредник <i>Брке</i>	Либерална странка	Шунте
Алекса Поповић, председник Народне скупштине	Напредна странка	Аља Протов
Намесништво Александра Обреновића– Јован Ристић и Јован Белимарковић		Намесништво двојце Јожика
Миливоје Радивојевић, министар	Либерална странка	Рака

полиције		
Елодија Лотон Мијатовић (Elodie Lawton Miјatović), супруга Чедомиља Мијатовића, британски писац, преводилац и борац за аболицију		Баба Лоди
Георгије Бранковић, прота сомборски, митрополит карловачки и патријарх српски		Калуђер с дугачким прстима, Нокташ
Анте Старчевић, политичар	Странка права	Пророк трносац
Михаило Јовановић, митрополит београдски	Либерална странка	Врачарски светац
Аустрија		Тета, Тета-Колера
Угарска		Мађар-бачи, Мађар-ембер
Русија		Баћушка, Стриц са севера

По традицији српског штампарства карикатуре су од самих почетака (због људског и техничког фактора) преузимане из немачких, чешких, мађарских листова, без икаквог обележја које би упућивало на ауторство. Оне су реализоване као безбројни, више или мање, успешни аматерски, дилетантски покушаји. Далеко од врхунских остварења српске карикатуре (многе нису ни завредиле то име), без икаквих ликовних претензија и квалитета, рађене на брзу руку, зарад минималне зараде (приучених аматера, никаквог или непотпуног ликовног образовања), ове новинске вербално-визуелне комбинације ипак поседују значајну документарну вредност (у неким случајевима чак много већу од оне литерарне или ликовне!), јер су цртачи били сведоци, посматрачи и активни учесници бурне српске стварности и савременици многих значајних личности.

Међутим, било је и таквих карикатура чија су решења откривала дело већ афирмисаног цртача ликовног хумора. Њих је осмишљавао један од тада најзаузетијих и најангажованијих карикатуриста, Драгутин Дамјановић³⁹. Он је своје смеле ликовне

³⁹ Податке о новинару и националном сликару карикатуристи, који је за свог живота задужио безмало целу српску публицистику, сачувале су управо новине („случај комедијант”), а не монографија или барем

прилоге истовремено слао у многе тадашње, чак и опонентске новинске редакције: либерала, напредњака и радикала (Рошуљ, 2014, стр. 260). Тако је српска читалачка публика идентично нацртане карикатуре политичара препознавала на страницама шaljивих „органа” разних политичких опција, те је тиме графичка комуникативност била потпунија на ондашњем синхронном нивоу.

Са дијакхронијског аспекта, савременом читаоцу, проучаваоцу ових периодичних гласила, наведена појединост је драгоцен, јер данашњи конзумент оновремене карикатуре као ликовне форме препознаје исте актере на страницама различитих листова и то му обезбеђује лакшу перцепцију, јер је закинут за историјски контекст читаоца XIX века. Он је временски дистанциран и због тога је графичко декодирање значења често оптерећено комуникацијским шумовима. Дакле, штампане за читаоца пре више од једног века, ове илустрације (баш као и текстуалне рубрике) имале су природно бољу рецепцијску проходност. Због тога за потпуно разумевање ових карикатура велики значај има текстуални део (исписан испод цртежа), који у себе импрегнира актуелност историјског тренутка, временски и просторни контекст. То делује готово као нека врста додатног објашњења, разјаснице, фусноте и спреге за графички приказ.

Дамјановић, педантан у својој цртачкој пракси имао је развијену свест о свом ликовном стваралаштву које је обавезно обележавао знацима ауторства⁴⁰ (уметничка *differentia specifica*), која би утиснуо најчешће у доњи, десни или леви угао композиције. То је била препознатљива игра иницијала исписаних ћириличним словима у нормалу.

Захваљујући „директном обраћању оку читаоца” (Holand, 2005, str. 706) и позицији коју су карикатуре као графички прилози репродуковани штампањем стандардно заузимали у оновременој периодици, с тежњом да том истом читаоцу „заробе поглед”

биографска забелешка у неком речнику ликовне уметности или новинарства која би му с правом припадала. У анонимном тексту *Политике* „Сени Драгутина Ј. Дамјановића – Национални радник, новинар и сликар”, налази се његова портретна фотографија уз биографске податке и професионална постигнућа (*Политика*, 1929, стр. 4).

⁴⁰ Први српски карикатуриста и илустратор који се потписао пуним именом и презименом, обележивши и годину настанка цртежа као релевантан податак, био је шидски илустратор, књијар и сликар Миливој Мауковић (Томић, 2009, стр. 146). Мауковић је илустровао странице листова, цртао њихова заглавља, осмишљавао корице и друго. Међу њима поменућемо најзначајније: *Жижан* (1876), *Радован, поучан и забаван лист за српску децу* (1876), *Илустрована ратна хроника* (1877), *Завичај* (1877), *Орао* (1878), *Абуказемов шaljиви календар* (1878), *Царић* (1878), *Шaljиви астроном* (1879–1880), *Стармали* (1879), *Српске илустроване новине* (1881), *Баволан* (1881), *Јавор, Српска зора*, ту су и илустрације за Змајеве песме у *Радовану* („Јоја и гуска” – „прва силуета исцртана у Србији”, „Материна маза”, „Доручак”, „Ево нам рода долеће”, „Добро јутро, сека Пело”, „Бако, бако, стара бако”). О томе је писао Ж. Фајфрић (2009, стр. 62–80).

(Holand, 2005, str. 706), карикатуре су наилазиле на добар пријем. Они који су неговали традицију илустровања својих гласила, скоро увек⁴¹ су отискивали на насловној страници листа карикатуру са претензијом да заузме половину странице, а уз њу појављивале су се спорадично и карикатуре на некој од унутрашњих или на последњој страни листа. Било је и примера (*Врач погађач*) у којима се на готово свакој страници налази бар по једна карикатура.

Карикатуре у српској хумористичко-сатиричкој периодици нису биле само политичке по свом садржају, што ће се показати и кроз конкретне примере у овом раду. Обрађиване су и теме из обичног, свакодневног живота, мушко-женски односи, тема праћења најновије моде и покондирености жена, исмевање порока, обичаја и свега онога што је узрок комичке кривице и извориште комике (Мисаиловић, 2008, стр. 139–154), али политички садржај први привлачи пажњу, јер је најзаступљенији.

Типски рађене, карикатуре су најчешће ситуацијске и друштвено ангазоване, тј. политичке провенијенције (Dulibić, 2009, str. 15). Дакле, за њихово деловање поље уметничко-естетског није кључно (мада је пожељно!), јер оне интервенишу у домену социјалног, односно политичког. Оне су конкретни сатиричан коментар, рефлексија колективне свести на узаврела, тенденциозна политичка и национална кошкања „великих” и „малих”, „домаћих” и „страних” из чега проистичу за имагологију неприкосновени етнички стереотипи (Љубоја, 2001; Марковић, 2002; Tamás, 2014), посебно аутостереотипи са темом издајника из редова сопственог народа (негативно аутокарикирање).

На пример, народи Европе се разликују, јер имају своје особене националне карактеристике. Оне индукују визије о *Другом*, тзв. „слике у главама” проузроковане политичким, економским и културнима околностима, о чему ће посведочити представе и пројекције о различитим народима чији су трагови сачувани у литератури, штампи, ликовној уметности кроз векове. За нас су најзанимљивији случајеви када се проблем страности и питање другости сагледа кроз књижевне представе емоционалног пражњења, тј. кроз хумор и сатиру. Стога је прилика да се спомене уљана слика из XVIII века, чувена

---

⁴¹ Карикатура на насловној страници у *Бичу* неколико је пута изостајала, као што је то био случај и са видовданским бројем из 1889. године, који је специфичан и по томе што је имао црне маргине као својеврсни помен у част страдалих косовских јунака.

„табела народа” (настала у аустријској области Штајерска) са карикираним представницима народа и нација, или она из XIX века, „Humoristische Karte von Europa im Jahre 1870.” (Слика 1,⁴² стр. 367), односно, „Хумористичка карта Европе из 1870. године”. То је једна из *Collection de caricature... de 1870-1871*, односно *Колекције карикатура... за 1870–1871*.⁴³ Европска штампа пронаћи ће у стереотипним сликама и представама о Другом (најчешће именованом као непријатељ) zgodну тему за своје карикатуре. Ову традицију визуелног представљања и обликовања националног и политичког идентитета и идеологије усвојиће и српска штампа за представљање одређених појединаца или читавих колектива.

Новинска карикатура не подразумева само графички прилог (цртеж), она је садржајно комплексна, слојевита форма. Тако је карикатура приоритет поделила са разноликим текстуалним елементима, незаобилазним за њено разумевање као целине. Текстуални прилози долазе одмах после илустрације, као својеврсно објашњење или појашњење (цртежа) дато у виду реченице, дијалошке форме текста, краћег хуморног наратива са духовитим свршетком (најчешће виц, шала, парадокс, досетка, пословица) или у стихованим формама: од најразличитијих прерада, пародија, шаљивих јуначких песама испеваних „на народну”, епиграма, песмица са духовитим и врцавим играма речима и наденутим именима (надимцима) која су за читаоце с краја XIX века биле познате алузије на конкретне догађаје и одређене политичке вође, са смехотворним карактеристикама насталим на рачун често коришћених дијалекатских говора, страних језика (доминантно мађарског и немачког) у њима. Ти текстуални елементи, треба посебно нагласити, никада нису имали задатак да код читалаца задовоље високе књижевно-уметничке критеријуме, нити да креирају и негују њихов софистицирани укус за лепу књижевност, мада је било и врло успешних примера и њима ћемо у дисертацији, такође, посветити пажњу. Њихова функција и једина намена је била практично-прагматична, дакле требало је да испрате илустрацију и да произведу очекивани, хуморни утисак код читалаца.

---

⁴² Илустративни прилози налазе се на крају дисертације, а у тексту су означени бројем слике и страницом у овом раду.

⁴³ „Humoristische Karte von Europa im Jahre 1870.” На интернет адреси http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/caricatures1870_1871bd8/0042. Погледати и илустрацију на следећој страници ове колекције, „Neueste komische Karte von Europa für das Jahr 1870. Nach Pariser Original”. На интернет адреси: http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/caricatures1870_1871bd8/0043 (15. март 2015. год.).

Мањи текстуални делови карикатуре чине и наслов, кратак, актуелан и ефектан, исписан верзалним словима. Ту је мото, најчешће пригодна народна пословица (по правилу алузивна), а уместо облачића за коментар, којих још тада нема у српској новинској пракси, иако су се још у XVIII веку могли видети на сатиричним графикама Вилијама Хогарта (Zupan, 1970, str. 26), примарни текстуални индикатор идентитета најчешће је исписиван на одећи, телу „учесника” као својеврсни шифрарник за декодирање идентитета протагониста, чиме је постигнута боља рецепција и барем у покушају онемогућен притисак цензуре.⁴⁴

Оно што би се у каснијој стрип култури нашло у облачићима, српска карикатура XIX века доноси у текстуалном делу испод саме илустрације. Лапидарност текста, до најмање могуће мере, која се у стрипу подразумева, новинској карикатури није увек била приоритет. За разлику од стрипа, у карикатури се најчешће појављује само једна смена узастопних слика (опонентска ситуација пре/после у јукста-позицији). Нема развијене хронолошке приче, од увода преко кулминације до расплета. Карикатура инсистира на ситуацији *in medias res*, смештеној у јединствено време и простор, испуњеној протагонистима. Текст може бити исписан у само једној реченици, али и у виду дијалога или читаве песме која прати слику. Сам литерарни текст није био секундаран у односу на слику, напротив, често је слика била само илустрација великих текстуалних целина.

Карикатуре су рађене у црно-белој техници, са наглашеним црно-белим контрастима и допунским сенчењем помоћу црта. Најуспешније су оне карикатуре у којима су реалистички, пластично приказани елементи („фотографски” реализам) тек кулисе за елементе са алегоријским деловима, са пуно симболике и гротескних, практично фантазмагоричних детаља. Дакле, под разобличавајућим углом посматрања среће се читава плејада цртаних јунака, са одликом позитиван или негативан, која се већ на први поглед открива, по принципу изразите, „намерне деформације облика” (Arnhajm, 2003, str.

---

⁴⁴ Издавање и читање шаливе штампе међу српским живљем било је веома популарно и поред строге цензуре и закона и допуна закона којима је издавање било, у већој или мањој мери, санкционисано. Разлог њене тиражности произилази, између осталог, и из чињенице да су забрањени наслови увек били најтраженији, док је незаобилазни и психолошки ослобађајући карактер читалачког процеса представљао за читаоца добровољно и пријатно духовно бекство од егзистенцијалне стварности. Погледати есеј „Читање као егзил” С. Дамјанова (2012а, стр. 285–291).

114–127) која иде до гротеске и даље, залази у сферу естетике ружног (Еко, 2007, стр. 152–157), из чега произилази индуковано осећање декадентног, огорчења и гнушања.

6.1. БИЧ (1889–1890)

Новинска карикатура, као део визуелне културе, тенденциозно је учествовала у пропагирању и ширењу националних идеја и била вентил српске политичке мисли XIX и XX века. Заступањем уредништва, радикалски настројени лист је од првог дана излагања у Београду, (смехотворног, првог априла 1889. године) „ударао” бичем, а његове „хице” чули су и осећали страни непријатељи, али и домаћи којих је, по *Бичу*, највише било међу представницима тадашње Напредне и Либералне странке. Стога су се на карикатурама проницљиво појављивали представници српског народа, али и његови страни неистомишљеници и противници.

Жарко Рошуљ је у неколико наврата, у својим студијама посвећеним шаљивој периодици, писао о *Бичу*, *листу за шалу и сатиру* (2004, стр. 200–205; 2011, стр. 39–41, 277–278; 2014, стр. 282–283) који је излазио у континуитету до 1890. године и чији је уредник био Сима Лукин Лазић. Оно што је овом „политички шаљивом” листу (Рошуљ, 1998, стр. 12) давало посебан куриозитет биле су карикатуре.

Никада у *Бичу*, ти цртани прилози нису разобличавали ситне, безначајне и безмало, симпатичне појединости малограђанске свакодневице, разбидригу историје приватног живота (мушко-женске теме, покондиреност и цандрљивост оба пола, бoемски живот, коцку, лењост и друге смешне пороке) на које „падају” подједнако представници свих ентитета. *Бич* се, другим речима, бавио више политичким животом (и спољном и унутрашњом политиком) и црквеном политиком. Занимљиво је истаћи да се овај београдски лист бавио и питањима аустроугарске политике и положаја Срба у унутрашњој политици суседне државе.

Карикатура се готово обавезно јављала на насловној страни у *Бичу*. Изостала је свега неколико пута, као што је то био случај са видовданским бројем из 1889. године, који је специфичан и по томе што је имао црне маргине као својеврстан помен у част страдалих косовских јунака. Треба напоменути да је текст у саставу карикатуре имао своју практичну вредност, јер је у великом броју случајева илустрација остајала херметична без

овог објашњења као додатка. Дакле, илустрацији је био потребан текст да га појасни, а тексту је била преко потребна илустрација за комбиновање значења.

У наставку текста размотрићемо типичне карикатуре из овог наслова. Показаћемо да унутар етничког стереотипизирања свака нација има свог стереотипног представника.

Поступком алегоријске персонификације апстрактног појма, Аустроугарска монархија је на карикатурама у *Бичу* представљена у фигури жене (Макуљевић, 2006, стр. 207–222). Ова алегорија, оживотворена у женском облику носи пејоративна имена „Тета” или „Баба”. У визуелном смислу, национална супериорност државе коју представља, детронизована је лакрдијашком ружноћом јунакиње: диспропорција главе у односу на остатак тела, злобне црте лица са доминантним носем носорога и великим устима која се кривеље. Негативне пројекције и вредновања (Аустрије) остварена су кроз њену физичку дефомисаност, коју наизоставно прати и њена зла нарав и пориви (лукавост, превртљивост, алаовост, поквареност, насилност). Увек у супериорној пози (симболично демонстрирање културолошке надмоћи Запада над Истоком) да својим телом и положајем на цртежу показује отворено декадентни, ратоборни став, нарочито према српском националном бићу. Као пример наводимо карикатуру под насловом „Сеоба из Босне” (Слика 2, стр. 367) која је објављена на насловној страници броја 17 од 22. априла 1890. године.

„Тета” је обично на цртежу лоцирана на државним границама које би да помери и прекроји, а река Сава (земља Босна) је најчешће територија спора са суседним народима. Са војничком капом, у стилизованој униформи, утегнута у мидер, кратке сукње и чизама до колена на штиклу, она је одевена модерно и вулгарно (попут жене лаког морала). На неким карикатурама на глави јој је круна којом потврђује своје високо, владарско достојанство. Читава њена креатура дата је у контрасту: високо-ниско, те је тиме и остварен поступак детронизације. Да нема текста хуморног садржаја који долази после цртежа „Тетине” појаве, ова аустроугарска алегорија не би читаоца у свом својем антаганизму нимало изазивала на рафинирани смех.

Да је „Тетино” порекло змијског, мефистофелског рода, на то указује и њено гротескно тело змије неприродне дужине са накалемљеном женском главом која носи круну Монархије и испруженим језиком спремна је да избаци отров и уједе, како је

приказано на карикатури „Шта би хтела, кад би смела?“ (Слика 3, стр. 367) са насловне странице листа *Бич*, број 5 од 28. јануара 1890. године. На њу први потеже мач Рус „Баћушка“, у лику стрица са севера, који јој стаје за врат. Клишеизирана персонификација виталне руске нације дата је у обличју војника импозантне снаге, дуге браде, јединог српског заштитника. Змија рије по Балкану и не одговара јој што су се крвна браћа удружила и пружају братски један другом руке, а она је заслужна за то њихово непријатељство, јер чудовиште сикће на ту љубав. Уз слику постоји и текст песме:⁴⁵

Састала се крвна браћа.
Понеле их жеље давне
Да понове љубав стару
И негдашње дане славне.
Та дуго се, дуго нису
Са туђинске змијске ћуди
Поздравили као браћа,
Као Срби, као људи:

Па се њиним загрљајем
Обрадова сваки редом,
Само змија, змија ова,
Још отровним сикће једом.
Само змији, старој змији
По Балкану што нам рије,
Само њојзи љубав ова
Њој по ћуди само није.

Њој не годи слога наша
И призрази наше среће,
Па језиком злбоним сикће
И силом се међ нас плеће,
Па би у ту чашу меда,
Да уцеди отров зао –
Јест, ал' ено баћушка јој
Снажном ногом за врат стао. (...)

---

⁴⁵ Када цитирамо текстове из оригиналних карикатура, наше приређивачке интервенције се не односе на правописно осавремењавање текста, као ни на језичко-стилске особености аутора карикатура и пратећих текстова, укључујући и необичне интерпункцијске детаље. Мање-више трудили смо се да уопште не одступимо од графичког изгледа оригиналног текста, јер смо сматрали да и сама интерпункција и облици речи доприносе хумористичко-сатиричком ефекту који је аутор имао на уму.

Библијски подтекст едема са змијом и јабуком инкорпориран је и актуелизован у алегоријској композицији (Макуљевић, 2006, стр. 218) са национално политичким значењем „Дрво познања добра и зла” (Слика 4, стр. 367) из броја 36 од 9. септембра 1890. године, насловна страница. Дрво расте и грана се у два стабла: кајмакамија и курцонство. Уз један и уз други увија се змија са „Тетиним” ликом, разјапљених чељусти и загриженом јабуком која је симбол економског ропства. У горњем плану композиције, акценат је на крошњи и јабукама у којима су уписани сви вражји греси Аустроугарске монархије према Србима. На самим јабукама стоје написи: Бонту, разврат, монополи, корупција, Сливница, сејмени, краљевина [бледо графички исписана], атентати, Топола, шпијонажа, клевета и лаж, отров, 29. мај 1868 [атентат на кнеза Михаила], буце и гомруци, 300.000.000 [последње три нуле као да су избледеле] дуга, двогласци. У дну дрвета седи беспомоћна алегорија српске нације „Српска мисао”. То је прекрасна млада девојка дуге косе у народној ношњи чије су руке и ноге оковане ланцима (Макуљевић, 2006, стр. 216) и око чијег паса се увија змијин реп. Алегорија Србина све то са запрепашћењем посматра. Он (персонификација читавог српског народа) је разочаран и трага за правдом, са испруженим рукама се брани од ове напасти, позната му је змијина замка и одриче се проблематичне сласти вражјег јестива (покорности).

Приметно је да изобличавања, нити било какве деформације није било када је у питању лик српског представника на карикатурама. Он је идеализован, у лику плећатог мушкарца маркантне спољашњости, наглашено националног идентитета: у шумадијској народној ношњи и кожним опанцима (Макуљевић, 2006, стр. 215), правилних црта лица са истакнутим дугим брковима, густом косом и фесом на глави. Његова мужевна појава показује његову стаменост, храброст и одлучност са свим атрибутима који типизирају очекивани српски национални карактер. Са њим на карикатури у српској штампи могуће је још једино успоставити паралелу са сликом руског национа, датог у лику Руса „Баћушке”.

Као што су им и матичне државе егзистирале у симбиозној заједници званој Аустроугарска монархија (1868–1918), „Тета” и „Пишта-бачи” су увек експлицитно показивали да се јединствено налазе на истој страни. Антагонизам према другим, за њих инфериорним и потлаченим народима (првенствено Балкана који траже национално

признање) показивали су и кроз физичко конфронтирање. Ако изоловано посматрамо њихов међусобни однос („Тете” и „Пиште-бачија”) приказан на карикатурама српских шaljивих новина можемо приметити да је историјски одмер снага и „навлачење конопца” међу њима и овде присутно. „Тета” је на карикатурама увек намерно приказана у првом плану, док јој је „Пишта-бачи” пратња, подршка. И у физичком смислу се то врло лако уочава. Иако је „Пишта-бачи” мушкарац и својом конституцијом би потенцијално могао да угрози „Тету”, он је тенденциозно приказан као омалена, дежмекаста појава, чак за главу нижа од ње. Однос политичких снага ћемо показати на примеру карикатуре „Хотел Босна” (Слика 5, стр. 367) која је штампана на насловној страници Бича у броју 21 од 20. маја 1890. године.

Мађарска национална алегорија носила је име „Пишта-бачи”, што је најпопуларније мађарско мушко име у XIX веку, а добијено је скраћивањем од Иштван/István, према Агнеш Тамаш (Tamás, 2011). Карикатуриста Драгутин Дамјановић је типизирано приказивао лик „Пиште-бачија” користећи се препознатљивим визуелним чиниоцима мађарског, националног идентитета: дугачки зашиљени бркови, мађарска униформа с црном мађарском перјаницом на глави, мађарске народне чизме са обавезним мамузама итд. Таква, национално обојена, карикатурна слика омражене мађарске владе била је позната, по бележењу Јакова Игњатовића, још из времена револуционарне 1848–1849. године. Визија „Мађара са засуканим и зашпиценим брковима” које се сећао Јаков Игњатовић (1989, стр. 148) из новина изразито антимађарског става које су се тајно читале међу Србима „из прека” тих година, биће поновљена и пред сам крај XIX века у *Бичевој* агитацији против Мађара.

У измишљеном хотелу „Босна” загрљени и подручени седе „Пишта-бачи” и „Тета” и играју се са стрпљењем „Крчмарице Европе” јер јој уништавају инвентар (стпљење, морал, цркву, благостање, шуме, српске школе) и не плаћају попијено, а стражар („Баћушка”) не дозвољава да се трошак стави на српски рачун. Прекрајање слике Европе и Балкана за велике силе, како показују карикатуре из *Бича*, само је забавна игра која је проузроковала турбулентне промене на трусном тлу политичких сукоба Европе. Мале земље само са стране прате ту игру моћника.

У оквиру ове карикатуре постоји текст у традицији драмских текстова:

Пишта бачи :	Цивилизаторка :	(...) Крчмарица :
Е, баш ми је дотужало,	Ворта-посл, Пишта бачи,	Је л', баћушка, тако т' вере,
Мајне либе тета-пријо!	И мени се срце ледне,	Ови троше преко мере :
Не знам како теби прија,	Да нам ово задње пиће	Много троше, враг ће знати,
Ал' ја сам ти већ долиј'о.	Напослетку не преседне....	Ко ће трошак тај да плати?

Тема карикатуре „Савезнички громобран” заправо је народна пословица „Неће гром у коприве!” Она је објављена у броју 15 од 7. априла 1890. године на насловној страници. На савезном стубу Тројног савеза и европског мира седи канцелар Бизмарк са металним оклопом „жељезни канцелар”, који привлачи громовите облаке из којих се помаља стриц севера. Бизмарк је по европској традицији карикатурално приказиван са три длаке на глави. Будући да гром ништа не може коприви, њу су посадили припадници Тројног савеза, јер важи старо веровање да гром никада не удара у коприве. Струкове коприве саде с једне и са друге стране и „Тета” и краљ Милан. Али песма испод карикатуре каже да вредна рука радничка носи косу и само од ње се коприва боји. Тиме се показује да карикатуриста и те како добро познаје и савремену политику и народне умотворине, а и сам зна да сачини песму у римованим дистисима. У овом случају подједнако су убојите и слика и речи.

Карикатура објављена у броју 20 од 13. маја 1890. године која носи наслов „Кригс-партија” (Слика 6, стр. 367) или у преводу „Ратна партија” приказује како спољна политика није ништа друго до куглање великих сила које својим ударцима, тј. поступцима решавају и прекрајају своју судбину, али још драматичније и судбину оних који само пасивно посматрају ту игру. Уз карикатуру ишао је следећи текст који има драмски предложак:

Савезнице: Ми смо силне, ми смо моћне. – „Бојимо се само Бога!”
Ми имамо и свог „попа”, свога „попа” – „жељезнога.”
Француз: Де, баћушка, удри овог, што га „силна” тол' ко хвале,
А падне ли једном „попа” – за њиме ће све остале.
Баћушка: Или све три – или ништа! Данас сам ти такве воље,
А сва ова танад руше. – али ово понајбоље.
Шумадинац: Које ли ће прво пасти, ил' „поп-бирова”, или „дама”?
А већ она трећа „сила” од страха је пала сама.
Црногорац: А, божа ми вјера нежнам; ја ти за то недам гроша.

Јер у друге ко се узда, вазда му је срећа лоша.
Ал' код вака нишанције, измане ли само јако,
Ни бриге те, побратиме, наш је шићар свакојако.

Главни ударац задаје „Баћушка”, његова кугла носи име и тежину нерешеног Источног питања⁴⁶. По страни леже три кугле које симболизују политичка питања о којима тек треба расправљати: радничко питање, финансијски рат и Елсас-Лорен (територија око које су се спорили Немачко царство и Француска). Шумадинац и Црногорац гледају са стране, док су као чуњеви постављене силе савезнице: „Тета”, Немац и Италија. Италија уз Немачку пада сама од себе, а до њих је Француз који наводи „Баћушку” да удара у средњи чун, ослонац савеза, у Немачку. Црногорац и Шумадинац уз оваквог нишанцију само су на добитку. Немачки чун има шлем, карактеристичан пруски какав носи Бизмарк, „Тета” носи аустријску војну капу, а Италија типичну италијанску војну капу, те је тако национална припадност карикираних ликова очигледна.

Новине су распиривале и разобличавале српско међусобно политичко кошкање, а карикатуре још више продубљивале радикалско чаркање са напредњацима и либералима. Ти ликовни прилози урањају у сурову сатиру, подржани гротескно-фантастичним призорима. Оне само на први мах индукују осмех, али кад тај први рефлекс mine, а истина пробије оквире карикатуре, рађа се трагикомично осећање безнађа српске стварности и деморалишућих чињеница по колективни српски национ. Дамјановићеве карикатуре, реске и бритке, пратиле су политичка дешавања и на микроплану, са Србима као главним актерима, у Краљевини и нимало, у новинском смислу, занемареним темама српског живота „из прека”. Карикактуре које су се у *Бичу* односиле на српску политичку сцену јужне Угарске, биле су далеко ангажованије и графички и идејно захтевније од оних на

---

⁴⁶ „Источно питање” је било актуелна, акутна тема на мапи Европе од друге половине XIX века, и оно је проузроковало Кримски рат (1854–1856), Руско-турски рат (1877–1878) и саме Балканске ратове (1912–1913). Политичка претензија великих сила на наслеђе Турске царевине одражавала се у непрестаном „жонглирању” балканских народа са супротстављеним аустријским и руским интересима. Њима се придружује и Немачка настојећи да се проблемом „Источног питања” и сама окористи. Тек после Првог светског рата, распадом Турске царевине, престаје да се поставља и „Источно питање”. (*Мала енциклопедија Просвета*, 1978а, стр. 734). У *Бичу* је тема „Источног питања” проблематизована у низу карикатура: „Савезничка света тројица” бр. 14, 1889; „Баћушкин поклон на растанку” бр. 28, 1889; „Тоциљајка”, бр. 33, 1889; „Равнотежа”, бр. 38, 1889; „Деоба Балкана”, бр. 4, 1890; „Шта би хтела, кад би смела?” бр. 5, 1890; „Савезнички громобран” бр. 15, 1890; „Кригс-партија” бр. 20, 1890; „Хотел Босна”, бр. 21, 1890. итд.

којима су биле представљене прилике у краљевини Србији, као и спољно-политичка дешавања.

Спој фантастичног и комичног у карикатури у својству је забаве и нема индучовања осећаја ужаса код читаоца *Бича*, већ свиклим на такве онеобичавајуће призоре. Са таквим обележјима карикатурне метаморфозе посебно су били обележени српски политичари из Угарске, присталице и опозиционари Бечкеречког програма, Милетићеви либерали и струје из њих произишле – чију је политику *Бич* осуђивао снажније него ли политику либерала у Србији. Диктатури цензуре моћне царевине требало је на свакојаче начине доскочити, па је тако у новинама које су у њој штампане или су настајале у Србији (што је случај *Бича*) постојала свест о аутоцензури. Онај вишак опасних информација из текстуалних рубрика почесто је пребациван у графичке илустрације („Езопова метода”) које су упућеним читаоцима биле добро познате, њихов тајни код личности или догађаја декодирани су из броја у број.

Када је дошло до раскола унутар Милетићеве Српске народне слободоумне странке Арса Пајевић (*Енциклопедија НС*, књ. 19, 2002, стр. 19–24), је стао на страну либерала. После Туцинданске трагедије новосадски штампар учвршћује своје позиције међу либералима, а против радикала на челу са Јашом Томићем. Уредник *Бича* у 5. броју од 28. јануара 1890. године обраћа се јавно газда Арси Пајевићу у рубрици „Прва ситна књига” и замера му либералску тесногрудост, јер му овај не шаље *Браник* (у којем је Пајевић напао уредника *Бича*), што овога не потреса превише, све му је већ и опростио, али не и то да му већ по трећи пут не стиже чика-Јовин *Невен*.

Тиха нетрепељивост наставља се већ у наредном, 6. броју *Бича* и то насловном карикатуром „Тражи се воћков” (Слика 7, стр. 368) од 4. фебруара 1890. године. Фуснота која се односи на наслов објашњава: „Воћковом прекосавци зову онога, што предводи стадо”. Либерална скупина животињског обличја окупљена је испред либералног органа *Браника*, изнад чијег улаза стоји тројезично: „Овде! Hier! Itt!”. Ту су зечеви Др. Полит, Др. Мелешевић (др Стеван Малешевић) (опширније у: *Енциклопедија НС*, 1999, стр. 261), лије предвођене Др. Илијом (Др Илија Вучетић) (опширније у: *Енциклопедија НС*, 1996, стр. 318–321), а са Ловћена их посматра доктор Лаза (Костић) и обасјава им мрачне путе. Све је спремно, али недостаје им предводник. Звук звона најављује златоруног овна, Лијепи

Арса тј. Арса Пајевић постаје им предводник. Сад либерали могу да жаре и пале као и пре, али када наиђу вукови сви ће се разбежати и остаће воћков сам да дува у празан рог. Ево како је то у карикатури објашњено:

„Лјепи Арсо, наша надо”,	(...) И наш Арса поста „воћков”,	И већ праши, већ се сили,
– Моли зека, моли лис –	да предводи стадо све,	заноси га славе дим;
„Одбегло нам врати стадо,	Па да лије и зечеви	ал’ јест, врага! Ти је „воћков”,
на стари нас дигни вис.”	жаре, пале ко и пре.	Али – с т а д а нема шњим!(...)

Боравећи на Цетињу од средине 1884. све до 1891. године Лаза Костић био је уредник званичног *Гласа Црногорца*. Костић је касније од ватреног либерала постао конзервативац, чак кандидат клерикалаца на изборима, близак патријарху Георгију Бранковићу, на запрепашћење и згражавање либералног света у Новом Саду (Боаров и Баровић, 2011, стр. 99–103). Према томе, није ни чудо да је на карикатури и лик Лазе Костића.

Радикали су сурово нападали све јаче приближавање либерала, посебно њихових страначких вођа Полита и Вучетића, Георгију Бранковићу, јер је овај само уз њихову помоћ могао на црквено-народном сабору стећи већину, што се види из карикатуре „Ко подпирује раздор?” која је објављена на последњој страници броја 9 од 25. фебруара 1890. године. Георгије Бранковић је хтео да искористи раздор између радикала и либерала и покушао је да врати Српској православној цркви моћ и утицај какву је некада имала (Васин, 2014, стр. 65). За разлику од преке *Заставе*, *Браник* је имао много помирљивији став према Бранковићу, посебно јер су у њему ипак видели своје горе лист, основе милетићевског корена. *Пасквиле*, *Љубавна писма*, *Прва реч пред сабор*, *Подказивање* служе као огрев да се ватра разгори пред скоре изборе. Либерали са Политом-Зеком, Др. Малешем (као зецом), Илија-лија, Лијепи Арса потпирују раздор⁴⁷, док бограч са мандат-батацима меша Бранковић, нудећи масне залогаје. Ту је и пужолики Лаза Костић који такође дува са обронака Ловћена. Костићу је Бранковић иначе био и добротвор (Васин, 2014, стр. 10).

У атмосфери која је по свему судећи ишла на руке Георгију Бранковићу одвијала се изборна кампања за новог српског патријарха. Темишварски епископ био је сигурни

---

⁴⁷ „Покушао је Бранковић да искористи расцепе између радикала и либерала, односно да врати Цркви некадашњи утицај” (Васин, 2014, стр. 65).

кандидат угарске владе, радикали су му спочитавали да је био изневерени милетићевац и бескрупулозни анђелићевац. Уз себе је у том периоду имао и либерале Илију Вучетића и Михаила Полита Десанчића. Избор Бранковића на патријаршијски престо је био све извеснији.⁴⁸

Према црквеној историји, на Црквено-народном сабору Георгије Бранковић је изабран већином гласова, за њега је гласао четрдесет и један члан, док је епископ горњокарловачки Теофан Живковић добио једанаест гласова, а осамнаест чланова Сабора било је уздржано. Дана 29. априла 1890. године (карикатура је у новинама под истим датумом штампана) одржано је свечано устоличење, тзв. инсталација новог архиепископа карловачког, митрополита и патријарха српског у карловачкој Саборној цркви Светог Николаја. Барон Федор Николић од Рудне, повереник царског и краљевског величанства Франца Јозефа, саопштио је присутнима саборску потврду о наименовању (Петровић, 2005, стр. 16–20).

На карикатури „Улазак у Сион” (Слика 8, стр. 368) штампаној у броју 18 од 29. априла 1890. године *Бича* нови Месија улази на коњу који представља саборску већину и гази по путу до устоличења „поплочан/полистан” листовима: *Браник*, *Пестерлој* (*Пештер лојд*), *Ново време*, *Наше доба*, које је финансирала мађарска влада. По мишљењу радикала,⁴⁹ тако је пропагирана мађарска политика, интерес круне и угарске отаџбине. Као критика на рачун патријарха и јерархије наведен је мото карикатуре на српкословенском: *Благословен гради во имја – Мађарске владе!* чиме је индикативно обесмишљен читав

---

⁴⁸ О томе је било пуно написа у штампи у оно време:

Неретко се могла читати и анализа вести из Пеште са страница *Пештер лојда* ко су владини кандидати за место српског патријарха (уз напомену да се радикална штампа углавном базирала на изјавама Михаила Полит-Десанчића о претходним саборима). СНРС је посебно иритирала потреба овог пештанског листа да коментарише избор српског митрополита-патријарха. [у фусноти: *Застава*, бр. 52, 6. април 1890.] Помињала се вест да је бивши председник владе Калман Тиса дао изјаву да ће за патријарха српског бити изабран Георгије Бранковић. О личности епископа темишварског доста се критички говорило. Сматрало се да је неискрено подржавао Милетића у периоду 1861–1872, пошто је тајно преговарао са владом о епископском достојанству. Као награду за прелазак на страну владе добио је Темишварску епархију. За разлику од Германа, био је бољи политичар, еластичан и не толико суров, тако да ће влада са њим имати добар избор, сматрали су у радикалној странци. Такође, Бранковић се помирио са Политом и Вучетићем, чиме је задобио подршку једне странке, а за подршку владе се побринуо сам [у фусноти: *Застава*, бр. 55, 11. април 1890] (Васин, 2014, стр. 46).

⁴⁹ Радикали су из броја у број антиклерикалне, пречанске *Заставе* извештавали о непоштенном избору, церемонијалном устоличењу препуном пропуста, називајући Георгија Бранковића најпогрднијим именима, а све на рачун његовог потчињавања мађарској влади. Од поруга нису били изузети ни либерали који су са радикалима те 1890. године намеравали да донесу победу епископу Теофану Живковићу, што се није остварило. И либерали су постали слуге Бранковића, како су писали радикали, уместо да он постане заједнички либерално-радикалски непријатељ, како су то радикали желели (Васин, 2014, стр. 55).

поступак избора. Лија, која симболизује либерале (посебно Илију Вучетића који је на радикалским карикатурама представљан као Илија-лија), спремна је да пусти језик и да заћути пред коском (масним фондовима) коју Георгије Бранковић баца. Либерали тако симболично постају Бранковићеве слуге. Народ све то посматра, неки су и занемели пред узвицима одушевљења *Амин! Осана* (јеврејски поздрав: здраво, поздрављам те, нека ти буде добро). Тим истим ускликом (осана) интертекстуално доводе се у везу Исус Христ и Георгије Бранковић, јер су тако првог поздрављала деца када је улазио у Јерусалим, што би било поновљено Георгијевим, као некад Германовим уласком у Сион.

Испод карикатуре написана је и песмица следећег садржаја:

У Сион када пође.
(ко оно Герман што је),
Нови месија српски
узјаха ћуше своје.
И ћуше главом климну,
да правце тамо оде,
Да оде ћуше тамо,
за улар куд га воде.

(...) И чу се с много страна
и „Амин!”, „и Осана.”
А само нека уста
осташе – закључана.....
Ал’шта народу оно,
шта пружа пастир нов?
Да л’ће то бити – ш и п а к,
ил’божији благослов?.....

О спреси која је постојала између српског новинарства и црквене хијерархије говори карикатура „Политичке путунције” објављена на последњој страници броја 19 од 6. маја 1890. године. Овде се може уочити став карикатуристе да се између две стране игра игра топло-хладно и да се листови злоупотребљавају од стране Георгија Бранковића. Уз ову карикатуру иде мото: „Не зову „неког” у сватове, да га часте, већ да им воду вуче”, јер реч путунција значи водоноша. У фусноти стоји и објашњење за ову карикатуру: „Мисао за ову слику позајмили смо из овога чланка 66. бр. *Заставе*. Била би штета, да се тако красан политички моменат не сачува и за потомство. – М а р о д е р и су војници који у битци з а о с т а ј у за војском, да робе и пљачкају.”

Ова карикатура је добар пример за интертекстуална реаговања једних новина на друге. Наиме, она је настала као реаговање *Бича* на текст „Политички потунција” из *Заставе* (1890, бр. 66) који је изашао као ударни текст насловне стране 2. маја 1890. године. *Застава* у чланку претреса појам политичког путунције тзв. политичког

водоноше, а то су новински уредници *Новог времена*⁵⁰, *Српског народа*, *Нашег доба*, њихова политичка огрешења и суноврат. *Застава* се највише острвила на Михаила Полита Десанчића (такође, помиње се и притворност Пере Тодоровића) и његову политичку и моралну превртљивост. То је памфлет на Политово политичко кокетирање са Народном слободоумном странком, браниковцима, те напоследку и са нотабилитетима који су га изиграли и сада му од политике једино преостаје да буде политички путунција, те да иде (узалудно) под прозоре српског патријарха Бранковића не би ли му се додворио.

Читава *Бичева* карикатура заправо је визуелна реплика на *Заставин* текст. Тако се на карикатури појављују тројица путунција (водоноша) који пролазе поред Патријаршије (Карловачког двора у којем столује новоизабрани митрополит-патријарх Бранковић), на којем су затворени прозори, неће воду (тј. новине) коју ови нуде. У карикатури, на прочељу је магарац „Браник” кога јаше Полит, потом земунски магарац „Ново време” који тера његов уредник Сима Пајић. На зачељу ове неуслишене колоне је Јован Грујић Јота са великим словом Ј на капи. Он гони магарца по имену „Туркос”, како су заједљиво звали његове компромитоване новине *Српски народ* (Крестић, 2003, стр. 437–454). Георгију Бранковићу ниједан од њих није потребан.

Бич се није либио ни мрачних, макабричних тема на својим карикатурама. Туцинданска трагедија потресла је српску политичку сцену у јужној Угарској и шире. Заоштравају се већ и онако лоши односи између бивших Милетићевих присталица. Карикатура коју је *Бич* објавио на последњој страници броја 10 од 4. марта 1890. године под насловом „Страшни суд” (Слика 9, стр. 368) јесте алузија на убиство Мише Димитријећа (*Енциклопедија НС*, св. 7, 1996, стр. 33–36) које се десило 4. јануара 1890. године и на суђење његовом убици Јаши Томићу (Лесковац, 2003, стр. 191–202). *Бич* као радикалски лист тражи оправдање за Томића и стога праве убице М. Димитријевића проналази у његовим колегама окупљеним око *Браника*, јер су они његове праве, душевне убице, а то је већи преступ од телесног убиства које је Јаша починио. *Бич* сахрањује живе кривце, док *Браник* гори у паклу. Отворена гробна места костура живих либерала делују сабласно. Међу њима се помаља глава „Др. Полит Зеке” са гробним натписима „70000” и „фондови”, а на надгробним споменицима набрају се и остала имена „сахрањених”

---

⁵⁰ У оригиналном тексту у *Застави* називи листова писани су старим правописом: *Ново Време*, *Српски Народ*, *Наше Доба*. У нашем раду користимо савремени правопис у насловима цитиране периодике.

оновремених либерала: „Др. Илија Лија”, „Др. Јојкић”⁵¹, „Др. Ж. Богдан”, „Др. Хаџи Плавшић-Шинталов”, „Омладински”, „Др. Малеш јегер”.

И следећа карикатура делује макабрично. Мислимо на карикатуру „Хоће дива да саране жива!” (Слика 10, стр. 368) која је објављена у броју 12 од 18. марта 1890. године на последњој страници. На карикатури се види мртвачки ковчег са телом Бечкеречког програма (1869) који односи црна поворка либерала на гробље нотабилитета (*Енциклопедија НС*, књ. 18, 2001, стр. 17–19; Крестић, 2003). Ковчег носи одвојена фракција Српске народне слободоумне странке, стари либерали у односу на нову фракцију. Символично се одричу политике Бечкеречког програма и спремни су да пређу на „мекшу” политику, на корак (до гробља) су од опортунистичке политике нотабилитета (Кикиндског програма, признање Аустроугарске нагодбе 1867. и сарадњу са мађарском владом, 1884. године), а тиме их *Бич* и сам сахрањује.

Дамјановић либералну фракцију нотабилитета представља метафором гробља. Средња струја Милетићеве некадашње странке предвођена је Михаилом Политом Десанчићем. Бившу Милетићеву политичку сабраћу карикатуриста представља девијантно, као самртничку поворку, грешнике, далеко од угледних политичара каквим су се представљали. „Лијепи Арса” носи сандук на којем стоји сова на чијем крилу пише либерализам, за њим крокодилске, лажне сузе лије „Полит” (цвикер зец), пред ковчегом иде „Илија Лија” који носи *Браник*, „Омладински” (лија) био би покрет Нова омладина (основан 1880. године Јаша Томић/Лаза Нанчић), „Шингалов”, „Др. Малеш” (зец) предводе. Уз поворку трче прасе „Др. Јојкић” и гусан раширених крила, уредник *Браника*. Иако карикатура има претензије ка претеривању, сатири, гротескном она својим интезитетом никако, у свим својим сегментима може да изазове само горак осмех.

***

У наставку рада, бавићемо се карикатурама из гласила *Бич* које се тичу унутрашње политике Краљевине Србије. Ликови који су приказивани на карикатурама у много мањој мери имају одлике појединих животиња, али се и даље могу препознати типизирани јунаци какви су краљ Милан, Милутин Гарашанин, Јован Авакумовић, Пера Тодоровић, Никола Христић и бројни други.

---

⁵¹ Мисли се на др Младена Јојкића (опширније у: *Енциклопедија НС*, 1998, стр. 144–146).

Према *Бичу*, краљ Милан је својим деловањем настојао да уништи, тачније истреби радикале који бујно клијају. Зато је као сејач одлучио да посеје Шумадијом семе раздора и тиме да закрви радикале. На карикатури „Административна подела земље” која је објављена на насловној страници броја 13 од 25. марта 1890. године за орача који иде иза рала узео је Милутина Гарашанина, бичем удара Јован Авакумовић, а у запрегу су упрегнута двојица који симболизују либерале и радикале. Када краљ оствари своје, радикали ће се међу собом сами клати, како каже текст испод карикатуре.

Из радикалског угла сво зло у Србији долази од „Коначарско-кајмакамске тековине” тј. либерално-напредњачке спреге, како је приказано на карикатури под истим називом објављеној у броју 8 од 18. фебруара 1890. године, на последњој страници. У поднаслову карикатуре стоји: – Допуна слике у 11. броју „Брке”, јер овако то уистину изгледа. –Засигурно је да ова карикатура значењски кореспондира са наведеном карикатуром у *Брки* па се она мора тумачити у интертекстуалном и интермедиијалном плану.

У *Бичу* све невоље започињу 29. маја 1868, прате их 1869. године и стари Устав. То су две основне градивне цигле, потом следе Сливница, атентати на Теразијама и Смедереву, Краљевица 1883, 300,000.000 дуга, закључана слобода због сејмена, двогласаца, буце и наџаци, Топола, Пожега, жиговина, монополи итд. Око ове куле увија се змија на чијем телу стоји исписано корупција, шпијунажа, разврат. На врху куле, као клацкалица, стоје три политичке персоне, које овде изгледају инфантилно играјући се на клацкалици за коју су завезани чаршави: Книћанкин чаршав, Илкин салвет, Адамов напиток, клевете, лаж, подметање. Та тројица са самог врха су Илија Гарашанин, Јован Авакумовић и Никола Христић који одржава равнотежу, а иначе је председник Министарског савета и министар унутрашњих дела.

У народној традицији је венчање око врбе сматрано нечим што не приличи, што се не одвија по утврђеним правилима свадбеног обреда, пре свега то се односило на супружнике, најчешће старије парове или оне различитих година, који би долазили до старе врбе, обилазили око ње три пута, након чега би се сматрали венчаним. Такво непримерено венчање („сојуз”) склапа се између напредњака и либерала, а противу радикалске „демагогије” и тема је карикатуре „Венчање око врбе” (Слика 11, стр. 368) која

је објављена у броју 15 од 9. јула 1889. године. Ђувегија „Авакум”, снажно стиска буцу у левој руци, а десном је подручен са „Кумом”, испред њих иде „зорли деша, фрајла Пера” који носи ленту „Мале новине” и крочи муклим ходом и води невесту „Напредну партију”. Сватовску поворку прати комшијска чардаш банда која гуди по *Пестер лојду* (*Pester Lloyd*) и у „Кумином” кумству и масној кеси музикантска је главна ћар. Испод илустрације придодата је песмица у осам строфа, писана у римованом осмерцу која додатно појашњава ко је ко у свадбеној поворци.

Тема сна и јаве која изневерава сан честа је на политичким карикатурама. Сневање нових министарских позиција, свилених наслона и седала меких фотеља постаће јавна само ако народ још мало буде спавао. Али када јавна прене Авакума из либералских „мечтанија” осујетиће се златни снови „изанђалих либерала”. Место нове власти указаће се велики шипак народни. Насловна карикатура „Либералска *мечтанија*” (Слика 12, стр. 368), штампана у броју 25 *Бича* од 17. септембра 1889. године је рађена као диптих, са одредницом пре избора и после избора, по принципу контраста. Текст који прати карикатуру такође је дат у две строфе, од којих ћемо навести само последњи дистих: „Народ памти старе лисе, што би нове власти хтели. Лепи су им били снови – Јест ал’ шипак’ – народ вели.”

По ком принципу су се бирале страначке вође и које су квалификације биле пресудне у либералном табору просуђује се у карикатурама „Квалификација за либералног вођу” која је објављена у броју 30 22. октобра 1889. године и „Либералска кубура” која је штампана у *Бичу* наредне године у броју 5 од 28. јануара, на последњој страници. Свако треба да приложи своје дипломе, а те дипломе јесу њихови змијски језици, по логици да је најснажнији мишић људског организма, језик. Надметање ко има најдужи језик подсећа на инфантилну игру ко најдаље може да пљуне, или пошто је мушка игра у питању, ко најдуже „добацује” у мокрењу, а ствар се јавно демонстрира. Језици такмичара погане су природе, имају прерогативе ђаволског, змијског, симбишу зло које доносе. Авакумовић мисли да односи победу као врховни либерал, после одласка Јована Ристића, али у такмичењу учествује и Рибарац којем је језик „диплома” и као алат најдужи. И Србин „Брка” учествује, али се залуд плази и буљи очи.

Слично овој слици, и у „Либералској кубури”, карикатуриста алудира на оштре језике либералних политичара, јер је либералској опцији уочи скупштине оно једино оружје, бојни мачеви јесу оштри језици, па их сада као ножеве оштре, док их опет не иступе. Испод слике стоји текст:

Скупштина је већ на прагу, биће нове, љуте битке,
А они већ иступили све језике своје бритке ;
Па сад ето живо оштре једине им бојне маче,
Док их опет виком, лажју не иступе још и јаче.

Појединачно радикалско обрачунавање са либералним првацима и жељом да им се утре траг предочено је у насловној карикатури „Бош посла!” објављеној у броју 26 од 24. септембра 1889. године са мотом народне песме „Почетак буне против дахија”: *Друмови ће пожељет’ Турака / Ал’ Турака више бити неће*. „Брка” је у запрези и обливен знојем вуче са пијацие кола пуна буца, песка и отрова. На колима је Авакум који брише сузе новинама, *Срп. независношћу* и жали се на зла времена јер нико од понуде не би ништа узео чак ни цабе. Народ му је крив због лоше продаје, чисто би се и постидео, само кад би стида имао!

Литерарни подтекст такође је послужио за политички пропагандне поруке. Пародирају се Сервантесови јунаци Дон Кихот и Санчо Панса, у насловној карикатури „Либералски Дон Кижот и Санчо Панзо” у броју 9 од 25. фебруара 1890. године. У *Бичевој* варијанти познати књижевни јунаци носе имена либерала: Панта и Авакумовић. Дон Кихот је Панта који је ишао у Прокупље и у Топлицу, највероватније да агитује за либералну странку, а за њим јаше Санчо Панса тј. Авакумовић. Но предлошцима ту није крај. Они у Топлички округ улазе попут Исуса Христа, на магарцу, седећи наопако у седлима. То са неба у чуду посматра Бановић Страхиња и чуди се да ли је ово њему подобна замена. Но, и магаре тужно промишља над својом судбином. Некада је Исуса носило и он је собом луч мудрости проносио, а сада је магаре спало да мрак и глупост либерала проноси светом и Србијом.

Бич се подсмевао либералном кадру и критеријуму по којем се бирају нови чланови партије. Док је грчки филозоф из 4. в. п. н. е. Диоген из Синопе по старој Хелади усред дана тумарао атинским улицама са штапом и фењером „тражио човека”, у Србији „премудри ловац” Авакум држећи у једној руци фењер, а у другој батину лови будале,

које једино и гласају за либерале. Карикатура „Премудри ловац” објављена је у броју 35 од 2. септембра 1890. године на насловној страници.

***

У наставку ћемо се осврнути на групу карикатура које би се могле назвати „Бичеве свињарије” или „Свињска посла”. Ове карикатуре настале су на трагу предрасуда и негативног стереотипа о свему што долази „с прека”, од „драге” сусетке Аустроугарске, па чак и када су у питању жене није било попушта. Мизогинија на националном основу потврђена је у карикатури „Крмаче за свиње” (Слика 13, стр. 369) коју је *Бич* штампао у броју 27 од 1. јула 1890. године на последњој страници, јер се из Србије буцама протерују жене које су дошле из Аустрије, а моли се да се врате у Србију крмаче које су некада за њих биле дате. Овде је важнија порука саме карикатуре, а мање су битни ликови који су на њој приказани. Виде се „Пишта-бачи” и српски сељак, а обојица буцама испред себе терају свиње – Мађар праве, а Србин жене лаког морала, које се свињски понашају, односно карикатуриста за њих каже: „изрише нам целу кућу и морал нам спурдосаше.”

„Волшебне свињарије” је карикатура чија је илустрација рађена у виду симетричног диптиха. Карикатура је објављена у броју 28 од 8. јула 1890. године на насловној страници. Сугестивним цртежом гастрономске природе справљања свињских кобасица на левој страни, исмева се исти поступак на цртежу са десне стране, јер се од папапира као основног материјала вештином нових „месара”, либерала Јована Авакумовића и напредњака Милутина Гарашанина справљају свињарије – метафора за несавесни напредњачки орган *Видело*, у чијем је покретању 1880. и уређивању као страначког гласила Напредне странке до 1889. године и сам Гарашанин учествовао.

У 32. броју *Бича* од 5. августа 1890. године у насловној карикатури „Тећ’ ће вода, куд је текла”, у вертикалном следу налазе се три цртежа. Представљена је прошлост, садашњост и будућност променљивих односа између Мађара „Пиште” и српских свиња. Лоши односи у садашњости поправиће се и вратити на старо, чим суседу („Пишти”) зашкрипе црева.

Да на апетит и уживање непца у Србији и Аустроугарској утичу искључиво политичке прилике јер се према њима на менију налази свињско или коњско месо увод је приче о Економском рату, као у истоименој карикатури. *Бич* је насловну карикатуру

„Економски рат” (Слика 14, стр. 369) објавио у броју 23 од 3. јуна 1890. године. Захваљујући „свињском” рату Срби коначно на својој трпези имају прасе и не хају за швапске крпе које су некада куповали. У другом делу диптиха лешинарска „Тета” и „Пишта бачи” једу коњско трупло (ово делује као да је увод у 1906. годину и Царински рат који ће уследити). Из историје је познато да је:

У лето ове 1895 Аустроугарска је нарочито вршила притисак на српски сточни извор, затварањем границе за свиње и говеда. Очеvidно је свакоме било, да нису у питању ветеринарски стварни узроци, јер се строгим прегледима утврдило, да у Србији није било сточних зараза. У толико су више неповољно дејствовале ове забране, које су прешле и у идућу 1896. годину, и изазвале реакцију у нашем јавном мњењу. Тако је дошло, да је на једном збору у Београду, пред спомеником Кнеза Михаила, спаљена аустроугарска застава, 20. априла, око подне (Живановић, 1924б, стр. 308).

Карикатура је одражавала и пратила нове политичке преокрете у којима су се либерали и напредњаци нашли по стварању новог фузионашког савеза. Дојучерашње супротне стране нашле су се на заједничкој кухињи, спремној за политичка закувавања. На Дамјановићевој карикатури (радикалски настројеној!) „Нова фузионашка кујна” (Слика 15, стр. 369) објављеној у броју 19 од 6. маја 1890. године, на насловној страници као главни кувари појављују се Гарашанин и Авакумовић спремни да почасте српског представника најразличитијим гарстономским ђаконијама поименце, спреманим на шпорету који се ложи лажима и подвалама: казамати, топчидерски атентати, Смедерево, шпијонажа, денунцијација, Топола, 300 милијона, Сливница, двогласци, корупција. Српски народ се захваљује на гостопримству и поучен претходним искуством одбија их речима: „Отровна је ваша кујна, к’о отровни што сте сами; Потражи ти кога луђег, другог ти на то мами”.

Хумористички лист *Бич* је карикатуром „Ни лудом теци ни паметном остави” (Слика 16, стр. 369) коју је објавио на последњој страници броја 20 од 13. маја 1890. године коментарисао слободу штампе у Краљевини Србији. О том истом проблему биће више говора у одељку о листу *Брка* у наставку овог рада.

***

Пера Тодоровић, новинар, политичар и јавна личност био је контраверзан и као таква личност интригирао је уреднике многих српских шаљивих листова (Рошуљ, 2004), тако да се текстови против њега јављају на страницама новина, као и бројне карикатуре. Већ у броју 3 *Бича* од 16. априла 1889. године штампана је насловна карикатура „Кицош Пера и

његове метаморфозе” (Слика 17, стр. 369) с потписом Друмлић, уперена против Пере Тодоровића, чиме је започела хајка уредника листа на овог новинара превртљивих потеза. У диптиху, илустрације сведоче о Периној политичкој превртљивости, са датумом 22. фебруар (датум абдикације краља Милана 1889. године; истог дана седам година раније проглашен је за краља, а Кнежевина Србија добила ранг Краљевине), са карактеристичним утапањем мастила у морфијум, али и здравственим разлозима побуђене морфијумске зависности. Слободан Јовановић нам даје објашњење ове појаве:

Све већи морфиоман због болесне јетре, гегао се лено и тромо, с готово угашеним погледом испод оловно сањивих капака. Али, поред све разочараности некадашњег народног борца и све морфиоманске отупелости и успаваности, стара кавгаџијска ћуд још је кипела у њему. (Јовановић, 1934а, стр. 210)

Апострофирање Пере Тодоровића као „Кицош Пера”, „фрајла Пера”, „зорли деша”, тј. увек исто и увек подсмешљиво обраћање у женском роду било је узроковано његовим визуелним идентитетом који је по педантерији нагињао женском роду:

Његова спољашња појава није одговарала његовој улози бунтовника и секташа. Он се ваздан гладио и китио; носио цилиндар, цвикер (иако је имао добре очи), тесно закопчане рукавице; ко би га видео на улици, рекао би, неки млади гиздавац. Изблiza, без наочара, неударен, изгледао је занимљивије: смео, напрасит поглед, нешто источњачко у јаким обрвама и дебелим уснама, лепа црна брада [у фусноти: Осамдесетих година брада је била у моди као данас американско бријање. Већина напредњачких министара и радикалних политичара били су брадати, – неки чак са дугим брадама патриарха. Пашићева брада била је последњи споменик тога доба.] (...) Само је недостајала чалма, па да личи на младог агу. (...) Ако би се још дубље продрло у тајне његове личности, наишло би се на морфиомана и хомосексуалца: одушевљење за идеје није искључивало код њега тајне пороке.” (Јовановић, 1934в, стр. 8–9)

У броју 5 од 30. априла 1899. године налази се насловна карикатура „Политичко накаљање” јаши „Кицоша Перу”, који се саплиће од њене тежине, гаца по блату, она га третира као кљусе, он се жали „Газда-Мићи” (Милутин Гарашанин), који све посматра стојећи по страни, из свог млина (воденице). Највероватније се алудира на ситуацију у којој се нашао Пера Тодоровић када се зближио са напредњацима очекујући министарско место, али краљ Милан му га није дао. О томе је писала *Застава* у раније помињаном тексту „Политикчи путунџија.”

У карикатури „Врзино коло” штампаној на последњој страници броја 41 од 14. октобра 1890. године „фрајла Пера” свира гајде са натписом „Мале новине” и диктира такт по ком у колу играју напредњак Гарашанин и либерал Авакумовић, што је алузија на

фузију између ових партија. Међу њима је и девојка као алегорија Слободне штампе, лепа и млада, али у трошној хаљини, исцепаној и у фронцлама са закрпама на којима пише: „Видело”, „Српска независност”, „Мали лист”. Дева као да не слути каква јој опасност прети. Они хоће да је изиграју, а изиграше сами себе.

У *Бичу*, П. Тодоровић се појављује и на следећим карикатурама: „Путешствије од Београда до Париза за 30 дана”, „*Патријотски* барјак”, „Ни лудом теци, ни паметном остави”, „Бежанија са *Енглесовца*”, „Врзино коло”, „Венчање око врбе”, „Кицош Пера”, „Политичко накаљање”. Тодоровић је у њима представљен као вампир који устаје из гроба, бесан пас на ланцу, режимски барјактар, гајдаш династије Обреновић, противник слободе штампе, страшни Пера тодоровски коњ, отварање Тодоровићеве штампарије Смиљево и народ који уплашено бежи са Енглесовца од нове напасти штампара и новинара тадашњег омрзнутог режима и сл. О томе је опширније писао Ж. Рошуљ (2004).

Заправо, познато је да су радикали били, у политичком смислу, веома добро организовани. Пропаганду је за Радикалну странку радио Пера Тодоровић. Он је био успешан као књижевник и добар пропагатор, али и изузетан новинар и зато су радикали били тако успешни у политичком животу оног времена, јер су овладали јавним мњењем Србије (Јовановић, 1927/1990, стр. 134–135). С друге стране, Тодоровић је морао да истрпи бројне увреде од стране својих партијских противника, што показују и ове наведене карикатуре.

***

Краљевина Србија се уговором према Аустрији обавезала да ће решити железничко питање тј. градњу пруге Београд–Врање, али како за тај трогодишњи пројекат (од 3. децембра 1880. године) није имала новца, напредњачка влада је спас видела у склапању уговора са Генералном унијом. То је било француско друштво са седиштем у Паризу (1878), којим је председник био Евгеније Бонту. Бонту у Бечу отвара Лендер банку која је, такође, била заинтересована за српске железнице и пословала у тајном споразуму са Генералном унијом. Бонту са Србијом склапа: Уговор о зајму за градњу железнице, Уговор о градњи железнице, Уговор о експлоатацији железнице (Јовановић, 1927/1990, стр. 86). Након израде железничке пруге по овом уговору, Србија се обавезала да Генералној унији уступи железницу на коришћење у периоду од 25 година.

Радило се о томе да је Аустрија желела да контролише балканске железнице, али како није имала довољно материјалних средстава за тај подухват, ангажовала је Бонтуа да обезбеди капитал у Француској растурањем железничких обвезница. Српска напредњачка влада подигла је кредит од 100.000.000 франака, стварне вредности 71.400.000. Зајмом је требало да се исплаћују само трошкови које је Генерална унија узела на себе. Проблем је настао из тог разлога што напредњаци нису имали сазнања да је Генерална унија само посредник, а не зајмодавац и српски кредитор. Зајам је требало исплатити у року 50 година. На ову своту новца влада је морала издати Генералној унији 200.000 обвезница у вредности од 500 франака по комаду (Јовановић, 1927/1990, стр. 87).

Напредњаци нису познавали Бонтуа и његову пословну стратегију, па су имали колебљив став према потписивању уговора. Чланови владе су се устезали да донесу коначну одлуку. Међу њима су били и тадашњи министар финансија Чедомиљ Мијатовић, министар грађевине Јеврем Гудовић, као и остали министри у влади, не само у опозицији, па и ванстраначке личности. Ипак, под притиском кнеза Милана уговор са Бонтуом је потписан почетком 1881. године. Милан је чак дао својих 150.000 франака Генералној унији како би их Бонту на берзи увећао.

Недоследности су се ређале једна за другом: Бонтуова понуда је прихваћена без других понуђача, кредит од 71.400.000 франака био је недовољан, кредит је био скуп, цена по израђеном километру пруге прескупа, чак се доводило у питање и Бонтуово француско порекло и проаустријски интерес који је заступао у Србији (Јовановић, 1927/1990, стр. 91). Одмах су се у народу почели проносити гласови о миту које је давао Бонту. Тако су у вези са закулисним радњама били помињани и кнез Милан који је добио између 1–2 милиона, док је Милан Пироћанац узео кредит код Лендер банке у износу од 75.000 динара, што је и саме министре стављало под сумњу. Таквом сликом општег мита и корупције нарушен је ауторитет напредњачке владе, па су они у народу добили погрдно име „Бонтуовци”.

Пад и пропаст Генералне уније догодило се 18. јанура 1882. године. Тиме је био нанет тежак ударац наредњачкој влади која је Скупштини гарантовала сигурност потписаних уговора са Генералном унијом. У тренутку пада Унија је дуговала 34,485.331

динара Србији. Питање је било како то наплатити, тим пре што је сума превазилазила годишњи буџет Србије који је износио 26.000.000 динара (Јовановић, 1927/1990, стр. 138).

Велики догађај који је узбуркао српску престоницу након Берлинског конгреса и Санстефанског мира, и ништа мање заинтригирао читаву Европу био је управо тај пропали, накарadni уговор о изградњи српске железнице. Не само да је европска штампа брујала о овој катастрофи, него су њене размере послужиле чувеном француском натуралисти Емилу Золи као подтекст за роман *Новац* (Zola, 1952). Преко Беча је домаћа штампа брујала о учесницима и кривцима, а кулоарске приче потпомогнуте новинским сензационализмом добијале су фантастичне размере, у чему нису заостајале ни карикатуре које су их успешно пратиле.

Вест о банкротству моћне француске компаније Генералне уније⁵² и њеног гласовитог председника и заступника Евгенија Бонтуа (осуђеног на пет година затвора) одјекнула је као бомба 1882. године. О умешаности српских власти поименце у корупцијску аферу надовезује се књига Тасе Ивковића, *Бомбе*, која је због компромитујућег садржаја писана под псеудонимом Mon ami. То аутору није помогло, јер је због „наводно лажне” клевете према двору и влади (краљу Милану, његовом ујаку, председнику владе Милану Пироћанцу, неким министрима, па чак и вођи опозиционих радикала Николи Пашићу), Таса Ивковић као чиновник Друштва за изградњу и експлоатацију српских државних железница добио затворску казну од шест месеци. Књига се појавила исте 1889. године, када и карикатура „*Бомбардање*” (Слика 18, стр. 369) штампана на насловној страници броја 37 од 11. децембра. Будући да карикатура нема текстуално објашњење, послужићемо се песмом са насловне стране претходног броја *Бича* (бр. 36, 1889), која носи наслов „6,000.000”, као и пасусом из Ивковићеве књиге који су довољна допуна овој илустрацији.

Са шест милиона динара Бонту је теретио многе истакнуте личности Србије, двор, на првом месту Број 1-ви са два милиона (Милан Обреновић је увек на карикатурама био приказан као лака мета за поткупљивање!), али од тога нису презали ни напредњаци, па ни неки опозиционари. На карикатури су у првом плану уз експлодиралу бомбу погођени

---

⁵² Жив. Живановић наводи податак да је укупна штета износила 42.921.721 динара и да је влада у Београду уз сагласност министра финансија Чедомиља Мијатовића у Паризу склопила уговор о изградњи железнице са новим друштвом са капиталом од 15 милиона франака (Живановић, 1924, стр. 197–198, стр. 205).

Милан Пироћанац⁵³ са гелером вредним 800.000 и Гарашанин погођен гелером вредним 300.000. У броју 36 од 3. децембра 1889. године у листу *Бич* се каже:

Јер шта тај народ, шта та земља вреди,
Која се прода за шест милијуна?!
Народе српски! Је л' то 'судба клета',
Ил' закон сталан као челик тврди,
Да на те пада рђа целог света?
Или то само – 'с главе риба смрди'?

О атмосфери која је владала Бонтуовим доласком у Србију и његовим корупционим акцијама на које су многи драговољно дали пристанак, сведочи и следећа Ивковићева белешка:

Председник протераних језуитских капитала у Француској – г. Бонту, дојури за време сазива Народне скупштине у Београд. И ствар није дуго трајала. Са другом или трећом посетом код бр. 1 и владе ствар је била свршена. У самој скупштини осети се међу посланицима комешање. У самој скупштини претреса се уговор железнички. Говорило се о зајму, којим Бонту нуди Србији 71,000.000 а Србија њему да врати 100,000.000 динара; за тим о самом грађењу, за које би имала Србија да плати Бонту-у 198.000 динара за сваки саграђени железнички километар. Србија се тим уговором обвезује платити Бонту-у, за 50 година по 6,000.000 динара годишње, тако да за 50 година плати равно 300 милиона дин (Ивковић, 1889, стр. 10).

Читав списак истакнутих личности српске политичке елите које су умешане у аферу, њихови помени у Бонтуовим писмима директору Лендер банке и тачни износи мита које су појединци примили, Ивковић наводи на страницама своје књиге (Ивковић, 1889, стр. 36–38). Идентитет лика бр. 1 разоткрива сам Чедомиљ Мијатовић који је у време афере био на функцији министра финансија и министра спољних послова. Идентитет Првог скривен је у ујаку и првом ађутанту кнеза Милана, генералу Ђорђу Катарцију (Мијатовић, 2008, стр. 292–308). У својим историјским списима о овом догађају Слободан Јовановић оставио је белешку:

Осем материјалне штете могао је [кнез Милан] имати и моралне, ако би се докучило за његово учешће у берзанским спекулацијама. Као што је, после пада Генералне уније, министар финансија Мијатовић појурио у Париз да брани интересе српске државе, тако је исто појурио и кнежев ујак, пуковник Катарци да брани кнежеве приватне интересе. [у фусноти: Аустроугарски посланик, 28 фебруар 1882.] Катарци није спасао

---

⁵³ О томе од чијег је новца саграђена велелепна кућа у центру Београда, у Француској бр. 7, данас познатој по Клубу књижевника прочитати: Момчило Petrović, „Premijer koji je voleo mito, najveća korupcionaška afera” <http://www.blic.rs/Riznica/Istorije/490150/Premijer-koji-je-voleo-mito> (25. август 2014)

кнеза од штете, али га је спасао од бруке: његове берзанске спекулације задржане су у тајности (Јовановић, 1934в, стр. 38).

Тема железнице појавиће се у *Бичу* још неколико пута. „Путуј, игумане!” (*Бич*, 1889, бр. 9) је карикатура објављена у броју 9 од 28. маја 1889. године и у њој се раскрштава једном за свагда са Бонтуовим компањонима после катастрофе коју су направили и неће их извући ни лажне сузе које проливају, нема више места за пијавице и Јуде, грб се српски поново дигао и протерује их у Азију преко Саве, јер још једино тамо сада има луда које би им могле поверовати.

О афери везаној за банкрот Генералне уније биће још речи и у вези с насловима *Брка* и *Дар-мар*, али овде желимо да скренемо пажњу на чињеницу да се уредништво још једног радикалног листа бавило истим питањем. Као што су Либерална и Напредна странка имала своје, тако је *Ћоса, лист за шалу и збиљу, сувремени сликар нашег живота* био лист Радикалне странке, покренут 1881. године, а излазио је до 1883. Касније је поново излазио 1887. и 1888. године. Власник листа у првој етапи излажења, уједно и вођа радикала, био је Никола Пашић.

Ћоса се обрушавао на утицајне политичке личности, супротних политичких опредељења као сто су били Јован Ристић, Милутин Гарашанин, Милан Пироћанац, Чедомиљ Мијатовић и др. У 1882. години најзначајнија тема у листу била је афера Бонту и нерешено железничко питање, као и читав низ закона који су донети због константног мањка у напредњачким финансијама.

Сви опозициони политички листови за шалу и забаву били су препуни карикатура о пропасти и паду Генералне уније тако да ни *Ћоса* није одолео да извргне руглу тадашњег напредњачког министра финансија Чедомиља Мијатовића. Уз карикатуру у *Ћоси* под насловом „*Тражиши наћи ћеш, лупај отвориће ти се, ишти даће ти се.*” у броју 8 од 24. фебруара 1882. године постоји текст који је објашњава. Тако, испод првог дела карикатуре стоји:

Држећи се тога принципа, наш Чедица заредио од једне банке до друге, нудећи им српски железнички уговор склопљен са Г. Унијом

али, текст се наставља овако:

и налази опет – ах, Лендер-банку. Друго поправљено издање Бонтуовљеве Генералне Уније. Чедомиљ се држао принципа датог у наслову карикатуре и готово помахнитало јурцао од банке до банке. „Чедица” је тражио кредит од BANK ESCO, носећи у рукама пропали уговор сачињен са Унијом о изградњи железнице у Србији. И наравно наишао је на „друго поправљено издање Бонтуовљеве Генералне Уније”. Међутим, ни он сам није на првој и на другој слици унутар карикатуре исти. Његово лично „поправљено издање” делује другачије, јер на другој карикатури он је приказан као да је просјак, а не фини господин министар са цилиндром.

Потребно је само истаћи да министри у напредњачкој влади нису знали да Генерална унија нема свог новца, па да је зато отворила Лендер-банку у Бечу и да је Генерална унија била само посредник у целом послу. Опозиција је приговарала министрима како није било више кандидата на конкурс у оклоу склапања посла у вези с железницом. Испада да је тај посао ишао испод жита.

Када је стање напредњачких финансија у питању, оновремена јавност ценила је да стоји на климавим ногама и по другим неким сигналима. То је био још један од разлога због којих је њен укупан рад, од стране опозиције, а посебно радикала, био негативно оцењен. Већ смо помињали кафану као готово култно место свеколиког живота Срба с краја XIX и почетка XX века, како у престоницама, тако и у унутрашњости. Разлог томе је био врло једноставан. Кафана је била кошница нових тема, стремљења, промена у Срба. Ту се расправљало о друштвеним, политичким, књижевним, новинарским, културним темама, а посебно је позоришни живот бујао у двориштима и баштама касина.

У настојању напредњачке владе да се изједначе расходи и приходи у буџету за 1881. годину, који су се разликовали за непун милион динара, влада је донела читав сет закона, а међу њима је био и Закон о крчмарини са изменама из јуна 1882. године. По писању историчара Слободана Јовановића, Законом се опорезивао промет пића у крчмама, на вашарима и сл. Порез се плаћао за различите врсте алкохолних пића: вина, ракије, рума, ликера. Најскупље је било пиво, као и обојена жестока пића, јер је за њих крчмарина била највиша. Закон није испунио очекивања. Крчмарина се није показала као издашан извор прихода у буџету за 1882/1883. годину, да би у 1884. години Закон о порезу био поново промењен (Јовановић, 1927/1990, стр. 80).

У свим овим дешавањима *Тоса* није пропустио прилику да карикатуром „И то умеју напредњаци” у броју 8 од 24. фебруара 1882. године нападне напредњаке, јер од кафеџија примају мито на конто хране и пића, зарад подношења предлога о укидању Закона о крчмарини. Карикатура у својој другој илустрацији истиче да се за то нарочито заложио г. Урош Кнежевић. *Тоса* приказује сликом и речју да су напредњаци спремни зарад мита „свугде попустити ако има шићара.” У овом пребацавању одговорности за плаћање мањка у државној каси, порез на крчмарину плаћао је гост. Дакле, у карикатури „И то умеју напредњаци” стоји следећи текст:

Да од кафеџија благоизволу примити што у пиву и новцу „аконто” поништења закона о крчмарини, па да онда/ у скупштини изнесу предлог: да се укине закон о крчмарини. То је учинио г. **Урош Кнежевић**. Они свуд попусте, само кад има шићара.

Толико о вођењу економије и марифетлуцима у напредњачкој влади из угла *Тосе*.

* * *

Готово све карикатуре, у двогодишњем излажењу *Бича*, припремао је Драгутин Дамјановић. Оне далеко превазилазиле дилетантске покушаје многобројних цртача који су морали да задовоље велику потребу за штампаним новинским карикатурама с краја XIX века. Држећи се уједначеног стандарда, Дамјановић није одступао од ликовног хумора тематски посвећеног политичким превирањима на микро- и макро-плану, посебно имајући „пик” на појединачне представнике српског политичког живота. Храбро су карикатуре проблематизовале чак и опасне теме, од којих је претила цензура, посебно оне које су се од сатире до гротеске односиле на унутрашњу политику (Бонту, константно нападање напредњака, либерала и краља Милана). На њима никада није било оних хуморних из свакодневног, обичног живота испуњеног просечним људима (са темом женидбе и удадбе, женске покондирености и каћиперства, других порока). Његова графичка решења пратила је текстуална легенда, те је у споју цртежа и текста остварена успешна значењска симбиоза. Своју уређивачку политику и концепт листа Сима Лукин Лазич је после уређивања *Бича* пренео на шаливи лист *Врач погађач* који је покренуо 1896. године у Загребу, а потом тај лист од броја 20 прелази у Нови Сад 1902. године.

6.2. БРКА (1882–1883; 1885–1915; 1918–1931)

Списку прогоњених и забрањених српских шаљивих гласила с краја XIX века на којем су се већ налазили *Геџа*, *Ђоса*, *Рабош*, *Сатур* итд., може се придодати и либерално гласило *Брка*. Овај лист је у свом дуготрајном опстанку на публицистичкој сцени више пута мењао поднаслов, који је повремено гласио *Шаљиви лист за свакога*, *Лист за збиљу у шали и шалу у збиљи*, *Народни лист за шалу* итд. За његово покретање везује се један скандалозни политички пребег који је потресао српску престоницу журнализма. Наиме, власник и штампар шаљивог либералног листа *Дар-мар*, Љубомир Петровић је напрасно 1882. године променио своје политичко опредељење, заокренувши ка напредњаштву. *Брка* никада није заборавио издају некадашњег либералског уредника, Љубомира Петровића. Тако је карикатуром „Потурица” (Слика 19, стр. 369), нови виделовачки хан *Мар-Дара* још једном био прозван због своје велеиздаје. Испод слике на којој се види Љубомир Петровић, стоји текст: „Овако виделовачки корифеји награђују сваког, који пређе у њихов табор.”

Стога је Либерална странка морала покренути нови шаљиви лист. Тако је, за тадашње време, дуговеког *Брку* (1882–1883; 1885–1915; 1918–1931) покренуо Бранко Петровић, власник и главни уредник, а потом се као власник листа од 1883. до 1911. водио Љубомир Бојовић. Као одговорни уредници смењивали су се Љубомир Бојовић (1885), Саво Дамјановић (1887), Н. М. Рајчић (1888), А. Вукићевић (1888), П. Урошевић (1890), Жив. Јовановић (1893), Петар Трајић (1893), Милош С. Стевановић (1893), М. Пајевић (1905), Љ. Бојовић (1905), Драг. С. Тодоровић (1905), Васа Ђема (1905) итд. Место прве *Бркине* штампарије, по сећању Бранислава Нушића, било је надомак некада чувене престоничке кафане Дарданели (Нушић, 1984, стр. 129).

Као носилац програма Либералне странке, у турбулентним годинама српске историје, *Брка* је бескомпромисно „на тапету” имао политику радикала и напредњака. Упечатљиви спољнополитички догађаји и они са политичке сцене Србије су један за другим, кројили текстуални и карикатурални садржај листа. Будући да је либерална влада 1880. поднела оставку, а Напредна странка је оформила и водила следећих година (тек 1887. године Јован Ристић је поново саставио либералну владу), *Брка* је оваквим развојем догађаја добио статус опозиционог шаљивог листа.

Ради лакше прегледности карикатура које су се у *Брки* појављивале у, за нас важном периоду 1881–1903. године, поменућемо кључне историјске догађаје, којих није мањкало: премијера позоришне представе *Рабагас*, атентат на краља Милана (случај Јелене Марковић и Лене Книћанин), афера са реквизиционим признаницама, случај „двогласци”, ново црквено законодавство тзв. црквено питање, измене закона о штампи, итд. Скандал над скандалима, о чему су брујали како озбиљни тако и шаљиви, домаћи и страни листови (тада, али и годинама касније) било је решавање железничког питања (1882) као и неприличан развод краља Милана и краљице Наталије (1888).

Ако упоредимо листове *Бич* и *Брка* по критеријуму ликовних прилога у њима, опазимо једну квалитативну разлику. Уредништво *Бича* ни у једном свом карикатуралном прилогу није поменуло прилике из свакодневног, политиком неоптерећеног живота, док их је *Брка* проблематизовао, мада ипак спорадично, у односу на друге листове о којима ћемо писати касније. Те карикатуре најчешће су биле из сфере моде и наметнутих трендова савременог начина живота, а нарочито се инсистирало на опозицији некада/сада. Стога, истичемо да су политичке карикатуре квантитативно доминирале и у овом гласилу (*Брки*).

Што се тиче аутора илустрација и карикатуриста⁵⁴, за нас је најзначајније поменути име Драгутина Дамјановића који је више него заслужан за графичка решења овог листа (посебно у првим годинама излажења 1882. и 1883. године, али и касније), како за заглавља *Брке* (више пута мењана нпр. 1883, 1887, 1888. године), преко карикатуралних илустрација, којих је у *Брки* увек било по неколико. Ж. Рошуљ наводи следеће:

Није нам познато од када је Дамјановић сарађивао у овом листу, јер годиште 1882. уопште није сачувано у фондовима наших библиотека. Захваљујући Слободану Јовановићу знамо да је у листу сарађивао и песник Лаза Костић, али наш историчар није помињао ни карикатуре ни карикатуристе, иако је он имао бројеве *Брке* из 1882. године у својим рукама. Његов отац, истакнути либерал Владимир Јовановић, примао је шаљиви лист Либералне странке, мада многи бројеви овог шаљивог листа нису до данас сачувани: из 1883. године имамо само 21. број! (Рошуљ, 2014, стр. 267).

---

⁵⁴ Уз Дамјановића, Рошуљ (2014) помиње у 1890. години објављиване успешне карикатуре непознатог школованог сликара. Такође, истиче да је у последњој деценији XIX века за *Брку* цртала и прва жена карикатуристиња. Реч је о Јованки Бојовић, која се на карикатурама потписивала именом или пуним именом и презименом. Рошуљ помиње и велики број карикатура, потписаних „по *Будилнику*”, и разрешава недоумицу, потврђујући да су оне рађене по узору на руски сатирички часопис *Будилник* из 1865. године. Под псеудонимима као аутори појављују се још и: Беца, Љуба, ПМ, Charles, Weber Semlin итд. (Рошуљ: 2014, стр. 283–288).

Баш због тога, за историју српске књижевности биће значајно проникнути у садржај ових бројева из 1882. и 1883. године, са посебним освртом на њихов карикатурални садржај. Рошуљ овакве податке наводи, јер није видео примерке из Библиотеке Матице српске у којој постоје комплетни бројеви *Брке* из 1882. године, од бр. 1 од 1. априла 1882. године закључно са бр. 38 од 25. децембра 1882. године. Напомињемо да се у Библиотеци Матице српске налазе сачувани и бројеви *Брке* из 1883. године, и то од бр. 1 од 1. јануара 1883. године до бр. 45 од 16. октобра 1883. године.

Немајући увид у комплетно издање *Брке* за 1883. годину, Жарко Рошуљ истиче да је Дамјановић у бр. 21 (по њему једином сачуваном!) променио виџету на насловној страници *Брке* што је непобитно; али то је Дамјановић заправо урадио још у бр. 13 од 20. марта 1883. године, стављајући свој препознатљив ћирилички, потпис, за ову годину иновираним укрштањем два слова ДД и наставка –амјановић.

Дамјановићева решења појављују се дакле у *Брки*, у броју 12 од 27. јуна 1882. године када је нацртао заглавље листа потписавши га са: Драгутин Ј. Дамјановић. То је било друго по реду заглавље *Брке* од почетка његовог излажења. Од бр. 13 овај карикатуриста је у заглавље (Слика 20, стр. 369) листа додао и поднаслов: „Лист за збиљу у шали и шалу у збиљи”, који се задржао све до бр. 34, од 28. новембра 1882. године. Тада се *Брка* поново појављује са заглављем какво је имао при самом покретању и то траје од бр. 35 до бр. 38 из 1882. године.

Брка другу годину излажења листа визуелно започиње новим заглављем потписаним писаним ћириличним словима: Д. Дамјановић у броју 1 од 1. јануара 1883. године до броја 12 од 13. марта 1883. године када се оно поново мења. Од броја 13 од 20. марта 1883. године Дамјановић се потписивао укрштеним верзалним словима својих иницијала ДД који су тако чинили звезду, а потом следи наставак –амјановић. У заглављу листа приказано је велико гудало са ког падају напредњаци и оно је везано конопцем и окачено о клин испод исписаног имена БРКА. И тај конопац који виси је у облику слова „Д”. Током каснијих година излажења *Брке* заглавља на насловним страницама мењала су се више пута.

***

Прва карикатура о којој ћемо више говорити носи наслов „Hands off!” односно на српском „Себи руке!”. Објављена је у броју 2 од 8. априла 1882. године. Ова карикатура тиче се трговинског уговора о којем смо говорили у вези са карикатурама у листу *Бич*. Да би се она разумела, неопходно је објаснити историјске догађаје на које се односи. Пре свега, тих година постојала је борба између великих сила око тога која ће од њих имати највећег економског утицаја на Србију. Из тог разлога, Јовану Ристићу, вођи либерала и члану владе Србије, била је неопходна подршка великих сила у борби за економску независност од Аустрије, која је желела да ужива повлашћени статус у трговини. Ристићева влада упутила је захтев Русији да јој пружи заштиту. Русија је имала повода да се умеша у трговинске односе Србије са Аустријом, али је то одбила. Одједном, неочекивано, помоћ стиже од друге велике силе – Енглеске. Изненада, јер је на Берлинском конгресу 1878. године Енглеска имала непријатељски став према Србији и сама предложивши аустријску окупацију Босне. После конгреса Енглеска мења политику према Србији и противи се аустријском продирању на Балкан, те склапа са Србијом трговински уговор. Енглеска нуди заштиту у случају царинског рата обезбеђујући јој нова извозна тржишта, усмеривши путеве трговине чак према Солуну. Године 1880. ушао је у Владу Енглеске Вилијам Гледстон, пријатељ балканских Словена, и узео их у заштиту од аустријског туторства. На једном збору је викнуо Аустрији: „Себи руке!”, о чему је писао Слободан Јовановић (1927, књ. 2, стр. 30).

Као прво, *Брка* је као главног кривца за потписивње Трговинског уговора са Аустријом именовао напредњаке и њиховог лидера Милана Пироћанца са министрима. Као друго, напредњаци су под претњом кнеза Милана сачинили Тајну конвенцију због које слободни грађани краљевине Србије нису смели „да помогну гладну нејач устаника српских против аустријског насиља” у Босни и Херцеговини, како се наводи у текстуалном делу карикатуре „*Hands off*”. У једној од тачака Конвенције која је закључена на период од десет година стоји: „Србија се одриче сваке агитације у Босни и Херцеговини и чак ће помагати и угушење евентуалног устанка тамо”, како наводи Живановић (1924а, стр. 212). Трећа кривица напредњака је криза изазвана потписивањем железничког уговора са Генералном унијом коју је представљао Ежен Бонту који је нанео велику финансијску штету Србији. О догађајима везаним за Генералну унију и Бонту смо на основу историјских извора већ писали у одељку о листу *Бич*.

Сјединивши та три елемента кривице напредњака, „Брка” осликава карактер спољне политике српске владе на челу са Пироћанцем и кнезом Миланом, окрећући речи Гледстонове „Hands off” на виделовачки језик уз повике Пироћанца и чланова владе „Недај тој фукари!”⁵⁵ Зар не видиш да треба оном нашем пријатељу?! Себи руке Србине”. При томе Пироћанац испруженом руком показује на пријатеља Бонтуа као виновника финансијске кризе у земљи. Мушкарац који својом импозантном конституцијом – човеколиког дива доминира карикатуром је представник слободних грађана Србије. Он намерава да пружи новчану помоћ гладној нејачи устаника у Босни, али Пироћанац га одвраћа од те намере и упућује га на Бонтуа. Тим гестом се само потврђују вазални однос Србије према Аустрији настале по Тајној конвенцији. Символично је на карикатури представљена река Дрина као природна граница између Србије и Босне и нејач која стоји са друге стране узалудно очекујући помоћ од Србије.

Следећа карикатура типичан је пример карикирања историјских чињеница сликом без речи. Говорићемо о карикатури везаној за датум 19. октобар 1880. године. Карикатура „Пре 19 октобра 1880 после 19 октобра 1880” објављена је у броју 7 од 16. маја 1882. године, на последњој страници. Дана 19. октобра 1880. су са власти сишли либерали, а напредњаци дошли на власт. То је имало далекосежне последице.

Пре 19. октобра 1880. године, за Аустрију и Ежена Бонтуа, у време владавине либерала, и њиховог најистакнутијег члана Јована Ристића, врата Србије била су затворена. Трговински споразум са Аустријом није могао да се постигне. Вођени су дуготрајни преговори са Аустријом, а влада Србије је потом сачинила извештај и предлог мера у жељи да спречи повлашћен положај Аустрије у трговини. Трговински споразум не би требало да обухвати начело узајамности. У случају да кнез Милан не прихвати дати предлог, влада би морала да поднесе оставку, што се на крају и десило. Царински рат би био, како је Јован Ристић говорио, само за господу у Београду, а не и за већину сељака у Србији. Тиме је алудирао на чињеницу да је Србија аграрна земља и да не зависи од индустријског запада.

---

⁵⁵ Слободан Јовановић успоставља паралелу између српских напредњака, енглеских виговаца и француских доктринара јер ниједни нису веровали у „политичке способности масе”, сматрали су је никоговићима – „фукаром” (Јовановић, 1927, књ. 2, стр. 68).

Догађаји који су уследили после 19. октобра 1880. године везани су за преузимање власти након пада либерала. Напредњачка влада Милана Пироћанца и Милутина Гарашанина отворила је врата Србије кроз која је требала да уђе Аустрија, демонстрирајући своју силу. Напредњачка влада олако потписује Трговински уговор, Тајну конвенцију, Железнички уговор с којим је стигла Генерална унија са својим Бонтуом, о чему смо раније писали. Влада се тешко сналазила у финансијским питањима везаним за тржиште капитала и политику банкарских интереса, што се види по банкарским уговорима које је потписала.

Брка својом карикатуром шаље поруку да је Либерална странка више водила рачуна о добробити Србије и да је више штитила политичке и економске интересе стављајући их изнад својих страначких интереса, по цену одрицања од власти, није се одрицала својих ставова. У преговорима које је водила са Аустријом није поклекла ни под туторским односом друге стране, нити је попустила жељама кнеза Милана.

Често су на одређене теме у листу карикатурама претходиле текстуалне рубрике у којима су се могла наћи објашњења приказаних политичких догађаја. Занимљиво је да су та текстуална објашњења понекад налазила непосредно уз илустрацију, у истом броју, а било је и случајева да су се појављивала после карикатуре, чак са по неколико бројева закашњења. Слично је важило и обрнуто, да је текстуална рубрика потенцијално најављивала одређену карикатуру. Ти текстуални прилози, будући да им је редакција остављала већи простор у листу, били су очигледније и потпуније разјаснице у односу на често сасвим сведени текст у склопу саме карикатуре. Један такав пример имамо у вези са ситуацијом насталом 1882. године, која би се могла звати афера *Рабагас*. Прозни текстови који су се, такође, односили на ту аферу су: „Рабагас, двопевна шпањолска романца” (*Брка*, 1882, бр. 5), „Рабагас, нов комад у много чинов...” (*Брка*, 1882, бр. 6).

Грађани Београда имали су прилику да 28. априла 1882. године у Народном позоришту погледају премијеру драме *Рабагас*, прераде оригиналног позоришног комада француског писца Викторијена Сардуа. Док је краљ Милан био на пропутовању по Србији, у пратњи министра Милана Пироћанца и све време „грмео” на радикале, министар Владан Ђорђевић превео је са француског *Рабагаса*. Организована је представа

провокативне садржине, уперена против опозиције, посебно радикалске како се у народу сматрало. Тада су се догодиле и прве демонстрације у позоришту код Срба,⁵⁶ јер је побуњена интелигенција ово дело које слави тиранију прекинула звиждањем, повицима, чегрталкама. Умешала се и жандармерија, а умало да буде позвана и војска. Кад су се преместили на улицу дошло је до сукоба и са ђацима Високе школе на челу, који су били скривени у рупи припремљеној за постављање споменика кнезу Михаилу Обреновићу. То показује колико је министар Милутин Гарашанин био испровоциран овим отпором режиму (Јовановић, 1927, стр. 147–148).

Ова афера је јединствена у Срба, јер је културни догађај злоупотребљен у политичке сврхе. То је приказано у карикатури „Нови Ирод I, Пред спомеником књаза Михаила II” штампаној у броју 6 од 9. маја 1882. године на стр. 22. У њој библијски владар Ирод, чувен по својој окрутности и параноичности, који сваку, па и најмању могућност побуне сасеца у корену, симболизује никог другог до Милутина Гарашанина, министра унутрашњих дела и чувара напредњачког политичког трона Србије. Да би га сачувао, Гарашанин није бирао средства, тако да је и крв могла да падне, што се њега тиче. Догађаје који се дешавају на улици карикатуриста је означио као други чин своје карикатуре „Пред спомеником Књаза Михаила II”. Представљена је неописива туча, јурњава актера опозиције и власти у близини ископаног темеља за споменик кнезу Михаилу, у којем су многи неславно и завршили.

Представа и догађаји око ње инспирисали су многе књижевне посленике на уметнички коментар. Тако је Лаза Костић⁵⁷, као сарадник *Брке*, написао песму под насловом „Рабагас: двопевна шпањолска романца” коју је потписао псеудонимом Бркић⁵⁸,

---

⁵⁶ Колико је овај културни догађај заиста потресао српску престоницу види се из чињенице да се премијера сатиричног позоришног комада и буквално претворила у отворен политички окршај власти и опозиције, преселивши се из дома богиње Талије на улице. О томе сведоче не само историјски документарне белешке, него су и тадашње дневне новине, како озбиљне (посебно напредњачко *Видело*), тако и шалтиве, дуго и исцрпно о томе извештавале. Овај догађај из историје града Београда са самог краја XIX века (1882) описао је и Милован Витезовић у роману *Шешир професора Косте Вујића* (1983). У овом догађају учествовали су и матуранти Прве мушке гимназије (Јован Цвијић, Јаша Продановић, Љубомир Стојановић, Михаило Петровић Алас, Павле Поповић, Милорад Митровић и др.), а он је екранизован у филму (2012) и серији (2013) истог наслова, са Александром Берчком у улози професора Косте Вујића. У телевизијској драми са Павлом Вуисићем у главној улози (1972), тај део је изостављен.

⁵⁷ Више о томе писали су Слободан Јовановић (1938) и Младен Лесковац (1991).

⁵⁸ Под овим псеудонимом Лаза Костић је у *Брки* објавио више песама 1882. године: „Јуда” (у бр. 1), „Опанку” (у бр. 2), „Право чудо!” (у бр. 3), „Нуде Босну” (у бр. 4), „Рабагас” (у бр. 5), „Пушке” (у бр. 7) и „Со” (у бр. 12).

а и Јован Јовановић Змај је опевао овај догађај у песми „Препуњен је пехар чуда и покора” у листу *Стармали* (о листу ће касније бити више речи).

Карикатура „Библијске се слике и прилике понављају” из броја 28 од 17. октобра 1882. године не налази се да насловној страни, нити се њоме отвара *Брка* тога дана. То је учинила песма „Ој ал си грозна...” у којој је опеван сам чин покушаја атентата на краља Милана. Јелена Илка Марковић је знала за краљев обичај да се при сваком повратку с пута појављује у београдској Саборној цркви и то је искористила за атентат 11. октобра 1882. године по Милановом повратку из Бугарске. Желела је да освети свог стрељаног мужа пуковника Јеврема Марковића, брата Светозара Марковића и учесника тополске буне, за чију смрт је кривила краља Милана. На краљеву срећу, хитац из пиштоља га је промашио, иако је испаљен са удаљености од само три корака. То је био централни догађај 1882. године о чему су детаљно известиле и званичне *Српске новине* у броју 226 од 12. октобра 1882. године.

У карикатури која се тиче овог догађаја налази се следећи пропратни текст који нема значајнију књижевну вредност, више је информативног карактера. Формално гледано то нису стихови, већ обичне реченице којима се објашњавају карикатурне ситуације. Текст има библијски подтекст, помиње се ђаво који искушава жену, први грех по Библији, жене које подлежу том искушењу, али све је толико директно исказано, да је изостала могућност да се направи парабола.

У овом облику јавио се ђаво кад је прву жену навео на грех.

А сад се опет јавља ђаво у овом облику, те навлачи и онако грешне жене на најцрњи грех.
(*Брка*, 1882, бр. 28)

С друге стране, песма „Ој ала си грозна...” коју је потписао Мали Брка је гласила овако:

Чујте л’ море, виделовци силни
У чијој руци лежи моћ и сила.
Чу сте ли покор, да је једна жена
На српског краља хитац управила. (...)

Да ви то знате, па сте ипак зато
Сакрили змију под закриље ваше.
Што једним хитцем оборити хтеде.
Најлепшу слику светиње нам наше.
(*Брка*, 1882, бр. 28)

Из овог кратког одломка се види да је она написана у строфама, у једанаестерцу, али се римовање не спроводи доследно, а и кад га има, римују се само други и четврти стих.

Саме песничке слике нису књижевно-уметничке и сасвим је јасно да је овде био важнији садржај од форме, те да је сама песмица требало да послужи у дневно-политичке сврхе.

Познато је да је сам атентат послужио Напредној странци, која је у том тренутку била на власти, као повод за размирице које ће уследити с Радикалном странком. Тако су нпр. у листу *Видело* константно осуђивали Радикалну странку као да је она изазвала атентат. Очигледно је да су напредњаци желели да компромитују радикале који су за њих били моћна и веома опасна опозициона странка.

Стога лист *Брка* већ у следећем броју од 24. октобра 1882. године даје дословно објашњење карикатуре „Библијске се слике понављају” кроз дијалошку рубрику „Брка и Ћоса?”. Разјасница је дата као пример новинског дијалога на нивоу карикатура – текст:

Брка. „Мене је пре неки дан рано ујутро звала полиција на кафу. (...) Да им објасним оне слике „Библијске се слике понављају”. Помисли „воденичар” тражи да објасним ову слику!! (...) Каква је оно змија са два репа а једном човечијом главом, чија је глава, и шта значи онај револвер?!!! (...) пошто ја неверујем више у оне змије то сам замишљао човека у тој форми, који даје жени револвер уместо јабуке. Чија је глава и то сам „Ћоса” казао (...) Све, све али се морам чудити, од куд се сети онај што ме је саслушавао, да ме запита: шта значи на реповима од змије „рад” и „вид”.

Ћоса. Истина и ја то нисам био разумео.

Брка.(...) То је Бркин знак и значи „радио” и „видио”. У свакој слици то можеш увек тако шта приметити (*Брка*, 1882, бр. 29).

Пре би се могло рећи да је *Брка* доделивши змији у лику Гарашанина два репа алудирао на две речи: „рад” као радикали и реч „вид” као *Видело*, као напредњачки лист. Стављајући скраћенице тих речи либералско уредништво је слало читаоцима поруку о могућој умешаности радикала и напредњака у атентат на краља Милана.

Атентаторка Јелена Илка Марковић је своје дело одмах признала. Пошто је била ухапшена непосредно након атентата, смештена је у затвор како би се извршила истрага. Илка је о својим намерама известила удовицу пуковника Антонија Книћанина, Јелену Лену Книћанин, те је с Илком доведена у везу и Книћанка која је током истраге много причала, а ништа није рекла. Илка је све време ћутала. Атентаторка Илка Марковић је за атентат на краља била осуђена 12. априла 1883. године. Осуђена је на смрт, а потом помилована. Смртна казна преиначена јој је на затворску казну коју је требало да издржава у Пожаревцу.

Милан Пироћанац 28. фебруара 1883. године је објавио јавности да се Лена Книћанин обесила у затвору. Сумњу у то изнео је др Лазар Пачу, који је радио аутопсију заједно са другим лекарима. Книћанка је нађена обешена о чаршав у својој ћелији, што је касније протумачено као самоубиство. Сумњу је додатно унела и смрт војника који је чувао стражу, за шта је власт у оно време тврдила – „пушка је случајно опалила”. При свему томе, Лена је само била саслушана, али не и осуђена. Само неколико дана касније, и Илка је пронађена мртва, задављена пешкиром/салветом, иако је јавности саопштено да је реч о самоубиству. Ни са тим налазом комисије се није сложио један лекар (Јовановић, 1927/1990, стр. 168–170). Историјске чињенице које се односе на овај догађај, по Слободану Јовановићу, углавном се свODE на низ контрадикторних чињеница, а читав истражни поступак, као и саме смрти или убиства делују крајње неубедљиво, тако да су и налази пуни паушалних процена и трдњи, што их чини неубедљивим.

У *Брка* је објављена карикатура под насловом „Книћанка обешена” (Слика 21, стр. 370) у ванредном броју 10 од 9. марта 1883. године на насловној страници. Уз карикатуру је објављен пропратни текст који је гласио овако:

*Море ова свашта збори
Ко зна шта још може бити
А да неби све изрекла
Ми ће мо је обесити.*

Истина је биће вике –
Нагађања биће нешто
Ал ми ће мо опет зато
Извући се врло вешто.

Ајд повуци штрању јаче
Па нек виси она горе
Дознати се ништа неће
Мртва уста не говоре

Ајао

Брка се у политичком обрачунавању са напредњацима није устручавао да карикатуром јавно баци сумњу за убиство Лене Книћанин на челнике напредњачке владе предствалајући их као главне егзекуторе. Пошто званичне пресуде о учествовању у атентату на краља, за Јелену Лену Книћанин није било, напредњаци су се плашили да би се њихово саучесништво у атенту могло открити. У страху од исказа Книћанке, они су одлучили да је обесе и на тај начин спрече откривање истине. Као виновници злодела и његови извршиоци на карикатури су представљени: Милутин Гарашанин, Милан Пироћанац и Стојан Новаковић. Они лишавају живота Книћанку вешањем, а себе ослобађају сумње у умешаност у организовање атентата на краља што је *Брка* у текстуалном делу карикатуре веома лепо објаснио хронолошки уводећи читаоце у след мотива са Книћанкиног вешања. И тако, сувишна ствар по режим и напредњаке бива

решена, јер „Мртва уста не говоре.” Овим су, условно речено, скинуте рукавице, а карикатуристи су престали да обазриво предочавају истину.

Такође, овом карикатуром успостављена је тематска веза са карикатуром „Библијске се слике и прилике понављају”. Није могуће одвојити сплет околности и догађаја који су инспирисали карикатуристу, а да се не објасне узајамна повезаност Јелене Илке Марковић и Јелене Лене Книћанин. Иследни поступак вођен против Јелене Марковић није открио њене везе са радикалима, без обзира на чињеницу да се она дружила са радикалима као што су били Раша Милошевић и Пера Годоровић.

Четрдесет година након атентата Раша Милошевић у својим успоменама открио је да му је Илка рекла да ће убити краља Милана, што значи да је он био обавештен о атентату. Не може се са ове временске дистанце утврдити да ли је он Илкину тајну рекао неком или ју је сачувао за себе. После атентата, Пироћанац је деловао као судија, а не као политичар. Гарашанин је под утиском атентата желео да напусти политику или изиђе из Министарства унутрашњих дела. Истражним радњама се дошло до податка да га је уочи самог атентата у вечерњим сатима посетила непозната жена под велом. Тиме је он постао још сумњивији краљу Милану. Краљ није прихватио Гарашанинова објашњења о овоме. Тадашње *Српске новине* су детаљно обавештавале јавност о овим догађајима, нпр. у броју 226 из 1882. године. Влада је опстала после овог атентата само због тога што краљ Милан није имао кога да прогласи за министра уместо Пироћанца.

Карикатура „На-предни ар” (Слика 21, стр. 370) која је објављена у недељу 14. новембра 1882. године, говори о ару. У то време се страначким сукобима у Србији не види краја. Напредни клуб је преузео борбу против радикала на себе и то управо оних што су поднели оставке у Народној скупштини. Не уважавајући њихове оставке, Клуб их искључује за казну што су опструисали рад Скупштине. Тиме је створена могућност да на изборима 31. маја 1882. народ може изабрати друге посланике. У случају да се опет изаберу исти посланици, они се неће уважавати, а уместо њих ће се за посланике именовити кандидати који су одмах после њих имали највише гласова. Ово је био невиђени преседан у Србији.

Изборни резултати од 31. маја потврдили су већ виђено, односно 15. маја је опозиција победила са истим бројем посланика са којим је била и искључена. Напредњаци

су добили само два мандата за себе. Из тога произашло да опет нису имали кворум. Немајући куд, Напредњачки клуб је поступао како је било одлучено и како су на свој начин протумачили закон. Буквално, гласови које су добили искључени опозиционари нису узети у обзир, већ су изабрани људи који су били одмах иза њих по броју гласова. Тако су, на волшебан начин, у Скупштину ушли људи с минималним бројем гласова у распону 2 до 10. Због тога су и прозвани „Двогласци”.

„Двогласци” су постали пример за тешку повреду Устава Србије. Скупштина може искључити посланика, али му не може одузети право да ако поново буде изабран, и постане посланик. Избори одржани 15. и 31. маја 1882. године потврдили су изборну снагу радикала и подршку коју су имали у народу, док је напредњацима то недостајало.

Брка и у овој карикатури „*На-предни ар*” на духовит начин исмева „Двогласце” и налази за сходно да не пропусти прилику како би обелоданио нечувени скандал напредњака увођењем „Двогласаца” у легалне изборне токове за избор посланика. Сам појам „Двогласци” везује за волове који на себи носе две клеветуше које се при њиховом ходу љуљају и дају два гласа, те испада да су и волови двогласни. У настојању да се не изгуби скупштинска већина, карикирајући *Брка* упозорава да су „ужурбани говедари, а по највише говедар-воденичар (Гарашанин), те бију немилице волове”. Тако би једна клеветуша зазвонила „Аустрија”, а друга „реакција”.

Само терање двогласних волова у ар (шталу), поистовећује се са увођењем „Двогласаца” у скупштинске редове. Требало би да волови што пре уђу у ар, како би се звуци клеветуша чули што раније из ара по команди говедара „Аустрија” и „реакција”, сматра *Брка*. Превођење звона клеветуша која одјекују у ару по команди говедара у скупштинску збиљу, *Брка* одсликава и гласање „Двогласаца” по захтеву челника напредњачке владе и скупштине. Било је муке са „Двогласцима”, јер је многим од њих било срамота због тога што су се прихватили таквог посла.

Карикатура „Змија наочарка” штампана у броју 3 од 16. јануара 1883. године на стр. 11 садржи у себи и текст који говоре Народ и „Брка”. Овде доносимо део тог текста као илустрацију:

Народ
Пусти ме... пусти... гадуру клета,
Враћај ми живот измету света.
Све што сам имо' све ми ти оте,
Па зар и живот?... О небило те!

„Брка”
(...) А тај уздах узбуркан веће
Скоро ћеш рећи... ох, немам среће,
Три вас године трпесмо... Доста...
Јер српски народ прос'јаком поста.

Све недаће које су задесиле српски народ под владом Милана Пироћанца оличене су у овој зооморфној карикатури. Змија отровница „наочарка” са главом Милана Пироћанца доноси само зло српском народу, јер је својом снагом спремна и да га сможди. Једино решење је „Бркина” спасоносна одлука да јој се супротстави силом и да је убије како би се народ решио три године (напредњачког) јарма. Истрпели смо све, вели „Народ”, тако да немамо више ништа до голог, просјачког живота на који она насрће. За правду неприкосновени и јунаштвом оличени „Брка” (алузија на Св. Георгија који убија аждају) уперио је оштро копље у смеру њене главе, из које израстају још три главе напредњака које оличавају: Чедомиља Мијатовића, Стојана Новаковића и Милутина Гарашанина. Змија палача језиком на „Брку”, док у своје тело увија и дави народног представника који цвили и моли за спас.

Напредњачка борба против либерала кулминирала је сукобом око црквених питања. Све је почело сукобом са митрополитом Михаилом. Напредњаци су испољавали невиђен отпор према митрополиту Михаилу као једном од водећих људи у Либералној странци. Митрополит је био велик русофил и као таквог га је мрзео и краљ Милан. Њему се чинило да му је митрополит једина сметња у вођењу аустрофилске политике. Тражен је само повод за смену митрополита Михаила. (Живановић, 1924а, стр. 183–188).

Повод је био приговор митрополита Михаила на уведене црквене таксе без консултација са архијерејским сабором, јер су неке таксе биле у супротности са црквеним канонима. Влада, то јест Министарство за просвету и црквена питања, прогласило је митрополита Михаила за бунтовника. Из тог разлога га је својим указом од 18. октобра 1881. године влада разрешила дужности архиепископа и митрополита Архиепископије београдске и митрополије српске. У решавању питања око постављања новог, привременог администратора митрополије влада се одлучила за епископа неготинског Мојсеја са надимком „Ћоса”, јер није имао ни браде, ни бркова. Влада се све више

уплитала у црквена питања мењајући надлежност и стога чинећи крупне грешке. О томе је постојао детаљан напис у *Српским новинама*, бр. 288 из 1881. године.

Због оваквих непромишљених и олако донетих одлука, влада наилази на осуду присталица Архијерејског сабора, либерала, интелигенције и цркве. И Русија је вршила притисак да се митрополит врати на своју ранију дужност. Значајно је било и владино мишљење да митрополит и епископи нису владини службеници и да им према томе не следује пензија, а заправо, највећи проблем им је представљао митрополит Михаило који је био жив, јер како поставити новог митрополита за његова живота. Радикална странка се по овом питању није изјаснила, држала се резервисано, посебно што је митрополит Михаило био либерал. Како би решила ово горуће питање влада је одлучила да треба донети нов закон и тиме решити проблем. Стога је 27. децембра 1882. године донет нови закон о црквеним властима. Тадашњи министар Стојан Новаковић се бојао да ће свештенство одбити послушност, али до тога није дошло. Свештенство је обављало своје обавезе као и пре али са срцбом у души.

Следеће питање на које се осврнуо *Брка* је питање новог црквеног закона. *Брка* у првом делу карикатуре „Посљедице *Новог црквеног закона*” (Слика 23, стр. 370) која је објављена у броју 5 од 30. јануара 1883. године, на стр. 19 осуђује намеру да се у ноћном маневру запечате улазна врата на цркви. Акцију су спроводили челници српске владе – Милутин Гарашанин, Чедомиљ Мијатовић и министар за просвету и црквена питања Стојан Новаковић. Они су то радили у страху да их неко посматра, јер су требали да донесу нови Закон о црквеним властима, а да то некако прође неопажено. Ругајући се влади на скривен начин, *Брка* показује реакцију народа, свештенства и здраве интелигенције као одговор на црквену кризу насталу због смене митрополита Михаила. То ће имати за последицу да ће народ престати да долази у цркву, а самим тим ће престати и све црквене службе. Ако се то деси, црква више ником неће бити потребна. Испод слике на којој су приказани челници владе који се баве питањем новог закона, стоји следећи текст:

Гледај гаро тамо доле
Види дал' нас ко год прати
А ти Чедо свећу амо
Да се црква запечати.

Затворисмо цркви врата
С мало труда без по муке
Ал ко ће нас сад извући
Из тог *глиба* из те *бруке*
„Брка” **Онај одозгоре**

Јасна је оваква реакција *Брке*, јер је митрополит Михаило био либерал. Либерали су, чак, покушавали да убеду сво свештенство да ступи у штрајк због црквеног закона, али нису успели у томе.

У другом делу карикатуре представљен је очајнички покушај Гарашанина који својим леђима гура кола са пакетом новог закона о црквеним властима како би изашла из блата и глиба у које су запала под тим теретом. То блато и глиб у коме се нашла српска влада говори о тешкој и озбиљној ситуацији, тим пре што се црквено питање почело решавати још раније, али се формално решило тек четири године касније. И, наравно, „Брка” не би био он кад не би понудио свој одговор на питање „Ал ко ће нас сад извући” које поставља министар Стојан Новаковић. „Брка” каже: „Онај одозгоре”, при чему се да наслутити да се не мисли на Бога, већ на краља Милана.

Било је и других карикатура на тему црквеног питања и судбине митрополита Михаила. *Брка* то коментарише у карикатури „Јавна лицитација” (Слика 24, стр. 370) која је објављена у броју 19 од 29. априла 1883. године, на стр. 72. Већ уз сам наслов карикатуре „Јавна лицитација” Драгутин Дамјановић уврстио је и податак „(види песму на страни I)”, јер се на насловној страни листа налази песма истог имена коју је потписао „Брка”. Она има шеснаест строфа, од којих ћемо издвојити три најупечатљивије (IX, X, XV), јер су оне уско везане за коментарисану карикатуру:

И дођоше до два купца	„Пошто море” швабо рече –	Први пут, сам ето казо
Стари швабо, није шала	Пошто ћеш ми продат ово	И други пут – дал ко више?
А са собом још је пов’о	Ја купујем врло радо	И трећи пут – никог нема?
Чак из Рима – „кардинала”	Уточиште Исусово.	Шваби цркву теслимише (...)

И песмом и карикатуром извргава се руглу напредњачка влада, а посебно њен министар за просвету и црквена питања Стојан Новаковић за сва његова недела према српском свештенству. Разрешењем митрополита Михаила срушена је и српска црквена самосталност. Доношењем новог црквеног закона влада је одузела власт од Архијерејског сабора дајући себи веће ингеренције. Уз подршку Аустроугарске, не марећи за прекоре Русије, влада је окренула српску цркву западу, а не истоку.

Главна личност у карикатури је добошар Стојан Новаковић који води „Јавну лицитацију” и продаје српску цркву за новац, јер је напредњачка каса празна, а ближе се избори. Добошар је разрок, има животињске, магареће уши, лево уво му је пробушено и у

њему је минђуша, тако да је у наредним карикатурама Новаковићу придодат надимак „Дугоушић”. Пошто су за лицитацију били заинтересовани само Аусто-Угарска и римска црква, у пратњи кардинала као представника католичког свештенства налази се фигура старог Швабе. *Брка* је желео да прикаже колико су очигледна дешавања на самој лицитацији, па истиче да је и Месец заплакао, а Сунце ставило западњачки цилиндар на главу и злобно се смеје ономе што се у Србији збило. Као четврта личност на карикатури је министар финансија Чедомиљ Мијатовић представљен у минијатури (тако га *Брка* види) очекујући какав-такав приход од одржане лицитације, која се одвија испред зграде Патријаршије Српске православне цркве у Београду. После треће понуде, лицитација је затворена ударцима у добош чиме је српска црква продата западној чиме је изгубила своју самосталност, а добошар каже у карикатури:

Добошар. Први и други пут! И оћели ко дати више?! И нико више! И и и и трећи пут. Др. Др. Др. Др. р р друм.

Смена митрополита Михаила и сви догађаји коју су уследили после ње, имали су тешке последице по владу када су у питању спољни односи. Руско јавно мњење и сама руска влада примили су веома лоше ову вест. Такав лош утисак није оставио равнодушним ни самог руског цара, јер православље не може бити незаинтересовано за такво грубо кршење канона. Одговор кнеза Милана је био да је то унутрашња ствар Србије и да су закони старији од канона. Одговор Русије је био да руско-српски односи неће бити „подносни” све док се митрополит Михаило не врати на дужност.

По мишљењу Слободана Јовановића, Михаилов пад је означавао победу Аустрије на Балкану. Русија и пре овог догађаја није била задовољна кнезом Миланом и његовом аустрофилском политиком, те је стално потенцирала враћање Митрополита како би се тим чином Милан покајао и вратио православљу, а кроз православље словенској идеји и самој Русији (Јовановић, 1927/1990, стр. 99). У циљу решавања црквеног питања влада је чинила различите комбинације, само да би имала што већи утицај на цркву. Тек доношењем новог Закона о црквеним властима 27. децембра 1882. године и признавањем Цариградске патријаршије и нове хијерархије у новембру 1884. године влада ставља тачку на питање црквене кризе.

Према С. Јовановићу, Аустроугарска је била ставила под своју власт прво српску трговину, потом железницу, а на крају и српску цркву. Таквом својом политиком Аустрија је

успела да се у нашој цркви као последњем бастиону национализма више не чује народни дух, а владином сменом митрополита Михаила створен је у народу утисак да је он био „последњи бранилац црквене самосталности” (Јовановић, 1927/1990, стр. 104).

О митрополиту Михаилу и судбини Српске православне цркве, говори и карикатура из броја 21 од 8. маја 1883. године под насловом „Црква на чеврнтији (Слика из садашњости)”, при чему реч чеврнтија значи вртлог или вир. Ова карикатура даје слику окретања Српске православне цркве Западу и њена порука је веома транспарентна. Аутор свих карикатура у бр. 21 *Брке* је Драгутин Дамјановић.

У улози кардинала и најмоћнијег поглавара католичке цркве сада се налази министар за просвету и црквена питања Стојан Новаковић. За њега се верује да је највећи кривац за удаљавање српске црквене политике од традиције источног православља.⁵⁹ У настојању да цркву са столића на окретање што брже и лакше окрену Западу, кардинал позива у помоћ „малог” – свог колегу министра финансија Чедомиља Мијатовића како би је окренули на Запад, јер црква се морала припојити „швапској”. Представник Запада је увек у официрској одори демонстрирајући силу, он подстиче Мијатовића у чеврнтиљском послу говорећи му „добићеш колаче!”, чиме потрђује да су сви српски политичари поткупљиви, а овом „малом” за урађени посао следи наградни колач. „Брка” је представник народа и он се свим силама упире да до тога не дође. „Брка” (народ) зна да ако дозволи да се црква окрене Западу, тада она губи своју самосталност и „Брка” чини напор да до тога не дође. Српског министра подржава и благослов му даје Шваба (Аустрија), још га подупирући и прстом. Министар је упознат са свим питањима и присуствујући самом сукобу окретања цркве на Запад између народа и владе потврђује: „Дас ист крос малер”, што би у преводу значило: „Да то је велика недаћа”. У тексту који прати карикатуру стоји дијалог:

КАРДИНАЛ : Помози и ти мали, повуци јаче, та морамо је окренути на запад, па ма се све тумбе окренуло.

ШВАБА : Со! со! вучиш мало јаче, - добићеш колаче!!

БРКА : Ма нећеш је вала окренути на запад док је „Брка” жив, па ма и ти и тај мали па и твој швабо поцркали.

МАЛИ : (Шваби) Шау! теча, шта каже ер.

ШВАБО : Дас ист крос малер.

---

⁵⁹ Историјски гледано, ова чињеница није тачна, јер без одобрења владара Милана ништа није могло бити учињено.

Низом занимљивих карикатура лист *Брка* бави се питањем слободе штампе. Закон о штапи Скупштина је усвојила 28. марта 1881. године на предлог напредњачке владе, на опште одушевљење посланика, а без дискусије и расправе. Донети закон није се могао поредити са предходним либералним законом о штампи, јер је овај био много напреднији и либералнији. Слобода се огледала у томе да за штампање и издавање новина није морала да се тражи дозвола од полиције, затим, уредник новина није морао да има факултетску диплому, новине су могле бити забрањене једино ако се у њима нарушава и вређа углед владара и ако се позива народ на буну. Одговорност издавачког тима путем штампе сведена је, по белгијском систему, да се одговара редом, један у недостатку другог, а не сви укупно као саучесници по истом основу. Уместо казни из казненог закона, уведен је систем блажих казни. Тако је овим законом о штампи напредњачка влада штампу ослободила од полицијске присиле. Деловало је да полиција није могла ништа новинарима, а ни судови. То више није била слобода штампе у границама закона, већ је могао писати шта је ко хтео.

У броју 15. од 1. априла 1883. године *Брка* објављује карикатуру „Благодети слободне штампе” (Слика 25, стр. 370). У карикатури постоји и текст:

Апсанције: „Ајде да га стрпамо у бајбок, бар ћемо бити десет дана у миру.”

„Брка”: „Бре играћете ви скоро на тањиру”.

Брка је посветио својим читаоцима и песму поводом 1. априла 1883. на првој страници „Априли - ли - ли - ли - ли” у којој указује на добра дела напредњачке владе које су постигли у свом раду за добробит народа. Пошто песма има 15 строфа пренећемо само оне најупечатљивије. Карикатура се везује за насловну песму и као и раније смештена је на последњу страницу листа. Ово све „Брка” није смео рећи у време цензуре, без обзира што је она Уставом из 1869. године укинута, јер влада је могла донети потребна ограничења за штампу, што су либерали и искористили. Као што се из саме мелодије песме може видети, она подсећа на Змајеве сатиричне песме, каква је на пример, била *Јутутунска Јухахаха*, којом се подсмевао Јутутунцима...

Наводимо текст песме „Априли - ли - ли - ли - ли” коју је потписао непознат аутор под псеудонимом „Ето ти”:

Дадосте нам железницу Па зар нисмо сретни били. За кој дан ће да проради Априли - ли - ли - ли - ли.	Слободну нам штампу дасте И с тог сте нам драги мили. Сад се пише без цензуре. Априли - ли - ли - ли - ли.	И Книћанку, у бувари Нисте боме обесили. Обесила с' она сама Априли - ли - ли - ли - ли.
И она нас ништа не кошта У томе сте вешти били И Бонту нас покро није Априли - ли - ли - ли - ли.	И сејмене ви нам дасте Од лопова да б' нас крили Сад безбрижно свако спава Априли - ли - ли - ли - ли.	И зато вам „Брка” кличе Напредњаци живи били. Ви сте људи добри људи Априли - ли - ли - ли - ли.

У таквим „Благодетима слободне штампе” *Брка* има плодно тло, исто као и други листови, да се размахне у својој слободи, да упућује критике тадашњем режиму и учествује у непоштедној политичкој борби и међустраничким расправама. Коначно су могли рећи све што до тада нису смели једни другима, па ни написати, не плашећи се режима. У таквом царству слобода новинарство је цветало. Поред тога, *Брка* се истиче по већем броју карикатура у самом листу у односу на друге новине сличног садржаја.

Брка се добронамерно нашалио и на свој рачун у истој карикатури представљајући напоре напредњачке владе (Илије Гарашанина, Чедомиља Мијатовића, Стојана Новаковића, Милана Пироћанца) као апсанција који га вуку везаног конопцима у апс (ВА I ВОК). Намера им је да га тамо стрпају барем на десет дана како би обуставили излажење новина, јер само тада они могу имати мира. Званичници су за овај догађај потпуно незаинтересовани, јер је униформисано лице, полицајац (?) окренуто леђима и не прати шта се са „Брком” дешава. Али „Брка” не би био „Брка” да им и у том беспомоћном стању, везан ужадима, не одбруси: „Бре играћете и ви скоро на тањиру.”

И друга карикатура има исту тему. У *Брки* бр. 17 од 10. априла 1883. године на основу карикатуре „Ура! Живио! Ура!!” (Слика 26, стр. 370) сазнајемо шта се десило са „Брком”, главним јунаком Дамјановићевих карикатура. Уз саму карикатуру налази се текст који је потписао неко ко је радио под псеудонимом „Премудрост”. Текст ћемо једним делом цитирати:

Они што плачу:

Пусти наше чедо мало
Нек' довати папучицу
Он ће зато да те воза
На ту нашу железницу.

Пусти нама дете ово
Од зла сваког он нас чува
Он и нама пара даје
Од чивута од Бонтуа.

Брка

Ал' и он ће мени зато
Сада страшно да одува
Носићу га у апс тамо
Носићу га код Бонтуа.

На основу насталих слобода у штампи и сам „Брка” није више у апсу. На опште жаљење владе напредњака они се сада налазе у ситуацији да се бране од хапшења, за разлику од „Брке”. За њихову жалост и плач „Брка” не хаје, већ себи даје за право да им узме и однесе колегу министра Чедомиља Мијатовића као министра финансија у наручју, оглушујући се на њихово преклињање да им „Пусти њихово чедо мало”. Мијатовић ће га возати железницом, јер то чедо и њима даје пара од Бонтуа. „Брка” је свестан афере Бонту и због тога му је Чедомиљ потребан као кривац који ће да одговара за грдно богатство Србије које је нестало у тој афери. „Брка” говори да је Чедомиљу место у апсу заједно са Бонтуом, што значи да се Мијатовић сматрао највећим кривцем за проневерени новац.

Међутим, из историје је познато да ниједан министар за ову аферу није одговарао, па није ни био осуђиван на затворску казну. Стога сузе министара „Брка” представља као повод за питање шта ће бити са њима ако њихово чедо открије све махинације везане за мито у затвору са Бонтуом. Ситуација је сада промењена, обистинило се пророчанство „Бркино”. Више није само Брка у апсу, већ би тамо сада требало да буду господа министри који треба да положи рачуне везане за железницу и аферу Бонту. Због свог доброг дела, привођења тог чеда Мијатовића правди, „Брка” сам себе бодри уз повике: „Ура! Живио! Ура!” које чује као поклик народа који одобрава ово „Бркино” дело. Усклик народа представља наслов саме карикатуре.

У листу *Брка* у броју 27 од 19. јуна 1883. године објављена је карикатура „Најновија депутација” и испод слике је овај текст:

Стенице апсанске: Молимо вас, дајте нам награду за заслуге које вам чинимо, вршећи верно ваше наредбе – испијајући добро крв новинарима.

Гарави госа: Добро, добро, ја сам уверен да ви чините оно, што ја желим; нико није од мојих верних остао не награђен, па нећете ни ви. И ја сам жедан крви новинарске, па кад је не могу ја пити, напите се ви уместо мене.

Брка је успео да скрене пажњу читалаца на то да се министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин оглушује о одредбе новог Закона о слободи штампе, чије су две премисе неприкосновене, а то је да, прво, лист није смео бити забрањен због своје садржине, него само ако се тим садржајима вређа владар и његова породица, а друго, ако се тиме позива народ на буну. То у пракси и није било баш тако. Револтирани „Брка” у карикатури „Најновија депутација” упире прстом на Гарашанина и прозива га зато што честим

забранама листа *Брка* и „Бркиним” посетама затвору храни затворске стенице. Оне су фигуративно представљене у карикатури и наведене су њихове заслуге – да додатно отежавају живот новинарима који су стрпани у апс. Заправо, зна се да је власт могла да хапси главне уреднике листа уколико је тај лист по мишљењу полиције претерао у коришћењу слободе штампе неким својим садржајем. Тиме се спречавало и отежавало излагање тих новина на одређено време, што је и био циљ. Сви су говорили да не постоји цензура, али је она заправо функционисала на овај прикривени начин.

Карикатуру са мотивом шарања ускршњих јаја и карикирања честитке за Ускрс, имао је и лист *Бич*. У *Брки* у бр. 18 од 17. априла 1883. године налази се карикатура „Они што шарају” (Слика 27, стр. 371). Она је без наслова, тако да смо условно за потребе овог рада преузели први текстуални део као наслов:

Они што шарају	{	За те грдне новце што нам народ даје
		Ајде да му ово, нашарамо јаје.
Народ	{	Ровита је роба папрено скупа
		Оће ово боме да се све разлупа.

Дакле, у духу ускршњих празника *Брка* се обратио својим читаоцима стиховима у песми „Христос васкресе” прозивајући напредњачку владу поименично са неочекивано мрачним жељама за сваког министра понаособ. Цитираћемо песму у целини:

Христос васкрес напредњаци. / Живи били / „Брка” вели, – да Бог да се / Обесили.
Христос васкрес, виделовци / Драги мили. / О суво се дрво, Бог д’о / Обесили.
Христос васкрес Јупетеру. / Жив ми био / Да Бог се кроз кој данак / Обесио.
Христос васкрес Дугоуши / Стара лијо / Сви ти веле: „да Бог да се / Обесио.
Христос васкрес, лепи гаро / Здрав ми био / О дирек се воденички / Обесио.
Христос васкрес чедо мало / Мудра лијо / Да Бог да те чича Бонту / Обесио.

Колико је *Брка* био огорчен владом напредњака потврђују ови стихови са „лепим” жељама. Без обзира на предстојећи Ускрс који је по јулијанском календару падао 17. априла 1883. године, *Брка* у склопу традиције да се на Велики петак фарбају јаја објављује своју карикатуру „Они што шарају”, на којој министри напредњаци фарбају своје заједничко ускршње јаје. Као знак захвалности, сваки министар осликава по једну слику (поново карикатуру) као свој допринос у дотадашњем раду владе који „служи” народу: „За те грдне новце што нам народ даје, / Ајде да му ово, нашарамо јаје.” Сам текст који је уклесан на јаје понавља афере које се везују за напредњачку владу.

Доминатни ликови на карикатури су један наспрам другог исклесани у кори јајета „Брка” и аустријски официр како стоје при врху насликаног јајета. „Брка” не прихвата позив да се туца јајима, демонстрирајући то раширеним рукама. Он даје до знања аустријском официру да је то немогуће и тако избегава традиционални ускршњи обичај.

Историјски гледано, српска политика постајала је у време напредњака све више аустрофилска. Закључени су бројни уговори на штету Србије од којих ћемо навести два најупечатљивија. Први је Трговински уговор, а други је Тајна конвенција. Закљученим уговорима Србија се још чвршће везала за Аустроугарску монархију.

После Трговинског уговора са Аустријом који је потписан 24. априла, а озакоњен 5. јуна 1881. године, сачињен је и политички споразум под називом Тајна конвенција 16/28. јуна 1881. године. Тајна конвенција између Србије и Аустрије чувана је у великој тајности. За конвенцију су знала, с једне стране, три или четири човека, Гарашанин, Пироћанац и Мијатовић, политичари и чланови владе, и, с друге стране, кнез Милан на чије инсистирање је и потписана. За склапање и потписивање Тајне конвенције најзаслужнији су били кнез Милан и Чедомиљ Мијатовић. О њеном садржају се у Србији сазнало тек 1893. године.

За нас је сада најважнија следећа чињеница: Аустрија је задржала за себе право да може извршити анексију Босне и Херцеговине када то буде сматрала за сходно. Босна је тиме остављена на милост и немилост Аустрије. У народу је краљ Милан био сматран највећим српским издајником после Вука Бранковића због овог потеза. Русија је пристала на ово под условом да Аустрија пристане на уједињење Бугарске и источне Румелије и обрнуто. Добивши унапред руски пристанак на анексију, Аустрија је учинила све како би се обезбедила од могућих активности Србије на слабљењу њеног утицаја, по речима Слободана Јовановића (Јовановић, 1927/1990, стр. 58).

Поред тога, да би се решило питање железнице, по наговору кнеза Милана, министар финансија Чедомиљ Мијатовић и грађевински министар Јеврем Гудовић потписали су уговор са Генералном унијом јануара 1881. године, задужили су Србију за 100 милиона франака, из чега је настала афера Бонту о којој смо овде у више наврата писали.

На основу ових историјских чињеница, постаје нам јаснија унутрашња и спољна политика напредњачке владе и мотиви насликани на ускршњем јајету у раније поменутој карикатури „Они што шарају”.

Министар за просвету и верска питања Стојан Новаковић решио је тзв. црквено питање. Као повод за смењивање митрополита Михаила била је Михаилова замерка влади на донетом Закону о таксама који није донет уз консултације са Архијерејским сабором, јер су неке одребе биле у супротности са канонским правом. Том сменом је био задовољан и кнез Милан, јер је био убеђен да му је он велика сметња у креирању његове спољне политике према Аустрији. Да би решио кризу насталу сменом митрополита Михаила, Новаковић је замолио карловачког патријарха Германа Анђелића да изврши посвећење архимандрита Теодосија Мраовића, што је и учињено уз одобрење Аустрије. Тако је извршено Мраовићево посвећење ван граница Србије. Његов лик је укlesaо Стојан Новаковић на ускршње јаје, јер је то било једно од његових „заслуга”.

Двогласци су појам који је настао због политике напредњачке владе као једино могуће решење за формирање Скупштине, као преседан и невиђен скандал у скупштинским анализама. Као такав политички марифетлук, дуго је исмеван у српским хумористичко-сатиричним листовима, а везиван је за самовољу напредњачке власти. И сами двогласци су се стидели својих поступака. Политика Напредне странке из оног времена добила је у народу назив „Ђорава политика”.

Ни сам атентат на краља Милана није се могао заобићи у овој карикатури, јер је био главни догађај тог времена. Краљ Милан је највише сумњао на умешаност радикала у организовање атентата, јер је Јелена Марковић означена као атентаторка била супруга стрељаног пуковника Јеврема Марковића. Као њена саучесница у атентату, у затвору је пронађена обешена Јелена Книћанка, чије убиство је проглашено самоубиством, о чему смо већ говорили.

Стојан Новаковић осликава на ускршњем јајету лик митрополита, Милутин Гарашаин је сликао краља Милана који је био његова велика брига, тим пре што је краљ Милан био сумњичав према њему по питању умешаности у атентат. Изнад главе Гарашанина и у висини главе краља Милана постављен је пешкир. Њиме *Брка* симболично подсећа на сумњу да се Јелена Илка Марковић сама удавила пешкиром. За обе насилне смрти лекари су издали

саопштење да се радило о самоубиству, али народ то баш није узео здраво за готово. Можда је овај моменат и централно место у карикатури као једна од многих неправилности у раду владе. Мора се истаћи да се у карикатурама *Брке* нигде не појављује и сама атентаторка Јелена Марковић сем овог делића насликаног пешкира о коме је било речи. О страдању Јелене Лене Книћанке у *Брки* је било коментара датих у карикатури у два наврата (бр. 10 од 3. марта 1883. под насловом „Книћанка обешена” и бр. 11 од 6. марта 1883. године по насловом „Сватовац”).

Чедомиљ Мијатовић при самом врху јајета осликава железницу, а Милан Пироћанац осликава уговоре о којима смо малочас говорили. У самом подножју јајета стоји насликан пиштољ који је у футроли, али се увек може потегнути уколико неко покуша да се успротиви власти. Читаво јаје почива управо на том страху од терора.

„Народ” сада оцењујући рад министара каже: „Ровита је роба папрено скупа / Оће ово бома да се све разлупа.” *Брка* тиме упућује поруку министрима да ако послови које су радили нису урађени како треба, имаће значајне последице. То се дало видети и по порукама исписаним на ускршњем јајету, јер ако се ровито јаје разбије, то никако није добро. Судаћи по садржају приказаном на осликаном ускршњем јајету и по народном коментару да ће јаје да се разлупа, изгледа да је „Бркин” став да мора доћи до пада владе.

* * *

Следећа тема која се јавља у листу *Брка* тиче се афере са Аљом, односно Алексом Поповићем. Сама афера била је везана за унутрашње ствари Србије, односно уредништво *Брке* је желело да покаже локалне слике и прилике оног времена. Карикатура објављена у броју 28 *Брке* од 17. октобра 1882. године године носи наслов „Аља Протов у Ужици”. Ова карикатура има елементе драмске књижевности, јер се у различитим улогама појављују Аља Протов, његови опоненти, а ту је и његов сарадник Периша, те сви они као да учествују у неком импровизованом суђењу. Да би се подвукла сличност са драмским текстом, *Брка* додаје и дидаскалије у текст испод карикатуре. Тиме се алудирало на историјски стварно суђење овом човеку.

Брка је карикатуром „Аља Протов у Ужици” успео да изнесе у јавност и раскринка корупционашке послове који су се водили у редовима напредњака. Либерални *Брка*

проговорио је о актуелној афери са реквизиционим признаницама, из августа 1882. године. На тапету се нашао Алекса Поповић алијас Аља Протов, угледни председник Народне скупштине. Тако је афера са фалсификовањем признаница довела у сумњу и честитост саме Скупштине и Напредне странке у целини.

Шпекулације са реквизиционим признаницама почеле су после изгласаног скупштинског закона јуна 1882. године о њиховој исплати. Реквизиције је народ плаћао у време рата са Турском у 1876. години, а како је народ изгубио сваку веру да ће новац икад повратити, продавао је признанице у бесцење. Појединци, попут Перише Савића досетили су се уносног посла. Периша је прикупио признанице по селима из околине Ужица и потражио за њих невероватну суму од око 4.500.000 гроша. У ортаклук је увукао и самог Алексу Поповића, који је уредно тражио од Министарства финансија да се цела сума исплати. Поповић је на крају афере био ослобођен кривице и пуштен из притвора, а томе је свакако кумовало и његово пријатељство са краљем Миланом. Да иронија буде још већа, исте године су били у затвору Бонту и председник Скупштине која је изгласала уговор са Бонтуом (Јовановић, 1927/1990, стр. 163–164).

Најупечатљивијим нам се чини текстуални део карикатуре где Аља стоји у оковима пред судијама. Аљин лик *Брка* именује као „Онај са белензукама”, при чему су белензуке наруквице са ланчићем, а овде се очигледно алудира на „наруквице” које дотични има на ногама, тј. мисли се на затворске „наногице”. Аља тражи од председника иследне комисије (оптужен је да преправља реквизиционе признанице) да напише једну депешу у Београд. Та би се депеша упутила Гарашанину „јер срамота је и за вас да ја председник скупштине лежим у апсу. (...) Ја немам шта да кријем од вас, ви сте моји. (Пише и говори гласно). Воденичару Грочанском Београд. Спасевај ако Бога знаш, комисија ме ево упропасти због реквизиционих признаница. Ако ја и даље лежим у затвору неваља ни за тебе, а ни за мене”.

Кроз карикатуру се на један примерен начин показује слабост српске власти и њене марифетлуке. То је било у складу с директивом Јована Ристића, који је захтевао да се критика и сатира раде на културан начин и да се одржава одређени ниво (Јовановић, 1927/1990, стр. 134). Срамота Алексе Поповића је била срамота целе странке. *Брка* је пружио својим читаоцима још један доказ о спрези између власти и људи на високом

положају, те корупције у редовима Напредне странке. Могуће је да је ту било и реваншизма између Милана Пироћанца и Алексе Поповића, кога Пироћанац није симпатисао.

Брка наставља да развија тему Закона о реституцији и у наредном, 29. броју од 24. октобра 1882. године кроз карикатуру „Пут Аљин од Ужица” (Слика 28, стр. 371) и уз слику имамо и пропратни текст који наводимо у целини:

Милован. А ако Бог да газда Аљо?

Аља. Ево спреман сам, оћу у Београд у скупштину.

Милован. Па што су те тако везали у колима, и шта ће ти толики девери.

Аља. Везали су ме, да неиспадем из кола, а чувају ме знаш као председника скупштине само до Београда, а од туд ће се они вратити.

Милован. Нек ти је срећан пут!!!

На пригодан, шалвив начин и кроз дијалошку форму даје се разговор Милована и Аље. Милован је Аљина полицијска пратња од Ужица до Београда. Наводна потреба да се председник Скупштине вози до Београда са обезбеђењем иде трагикомично дотле да је чак и ужадима везан. Најкомичнији је онај део у коме се Аља оправдава „везали су ме, да неиспадем из кола, а чувају ме знаш као председника скупштине”. Циљ је постигнут, омаловажен је председник Народне скупштине Алекса Поповић, сама Скупштина и, наравно, Напредна странка.

Карикатура „Циркус Корнелијев (Представља се у авлији код Пеливана бозације)” која се налази у броју 21 од 8. маја 1883. године, на стр. 79 садржи и текст: „За улазак се плаћа једна фалзивикована реквизициона признаница”. О истим тим шпекулацијама говоре и претходне две карикатуре. *Брка* овде подсећа своје читаоце на спекулације које су се радиле са признаницама око њихове исплате, јер су продаване будзашто, а познати шпекуланти су се о њих окористили.

Дамјановић нам у циркуској представи у овој карикатури приказује врле циркузанте као чланове циркуске екипе „Корнелијевог циркуса” или пак чланове напредњачке владе. Чланови владе су као и увек Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић и Чедомиљ Мијатовић. Дамјановић их представља као способне акробате које својим успешним акробатским вештинама настоје да предају српску круну Аустрији тј. њеном цару.

Брка је уверен да су управо ова четири политичара под аустријским утицајем и да као влада раде за аустријске, а не српске интересе, јер их Аустрија и плаћа за учињене услуге.

Брка је, како смо раније поменули, веома често практиковао да даје и самостална текстуална објашњења (текстуалне рубрике) која се односе на одређену карикатуру. Такав је случај и са карикатуром „Арфонискиња” (Слика 29, стр. 371) из броја 23 од 22. маја 1883. године, на стр. 88, која се надовезује на рубрику под насловом „Бркино умствованије”. У оквиру карикатуре налази се текст:

Арфонисти певају. Заглим те ја, пољубим те ја, драга љубезна.

Народ. Лаже ова швабурија брате за паре, лаже, „Ја како”.

Српски политичари, и то озлоглашени напредњаци су невешти музиканти, дувају у „швапске инструменте” по аустријској мелодији: „Аустрија пише песму, стари брат Јозеф компонује и готову за свирку шаље нашим вајним напредњацима”. *Брка* на карикатурама недвосмислено читаоцима даје на знање да су свирачи чудних „инструмената” нико други до Аустрији послушни министри у актуелној влади (као и сама влада). На илустрацији видимо министра Милана Пироћанца и министра Чедомиља Мијатовића како свирају на харфи и виолини. Као што певају и свирају по музици аустријског двора, тако воде и комповану политику. Стога народ отрежњујуће проговара: „Лаже ова швабурија брате за паре, лаже, *Ја како*”. Уредништво гласила *Брка* је препознало како систем власти функционише, указујући при томе на све слабости актуелне власти и њеног метода рада.

У листу *Брка* у броју 30 од 10. јула 1883. године објављена је карикатура „Колера” (Слика 30, стр. 371) и текст испод ње:

Брка : Шта наопако! Зар и ова оће да нам дође у госте! Та нас дави колера још од 19. Октобра 1880. год. па никако да је се ослободимо. Дај да ја ову макљам, неби ли се угледали на мене па почели макљати ону од 19. Октобра.

На карикатурама до сада нисмо имали прилику да видимо „Тету” као ружну, полуголу бабускеру у дроњцима (први пут у нашем истраживању наилазимо на експлицитну женску голоотињу странкиње, с разлогом!) и рашчупане косе. Са обавезним атрибутима хтонског, демонског бића, ово чудовиште оштрих канци на рукама и ногама и са аветињским крилима надвија се над Србијом. Њено име је „Колера” и она је нова алегорија Аустрије.

Истовремено, „Брка” са метлом у руци настоји да је отера из Србије како би спасао народ од катастрофе.

Али по оној народној, несрећа никад не долази сама. У доњем, левом углу слике види се напредњачка власт (Милутин Гарашанин и Милан Пироћанац) како туку и даве, баш као и „Колера”, „Српски народ”, од свог доласка на власт 19. октобра 1880. године, дакле већ пуне три године. „Брка” витлајући узвикује спасоносну идеју: „дај да ја ову макљам, неби ли се угледали на мене па почели макљати ону од 19. Октобра”, шаљући поруку српском народу да се треба подићи, побунити и на тај начин се решити колере из 1880. године.

Брка у броју 32 од недеље 24. јула 1883. године на стр. 123 објављује текст под насловом „Јавно предавање господина Шунтета о колери” како би читаоце свог листа ближе упознао са њеним присуством и опасним деловањем. Дакле, по добром старом обичају, на исту тему (колере) појављују се и текстуалне рубрике, које су нам у истраживању корисне јер се са карикатурама интертекстуално и интермедијално прожимају:

Драги слушаоци, знате ли ви шта је то колера? – Не знате?? Е, то је жалост, (...) али судећи по њеном имену, који није српско, рекао би да је колера „Шваба” (...) Даклем шта је да је, шваба је. (...) Колера, како причају људи, врло је ладно створење: стара бабускера, чупава, дроњава, једном речју буди Бог с нама; али што је најглавије нема срца, већ без срца дави дави све што дочепа (...) У толико је колера милостивија од Аустрије, што год она удави пушта га без пасоша на онај свет, док Аустрија ни живе људе неће да пусти у Карловце, без „великог пасоша” визираног у аустријском конзулату (...) Не једите ништа, не пите ништа, па најзад ако и умрете, онда ће те умрети од глади а не од колере; али пре свега где год има ђубрета, чистите, јер то је мати колере; чистите ђубре, метлу у шаке па почните да чистите прво – – виделовце.

Карикатура „Васкрсење (У невреме је – али нек штете није)” објављена у броју 36 од 21. августа 1883. године, на стр. 140 има следећи текстуални део који имитира црквено појање приликом Васкресне службе:

„Брка” пева: Свјетисја свјетисја, нови Јерусалим, твој син воскрес три године од гроба и правду воздигнуви – људије веселитесја. У своје време доћиће. *Аа ли и лу у ја а.*

И „Брка” је дочекао да се после три године чекања ослободи од напредњачке власти својим васкрсењем. На изнуђеним изборима од стране радикала који су одржани 7. септембра 1883. године Напредна странка је претрпела пораз.

Надгробну плочу на „Бркином” гробу отвара девојка са сјајним ореолом и анђеоским крилима која носи назив Народна свест. „Брка” васкрсава и издиже се ван гроба са заставом у руци на којој је исписан датум 7. септембар 1883. године. То симболизује датум пада

Напредне странке на изборима и победу народне свести. Овде се „Брка” поистовећује са српским народом. Око гробног места стоје у војним униформама какве су имали стражари поред распећа Исуса Христа на крсту у Јерусалиму, који не верују и чуде се што је „Брка” васкрсао. То су нам добро познате напредњачке вође: Гарашанин, Пироћанац, Мијатовић и Новаковић.

Краљ Милан није дао власт радикалима, без обзира на то што су победили на изборима. Вештим, већ препознатљивим маневром, на место председника владе поставио је Николу Христића. Христић је требало да спроведе нови Закон о стајаћој војсци, што је довело до Тимочке буне и сламања радикалног покрета. После смиривања ситуације у Србији, краљ Милан новембра 1884. поверава мандат за формирање нове владе Милутину Гарашанину, другом лидеру Напредне странке. После Тимочке буне суспендован је парламентарни и политички живот у Србији. Забрањена је страначка штампа опозиције (радикала и либерала).

Ова карикатура веома подсећа на карикатуру у листу *Гец* бр. 9 од 11. априла 1893. године под насловом „Гецино воскресје” (о којој ће касније бити више речи) где су главни детаљи слични или готово исти:

- у Гециној руци који је васкрсао се виори застава са натписом Устав Закон, (левој)
- надгробу плочу диже и држи млади краљ Александар,
- око гроба су у чуду челници либералне странке неверујући шта им се десило,
- гробна места су индентична
- порука је идентична.

Стиче се утисак да је обе карикатуре радио исти карикатуриста што за то време није било нимало чудно, јер је био дефицит таквих уметника. Ако је то по среди, онда су они могли чак и реплицирати сами себи. О свему ће бити више речи у наставку рада.

Брка лежерном карикатуром „На љуљашки” коју је штампао у броју 37 од 28. августа 1883. године, на стр. 144 у релаксираном тону инфантилне игре на љуљашци дочарава пад Напредне странке, на изборима који су се одржали 7. септембра 1883. године. Уз слику постоји и следећи текст:

Љу-љу-љу-љу-љушке
Љуљајте се лако

Љуљасте се тако
Три године целе,

До септембра само
Љуљајте се тако,

Као гњиле крушке
Пада ћете вако.

Па ујдурме ваше
Ето су сазреле.

А онда ће љуља
Прекинут се вако!

Политички пад напредњака представљен је прекинутом дечијом игром, када се неким неочекиваним догађајем на љуљашци прекинуо конопац. Са покидане љуљашке скоро сва деца попадала су на земљу. У карикатури та деца на љуљашци су нико други до напредњачки министри, а њихову игру (страховладу) прекинуо је неочекивано „Брка” великим макама, одсекавши конопац. За попадалом децом највише жали „Тета” Аустрија, њихова гувернанта. Она за њима лије сузе, јер су јој били верни (сарадници).

Брка у свом броју 37 од 28. августа 1883. године на стр. 149 објављује „Напредњачки тестамент” у девет тачака као допуну горње карикатуре, показујући шта је све народу оставила одлазећа Напредна странка. Потписници или завештаци су били: *Јунитер*, *Климент*, *Мали* и *Гаров*. Навели бисмо само неке делове тестаmenta:

- I. Остављамо иза себе презадужену земљу, тај велики капитал ког смо српском народу за три године стекли.
- II. Све ујдурме и афере...
- III. Нашем драгом Бонтуу остављамо у аманет започето грађење железнице, да је према ранијем уговору сврши на светог Живка... и да је по свршетку преда нашој комшиници Аустрији.
- IV. Нашем драгом Аљи, остављамо *све иза себе* – као све „нуле” да их он употреби у реквизиционим признаницама...
- V. Неготинском Апушу, у последње време прозваном „зевзек ибраим” остављамо десет комада бомби Орсинијевог система, да их употреби на познати му начин...
- VI. Дорћолском Аци Лоји, остављамо једну циганску чергу, један полић ракије, са дозволом да све то може поделити са својом дражајшом циганком Стојом.
- VII. Оцу Мраши остављамо у наслеђе све зелено венчанске куварице.
- VIII. Нерасту сав жарковачки жир.
- IX. Народу српском остављамо сав наш – дуг.

Напредњачка влада је, иначе, у своје време сматрана врло реформистичком и успешном и убрајала се међу најбоље владе у XIX веку. Не треба заборавити да су то били махом људи са око 40 година живота, про-западно оријентисани, који су се на Западу и школовали, те су у Србију доносили многе новине. Када се гледају карикатуре у листу *Брка*, заиста се не може стећи такав утисак о владајућој политичкој интелигенцији оног времена.

* * *

За новог патријарха српског 20. марта 1883. године био је изабран архимандрит Теодосије Мраовић, који иако изабран није био и посвећен, јер га нису прихватили остали архимадрити. Српска влада проналази спасоносно решење у карловачком патријарху Герману Анђелићу, који је чинодејствовао прилико произвођења Мраовића у патријарха. Из радова Слободана Јовановића сазнајемо да је сам митрополит Теодосије ван цркве волео жене, песму, вино и карте. Његово посвећење у Карловцима, на аустроугарском земљишту претворило се у питање наше црквене самосталности, а све је то узнемиравало националну свест.

У карикатурама које су у *Брки* уследиле презиме Мраовић карикатуриста је претворио у „Мраша”. Једна од првих карикатура у којој се појављује овај лик јесте насловна карикатура „Мир в’ сјем!” (Слика 31, стр. 371), у броју 98 *Брке* од дана 17. децембра 1889. године. Испод карикатуре је текст и напомена да треба видети другу слику на последњој страници публикације. Ево тог текста:

Часни оче, де тако ти браде,
Окани се помпе и параде
Биће какав закон на дну цака
Па ми пиши часом развод брака!

МРАША: Војмја отца, и свјатаго духа
Тако м’ браде и тако ми уха.
Тајна брака нек’ више не важи
Иди сада па другу ти тражи.

Током деведесетих година XIX века српски краљ Милан и краљица Наталија главни су јунаци у карикатурама европских новина, када се пише о Србији. Ипак по интезитету, новине суседне Монархије: бечки *Figaro* и мађарски листови *Üstökös* и *Borsszem Jankó*, предњачиле су исцрпном извештавању о њиховом разводу, напуштању Србије или повратку у њу, увек под скандалозним околностима. На мети је свакако био и страни утицај и политика коју су у Србији протежирали, те је тако краљица Наталија као русофил приказана са много више грубости у односу на краља Милана, нпр. на карикатурама у листу *Figaro*. С друге стране, његова визуализација и његово напуштање Србије због новца и забаве много драстичније, у односу на Наталијино, било представљено у листу *Borsszem Jankó*, него у листу *Figaro* (Таташ, 2014: стр. 115–116, 245–249). *Српске новине* у бр. 223, од 12. октобра 1888. године донеле су два значајна текста. Први је био отворено писмо краља Милана. Упућено је митрополиту Теодосију, у ком се од архиепископа београдског и митрополита Србије тражи да разреши његов законити брак са супругом Наталијом, рођеном Кешко. Краљ Милан се у писму позива на владарско право по којем он не потпада под јурисдикцију

ниједног суда, па ни духовног. Породично питање краљевског дома претило је да прерасте у државни проблем, опасан и по саму династију. Други текст је званични акт Теодосијев, којим се брак склопљен 5. октобра 1875. године разрешава. Митрополит Теодосије је био под притиском краља и немајући куд, он га својим благословом разрешава.

У карикатури „Мир в' свјем” *Брка* није пропустио прилику да опомене црквене великодостојнике, па и самог краља да би сви људи требало да буду исти пред законом. Шаљивим речима *Брка* описује како је краљ затражио развод од митрополита Теодосија: „Биће какав закон на дну цака/ Па ми пиши часом развод брака”. Зато жели да избегне сваку помпу и параду, треба му ма какав закон по којем би био разведен. *Брка* у одговору митрополита краљу каже: „Тајна брака нек' више не важи” и тим шаљивим тоном закључује да је ствар готова. Наслов карикатуре „Мир в' свјем” такође је сатиричан, јер је извесно да тај развод неће обезбедити мир бившим супружницима, него ће им живот постати много тежи и туробнији. И у Србији и ван ње јавност је била згранута овим чином краља Милана, а шушкало се да Милан намерава да се ожени својом љубавницом Артемизом Христић.

У наслову ове карикатуре читалац се одмах упућује на последњу страницу новина, где га чека наставак приче о разводу. Карикатура носи наслов „Лижи!” (Слика 32, стр. 371) објављена у истом броју 98 од 17. децембра 1889. године. „Брка” на карикатури на силу хоће да натера Теодосија да измени своју одлуку, јер исти закони треба да важе за све људе, нема повлашћених, сви су пред Богом једнаки. Прозива га и тражи да своју срамну одлуку о разводу оповргне:

Закон важи за грађане верне,
Исто као за остале смерне
За то, Мрашо, часну браду дижи –
Па то, лепо језиком полижи...

* * *

Следећи владар на српском престоу био је краљ Александар Обреновић, син краља Милана и краљице Наталије. Убиство овог владара биће гранична година у нашем раду, као што смо раније навели. У погледу спољне политике краљ Александар није имао јасан став. Дошао је на престо 1. априла, а већ јуна 1894. године био је у посети Турској, која је прошла без значајнијих политичких успеха. Једино је успео да поврати Миланову приватну преписку са љубавницом Артемизом Христић (Живановић, 1924б, стр. 272–273). Октобра месеца био је у протоколарној посети Бечу и Берлину (Живановић, 1924б, стр. 274). Смрт

руског цара, Александра III одводи српског краља у Петроград на сахрану. Дочекан је достојно краљевске титуле, али врло хладно, за разлику од прве посете 1891. године када је путовао с намесником Јованом Ристићем. Очигледно је да се бивши краљ Милан и даље мешао у вођење државне политике, што је допринело таквом дочеку (Живановић, 1924б, стр. 279–280). Јануара 1895. године краљ Александар одлази у приватну посету родитељима у Париз и Бијариц (Живановић, 1924б, стр. 282).

Променљива политика краља Александра тема је карикатуре „Узаман мука” коју је *Брка* штампао у броју 17 од 23. априла 1895. године на последњој страници. Александар је прво био окренут ка Русији, а касније се окреће и предаје Аустријском утицају. *Брка* не спомиње име краља Александра, већ се у карикатури обраћа Носу (Пинокију), жалећи га јер неће да га признају ни Аустрија ни Русија, иако се он ослањао на обе столице. Редакција му прориче судбину, исказану народном пословицом, а то је судбина свих оних који би да у исто време седе на две столице. Стога, у тексту испод слике стоје следеће речи: „И њему ће се десити, да љосне о ледину, као и свима онима који на две столице седе. **Оће – ја како.**”

И наредна карикатура под насловом „Европска ситуација” (Слика 33, стр. 372) која је објављена у броју 2 од 8. марта 1898. године на последњој страници, говори о српској спољној политици. У текстуалном делу карикатуре стоји:

Брка: (облио га зној вукући „алијанцију”)
Окрен те мало и на ову страну, зар је мало
јада на кршном Балкану?
Рус: Што дозвољајете г. Брко?
Француз : Парле ву франсе?

Брка : Море ман’ те зборе такве људи,
У нами се чиста жеља буди,
Ми хоћемо – силни на висини:
Да се народ српски уједини!
Дај Боже.

Велике силе прегруписале су се и своју моћ демонстрирају кроз разне савезе у којима се налазе Француска, Русија, Немачка, Аустрија, Италија и друге. Турска царевина је у овим годинама на издисају и знатно је ослабљена, чак и на Балкану, има великих проблема у Босни (на коју велике силе претендују). Велике европске силе усредсредиле су са на проширење својих територија изван Старог континента, па су водиле колонијалну политику у Индији, Египту, Персији. Са таквим распоредом снага на европској политичкој сцени, „Брка” увиђа да је препуштен сам себи, да не ужива заштиту великих сила. Потребна му је

помоћ и то жели да саопшти овом карикатуром. Он жели да приволи Русију и Француску да се окрену ка Србији и пружи јој подршку и помоћ да оствари вековну жељу, а то је уједињење српског народа. Међутим, Русија и Француска гледају своја посла и узгред питају „Брку” следеће: Рус шта жели од њега?, а Француз да ли говори француски? Дакле, оба официра, тј. обе државе, немају времена за „Брку” тј. Србију и једино решење српског проблема, како га *Брка* види је: „Да се народ српски уједини!”.

Следећа велика тема која је обрађена у *Брки* било је убиство краља Александра. Тако у *Брки* у броју 24 од 6. августа 1903. године имамо карикатуру „Ти спаваш – спаваш – Србине тужни”, уз коју је ишао текст: „Еј стражару с бојне Дрине! Ма не спавај, мајчин сине; већ на ноге брзо скочи – јер онај ће, ето види – преко плота да прескочи.”

Убиство краљевског пара Обреновића у мајском преврату 1903. године није било само последица унутрашње политичке борбе, нити уклањање омрзнуте династије са власти, било је то нешто веће и дубље иза чега су стајали млади српски официри. Они су те догађаје везали директно за решавања националног питања, јер се у народу и у официрском кадру осећало одсуство духа, али и жеље и бриге за решавањем националних интереса Србије. Овакво расположење народних маса и официра проишло је из понашања српске династије. Краљ Александра се бавио само унутрашњим размирицама и политичком борбом којом је желео да обезбеди опстанак династије на власти. Исти став су имали и опозиционари, а посебно радикали.

Брка у наслову карикатуре „Ти спаваш–спаваш–Србине тужни” скреће пажњу јавности на догађаје који се дешавају на српским границама са Бугарском и Македонијом. Србија не предузима ништа и види се какав однос има према својим суседима. Јасна је незаинтересованост српског војника који седи на стражи, поред бојне Дрине и не мари за догађаје који се дешавају у његовој близини. Карикатуром је представљен догађај везан за убиство руског конзула Александра Аркадијевича Ростовског у Битољу. Он је, такође, убијен од стране турских војника после конзула Григорија Степановича Шчербина у Косовској Митровици. Руси су ова два конзула послали у жељи да утичу на турску власт како би се спречили напади и злочини над Србима. Обојица су пали као жртве атентата због свог рада на заштити угрожених Срба. О атентату на руског конзула Ростовског говори и следећи прилог у истом броју *Брке* под насловом „Дима и Сима” у којем они воде дијалог:

Дима. Љеље!

Сима. Аха, богаме љеље! Јату, у Битољ упуцале још етно руско конзул. (...)

Сима. Гу упуцале! Умреу сироме. У Македонија устанак. Кобург се вракја у Софија, а ми?...”

Из историје знамо да Бугарска није скривала своје аспирације према Македонији која је организовала Илинденски устанак, у августу 1903. године на дан Светог Илије по ком је и добио име. Устанак је вођен под руком бугарских агената, а имао је за циљ да се издејствује реакција код великих сила помоћу којих би се остварила аутономна Македонија. Из Бугарске је дошао Борис Сарафов са својим људима да прати устанак. На карикатури „Ти спаваш–спаваш–Србине тужни” је представљен као официр који прелази ограду, тј. границу из Бугарске. У овом броју *Брке* у рубрици „Комарци” стоји: „Чујемо да је наша влада наредила нашим конзулима, да саопште Сарафову и другима, да одложе устанак у Македонији док ми не изаберемо кметове.” Туске снаге су угушиле устанак, а Борис Сафаров се са својим снагама вратио у Бугарску. *Брка* окривљује српског стражара за сва ова дешавања, јер је заспао као и његова Србија, која као да није ни приметила шта се догодило. Ни *Бркино* упозорење: „јер онај ће, ето види – преко плота да прескочи” није било од помоћи.

И карикатура „Конац дјело краси” из броја 35 од 9. новембра 1903. године има за тему исти догађај. Испод слике налази се текст:

ЋИР АБАКУМИЈАДЕС. Ово на прсима добио сам пре 29 маја, а ово у руци добио сам после 29 маја

БРКА. А на крају крајева добићеш ово.... дебело и ново!

На мети *Брке* нашао се и бивши председник Либералне странке Јован Авакумовић. Сада је Авакумовић био вођа либералне опозиције и по други пут председник владе, одмах по убиству краљевског пара Драге и Александра Обреновића 29. маја 1903. године. Он је био више посматрач догађаја, него учесник у завери. Под његовом владом је изабран Петар I Карађорђевић за српског краља и тада је враћен на снагу Устав из 1888. године.

Ћир Абакумијадес се хвали „Брки” шта је добио пре 29. маја, показујући руком на ордење на окићеном фраку. На карикатури се види да је врећу пуну пара у износу од 30.000 динара добио после 29. маја. Редакција је сумњала у његово поштење и раније. Стога и ова *Бркина* сумња да је добио тај новац за учешће у Аписовој завери. На то одговара бркати

Србин: „А на крај крајева добићеш ово... дебело и ново!”, при чему у руци има уже за вешање, оправдајући и наслов карикатуре „конац дјело краси”.

У истом броју 35 *Брка* од 9. новембра 1903. објављена је карикатура са насловом „За Звечане – Дечане” (Слика 34, стр. 372). Карикатура је настала као реакција штампе на политику владе поводом дечанског питања, које је окарактерисано као национална издаја. У карикатури стоји текст:

РУС: „Но братушка.... ево денки и у злату и папиру. Мене пусти да с у твоје ја уселим манастиру”.

ОНАЈ „НЕВИНИ”: „Харашо, братушка.... За то злато и талире, ма да ћу ти ако оћеш и све српске манастире!”

Познато је да је влада желела да преко манастира Дечани учврсти и очува српски индентитет у Метохији, а то је било једино могуће уз помоћ и подршку руске дипломатије. Сматрала је да би руски монаси могли да заведу ред у манастире и заштити их од католичког деловања. Српски манастири су остали без свог подмлатка. Сам митрополит Нићифор је прихватио долазак руских монаха са Хиландара у Дечане, очекујући да ће њихов долазак смањити притисак албанских првака на метохијске Србе. Склопио је коначан споразум са Златоустовцима 27. јануара 1904. године.

Деловање руских монаха је било веома озбиљно, толико озбиљно да су се тамошњи Срби изјашњавали да су Руси. На тај начин су метохијски Срби почели да се русификују. Да је то било тако, потврђује и помоћник српског конзула у Призрену, књижевник Милан Ракић који каже: „У Пећи су ми причали неки учитељи и попови да се ова срамота – руска партија – почела у последње време ширити и по селима. И сами сељаци неће да чују за Србе и Србију него јавно говоре да су Руси. Ову су нам срамоту донели руски калуђери у Дечанима, Тухолка (руски конзул у Призрену прим. И. И.) из Призрена и наш сопствени злочиначки нерад” (Ракић, 1985, стр. 58). Доласком руских монаха створила се руска струја на Косову. У жељи да се реши дечанско питање настало је руско питање. Руски монаси ће напустити Дечане тек 1918. године са уласком војних снага Косте Пећанца. Тек тада је дечанско питање коначно било решено (Marković, 2007).

И *Брка* одлуку владе да се реши дечанско питање сматра издајом националних интереса и назива своју карикатуру „За Звечане – Дечане”, представљајући тадашњег министра просвете и црквених питања Љубомира Стојановића како прима злато и новац од

брата Руса, као накнаду дозволу да Руси уђу у манастир. *Брка* назива министра Љубу Стојановића „онај НЕВИНИ”, јер је вероватно било опште познато да је на делу био мито, а сам Стојановић је у карикатури сав задовољан што од Руса прима злато и новац, говорећи: „Зато злато и талире, ма да ћу ти ако оћеш и све српске манастире”.

Питање доминације на Балкану одувек је било једно од кључних европских питања. У неколико наврата ће се хумористичко-сатирички лист *Брка* позабавити и овим питањем. Тако је у бр. 38 од 30. новембра 1903. године, објављена карикатура „Хајка на Балкану” (Слика 35, стр. 372). У оквиру саме карикатуре објављен је шаљиви текст у којој су различите нације приказане у виду животиња, а „Брка” каже:

Погле само старог „Меје” и лукаве наше „Лије...” / Веле да су пријатељи, а праве су крвопије. Али старој причи неће брзо време још да прође: / „Ко за туђем руном пође, сам острижен кући дође”....

Аспирације и интересе великих сила на Балкану *Брка* представља и поистовећује са ловом како је он то назвао „Хајком на Балкану.” Окупили су се велики и искусни ловци: Русија – Стриц (медвед), Аустрија – Прија (лисица), Турска султан Абдул Хамид II, сви су у лову на јелена (Балкан). Свако у том лову жели део плена за себе. Коментаришући, „Брка” вели: „Погле само старог Меје’ (медведа) и лукаве наше Лије’.... Веле да су пријатељи, а праве су крвопије.” Када су интереси држава у питању, онда је све дозвољено. Брка подсећа и на српску народну пословицу „Ко за туђим руном пође, сам острижен кући дође” што су историјска дешавања и потврдила. На слици су и „Брка” као представник Србије и ловац који чучи као представник Црне Горе. Обојица су само посматрачи у хајци на Балкану и на Балкан, иако и они имају свој интерес у том лову.

* * *

Да би разбио озбиљни политички тон карикатура које преовлађују у листу, редакција листа *Брка* убацивала је и карикатуре мирнијег и ведријег садржаја као што су модне лудорије, еволуција наших дама по Дарвину и друга забавна питања. Карикирањем понашања политичара хтели су да покажу да код њих не постоје недодирљиви, а овим другачијим, обичнијим темама желели су да релаксирају напетост у својој публикацији и да се приближе и неким другим слојевима друштва, посебно женама и девојкама.

Ипак, причу о овој врсти карикатура почећемо оним илустрацијама које су се тичале кафанске атмосфере и згода које су сналазиле тадашње Београђане, посетиоце Позоришне кафане, коју у својим сећањима помиње и писац Бранислав Нушић⁶⁰. Главна атракција престоничке кафане представљале су пештанске музиканткиње у кратким сукњама, које су на саблажњење жена и свештеника, али и на одушевљење мушке популације оркестрирале 1887. године у касини код позоришта. Тадашњи власник *Брке* Љубомир Ј. Бојовић је у прилогу броја 36 од маја 1887. године објавио текст „Ради истине”. У њему одговара на неосновану објаву и клетву гостионичара Лазе Миодраговића у *Нов. Београдском Дневнику*, да је лично Бојовић давао „екстра” бакшиш виртуозном женском оркестру (по Бојовићу „светским цуцикама”), уживајући у атмосфери која је била загрејана Штајнбуршким⁶¹ пивом које се служило и на празник Духови.

Прозивка *Бојовића* на рачун кафеције уследиће и у броју 37 од 31. маја 1887. године *Брке* у тексту који почиње речима „Г. Лаза Миодраговић...”. Могућности да се у Лазиној кафани гости тј. мушкарци могу „изврсно” провести, *Брка* је обзнанио још у броју 28: „Код Лазе није тазе, ни пиво ни цуре” у тексту уз карикатуру „Деветнајести је век – *Штајнбуршко пиво – најбољи је лек!*” (Слика 36, стр. 372), од четвртка 23. априла 1887. године. Нацртао ју је Драгутин Дамјановић. Женска квинтет „банда” (мали оркестар), потопљена је у корито Штајнбуршког пива. То су птичурине размахнутих крила, са женским главама пештанских виолинискиња, које су ловина за ловце „што лове за новац”!

---

⁶⁰ О тој кафани Нушић је написао следеће:

Позоришна кафана, на дну Васине и Доситејевој улице, баш према самој Народној позоришту, била је најпре намењена другим циљевима. Њени ранији закупци, пре рушења 'Дарданела', сматрали су да сам положај њен захтева да буде свратиште отменијих и новчанијих позоришних посетилаца после представе, који ће уз чашу пенушавао мума и уз песму пештанских кафешантанкиња, у кратким сукњицама, пробити онај део ноћи од позоришне представе па до зоре. Отуда је у раније доба – а нарочито када јој је закупца био Лаза Миодраговић – Позоришна кафана била сталан кафе-шантан и збориште младих, богатих наследника из чаршије, банкарских чиновника, младих официра и чиновника (Нушић, 1984, стр. 155).

⁶¹ У Београду је у XIX веку постојала и кафана под именом „Штајнбург”. Захваљујући преданом сакупљању историографске грађе о Београду, посебно истражујући београдске кафане и механе, Видоје Голубовић је о овој кафани забележио:

Кафана се налазила на простору данашњег дела града званог Мостар уз један мали каменолом који је припадао извесном Штајнбургу. Кафана се помиње у документима из 1875. и 1876. Посећивали су је углавном странци” (Голубовић, 2007, стр. 352).

Исто тако, знамо да је овај немачки бренд и данас актуелан на светском тржишту пива, под именом „Steinburg beer”.

У броју 29 *Брке*, од 26. априла 1887. године Дамјановић на последњој страни даје карикатуру „Добар савет”. У дијалогу мужа и жене (Клименташевића и Клименташевићке) сазнајемо да жена препоручује мужу да оде у Позоришну кафану. Она у левој руци држи плакат „О пиву”⁶² који је потписан кафецијиним именом и девизом „ко тамо пије пиво *способан је за све*”. У противном, ако тако не учини, нека се не враћа кући. У истом броју листа, у текстуалној рубрици „Београдске новине” наводи се интересантна белешка коју ћемо донети у целини:

Еснаф проститутски у Београду поднео је молбу надлежнима, да им се дозволи да у својим радњама могу точити Штајнбрушко пиво, које је испитао Лаза Миодраговић, јер је оно од великог утицаја за њихове радње. Доказ за то што им сви гости одоше код дамен оркестара у Позоришну кафану.

У неколико је већ и проба вршена. Тројица су пили по 3 чаше пива Штајнбрушког и после нису их могли раставити од дамен оркестара, дакле није био „*фајронт*”. После су се изгубили и као што чујемо, близу негде спавали су у некој соби ко у подруму.

О Позоришној кафани и неморалу који је тамо владао, говори нам и карикатура из листа *Дар-мар* под насловом „*Тингл-тангл (у Позоришној кафани)*” из броја 11 од 14. марта 1882. године где се налази следећи текст:

(врајле певају):	Баш су луди ови раци	Голе груди – кратке сукње
	Треба их по туру	Није боме шала –
	Када свако вече гледе	Ми смо живо огледало
	Западну културу!	Господског морала!... (<i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 11).

Иста ова тема пролонгирана је и у наредним бројевима *Брке*, како у текстуалним, тако и у илустрованим прилозима. Дамјановић је насликао карикатуру „*Дјејствија Штајнбрушког пива*” (Слика 37, стр. 372) у броју 35 од 17. маја 1887. године, на којој потомци Душана силног испијајући кригле Штајнбрушког пива које точи Лазар, па након тога помахнитало јуре за женама.

Да се јавност није охладила од овог пива, посведоћиче и број 60 *Брке*, од 27. августа 1887. године у пародији по узору на Змајеве постиљонске оде (Клеут, 2003, стр. 75–90) под насловом „Ода продаваоцу *Штајнбрушког пива* за способност”. О проблематичном карактеру и моралу београдског кафеције, власника кафане код Народног позоришта

---

⁶² *Брка* у бр. 35 из 1887. године, на последњој страници доноси текстуални позив читаоцима да пошаљу уредништву примерак плаката „О пиву”, којим се гарантује „*способност*” пива. Из написа који почиње речима „Лаза Миодраговић...” сазнајемо и да је због спорног плаката, кафеција Лаза Миодраговић на суду изгубио парнице, прво Суда вароши Београда, а потом и у Касационом суду.

посведочио је уз стихове и акроним: *ЛАЗА МИОДРАГОВИЋ КУПЛЕР И ПЕЗА БЕОГРАДСКА*. Пеза је, иначе, реч која је у то време коришћена за своднике, подводаче. Навешћемо текст непотписане песме из *Брке*:

Ода продаваоцу „Штајнбрушког пива” за способност.

*Лепоје добит по једну у тал
А код теб' тамо добија се то
За два-три гроша седнеш за астал
А тамо имаиш уживање сво.
Мермер астал, на њем чист бокал
И пиво ладно па у пени сво.
О како неби изпразнио џеп
Да души дадеш задовољство то.
Радост те прожма, бујно расте „Пев”
А пиво крв ти усталаса сву.
Гомиле дама весо чујеш клик
О сваке среће благ је извор ту.
Видиш је само па то ти је лек
И душа срце јаче куца зна.
Фереташ с' њоме, Њеног ока сев
Ко жарка муња с'пали срца сва.
Уживаиш душиом, – руком пипаиш џеп
Па бацаиш новац, частиш друштво сво
Лепо се после с'кљусиш под астал
Е ал у кеси тад је празно дно
Радо би даље гледо њену драж,
И „Штајнбрух” тио да добијеш ма
Пара већ немаш да јој даиш на дар
Е без тог нема, то се барем зна.
За један пољуб њеног ока сјај
А шта да кажем за уздисај ја?
Бадава, срце куца као сат –
Е, вредној брате живот да се да
О хвалу нек ти каже песме клик
Годиће т' души чим је чујеш сву
Руком ћеш кренут зграбит и твој тал
А доња соба још је ваљда ту???
Дамен оркестри теби пуне џеп
Свирају лепо, е па шта ћеш де
Кабина доња исцрпљује драж
А после тога џеп се празан тре.*

Карикатура „Постанак наших дама по Дарвиновој теорији” (Слика 38, стр. 372) објављена у броју 28 од 17. октобра 1882. године на последњој 112. страници користила је поступак метаморфозирања појмова и појава који је био веома популаран у тој врсти периодичних публикација у Европи у том периоду. Појава најчешће тако бива потпуно обесмишљена метаморфозирањем. *Брка* на овај начин представља наше „даме” у њиховом

еволуционом развиту. Карикатуриста их пецајући подсећа да су оне еволуирале од добро знане метле, детронизација је очигледна у опозицији високо/ниско, жена/помагало за чишћење (Garić, 2010, str. 233–245).

У броју 9 од 27. фебруара 1883. године *Брка* даје још једну карикатуру везану за моду и обичаје у мушко-женским односима и за лепо понашање тог времена. Карикатура носи наслов „Данашња мода” (Слика 39, стр. 372) и садржи следећи текст који је потписао Обојан Опанковић (Бојан Панковић?):

Пре је било, али давно Бар причају тако људи – Обичај је тада био Женско мушком руку љуби.	Е бадава свет се мења, Корачамо бољој стази Што је страно, то је добро! Што је наше – то се гази.	Сад фрау Ленчи, и фрау Софи Подигнуле главе А мушкарци гурају се Те им пута праве.
А сад ето дође време Да обратно ово бива Сад и старац врло ј’ сретан Дами руку кад целива.	Пре је Сојка мушком лицу Склањала се с’ пута Е ал’ тада није била Ова мода крута.	Зато моја српска дамо Не буди ми љута, Боље ј’ за те, <i>сваком мушком</i> <i>Уклањај се с’ пута.</i>

Описујући патријархалне обичаје у Србији који су се тицали лепог понашања у женско-мушким односима *Брка* наводи оне који су били на страни мушке популације. Он каже „Женско мушком руку љуби” како је то било у старим временима, као да жали за тим временом. „Пре се Сојка мушком лицу склањала с пута” јер ова мода није била тако крута. Са доласком новог времена, ти односи су се изменили и они су сад у корист наших дама. Тако „Сад фрау Ленчи и фрау Софи” иду подигнуте главе „А мушкарци гурају се те им пута праве”. Српски мушкарац, без обзира на ове модне промене, остаје крут и старомодан и зато *Брка* поручује свакој дами да јој је боље „*сваком мушком уклањај се с’ пута*”.

Слична тема опозиције у обичајима и навикама и мушкараца и жена, као и фриволности при опхођењу на улици дата је у карикатури „Како је напад било/ Како је сад!!!” објављеној у *Брки* у броју 18 из 1882. године. Карикирани су и ситуације приликом забавних плесних игара нпр. у илустрацији под насловом „Београд некад сад” у *Брки* у броју 13 из 1882. године, ново понашање у кафани обесмишљава правила бонтона у карикатури „Слике из кафанског живота” у *Брки* у броју 36 из 1882. године, празно позориште напрема препуној циркуској арени као омиљеној забави престонице дата је у илустрацији „Позориште циркус” у броју 27 *Брке* из 1882. године, уредничко подсмевање

одевним додацима по последњој моди дато је у карикатури, која по идеји подсећа на радове шидског сликара и карикатуристу Миливоја Мауковића, „Нов предлог за ношење женских зимских шешира за наступајућу зиму” у броју 25 *Брке* из 1882. године, итд.

* * *

Либерални лист *Брка* представља репрезентативни пример хумористичко-сатиричког гласила с краја XIX и почетка XX века. Наш колажни преглед листа, са обиљем примера карикирања, како вербалног, тако и визуелног требало је да прикаже сво богатство актуелних тема којима се новинарска редакција овог листа бавила. У темама су преовлађивале оне из политичког живота. Највише је било оних које су биле заокупљене унутрашњом политиком и то пре свега напредњачком владом. Карикатуре које прате спољну политику највише су се базирале на протагонистињу „Тету”, тј. Аустрију. Како бројеви из 1900. и 1901. године нису сачувани у архивама српских библиотека, каснији бројеви *Брке* баве се и изваневропским, колонијалним темама. Нећемо занемарити ни спорадично проблематизовање тема из свакодневног, обичног живота српског живља и дилема које су нови трендови живота донели у српску престоницу и шире у српску Краљевину.

На основу наведених карикатура и литерарних текстова који су или били део карикатуре, или су се јављали у гласилу самостално, видимо да књижевна вредност текстуалних прилога у *Брки* није превисока, да песме и проза имају за циљ да се подсмехну некој појави, а не да достигну врхунски књижевно-уметнички доживљај. Стога је минималан број овде наведених песама забележила историја српске књижевности (изузетак је, на пример, песма Лазе Костића „Рабагас: двопевна шпањолска романца”, о којој је овде било речи).

6.3. БУБАЊ (1896–1899)

Хумористичко-сатирични лист *Бубањ* припадао би, по условној жанровској подели коју смо увели, жанру „комедије” тј. групи листова који се баве свакодневним, обичним темама без икаквог посебног или тек узгредног бистрења политике. *Лист за шалу и забаву* како је стајало у поднаслову листа *Бубањ* уређивао је и издавао у Вршцу његов власник, уредник, а уједно и штампар Милан Петко Павловић. Лист почиње свој живот на Ускрс 1896. године и живи и животари (због нередовних претплатника) до 1899. године. Његов први главни уредник је био Анта Велић, потом је у 1897. и делом 1898. години од 1. до 22. броја то био Милан Петко Павловић, да би се потом уредничког посла латио и радио га до самог краја излажења листа Вељко Ђорђевић-Нанчић.

Карикатуриста у листу је био сликар А. Фишер (Fischer), који се потписивао као Фишер у заглављу листа и на самим карикатурама. По угледу на Јована Јовановића Змаја, Милан Петко Павловић је највероватније сам преузео израду својих карикатура. Међу њима је позната „Кир Дима и кир Сима”, при чему Кир Дима веома подсећа на јунака Јована Стерије Поповића који има карактеристичан цинцарски говор. Такође, „Лопов Јова из Долова” (аутора др Шуце) подсећа на Сремчевог јунака Ацу Грозницу из истоимене приповетке. У литератури је већ примећено да „Тетка Ката” веома подсећа на фрау Габријелу из Сремчевог романа *Поп Тира и поп Спира*. Међу главним сарадницима био је др. Казбулбуц алијас Васа Крстић, „Доктор Шуца”, непознат, „Тетка Ката”, списатељица оштрог језика Јелка Гердец (учитељица из Вршца), Милан Петко Павловић који се потписивао као „Дандар”, „Штасекогатичевић”, и други.

Бубањ је променио заглавље листа три пута у току излажења (прва два су креација А. Фишера, а аутор треће је Милан Петко Павловић, по Ж. Рошуљу) јануара 1898. и почетком године 1899. када је главни уредник постао Вељко Ђорђевић-Нанчић. Била је и у овом листу уобичајена пракса да се преузимају карикатуре из других домаћих, а и страних листова.

Политичке карикатуре какве су биле у *Бичу*, *Брки*, *Геџи* или *Дар-мару* у себи носе висок степен набоја политичке острашћености, са усмерењем које је зависило од

припадности политичкој партији, као и од важности догађаја или афера које су се презентовале читалачкој публици. Поједине карикатуре су показивале различит степен агресивности и сатиричке оштрине која је расла или се смањивала доласком новог броја листа. За разлику од њих, у *Бубњу*, без обзира на то што име листа асоцира на динамику, мешавину нечега робусног што позива на пажњу слушалаца ради саопштавања нових вести, карикатуре су толико питоме, тихе, одишу мирним тоновима, сликама обичних људи, једном речју описују свакодневницу која се утапа у поднебље Вршца. Томе је сигурно допринела и чињеница да лист није био шаливи и сатирични „орган” одређене политичке странке, као што је то био случај са претходно поменутих листовима који су се штампали у Београду. Да *Бубањ* буде илустровани лист велике заслуге припадају Милану Петку Павловићу.

У „Позиву на претплату” у броју 2 од 10. априла 1896. године уредништво *Бубња* истиче његов аполитичан карактер: „Лист ће избегавати све личне и страначке ствари, а бавиће се искључиво шалом и сатиром, јер смо дошли до уверења, да нам је бар један такав лист без – жучи и грдње – потребан”. Док се у истом броју рубрика потписана псеудонимом *Штасекогатичевић*⁶³ – „Шетња по свету” односи на све оне појединости које овом шетачу по Вршцу падају у очи...

Карикатуре су ослобођене великих политичких тема на локалном, државном и европском нивоу. Ове карикатуре у правом смислу на читаоца делују релаксирајуће. О томе да ли је томе допринела уређивачка политика листа или поднебље у којем је лист настао, биће речи касније. Приметно је и да карикатура у *Бубњу* служи више као илустрација текста, него што је самостална сатиричко-хумористичка творевина. Текст који прати карикатуру разумљив је сам по себи, а слика је само његов пратећи елемент. Очигледно је да овде изостаје карикирање у визуелном смислу какво смо имали у примерима из гласила *Бич* или *Брка*. У два листа која смо до сада разматрали веза између текстуалног и ликовног дела карикатуре је суштинска и неодвојива, па чак када у оквиру

---

⁶³ Имена и псеудоними сарадника *Бубња* често су код тадашњих читалаца изазивали смех, подједнако као што су то чинили и садржаји рубрика које су ти сарадници потписивали. Разрешења непознатих сарадника листа *Бубањ* урадио је Жарко Рошуљ (1995, стр. 127–133). Тако откривамо да се иза потписа *Џандар* и *Н. Штасекогатичевић* крије Милан Петко Павловић, *Бата* Јован Петко Павловић, *Др Казбулбуц* или – *булбуц* Васа Крстић, *Јека* алијас Јелка Гердец, иза *Сремца* стоји Александар Каракашевић, а непознати су остали *Др Шуца*, *Др Кицош*, *Ђеретало*, *Даржисбо*, П – ић. или *В. Пивљанин из Алексинца*, итд.

карикатуре не постоји пратећи текст („Без коментара”), ми у околним текстовима можемо да нађемо текст који омогућава разумевање и тумачење карикатуре. Овде у *Бубњу* то није неопходно, јер су и текст и слика потпуно разумљиви и објашњиви сами по себи.

Ево примера за изнету тврдњу. Карикатура која је објављена у броју 16 од 1. јуна 1897. године под насловом „Прикривена слика” (Слика 40, стр. 373) је јединствена по томе што се решење добија окретањем карикатуре за 360 степени. У оквиру карикатуре наведен је следећи текст:

„Драга комшинице, ваш мали Бата, туко је моју слатку Мупику ако га нађем ви се нећете срдити, ако га мало за уши продрмусам. Само да ми је знати гди је?”

(Слика се налази кад се окрене код ногу обојих) *Цандар*.

У истом броју на стр. 131 је карикатура „Код баба Цуне картаре”. Уз њу је био следећи текст са потписом *Цандар*:

„*Картара*: Знаш лепа моја сека фрајлице карте кажу имаћеш са једним црномањастим господином хрђаво речкање.

Фрајлица: Ју! кукавица! Речкање. А дал ми можеш бабо рећи дал ћу да се речкам са мојим слатким Стевицом, или са шустером, што му још ускршње ципеле платила нисам. Шта кажу карте даље?”

Љубавни јади су обузели фрајлицу, која је приказана на карикатури дотерана по последњој моди, у капутићу са астраганском крагном и с машном у коси, па она тражи одговор од баба Цуне картаре како она види њен случај. Фрајла тражи да јој баба види да ли ће имати речи са својим слатким мужем Стевицом или шустером коме није платила ципеле од Ускрса или је у питању неко трећи?, па вели: „Шта кажу карте даље?” Гатара је при томе приказана као ружна старица која подсећа на вештице и друга бајколика лица.

Исто тако у броју 16 на стр. 132 стоји карикатура „Од сад на мајалес...ал у соби” (Слика 41, стр. 373). Карикатуру је потписао А. Фриш, а тиче се прославе првомајских празника. Приказана је породица која креће на мајалес весело, обасјана сунчевим зрацима, а са прославе се враћа тужна и разочарана, док лије киша. Сви чланови породице приказани су техником портретирања у облику силуете, као што је било уобичајено у XVIII и XIX веку. Силуете су рађене приказивањем профила портретисане особе, обично

црним папиром који је лепљен на подлогу супротне боје. Ова техника је представљала претечу анимираног цртаног филма. У случају наше карикатуре, контрастирани су не само изрази лица актера пре и после прославе, него су у контрасту и приказани ликови са самом техником у смислу високо/ниско, јер су силуете рађене за припаднике племства, а овде је обична грађанска породица на илустрацији.

Писац текста (*Цандар*) у карикатури се жали како увек када иде весело певајући на мајалос – излет са породицом увек покисну. Није сујевеан, али каже: „Нисам се родио на велики петак, па ни 13-ог Априла, није ми бабица просула знамење...” Али кад прође само сат времена, сви се враћају с поља мокри, јер није стигао да буде и изнутра мокар (да попије нешто): „Ово ми је ево ове године 13-ти ју баш 13-ти пут, ја ћу и опет на мајалес – ал у соби”.

Бубањ у броју 17 од 10. јуна 1897. године на стр. 136 у карикатури „Овај баш погађа” дочарава однос између брата и сестре после неког времена од њене удаје. Она се свима хвали избором супружника и каже: „Ох мој ме слатки Бранко подиже у седма небеса.” Брат коме је већ доста изречених хвалоспева о зету Бранку одговара на то: „Верујем да те твој слатки Бранко у седма небеса подиже, и жели да једног лепог дана тамо останеш.” Овај кратак текст се може сврстати у категорију вица или шале, јер му је форма кратка, а садржи неочекивани преокрет. Аутор карикатуре текста је *Цандар*, тј. Милан Петко-Павловић.

На стр. 138 у карикатури „Врхунац безобразлука” обрађена је тема берберског безобразлука које нема граница. Наиме, испод карикатуре је текст:

Господ.: (после бријања погледавши се у огледало рећи ће берберу) Гром и пакао та ви ме баш добро ровашисте!

Бербер: Ох! Извините... ал то је несретни случај био.

Господ.: Добро, добро – шта сам вам дакле дужан.

Бербер: Бријање 20. новч. фластер 30 новч. свега 1 круна, молим.

Цандар.

Другим речима, код бербера нема ништа бадава. А оно што је за наше истраживање битно, јесте да су и овде дате напомене о томе ко коме говори, где ко гледа итд. у виду дидаскалија, као да је реч о драмском тексту. Аутори карикатуре су исти као и раније.

У *Бубњу* у броју 18 од 20. јуна 1897. године на стр. 148 стоји карикатура под насловом „Диплома” (Слика 42, стр. 373). У пратећем тексту стоји: „Овако ће да изгледа Диплома сваког посетилаца купатила Бузијаша.” *Бубањ* је, другим речима, осмислио „Диплому” за све посетиоце купатила и бања која се додељује као признање за повећање наталитета, јер је на замишљеној дипломи насликана срећна мајка која носи принове у наручју и о рамену и у корпи. Тиме се на шаљив начин указује на неморал који цвета у бањама и јавним купатилима у то време.

У истом листу у броју 19 од 1. јула 1897. године на стр. 153 је карикатура „Женомрски у слободи” (Слика 43, стр. 373). Карикатуру прати повећи текст о обичајима мушкараца (женомрзаца) који се скупљају у кафани код „Печене” или „Цехмајстора” у исто време док су њихове супруге у разним купатилима. У тексту се каже следеће:

робови одахну душом, па заседну мало дуже (...) не разбирајући за сате (били у 'ферзацу' ил' не), пијуцкају тазе – пиво и претресају рукопипателне и заштителне трагове нежности својих лепших половина.

Текст је веома актуелан и по питању навођења сопственог наслова унутар текста, јер се мало даље каже следеће:

А онај други господин леђима окренут претплатницима *Бубња* додаје још и свој предлог, да женама у место пара пошљу неколико бомби у 'препорученом' писму са потписом Др. Казбулбуца.

Познато је да је наведени доктор хумореске, заправо, Васа Крстић родом из Сремске Митровице који се бавио књижевношћу, а зна се да је објавио око 6.000 песама и хуморески.

У *Бубњу* у броју 20 од 10. јула 1897. године на стр. 162 налази се карикатура „Тима и Сима”. Овде се описују догоровштине које повезују Тиму и Симу који испраћају своје жене у бање у Меленцима и Бузијашу. Текст који прати карикатуру гласи:

Тима: Сервус Симо!

Сима: Сервус ! Шта је.

Тима: Шта? валда тек не каква несрећа.

Сима: Јок брате....

Сима потом наставља причу како је његова Зораида (алузија на популарне јунакиње Видаковићевих романа) задоцнила на ајзлибан (воз), те како је другим возом отпутовала и чудно јој је било што није отпутовала са госпођом Митиницом „да се наразговарају и преврну Вршац тумбе.” Зора је била тако љута због кашњења да кад су стигли кући: „ја имам шта видети, а она усне све изгризла да је крв пошла од чуда, те да тај гнев искали, шчепа ти она дебели троскавац па фурај.” И Сима истрпи батине што је госпа Зора задоцнила, а у себи мисли: „жури, жури да опет не задоцниш”. Било је шта је било „Ал где ћемо вечерас Тимо”. Наравно завршили су кафани. Овај кратак скеч као да приказује оновремене слике и прилике грађанског живота и веома верно осликава историју приватног живота Срба у оно време.

Карикатура „Лопов Јова из Долова” (Слика 44, стр. 373) је објављена у *Бубњу* у броју 21 од 20. јула 1897. године. Као прилог уз ту илустрацију објављен је и шаљиви текст који обрађује догодовштине лопова Јове из Долова и необичне појаве у друштву, јер он се креће по бањама и покушава да покраде госте, али му то не полази за руком. Истаћи ћемо само неке од његових доживљаја:

Мислиће да сам био у Бајбок, јок то не, већ сам био у 3 купатила, у Меленце, Бузијаш и Харкањ...

У Харкању сам отишао јер сам чуо да је тамо Др. Казбулбуц те да се дочепам његовог шлајбока не да му присвојим, ал само да променим оне српске банке у аустриске, а аустриске у српске, – да видите и то мењање скупо стаје, променеш банку три пута немаш више ни паре. У Меленце одо, тамо до душе има доста дебелих госпођа (...) и кад на купање иду са собом шлајбок понесу. (...) Смрт ми је касе обијати јер сад двоструко стрепим, једно да ће да ме увате, а друго које ме горе у бригу доводи нагазићу гдегод на „фалишне банке”. (...) Жандар да ме увати па да ме казне као Лопова и као „фалзивикатора”, то је што шваба вели: „Малер”.

Закључује лопов Јова да му је најбоље да пође у хаџилук у Јерусалим, јер зна да хаџије имају новца код себе „па ако се отуд не вратим с новци, бар ћу се вратити као Хаџија са опроштеним греховима, а ја велим коме бог опрости ни полиција нема ништа противног.” У потпису стоји Др. Шуца.

У карикатури „Која и Моја” упознајемо два другара који у доколици причају један другом невероватне приче, мада и не верују у њихову иститинитост, али важно је да се

занимају и убијају време којег имају на претек. Карикатура је објављена у *Бубњу* број 24 од 20. августа 1897. године на стр. 191. И овде је испод текста потписан Др. Шуца.

Како би било јасније о чему су разговарали Моја и Која, пренећемо део њиховог разговора из *Бубња*:

Моја: Е кад би тео да ти лажем ја би имао много којешта да ти причам али ти знаш да само истину говорим.

Која: Е – де – де...

Моја: Баш ћу да ти приповедам једну из моје солдачине кад сам био у Италији –

Која: Бога ти ди је та Италија, куд се иде тамо?

Моја: Та Италија је у Талијанској а иде се овуда поред Павлиша па право, а лежи у море, ту је небо баш до земље а ту је и крај света, седнемо ми солдати тако на крај света па пустимо ноге у ништа.

После ове крајње необичне реченице, Моја наставља причу како је упознао једног Талијана молера који је омоловао једну фирму и каже: „То је како пада снег и дува кошава у Русији, а ја и ако је било лето о Петровдне, кад видо а мени зима да се смрзнем, те убрзам у касарну и обучем мантил, тај дан сам и кијавицу добио.” На то ће Која: „О – о – брате то је страшно, – бирташ дај још једну литру вина.” Вино учини своје, тако да и Моја и Која све више верују у испричане приче. Моја жели да исприча још једну причу о Талијану, али сада о сликару како је намоловао једну жену, „ал она каже да то не личи на њу, изгледа много старија; али он се досети па доведе куче, и вели да ће је оно познати, и чим га пусти а куче ома притрчи и стаде да јој лиже руку.” Која оштроумно дода, показујући да зна како је то могуће, да мора бити да је Талијан слику намазао сланином, а Моја ће на то: „Може бити не знам ал' то сам видио”, чиме нас уверава да је све што говори сува истина. Пошто је време за причу истекло, а и вино је при крају, уморни се растају ова два кафанска другара и Која на растанку вели Моји да ако му се укаже прилика да га неко позове на „ноћиште”, зваће и Моју да им прича: „а главно је што нам истину говориш”. Прича је безазлена и не вређа никог, а служи за увесељавање слушалаца и нема никакву другу функцију.

На стр. 195 истог броја 24 од 20. августа 1897. стоји карикатура „Гајдаш” (Слика 45, стр. 374). То је исповест једног гајдаша. Кроз шаљиву песму коју је потписао Др Шуца прича се о томе ко је тај што не жали пару да да за музику. У овој песми се каже да су то

они који имају најмање. Такав је добро познат лопов Јова. Гајдаш жали за лоповом Јовом којега нема „од кад су га украли жандари”, па наставља причу о свом послу:

Ја имадем доста муштерија,
Све господу, још каквих бекрија!
Ал' ни један као Јова није.
Јова плаћа што гајдаш попије.

Сад долазе на ред они што нису платише и што су му нешто скривили:

„Казбулбуцу” и њему би свиро
Да ми није „Тетка Кату” диرو,
Ал' овако нек сам свира себи.
Ни за дукат ја му свиро неби.

Жандаре не воли ни лопов Јова, а ни гајдаш.

А „жандару”? том већ свират могу,
Тај не жали петицу и „рогу”(?)
Та галант је, знатели шта ради?
„Двојица га држе, трећи кесу вади”.

Да закључимо стиховима са почетка ове шаљиве песме:

Кад сам једном „Лопов Јови” свиро,
Банкама ми шешир декорио.

„Тетка Ката” је уз „Цандара” и „Др. Казбулбуца” трећи најпопуларнији књижевни јунак публикације *Бубањ*. Она је протагонисткиња женама посебно намењене рубрике „Тетка Ката на јаузну!”. То је једна од већих прозних форми у листу, потписана псеудонимом „*Јека*”, иза код се крије учитељица Јелка Гердец, како смо већ навели. Њена популарност огледа се у чињеници да се њен новински живот није завршавао у оквирима назначене рубрике. Као што је она пецкала у својој гласовитој рубрици *Бубњеве* књижевне јунаке (статус који добијају псеудоними) због њима својствених комичких кривица, тако се и „Тетка Ката” провлачила и била тема и структурни елемент осталих рубрика у *Бубњу*, са којима је често била у полемици. Тако се дијалог, боље рећи полемика са главним актерима *Бубња* водила унутар њене рубрике, али слободно можемо рећи и на нивоу читавог листа.

Теме на којима је „Тетка Ката” „оштрила зубе” везане су за догађаје из Вршца и непосредне околине, иако је амбициозно покушавала да својом „стручношћу” и „далековидошћу” захвати и шире, односно по светским темама. У рубрици је водила монолог, јер се прво обраћала својим драгим лепотицама, голубицама, бољем полу, потом је постављала питања и то увек реторичка, на која је брже боље одмах и одговарала (питања су увек била сензационалистичка), а потом као и свака алапача и торокуша одлазила са једног јаузна на нови по вршачким кућама и тако добијала материјал за наставак у неком од следећих бројева. Катина понашање и озбиљност са којим је радила свој посао тј. сплеткарила у свему нас подсећа на књижевну јунакињу Стевана Сремца, фрау Габријелу,⁶⁴ а о овој паралели књижевних ликова већ је писао Жарко Рошуљ (Рошуљ, 1995, стр. 107).

„Тетка Ката” (Слика 46, стр. 374), увек за жене и на женској страни, у сталном спору са лошијом половином, она „отвара очи” својим пријатељицама о томе како се њихови мужеви понашају по купатилима (бр. 23 из 1897. године), и одмах прозива прекобарца „Казбулбуца” због недоличног понашања и позива његову бољу половину да обрату пажњу. Но, нису само теме брачног неверства нешто што ју је интригирало. У броју 25 из 1897. године она прозива и на тему лошег положаја у школству у Вршцу, како су учитељи због непристајања на помађаривање остали без плата. Ова тема наставља се и у броју 32 из 1897, док се питању брачног неверства враћа и када се она одвија у самој газдаричиној кући. Такав је случај са господином Новићем и госпођом Новићком која флашама куваног парадајза гађа мужа и слушкињу кад из затекне заједно (бр. 25, 1897. године), или је у оквиру бракоразводне парнице увек на женској страни, и то госпође Јефтићке, која на столу господина Јефтића проналази љубавно писмо (бр. 2 1898. године). Она је сведок кад се даје прстен или кад се закључују брачни уговори као особа „од дискреције” госпођи Мојићки за кћи Јуцику (бр. 32, 1897. године) итд.

„Тетка Ката” прозива по који пут и „Џандара”, али је „Казбулбуц” на тапету у сваком „Јаузну” због „љубавних фрасова”, час због претњи да ће да све што зна рећи супрузи Нени коју истински жали, и зато ово и пише, до прекора да лаже у вези са својим

---

⁶⁴ На тему Сремчевог хумора постигнутог кроз лик фрау Габријеле писао је и Горан Максимовић (1998, стр. 26–29).

годинама, јер је „Казбулбуц” давно славио свој педесети рођендан у који се куне. Док жури да поједе гурабије, штрудле и остале посланице на јаузну, погодне за оштрење језика, она позива Србе да се сложе, прозивајући њихово партијанство због којег се толико гложе. Тако без вршачке „Тетке” не пролазе ни новогодишњи, ни ускршњи бројеви којима она најбоље својим суграђанима честита.

* * *

Бубањ број 25 од 1. септембра 1897. године на стр. 204 доноси карикатуру „Анта и Панта” у чијем је потпису поново Др Шуца. Испод илустрације стоји текст:

Анта: Ама Панто каква су ово дечурлија, што свагда у цркву долазе?

Панта: А враг би их знао, ја већ двајест година долазим овде у цркву, па их виђам, али нису баш порасли.

(Примедба: То су били питомци једног сиротинског дома за нахочад.)

Карикатуром се дотакло питање из социјалне сфере и бриге о деци из сиротињског дома за нахочад која, како примећује Панта, већ двадесет година долазе у цркву што значи да та установа постоји већ толико дуго, „али нису баш ни мало порасли”. Могло би се помислити да је реч о смени генерација у сиротињском дому, али пре ће бити да Панта жели да укаже на небригу дома о својим питомцима.

Следећа карикатура на коју ћемо се осврнути је карикатура „Доказао му ствар” из броја 26 од 10. септембра 1897. године на стр. 209. Из текста сазнајемо да је неки сељак био незадовољан израђеном иконом Светог Аранђела и обратио се живописцу речима: „Богати мајсторе, а што си ми намолово Св. Аранђелу на левој нози шест прста?” Изгледа да је дошло до грешке самог иконописца или сељака, јер се на слици Св. Аранђела на коњу који убија аждају нигде не види лева нога. Али ако је на тој икони стварно тако било насликано, онда је сликарево тумачење било веома довитљиво: „Е мој брајко! то је оно што ви сељци неразумете. Св. Аранђео је имао још једног брата близанка, па му је од оног прирастао још један прст, зато онај сад има само четир.” Не желећи да испадне глуп, сељак на то каже: „А! сад разумем.” Живописац је сматрао да је успео да докаже ствар, па су обојица били задовољни.

Комична је и карикатура из листа *Бубањ* објављена у истом броју на стр. 208 која би могла носити наслов дијалог два незнајца „А” и „Б”. Текстурални садржај испод илустрације је следећи:

А: Молим господине одакле сте ви родом?

Б: Из Пеште

А: Видите: Ја у Пешти нисам видео поштена човека.

Б: Молим господине тоје увреда – –

А: Никако молим: јер пошто ја нисам никад у Пешти бијо: то наравно нисам могао ни видети.

Др. Шуца

Ово би се могло подвести под стереотипне слике чијим тумачењима је склона имагологија. Наиме, ми овде мислимо да су људи у Пешти непоштени и лоши људи. Да ли су у уредништву заиста тако и мислили, није пресудно, њихов циљ је да се направи шала и да се међунационална трвења разреше смехом.

Бубањ број 29 од 10. октобра 1897. године стр. 232 има карикатуру под насловом „На знање”. Добри стари обичај био је да добошар саопштава новости за житеље свог места који би стао на сваки ћошак у селу и рекао шта има. Обично је после ударања у добош почињао речима: „Даје се на знање грађанима”, а потом би тек саопштавао новости. У шаљивој песми „На знање” кроз неколико стихова добошар уз вест о новом вину износи још штошта. Песму је потписао Љубимко, тј. Љубомир Петровић и она гласи:

Ставља се до знања	Вина има слатка	А ко има новца	Само браћо журте
Грађанима свима.	Шиљера и бела,	Нека га не штеди,	Док још вина траје,
Да код браце Мите	Нико неће пити	Жедан седет' код куће	Ког заболела глава
Има нова вина.	Ко новаца нема.	Сад ништа не вреди.	Нек иде, нек баје!

Сазнајемо да код браца Мите нема вересије, а ко има новца нек не седи код куће жедан, а ако га заболи глава од лошег вина, нек иде даље и нека се лечи.

Два јунака – Дима и Сима – својим дијалогом скоро у сваком броју *Бубња* увесељавају своје читаоце, па тако на стр. 235 истог броја овог листа стоји карикатура „Дима и Сима” (Слика 47, стр. 374). Пренећемо дијалог објављен у оквиру илустрације:

Дима: Знаиш како си зови турски жаба?

Сима: То несум чуо.

Дима: Ђипалармисумскок

Сима: Знајем знајем, то си зови: са обале па у воду.

Цандар

Овде се подвлаче језичке карактеристике цинцарског (Дима) и тимочко-призренског дијалекта (Сима). Дакле, и Дима и Сима говоре нестандартним српским језиком, што све може да изазове смех код читалаца.

У *Бубњу* број 30 од 20. октобра 1897. године на стр. 243 налази се карикатура „Старе песме на нов глас” (Слика 48, стр. 374). *Бубањ* је био инспирисан текстовима популарних староградских или народних песама и бећараца који су се у то време певали. Искористио је њихове почетне стихове и повезао их са очигледно неуметничким и некњижевним наставцима. Тиме је дошло до такозваног травестирања жанра. Карикирањем тугаљивог, сентименталног и романтичног тона у оригиналу добили смо хумористичко-сатиричку слику стварности која ни најмање није била романтична. Тако је на шаљив начин апострофирао тренутак и окружење у ком су се нашли његови јунаци, наводећи примере:

„Шетао сам се горе доле по зеленој башти”. Тражио сам једну стотинарку, али је нисам нашао.
„Загледо се момак у девојку...” као и ја у моју десетицу кад су ми је однели на „ферблу”.
„Видиш мати оног маленога” онога су јуче отерали жандари што је укро једну стотинарку.
(...)
„Иде јесен зајесенило се” а ја немам ни ципела ни зимска капута. (...)
„Благо мени мој се дика жени” пева једна цура, која је мислила да ће јој њен љубавник доћи да је проси, а он отишо код једне друге богате.

Др Кицош.

Бубањ је објавио у броју 31 од 1. новембра 1897. године на стр. 247 још и наставак карикатуре „Старе песме на нов глас”. Издвојићемо још неколико шаљивих делова:

„Око моје плаветно, само гледај паметно”.... (пева лопов Јова кад иде да краде).
„Што ће бити јесенас нека буде вечерас”... (певао је један унук своме деди, који му је обећао да ће га на јесен женити) (...)
„Изидер Като, изидер злато”.... (пева ирош Ника, кад је пошао у јутру рано кући из бирца, па није хтела жена да га пусти унутра).
„Синоћ крупа у мој пенџер лупа”... (пева газда Лука, кад му је дужник доно меницу)
„Само теби могу мати казати”... (пева бећар Глиша, кад је изгубио стотинарку на „фарблу”)

Др Кицош.

Бубањ број 33 од 20. новембра 1897. године доноси карикатуру „Анта и Панта” на стр. 267. Анта и Панта су два пријатеља која ћаскају о обичним стварима, па Панта свом

дугару удељује добар савет. Карикатуру је потписао Бата, тј. Јован Петко Павловић. Ево тог дијалога:

Анта: Знаш шта је ново?

Панта: Шта?

Анта: Сутра отварам трговину.

Панта: Кажи ми боље одма кад ћеш је затворити.

Ова шала би се исто овако могла и данас објавити у новинама, нико не би ни приметио да је настала пре безмало 120 година.

У броју 34 *Бубња* од 1. децембра 1897. године на стр. 271 је карикатура „Брзојавка” у којој се шаље вест о „Тетка Кати” која се примирила и припрема се за нови сатирични напад, јер она симболизује и јунакињу овог листа, а исто тако је и његова сарадница која пише прилоге у тој рубрици. У потпису телеграма је презиме Сремац, а то је био Александар Каракашевић. Ево текста:

Из Вршца ми стиже једна
Брзојавка важна
О све мисли, неће бити
Баш ни мало лажна. (...)

Тетка Ката повукла се
Сад у стање мира
Ал' не зато, што се боји
Да ју ко не дира.

Повукла си зато само
Код друге си Љубе,
За одбрану да наоштри
И језик и зубе. –
Сремац

Шаљива прича са карикатуром под насловом „Прић-Мића први пут на *балу*” (Слика 49, стр. 374) објављена је у листу *Бубањ* у броју 35 од 10. децембра 1897. године. Аутор је кроз шаљиву причу и искуство Прић-Миће који је први пут био на балу изнео слику помодарства које обузима модерно друштво. Приче о гардероби испреплетене су са старим, тардиционалним вредностима у свету моде, културе, обичаја и фолклора чији је поборник и сам Прић-Мића. Кроз речи Прић-Миће се аутор подсмева машамодама и фићфирићима оног времена:

„Дођемо тамо уведу ме у неку собу, гди је било више хаљина него у нашег грк Диме... Силом оће да ми кабаницу скину... бре, нећеш ти! – – Купио сам ја ово, а не украо.. (...) Уђем вам тамо, гди веле да ће бити тај врашки бал... (...) Ту су ти вигуре и свеће ко по Богу у цркви, о божићу... па онај народ све врви...”

Нашао се у чуду када је угледао „ћифте дошле са неким капутима, на којима вале оба предња крака а натраг да простиш два репа [у питању је фрак, прим. И. И.], руке намазали са белом варбом [рукавице, прим. И. И.], а под пазувом метули неки згњечен шешир.” После оваквог описивања мушке моде која му се није допала, прокоментарисао је и женску моду: „У руци имају неку мајсторију, па чим је такну а она се раствори као точак, па све машу, машу, нит знаш штаје нит какоје [лепеза, прим. И. И.], баш ко ја лети кад нагрне мува на мене.”

Није му се свидео ни валцер: „Уједарет се почели грлити, ал од срамоте побегоше испред мене, а уз то им почеше неки бегеши да свирају да те глава заболи!” У очекивању да ће на балу видети како играју наше коло, Прић-Мића разочаран констатује да то што су одиграли није личило на коло, није било „потскочица ни заплетања”, „него се уватили неколико њих па ко да су ноге позајмили цуцкају (...).” На крају свог казивања Прић-Мића неспреман за балове и нову моду која се одомаћила и која му не годи позива суграђане: „Дођите да видите кад ја коло поведем, па мој баћа Филип кад је заврћколо! – – – то је весеље – – – То је игра. А не као ове ћифте!... Сто му мука”. Читав текст потписао је неко под псеудонимом Теретало.

У истом броју *Бубња* на стр. 283 објављена је карикатура „Станко и Бранко” која је служила као сопствена реклама упућедна читаоцима како би купили шаљиве честитке од власника листа. Ево текста испод карикатуре:

Станко: Сервус Бранко, а где си био,

Бранко: Био сам на пошту предо сам писмо, поручујем шаљивих честитака од МИЛАНА ПЕТКА-ПАВЛОВИЋА, из ВРШЦА.

Станко: Ја сам већ добио и каним се поново да поручим, јер ми се баш допадају.

Бранко: А где ћемо се вечерас наћи

Станко: Ако бог да код браца Мите на чашу разговора...

Бубањ у броју 36 од 20. децембра 1897. године на стр. 288 објављује карикатуру под насловом „Уживају – ко у рају” (Слика 50, стр. 375). Сада се приказује свађа двоје супружника која је сама по себи ружна и да не би била таква аутор карикатуре је представља као рајско уживање, а додаје и шаљиве стихове. Очигледно је алкохол учинио своје. Испод слике су стихови Васе Крстића:

Лепа слика и прилика	Он за гушу одма хвата	Па кад пукне нос ил' тиква
За старе и младе,	Хоће да је дави ,	Тада мир је знајте,
Ето како неки сретни	Она опет у фризуру	Ал' од таква мира ипак
Једно другом сладе.	Прсте све загнуви.	По даље бегајте.
		–булдуц. (sic!)

Следећа карикатура о којој желимо да кажемо неколико речи објављена је у гласилу *Бубањ* у броју 1 од 1. јануара 1898. године. Од ове 3. године излажења постојало је ново заглавље листа. Карикатура је носила наслов „Бумарата! Бум! Бум! Бум!“. Како то доликује, уредништво *Бубња* искористило је прилику да се обрати поводом почетка нове године својим читаоцима и сарадницима листа указујући на своје намере у новој години:

Бубањ ће и у овој години да бубња и удара маљицом; променуо је до душе кожу, али ћуд остаје му стара: да исмева наше махне, да указује маљицом на ову или на онога; да прекоре што не ваља; да бубне у свест све оне или ове, што се радо заборављају и да позабави суморне и на зло расположене.

Најављује активност својих сарадника и главних ликова у новој години желећи да „ако не буде горша од своје предпрошле, може да буде боља“, тако да је:

Тетка Ката обећала је (...) наоштрити своје фаличне зубе, а што се језика тиче ту га тек нема потребе екстра фалити и препоручивати.

Цандар се закleo да ће ове године бити много поштенији, тј. ако му то буде могуће и ако доспе, да се и са тим бави.

Лопов Јова спрема калаузе, да без ларме и вике отвара све, што је затворено. (...)

Сремац спрема разноврсне ђаволије, али не само из *Срема* што га на далеко нема, него и из Бачке, Баната и осталих крајева.

Др. Шуца спрема грдан инструменат, са којим ће мртве лечити, а живе сахрањивати, *Ханибал* викса чизме, да пресалдуми преко егејскога мора.

Аргус купује цвикере за своје очи, да би боље распознати могао женско чељаде од мушке стране. (...)

Дра Казбулбуца који нам поручује, да је за ову годину спреман да уђе у борбу са најшиљастијим јазацима наших најјезичастијих Тетка Ката, Ната Вата, Злата, и иних ината, на шта коме осуђено буде: јели победити јели побеђен бити. (...)

Из овог текста се види да лист намерава да настави сарадњу са својим дотадашњим сарадницима и да ће читаоци у листу успети да нађе исте рубрике на које су се већ навикли и које очекују.

Бубањ у броју 2 од 10. јануара 1898. године на стр. 100 има карикатуру „Ђувегија“ (Слика 51, стр. 375). Из текста испод илустрације сазнајемо да Ђувегија Раде жели за

супругу кћерку газда Младе. Све је било напола готово само да недостаје још ово, по речима Васе Крстића -булбуца:

Само кад би она хтела,
То што жели Рада;
Али она мније, да је.
За њ' – – сувише млада...

Ови релативно слаби стихови, покрећу једно озбиљно социјално питање оног времена. Наиме, познато је и из српске народне поезије, а и из бројних бећараца који су остали на ту тему, да је био обичај да се веома младе девојке дају за младожење који су материјално ситуирани, али времешни. Наравно, то није доприносило породичном миру и срећи, али девојке често нису биле у могућности да се одупру жељама својих родитеља, те су удаване за старо и невољено.

У истом броју на стр. 101 постоји и карикатура „Па шта мени фали?“ (Слика 52, стр. 375). Карикирани лик на илустрацији наводи своје добре особине, као што су: здравље, крепкост, добар апетит, добар сан, али износи и ове лоше које су по њему исто тако добре особине, а не пороци:

добро пијем; слатко спавам; доцкан лежем; доцкан устајем; леп дуван пушим; радо се картам; дугове не плаћам; госпоцки се носим; ништа не радим; е, па реците ми, молим ја вас, шта мени још фали? Рећићете: па, ништа!... Фали ми само још један каупттрефер, па тек онда да видите жита. Јес, туђе ми жене.

– булбуц.

И поред свега наведеног, човек ипак није задовољан собом и својим животом, хоће још боље, а то је да добије главни згодитак, вероватно на лутрији, или уопште у животу. Можемо само да замислимо како би било жени коју би дали да се уда за њега. Слика и прилика „доброг“ младожење!

У листу *Бубањ* у броју 5 од 10. фебруара 1898. године на стр. 38 стоји карикатура „На студенцу“ (Слика 53, стр. 375) на којој је представљен сусрет баке са господином Живом који се у раним јутарњим сатима „кад свањива“, сусрео на студенцу са старијом женом. Жива је ожеднео због ноћашње пијанке, па се обраћа старици речима:

Дај да сркнем мало воде
Дадо крчаг – он натегну

Ја се само убезекну.
Оћел јоште – питат хтедо
Ал бога ми ја не смедо.

Сремац.

Господин Жива је толико много попио воде, да је бака закључила да је боље да га ништа не пита. Овде је очигледна пародија Александра Каракашевића на стихове Бранка Радичевића „Девојка на студенцу”. Тамо се сусрећу млада девојка и млад момак, он тражи воде, она му даје да попије, а кад се крчаг разбије, она пожели да се поново сретну, што сигурно није случај са господином Живом и баком са студенца.

На стр. 38 у истом броју је карикатура „Ево докле је запад дошао са културом у Африци”. *Бубањ* се овом карикатуром отворено руга Западу и његовом експлоататорском односу према људима у Африци. Запад интересују само природна богатства и ресурси колонија које треба до максимума исцрпити и прибавити корист својој земљи. Западне земље су са собом у Африку пренеле и своју културу, веру, науку, технологију, све што је било креирано за њихове сопствене потребе, а зарад само једног циља, а то је био капитал. Сурову истину *Бубањ* је карикирао тврдњом: „зар нису западњаци носиоци културе и образовања! Не само да се Црнци возе на велосипеду, нити да се уче свирати гласовиру већ ето им женскиње и романе пише!”

У наставку ћемо коментарисати карикатуру из броја 5 са стр. 40 под насловом „Теткина деца” (Слика 54, стр. 375). Карикатуриста А. Петровић био је инспирисан дечијим несташлуцима и представио је један догађај у ком је „тетка”, тј. гувернанта, лоше прошла. Овде се *Бубањ* доживљава као врло модерна периодична публикација, јер се, као и други листови у Европи, користи стрипом у карикатури и то веома успешно.

Тетка чита роман од Бокача
То гледала два мала ковача.
Дај чекиће и јексере мале
Са тетицом да с мало нашале.

Тетка глува ништа и не хаје
Јер не чује њине одкуцаје
Бокал с' водом донеше малише
И пред тетком њега испустише.

Од стра тетка књигу испустила

И с трсковцем за њих полетила.
За тетком се окрећу и цере
Како с' лепо њена сукња дере.

У шестом броју *Бубња* из 1898. године са стр. 45 издвајамо још једну стрип-карикатуру „Деца практикују гимнастику”. На њој је представљен несташлук два докона враголана, који задевају шегу са мајстором-зидарем. Њихова забава јесте практиковање гимнастике тј. вешање о зидареве лестве. Исход тог дечијег марифетлука су родитељске батине. Навешћемо текст песме која је пратила ову илустрацију:

Задовољан, безбрижан и весео
Зидар иде путем полагао –
А дерани, како они мисле
Да се њиме нашале ваљано.

Але–Хоп! На лествама ето они висе
То је терет – зидар не мож' више
Већ се зноји псује па и јечи
У залуд су све његове речи.

Шта је ово? Е гле чуда сада
Како плусак из ненада пада.

Смешећи се од зидар својим путем
Родитељи остадоше шибајући с' прутем.

Карикатура „Ала се разумели” налази се у истом броју *Листа за шалу и забаву*, на стр. 48 и припада регистру тема женидбено-удадбених. Реч је о женском надмудривању заљубљеног, али невољеног младића који искрено признаје своја осећања. Смиља у младићевом осећају лудила (љубавног) намерно проналази сасвим други смисао. За његов проблем проналази „спасоносно” решење, и тако се ратосиља упорног просиоца. Ево тог текста:

- Ах госпођице Смиља моја љубав према Вамима прелази у лудило.
- Онда молим Вас говорите са Оцем.
- Шта? Шта? Дакле допуштате ми да...
- Да! Отац је лекар и то специјалиста за *душевне болести*, па Вас може излечити.

Да код мушкараца љубав на уста улази тема је још једне карикатуре из *Бубња*. Тако у неименованој рубрици на стр. 48 истог броја фићфирић у кафани тражи нешто топло, да се угреје од зиме. Госпођица, тј. келнерица му нуди да се определи између њене топле

руке или порције паприкаша. Без одуговлачења он одлучно одговара: „Дајте најпре оно друго”.

У *Бубњу* се у броју 8 од 10. марта 1898. године на стр. 60 појављује још један пример стрип-карикатуре под именом „Ко је већма страдао: – ил’ несташна деца, ил’ фотограф Неца” (Слика 55, стр. 376). У потпису је *Џандар*. На цртежима су у првом плану невоље фотографа Неце које му приређују несташна деца. Иначе, ново техничко чудо звано фото-апарат интригирало је Србе још од првих литографија које је начинио пионир српске фотографије Анастас Јовановић. Ова илустрација носи ведрину, добро расположење и мами осмехе. Аутор песмице је *Џандар* којег смо разрешили као Милана Петко-Павловића. Навешћемо песмицу у целини.

Ко је већма страдао: – ил’ несташна деца, ил’ фотограф Неца

Стао чика да слика облаке,
Ал’ донесе хроми даба ђаке,
Стала деца пред справу па блеју,
Језик плазе криве се и смеју.
А још мало па ће сунце заћи,
Те и злаћан облак ће изаћи.

Љутит чика, па га стаде вика,
Спопануо децу за перчине,
Полетеше сви зечијим трком,
Па сликара гледе из даљине.

Опет чика ушао у справу
У виранге загњурио главу.
И тек вес’ о да исправи леђа,
Ал’ од њега постанула врећа.

Везала га деца око паса
Крајевима ђавоске виранге,
Па сад иде к’ о муха без главе,
За њим скачу малене битанге.

Да ни девојке више нису онакве какве би требало да буду, како то налаже традиционални кодекс понашања показује и карикатура без наслова од 20. марта 1898. године у *Бубњу* број 9 на стр. 72. Болесници са слике лекар не може да утврди дијагнозу, јер не препознаје симптоме ниједне болести, на шта му она отворено и без устезања изјављује љубав.

Лекар: (гледајући болесницу преко наочара). Да ви болујете, ја, ја, а од чега.

Болесница: Ако досад нисте ал сад баш можете погодити, да од љубави болујем.

У истом броју, на стр. 72 одмах иза претходне илустрације појављује се цртеж без наслова који бисмо могли назвати [„Судија”] (Слика 56, стр. 376), испод кога је кратак дијалог из суднице који воде судија и оптужени. На цртежу униформа полицајца и гардероба оптуженог никако не одговарају оделу које су крајем XIX века носили људи у Србији. Овде је у првом плану исмејан западноевропски пословни обичај да странке по бонтону размењују визит карте. То је у пословном свету ишло дотле, да оптужени у суду не сматра да је неопходно да се представи судији, већ му уместо тога пружа визит карту.

Судија : (оптуженоме). Како се зовете?

Оптужени: Ево моја визиткарта.

Боемски живот мајстора Боре снажно секира мајсторицу Мару. Мајстор је пронашао срећно решење како да је не пробуди када се из бекријања врати и тако јој доскочи. Тема брачних размирица представљена је, дакле, у илустрацији „Поправио се!”, од 10. фебруара 1899. године у *Бубњу* број 4.

Поправио се!

Увек грди свога мужа
Мајсторица Мара
Јер се ноћу мора дизат,
Да врата отвара.

—

„Сад у ово доба идеш.
Несретниче кући,
Ох, та да сам од камена;
Морала би – пући”!

—

Али глете, какој вешто
Доскочијо Бора
Сад долази *рано* кући
Кад *осване* – зора!

„Даржибо”.

О тешком положају и тортури коју шегрти преживљавају за време свог шегртовања код мајстора код којих изучавају неки занат говори и илустрација „Калфа и шегрт” (Слика 57, стр. 376), објављена у *Бубњу* 20. марта 1899. године на стр. 61. Змајев лист *Стармали* број 9 од 31. марта 1889. године обрадио је однос између двојице шегрта Јоје и Моје, који

не разумеју политику о којој причају њихови мајстори. У карикатури „Калфа и шегрт” несретни и уплакани шегрт својом бриткошћу ума надмудрује осионог мајстора. Ево текста који је потписао Др Шуца:

Калфа Максим; (пошто је избијо шегрта).

Јел ти обешечае? ти си мислијо кад си ми дуван попушио „онај магарац Максим неће познати, он је бијо тијан ко свиња” Јели?.

Шегрт: (плачући.). Али молим Вас браца Максиме, од куд Ви знате шта ја мислим?

Др. Шуца

Уврежену слика о збуњеном, сметеном и необавештеном Банаћанину неће променити ни илустрација и текст који за њом долази у *Бубњу* број 10 од 10. априла 1899. године, на стр. 77, под насловом „Лала и Лечник” (Слика 58, стр. 376). Могући аутор ове карикатуре је сам власник и уредник Милан Петко Павловић, јер је рубрика потписана шифром П – ић. Но, ипак остаје за размишљање да ли је „Лала” баш онакав каквим се представља у дијалогу са лекаром или жели и да проникне у намеру и душу саговорника.

Текст гласи:

Лала. Бројтро господар Докторе дал би могао доћи код вас даме везентирате штами фали јер од неколико дана неосећам се добро:

Лечник Па како дали једеш, дал те боли глава, дал се зноиш?

Лала. О господине знате тако се знојим да сам гола вода метем преко душека и бундаш да би ми мало ладовину држало па опет бадава.

Лечник. А да ли имаш столицу?

Лала Столицу, имам господине две и клупу

Лечник: Али не човече ту столицу него ону другу како се каже по моди.

Лала: Е, господине ону како се зове а јесте фунтелу ту немам!

П – ић.

Да је *Бубањ* био друштвено ангажован и да се борио против претеране конзумације алкохола, посведочиће и песма „Остав’ те се.” са одговарајућим цртежом пијаног човека, који се тетурал. Уредништво *Бубња* у броју 12 од 1. маја 1899. године на стр. 93 шаље поруку читаоцима какве драстичне последице може да има неумерено конзумирање шљивовице:

Остав’ те се.

Остав’ те се, људи,

Проклете ракије,

Јер вам може жиће

Лако да испије!...

Остав’ те је, остав’ те,

Бог нека јој суди!
Од ње мртви падају
На улици људи!

Ето вид' те овога –
Што је много пио,
На улици јуче
Душу је пустио!... (...)

„Живио би – можда
„И стотину љета
„Ал' га уби она
„Шљивовица клета!“...

В. Пивљанин.

Да се стихови познати српских писаца могу изокренути и пародирати на најнеобичније начине и изазвати салве смеха код читалаца, случај је у рубрици без наслова у *Бубњу* у броју 13 од 10. маја 1899. године на стр. 99. Илустрација је део сталне рубрике „Лопов Јова из Долова“. Карикатура коју смо условно назвали „Лопов Јова“ се односи на главног протагонисту лопова Јову. У тексту који следи аутор се послужио поступком пародирања подтекста – епитафа са гроба Бранка Радичевића на Стражилову: „Много тео, много започео, час умрли њега је омео“. На илустрацији се види да кад је лопов Јова отварао врата да похара неког златара, ухвати га ноћни стражар и отера у полицију. На то ће лопов Јова уздахнути и рећи други део епитафа који овде је замењен стихом „Ноћни стражар мене је помео“. Сличан поступак пародирања жанра већ смо описали у рубрици „Старе песме на нов глас“.

Карикатуре у *Бубњу* разликују се од карикатура о којима смо до сада писали. Најпре, сам цртеж не поседује деформацију предлошка или прототипа која је својствена и неутуђива свим правим карикатурама. Пре можемо говорити од реалистичким приказима, минијатурама из живота. Ако говоримо о карикатури као „двоструком жанру“, текстуални део је код ових илустрација знатно обимнији. Тај текст је одржао потпуну аутономију у односу на илустрацију. Дакле, нема оне чврсте везе вербално-визуелно, која је карактеристична за карикатуре у *Бичу*, *Брки*, када се услед херметичности било слике, било текста, разумевање (не само данашњег читаоца, што је разумљивије!, него и ондашњег) доводи у питање. Илустрација је додатно, али не и неопходно објашњење

написаног текста у листу *Бубањ*. Тако можемо говорити о својеврсној аутономности текста, што у досадашњим случајевима никако није могло ни да се замисли.

Даље, теме којима се *Бубањ* бави апсолутно искачу из регистра политичких тема, нема историјског баласта којим је текст оптерећен и без чијег познавања читалац постаје ускраћен за поруку текста. Тиме је и проходност кроз текст немерљиво лакша. Лист „бубња” по нелогичностима свакодневице, а актери су сасвим обични људи, најчешће мештани Вршца и околине. Самим тим нема политичког црног хумора, теме су обичне и изазивају громки смех дубоко из стомака. Илустације сталних рубрика нису једини део укупне графичке опремљености листа. На страницама наилазимо на спорадичне, дискретне мотиве флоре и фауне, вињете којима се обезбеђује унутрашња динамика између белина страница, илустрација и штампаног текста.

У жанровском смислу, текстуалне рубрике су разнолике, крећу се у распону од вица, дијалога, песама, пародија, епиграма, афоризама, ребуса, загонетки, до хуморески итд. Књижевни прилози су писани без великих књижевних претензија, они су више или мање успела текстуална забава читаоцима. Рубрике „Тетка Ката на јаузну”, „Лопов Јова”, или оне које су потписали Милан Петко-Павловић или Васа Крстић завређују и данас пажњу проучавалаца историје српске књижевности.

6.4. ВРАГОЛАН (1894)

*Ја кад год сам до сад полазио у „шетњу“ (...)
уздем перо и мастило – па хајд у „шетњу“!
(Враголан, 1894, бр. 18, стр. 137)*

Враголан, лист за шалу и забаву припада корпусу периодичних издања, шаливе штампе са простора Јужне Угарске, а речено речником данашње географије, он припада корпусу вредном помена такозване банатске периодике (Матовић и Циндори 1995). Из личне карте овог листа познати су нам бројни подаци. Почео је да излази 1894. године у Великој Кикинди. Штампан је два пута месечно у кикиндској Штампарии Јована Радака. Власник је био Сима Јовановић, а уредник Душан Кантар. Од броја 22 до 24 уредништво преузима Сима Јовановић од Кантара. Због лоше рентабилности престао је да излази 15. децембра 1894. године (уп. Кисић 1990), односно претворен је у календар. *Враголан* је идејно био замишљен као покушај (великих амбиција али скромних постигнућа!) да се концепцијски понови образац шаливога листа XIX века који је читалачкој публици био омиљен и тиме попуни празнина која је настала гашењем Змај Јовиног листа *Стармали*. Листа је био радикалски усмерен, нападани су либерали, напредњаци и краљ Милан Обреновић.

У *Враголану* су постојале рубрике које су биле илустроване типизираним сликама, а не правим карикатурама са или без пропратног текста. Такве рубрике су: „Јаша и Маша“, „Нића и Вића“, „Гајдаш Штева – уз гајде попева“, „Барон Голић de Свепрофућкански филозофира“,⁶⁵ „Најновије вести“, „Уредникове поруке“ итд. Међу рубрикама које су биле, у концепцијском смислу листа, добро познате читаоцу шаливих новина кроз читав XIX век истицао се путописни фељтон. У *Враголану* путопис није био илустрована рубрика, али је редовно објављиван. Да је постојала енормна популарност путописног жанра у XVIII, а посебно у XIX и XX веку посведочиће следећи наводи из пера Адријане Марчетић:

---

⁶⁵ Наочиглед је јасна алузија на јунака Стеријиног „веселог позорја“, Алексу алијас барона Голића из комедије *Лажа и паралажа* (1830). И *Враголанов* „Барон Голић“ филозофира у маниру Стеријиног протагонисте, хохштаплера и минхаузенског подлаца с мизогеним констатацијама.

Међу српским часописима намењеним забави и поуци широке читалачке публике који су на прелому XIX и XX века излазили широм Србије и ван ње ретки су они који, у овој или оној мери, нису објављивали утиске путника различитих професија и интересовања са путовања по далеким и блиским, али зато ништа мање егзотичним крајевима. У часописима који су макар мало држали до свог књижевног угледа читамо извештаје с пута и то не само из пера професионалних списатеља. Путописе пишу и ђаци, свештеници, педагози, трговци, историчари и новинари. Пишу их у разноврсним облицима: уредништвима стижу писма са Северног пола, описи бродолома, извештаји са ратишта и из ослобођених крајева Србије. Часопис који није успео да у свој садржај уврсти макар најкраћу путописну цртицу, објавиће барем оглас којим најављује најновије дело те врсте и позива читаоце да се претплате на корисно и поучно штиво. Објављују се прикази путописа страних аутора и из њих преводе описи сурових пустињских пространа Азије и Африке, које су на неким чудним животињама прокрстарили неустрашиви путници (Марчетић, 1992, стр. 183).

Путописна литература са путовањем као главним конструктивним чиниоцем, било да се ради о реално-животној или апстрактно-симболичкој димензији путовања, постаје у историјском прегледу и домаће и стране књижевности веома цењена на књижевном⁶⁶ плану XVIII, а посебно XIX века. Томе је свакако допринело откривање културне баштине старих цивилизација, посебно древне Антикe, али и словенског наслеђа, што је заувек пробудило људску, чини се насушну, потребу за путем и путовањима. Према Мирјани Стефановић (2010) за оснивача путописа као модерног жанра у српској књижевној традицији узима се Јеротеј Рачанин и његов опис поклоничког путовања из 1704–1705. године, под називом *Путешествије ка граду Јерусалиму*. Љубитељи светских даљина своја путешествија описивали су широкоперо, забавно и узбудљиво на угођај читаоцима од XVIII века (Доситеј Обрадовић, Јован Рајић, Сима Милутиновић Сарајлија, Герасим Зелић), преко XIX (Јоаким Вујић, Љубомир Ненадовић, Владан Ђорђевић, Чедомиљ Мијатовић, Михаило Полит-Десанчић, Бранислав Нушић, Милан Савић), па све до оних који су, према Иванићу (2009) неговали и развијали *хронотоп пута* у XX веку (Исидора Секулић, Јован Дучић, Растко Петровић, Станислав Винавер, Милош Црњански) и касније. И данас, по речима Слободанке Пековић (2001), постоји интересовање за овај књижевни жанр о чему сведочи и постојање часописа са насловом *Путопис* (2012, 2013).

Записи о далеким и непознатим пределима одувек су провоцирали читалачку знатижељу мењајући фон медијског појављивања, било да су читаоци били директно

---

⁶⁶ Мишел Битор предлаже установљење нове научне дисциплине која се бави путовањима, а блиска је књижевности коју би назвао *итерологија* и она би се бавила „кретањем у самој речи” (Bitor, 2009).

упућени на бедекере, било као поштоваоци путописних фељтона у серијским публикацијама или као љубитељи лепе књижевности (информативна, образовна, забавна, социјална, па и пропагандна функција).

Скерлић (1964) је имао децидно негативан став, изнео га је почетком XX века, о масовној новинској „индустријализацији књижевности”. Овај критичар је као заступник српске књижевне свести и савести оспоравао „високој” књижевности право на „индустријализацију”, тј. њено појављивање на страницама дневних новина, јер се тако осујећује елитистичка позиција књижевности. Она тако бива потчињена, вулгарном укусу (не)књижевне публике („драгим читаоцима”), потом „новине угушују књиге”, а „приповетка у дневним листовима губи од своје уметничке савршености, као што књижевна критика у једном политичком листу губи од свога достојанства и ауторитета” (Скерлић, 1964, стр. 179).

Сарадници хумористичко-сатиричких листова користе путописни дискурс и разарају његове конвенције, опредељујући се за пародију путописног жанра као канона. Јасно је да су читаоци озбиљних новина помно пратили акције које су предузимане да би се откриле далеке земље, непознати егзотични предели, упознала географија света, запажале се појединости о другим и другачијим народима и њиховим културама (кроз доминантно образовно-забавну вредност, али и имаголошке пројекције о *Другом*).

Ипак, периодика се сматра круцијалним медијумом за успостављање путописа као аутономног књижевног жанра, према Станиши Тутњевићу (2001). У овом раду ћемо оставити по страни озбиљну књижевну штампу у којој су путописни прилози били пожељни, очекивани и самим тим и чести. Као пандан „озбиљној”, постојала је идентична популарност путописа и у уређивачком концепту српских хумористичко-сатиричних листова и часописа о којима су писали Крестић (2003), Иванић (2008) и Рошуљ (2014).

У шаљивим листовима манир путовања имао је у старту проширено поље деловања, јер путовање није било самом себи циљ и сврха (читалац „путује” посредством ауторског текста), већ је служило као повод да се уз *Друго* (страно, непознато и туђе), слике и представе у главама читалаца преиспитају и *погледом искоса* изоштре (у доминантно хумористичко-сатиричном кључу), да се укаже на деформације српске

стварности, пре свега да се сагледа сопствени идентитет (етнички, национални, верски) и да се, само наизглед безазлено, интерпретирају отрежњујуће *аутослике* српског народа.

Путописни фељтони су, на пример, били прилози у *Стармалом* – „Шетња по Новом Саду” од Илије Огњановића Абуказема, у *Бубњу, листу за шалу и забаву* – „Шетња по свету” од Штасекогатичевића, тј. Милана Петко-Павловића, у *Политици* – „Бен Акибино путовање по Европама” из 1908. године итд. Навешћемо као илустрацију жанровске разноврсности квазипутописа и алегоријски путопис Радоја Домановића. Овај аутор је у српској књижевној историографији познат не само по свом књижевном, већ и по знатном и значајном публицистичком опусу. Наиме, он је био је власник и одговорни уредник листа *Страдија* који је у Београду излазио у 35 бројева, у периоду 1904–1905. године. Лист није неговао сликовну карикатуру, нити је поседовао духовите илустрације, али су зато текстуалне рубрике, које је у највећој мери писао управо овај сатиричар, давале посебну сатиричну боју листу.

Стална текстуална рубрика, „Како се провео Св. Сава у В. Женској Школи (из прошлости)” је гротескно-фантастична анегдота која је излазила у наставцима, у бројевима 14–24 за 1905. годину *Страдије*. На трагу је традиције квазипутописа (поред ње у листу је постојала и стална рубрика „Кроз Београд”). Овде ћемо говорити о првој споменутој рубрици написаној у препознатљивом домановићевском кључу. Комичним поступком демитологизације (Максимовић, 1997, стр. 97–104), Домановић је поред Марка Краљевића и Александра Обреновића „по други пут међу Србима” овде увео и једну средњовековну личност – Светог Саву. У рубрици читамо о томе каква је судба задесила српског светитеља, на какве је нелогичности унутар вредносних система наилазио и са каквим баналностима се сусретао кроз Домановићеве детронизације. Имамо описе митрополита, женског света, државне корумпираности, националне однарођености, погрешног образовања жена итд. Свети Сава је, наравно, пожелео да се спасе од зле судбе која га је задесила. Ни он није боље прошао од својих претходника које је заварала молба Срба да дође поново међу њих и помогне им.

У *Враголану* су поновљене те такозване шетње. У рубрици „Шетња по свету” аутори су се скрили под псеудонимима Кикимбики и Рувим. Од 24 објављена броја, само

у 16. броју *Враголана* изостале су „Шетње по свету”. У то време, од познатијих хумористичара активни су били поменути Илија Огњановић Абуказем, потом Бранислав Нушић, Ђорђе Рајковић, Јован Јовановић Змај и други. Међутим, иза имена Кикимбики могао је бити и неко од локалног становништва или, пак, сам уредник листа. Овај псеудоним би се могао схватити као да је неко желео да себе самог именује кикиндским Абуказемом или (Бен) Акибом, па смо добили Кикимбикија. У бројевима 1–18 *Враголана* „Шетњу по свету” потписао је Кикимбики. У 11. броју *Враголана* појављује се један једини пут рубрика „Икимбикимова писма Г” која почиње поздравом „Драги мој Кикимбики!” на стр. 81, а завршава се потписом „Твој Икимбиким” на стр. 82. У 14. броју *Враголана* Кикимбики опомиње Икимбикима да је време да му пошаље писмо. У бројевима 19–24 „Шетњу по свету” потписао је Рувим, а одбројавање „Шетњи” почиње овде изнова од броја 1.

Та квазипутовања⁶⁷ су и у *Враголану* представљала привидна тумарања по просторствима, мање географских предела (јер су сведени на најмању могућу просторну меру), а више сопствених мисли. То је контемплативно путовање које треба да задовољи потребу читалаца да се прену из летаргије и учаурених политичких норми и друштвених форми. Путовање се одвија по добро познатим, свакодневним маршрутама, не превише инспиративним за читаоца којем су у том смислу изневерена очекивања, јер су му најпре обећани светски меридијани и паралеле. То аутору даје могућност за фрагментарне (наизглед безбрижне и мизерне, али весело отрешњавајуће) коментаре на реалност српског живота, како духовног, тако и профаног, што је проветравање устајалог ваздуха паланке, текстуална карикатура његових улица, кафана, филозофије, мештана. Путопис тако постаје изврстан оквир унутар којег су смештене субјективне путничке опсервације, а жанровске конвенције и норме бивају разорене садржајем, чиме се постиже нова, пародијска вредност.⁶⁸

---

⁶⁷ Путовање по познатом (без иједног епитета из регистра далек, завучен, забачен, непознат, тајанствен, фикционалан, измишљен, неименован) у изневереном очекивању по читаоце, квазипутопис је апсолутно без икаквих претензије ка документарним вредностима, образовном или интелектуалном оплемењивању (што је одлика правих путописа).

⁶⁸ Ако желимо да будемо сасвим прецизни, као подврста пародије појављује се травестија. Стога, овде говоримо о травестији путописа као жанра у хумористичко-сатиричном кључу.

У Кикимбикџевим путописним прилозима увек се креће од безначајног и општег, да би се прича усмерила на разговор о неком проблему који тишти аутора, али се то помиње као узгред. Потом се аутор поново враћа на нешто безначајно и прилог се завршава. Ти проблеми, наведени наизглед небитно и паушално, без реда и разлога, јесу врло добро осмишљене инвективе (Крестић, 2003, стр. 378), које далеко превазилазе коментаре који су упућени на Кикиндџу.

Из свега тога нам постаје јасно због чега се ова рубрика одомаћила у шаљивој новинској путописној лектури. Њени главни протагонисти постају непосредни савременици читалаца, били они анонимни локални ликови или угледни и виђенији људи, јавне личности и актери значајних историјски догађаја. По речима Душана Иванића (2005а, стр. 29) културни, политички, друштвени миље постаје кулиса смехотворне реперкусије, при чему је *Враголанова*, као и *Стармалова* сатирична нота била увек резервисана за политику, а хуморна више за свакодневни живот. Дакле, текст таквим новинским маневрима бива инструментализован, а путовање постаје алиби. Рубрика „Шетња по свету” постаје хроника личног и колективног живота Срба „из прека”. Путописни елементи намерно се наглашавају и они су маска за вредновање и коментарисање мозаика дилема из 1894. године. Хуморним кодом, наизглед безазлено, речено је много тога што је аутор „видео” на својим шетњама „по свету”, што се нашло у његовом видном пољу. Аутор то не жели да буде испуштено и пренебрегнуто, јер је те појединости требало спочитнути читалачкој публици. Путописац користи приповедачки презент и тиме наглашава да је заиста реч о почетку правог путничког искуства, а лични тон постиже кроз директно обраћање читаоцима. Кикимбикџеви и Рувимови путописи остварују високу књижевну вредност, иако им је првенствена намера да забаве читаоце. У њима доминира говорни дискурс североисточног Баната.

Фактографија путовања у „Шетњи по свету” задовољена је штурим описима топоса, али се одликује великим упливом личних запажања, кроз веома успела поређења, контрастирање, хиперболе, честе детронизације по принципу високо/ниско, а пажњу читалаца на кључне речи у тексту апострофирају графички отисци (речи су истакнуте остављењем по једног празног словног места између слова, што ћемо поштовати у

цитатима из *Враголана*). С друге стране, аутор под псеудонимом Рувим је истицао кључне речи италиком.

Путопишчеве згоде личе на бунцање доконог човека, лакрдијаша и досетљивца оштрог ока и неочекивано ефектних опсервација. Оне су сличне причама којима се забавља друштво у кафани или комшије на улици и свакојаке „бранице” са којима се распредају пикантерије, буди знатижеља и ствара ефекат перманентне комуникативности у стилу Шехерезадине недовршене приче. Не разликује се *Враголанов* путописац пуно ни од оних „сеоских добоша” или отменије речено „сеоских телеграфа”, како је Стеван Сремац (1977, стр. 172–176) метафорично представио сеоске торокуше: гђицу Габриелу и месну бабицу гђу Цвечкенмајерку и друге слављенице сеоске *фаме* у *Поп Ђири* и *поп Спири*.⁶⁹ Једино што се, као жене, оне нису петљале у велику политику, јер за њих је политика имала друго име.

Озбиљне припреме предстоје таквом путничком подвигу, а озбиљне препреке испречују се пред равничарским Дон Кихотом. На самом почетку постоји имагинарни дијалог између Кикимбикаја и његове супруге објављен у *Враголану* број 1 од 1. јануара 1894. године на стр. 3:

„Жено! – Идем у свет!”

– „А који ти је ђаво?”

„Ја ти кажем: идем у свет!”

– „Валда ниси полудео?!”

„Та нисам ја полудео већ ти лепо кажем: идем у свет т. ј. не идем ја баш са свим у с в е т, већ хоћу да кажем да сам тврдо наумио и решио се да пођем мало по свету (као оно у песми ’пчела по свету’), и видим својим р о ђ е н и м очима шта се све по свету ради и догађа. – Тако сам синоћ с ’Враголаном’ уговорио и дао му реч, а ти знаш да ја не правим од уста – ’шнуфтиклу’.”

Чак се и ти разлози за путовање могу означити као бесмислени, јер Кикимбика креће на пут кад му време није, пре из неке досаде, разбибриге, него из потребе да сазна нешто ново, да прехрани породицу, да учествује у ослобађању поробљених народа, какве су побуде за путовања наводили други, познатији путописци.

---

⁶⁹ За Сремчеву прозу инспирисану нишком средином и чаршијом југа уп. рад Д. Иванића (2005б).

Дигресивност узрокована непрекидним прелажењем са теме на тему, намерно ствара лабаву текстуалну структуру (шендијевски мотив, уп. Стерн, 1955) у коју је врло лако укључити било коју тему коју аутор нађе за сходну у датом тренутку. Од бројних дигресија о себи, нпр. да је деда Триша био „флегма од човека”, како је објављено у *Враголану*, у броју 1 на стр. 4, до оних zgodних за пецкање политичких личности и разобличавање њихових недостојних поступака – бела коврџаста капа топла да би се под њом и сам Јота ознојио, или „фамоз!” бунда скројена боље него да ју је скројио било који државни одветник, у истом броју на стр. 3. Видећи Кикимбикијеву „непоколебиму одлучност”, коју поседују само велики истраживачи далеких и непознатих светова, Кикимбикијева жена неће да га пусти на пут у лошем оделу како је објављено у *Враголану* број 2 од 15. јануара 1894. године на стр. 10:

Какав си то „крагн” метнуо? Код толиких нових „крагнова” што сам ти спремила, нашао си баш тај што изгледа као да си се три дана по редакцији „Турског Марода” повлачио. (...) Кад те видим у тим с т а р и м чакширама, одмах се сетим „репертоара” нашег народног позоришта...

Жена га наговара да путовање по свету почне ипак из Кикинде јер „сваки паметан човек би валда најпре пошао мало по с в о м е месту па тек онда даље”, каже се у *Враголану* у броју 1 на стр. 5. Иначе, погрдни назив за новосадски лист Јована Грујића Јоте *Србски народ* (1869–1891) био је *Турски Марод* или *Турски народ*, иако је он у време излажења *Враголана* престао да излази, често алузивно прозивање његовог власника, издавача и уредника сведочи о омражености листа овог новинарског посленика.

Кикимбики је најавио шетњу по Кикинди, али изневерава очекивање читалаца већ у следећем броју, јер му се догађа да седећи на кућној столици, будући да је напољу цича зима и у Будим-Пешти се од силна леда и „неки министри т о ц и љ а ј у”, како пише на стр. 10, он залута по манастирима. Одмах се „дохвати” кујне и куварица манастирских, најчешће Мађарица којима живот у манастирском изобиљу вреди за три живота. Он сањари о зимским данима које би проводио у калуђерској библиотеци. У броју 2 *Враголана* на стр. 11 Кикимбики описује шта би радио по манастирском обичају благоутробног уживања:

(...) завукао бих се, као и они, у топлу манастирску б и б л и о т е к у, извадио бих из оних орманова једно две, три лепе – флаше доброг црног вина, па бих читав дан пијуцкао и премишљао о вечном блаженству и – скупим „вешеркама” (...)

Видимо да његове скитње, „вандровке”, нису планиране, он насумично проналази теме о којима ће писати и признаје: „пошао сам, али ни сâм нисам био на чисто баш куда ћу”, пише у броју 6 на стр. 42. То путовање одвијаће се по следећој маршрути: из Кикинде креће возом у Вршац, стиже у Мокрин, одатле даље возом одлази у Карловце преко Сегедина и Суботице, али се, ипак, не стиче утисак да је у питању право путовање, места су тек повод да се прича о неким другим стварима, јер градови, вароши и села су тек неопходне кулисе. Путописац за себе каже у броју 18 од 15. септембра 1894. године на стр. 138: „треба да идем у ’шетњу’, а ја се бацио у разна премишљања”. Не стиче се утисак да је истраживачка амбиција путописца била да пренесе аутентичну боју и мирис посећених места, јер ти описи из „орловске” перспективе подстичу да се из „жабље” перспективе проговори о нечем другом (људима, институцијама, политичким струјама, медијима).

Кикимбики тако узима на себе задатак да прокоментарише правила функционисања медијског живота, уређивачку политику и селекцију сарадника по националним критеријумима подобности за један мађарски лист, *Торонтали кезлења*. У *Враголану* број 4 од 15. фебруара 1894. године на стр. 26 он пише следеће:

(...) охо, лакше мало Србине! Та ти не би могао ни ступити у то друштво, јер „ић” и „вић” не звучи ни мало мађарски; морао би бити бар какав „ергер” и „бергер”, ил’ што год на ту форму. Па и иначе би морао пазити шта радиш, те у место описивања које каквих „бунтовничких” и „нелојалних” зборова, написао би н. пр. какву циврасту белешку: (...) ал’ све би то написао, разуме се, у такој форми, како ни мало не би изгледало, да се тиме као бајаги „подилази седмицом под кеца” – што казали наши.

Прича о новинама наставља се и у следећем броју „штрапанцирунга” по Кикинди, тј. у броју 5 од 1. марта 1894. године. Кикимбики одлази на чашу пива, али не у гостионицу српске црквене општине, како би то ред налагао за једног Србина, него преко пута – у кафану код „Каша”. Тамо тражи српске новине, *Стражу* (Крестић, 2003, стр. 474–485) и *Ново време* (Крестић, 2003, стр. 364–367), али их они тамо не држе, те добија једино слободни *Браник* (Крестић, 2003, стр. 335–343), под изговором да ове „н и к о н е

ч и т а”, како стоји у броју 5 *Враголана*, на стр. 34, а остале су већ „безецоване”. Читајући *Браник* чуди се загонетној појави напредњака Чедомиља Мијатовића у либералским новинама док пише о напрењаку Гледстону. Многи хвале Гледстона, ал не иду његовим трагом. Ту Кикимбики узима и пример већ помало заборављеног Пере Тодоровића, витеза дè Смиљево, познатог „т р е п е т н и к а” за сву околину. После ова три имена позната свима, Кикимбики прелази у причи на попа Панту из Перин-села, који је под старост уобразио да је аристократа и почео да се потписује са „пл.”.

„Шетње по свету” за путопис везује и незаобилазна фигура чуђења, која је међу читаоцима, узгред буди речено, опште прихваћена и нормална, док код аутора „Шетње по свету” изазива згражавање и изненађење. У шестој епизоди Кикимбикијевих „Шетњи” у *Враголану* број 6 од 15. марта 1894. године, коментаришу се и српске школе и анационално вођени наставни планови и програми. Из учионица трећег разреда с р п с к е женске школе чују се речи мађарске песме „*Sárgul már, sárgul már...*”, наводи Кикимбики на стр. 42. Кикимбики би хтео да оде до мађарске школе и да провери да ли се и тамо певају српске песме „Онам’ онамо”⁷⁰ или „Већ се поља сва зелене”, јер их већ давно није чуо.

---

⁷⁰ У питању је веома популарна песма црногорског књаза Николе, коју је Лаза Костић цитирао у свом чланку 1887. године. Песма је у немачком преводу Ћ. пл. Ђурковића, о којем ће у раду још бити речи, објављена у бечком књижевном листу *An der schönen blauen Donau* (Костић, 1990, стр. 97–100).

Онамо, њамо...

Онамо, њамо, за брда она,
Говоре да је разорен двор
Мојега цара; онамо, веле,
Био је негда јуначки збор.

Онамо, њамо! да виђу Призрен!
Та то је моје — дома ћу доћ’!
Старина мила тамо ме зове,
Ту морам једном оружан поћ’.

Онамо, њамо — са развалина
Дворова царских врагу ћу рећ’:
„С огњишта милог бјежи ми, куго,
Зајам ти морам враћати већ!”

Онамо, њамо, за брда она,
Казују да је зелени гај

Размишља, надаље, где би пут могао да га однесе, у Будим, Пешту, Карловце или Загреб, или пак у Нови Сад. Не зна ни сам где ће, час мисли о Тителу, Меленцима, Београду, Ади, Сомбору, а од поквареног света морао би човек побећи у Кинеску. У прилогу у *Враголану* број 18 од 15. септембра 1894. године Кикимбики сваком месту које спомене налази ману. Београду замера Чебинчеву аферу, тителском поп Емилу не може кад није какав унијатски владика, у Меленцима је прошао „сент-иштвански” бал, Ада тражи учитеља раскошног гласа, а ни у Сомбор неће због скупштинских избора. Најпааметније му је да крене у Вршац.

У чекаоници железничке станице Кикимбики премишља све бриге овога света. Тако у читавом ступцу *Враголана* у броју 7 од 1. априла 1894. године на стр. 50, он поставља једно за другим читаву серију реторичких питања и тиме провоцира читаоце:

Да ли се Пастер у својој струци већ толико усавршио, да би могао излечити и оног, кога би (сачувај боже!) Крунослав ујео? (...) Да ли ће и кроз 10 година моћи постати владике само они, који су добре „патриоте” и знају мађарски, или ће та места бити попуњавана са помађареним Чивутима? – Да л’ је садашњи патријарх знао како му је п р е з и м е и у својим млађим годинама, ил’ се на њега сетио тек пре нег’ што ће постати владика и т. д. и т. д.

Под ким се дижу Дечани свети,
Молитва у њих присваја рај”.

Онамо, њамо! за брда она,
Гдје небо плави савија свод,
На српска поља, на поља бојна
Онамо, браћо, спремајмо ход!

Онамо, њамо, за брда она,
Погажен коњ ма кликује Југ:
„У помоћ дјецо! у помоћ, синци!
Светит ме старца свет ви је дуг!”

Онамо, њамо! сабљи, за стара
Његова ребра, да тупим рез
По турским ребрим’; да б’ једној раји
Њом истом с руку рас јецам вез.

Онамо, њамо, за брда она,
Милошев, кажу, почива гроб!...
Онамо!... Покој добићу души
Кад Србин више не буде роб.

Аутор „Шетњи” добро познаје жанровске конвенције путописне прозе па наоко задржава те елементе, а заправо травестира, деформише жанр тиме што садржај детронишује баналним појединостима. Тако нпр. Кикимбик касни на воз, па више пажње посвећује тој непријатности, него ономе што види из воза, више га оптерећује могућа глоба, јер се вози без карте, него лепота предела, а још и безуспешно лаже да је новац за карту наменио подизању Кошутовог споменика. А уместо на југ, у Вршац где се упутио, Кикимбик у *Враголану* у броју 7 од 1. априла 1894. на стр. 52 путује свега петнаест километара западно и стиже у Мокрин где без размишљања одмах купује карту за Карловце, да не прође поново „као онај, што је пошао у П е ш т у, а стиг’о у – Г р а б о - в а ц!”.

Од 9. броја *Враголана*, објављеног 1. маја 1894. године, „Шетња по свету” добија почасно место у листу. Ова рубрика га у највећем броју случајева отвара, што тумачимо уредничким праћењем оновременог хоризонта очекивања читалачког аудиторијума. Из наставка путописа сазнајемо да Кикимбикјево путовање „по свету” у свој својој непредвидивости води преко Сегедина у Карловце. У контрастној слици у броју 9 на стр. 65 Кикимбик упоређује Сегедин и Кикинду:

Овде у Кикинди (осим по неког сома) не можеш видети ваљане рибе ни од жеље, а ја сам „пишман” на њу као браћа Хрвати на Босну и Херцеговину.

Сегедински паприкаш остао му је у лошој успомени, каже на истом месту:

Док сам јео паприкаш, нисам на њему ништа необично приметио, шта више, био сам са свим задовољан, и тек кад сам био са свим готов, и хтео да платим – онда сам осетио да је врло „папрен”! Чудни су ти мађарски паприкаши, треба их се чувати!

У место Бранкових гимназијских дана стиже возом и узвикује стих „Ој Карловци место моје драго”, са сетом се сећа Гимназије и њених драстичних педагошких метода, јер су, на пример, због „једног тричавог рђаво изскандираног ’хексаметра”” ђаци били кажњавани затварањем преко подне, каже се у *Враголану*, број 9 на стр. 66. Сећа се Дворске баште, Богословије, импозантног Патријаршијског двора: „таки, да би могао стајати и у сред П е ш т е – ето и *Пестер Лојд* то већ откад говори!..”, алудирајући на архитектонске преокупације патријарха Георгија Бранковића.

У новом скоковитом низу тема Кикимбики се у броју 10 *Враголана* од 15. маја 1894. године, враћа журналистици и указује велику пошту занимању словослагача, „сецера” које у новинарству игра „в е л и к у у л о г у”. Без овог позива не би било ни штампаних календара, ни куvara, ни новина. Након ове констатације, на стр. 73 у *Враголану* број 10 уследиће поново читав низ афективних реторичких питања на тему одређених новина:

Сад: да није „Брке” – кажите ми искрено! – од чега би се човек морао чувати да – „не пукне од смеха”? Да није „Вијенса” – где би се Војислављеве песме од речи до речи преписане, под именом Вјекослава Ивановића из Котора штампале? Да није „Страже”, – морао би на ново излазити „Турски Народ”, а овако бар то није нужно; па онда где би се, молим вас, да није ње, србијански политички „греччи” по кад и кад праћнули? Да није „Малих новина” – где би се ми „црно на бело” уверили о покварености српских фармазона, чији се вођа не стиди са министарске столице да л а ж е на очиглед целом свету; да каже за српско братство да је „шупља фраза”, те да пљује целом Српству у образ? Да није „Лудачке хаљине” – чиме би пророк „трносац” покрио своју умну голоотињу? А да није „Враголана” – коме би толики претплатници били дужни?

Ти исти сецери разлог су многих штампарских погрешака и „неутралних безобразлука”, као на пример онај описан у броју 10 на стр. 74:

(...) данас ко год у Србији осакати „устав”, њега за то „од горе” н а г р а д е, а „од доле” га „н а г р д е”.

У 11. броју од 1. јуна 1894. године, на насловној страни где очекујемо Кикимбикијеву „Шетњу по свету” отиснута су „Икимбикимова писма” (у потпису стоји нама анонимно: Икимбиким). У њима се декларативно у игри речима (високо/ниско) преиспитује српска стварност: јоргован и српски устав давно су процветали, краставци и лична слобода су скупи, Сунце и српска уставност све јаче пеку, све се зноји и пари па и „Пестер Лојд”, у државним касама нема ни паре, да би на стр. 81 закључио како:

(...) радикали и хистеричне даме напуштају Србију, па се мувају по туђим државама и скупим купатилима. Зато се и пуше паробродски димњаци и неки мужеви. (...) Дани и чивутски носеви бивају све дужи, а ноћи и привилегије све краће.

Враголан ће на неколико места експлицитно „поткачити” и самог краља Милана везујући уз њега новинске синтагме стране и домаће штампе: „маков кец”, „празан цеп”, „балет-танцерке”, како пише *Враголан*, у броју 12, на стр. 89, а известиће и о деликатној

ситуацији у београдском двору, где се зноје пакујући Миланове ствари, док у исто време поштен свет зебе да се несретник не предомисли и остане, док на помисао о будућности све облива х л а д н о ј, извештава *Враголан*, у броју 14, на стр. 104. Летње доба је, јули месец и богатство флоре помоћи ће Кикимбикју да опише друштвено-политичко стање у Србији. У број 13 од 15. јула 1894. године на стр. 97 описује како је мирис липе је ишчезао, али се барут једнако осећа, а поврх свега:

Ротквице, србијански лукац (и либерали) већ су – љути, а и време је, јер сад су: зелени пасуљ, грашак и атентати на дневном реду. Кајсије, источно питање и понеки министри у близини још нису зрели, ал' даће бог па ћемо валда и то дочекати!

Потом, на стр. 98 истог броја, Кикимбик се забавља стомачним проблемима краља Александра и оправдава његово путовање:

(...) од како је – наговорен од разних „фармазона” – појео неку велику „пишкоту”, коју Србијанци зову „улав”, од то доба му је нешто р ђ а в о н а с т о м а к у а како одонуд уверавају, неће му ни бити боље – до год га не п о в р а т и.

Завлададе су августовске врућине и Кикимбик се жали и на стање у железници. У вагонима је врућина да се полуди, прозори се не отворају, јер неко пати од промаје – „цуга”, а воз неће чак ни да стане по жељи путника, него где му је воља, јавља *Враголан*, у броју 14, на стр. 106. Путујући у Карловце на митрополитски збор, у возу се деси једна незгодација која је одмах изазвала и другу, али овог пута језичке природе. О томе се пише у броју 15 *Враголана* од 15. јула 1894. године на стр. 113, те се каже како се један млади путник онесвестио док је читао књигу *Рачуница* П. Д-ћа и помоћ му је пружио поп викнувши:

„Брзо мало р а к и ј е, ако ко има”! – (...)
– „Какве ракије” – разрогачи се на њега лепша му половина.
„Сирћета, хтео сам рећи сирћета”! – поправља се овај.”

Са збора Кикимбик није хтео да понавља оно што су већ друге новине писале, сем што сазнајемо да је завршни говорник, по свом добром обичају, свој говор започео са „Ја сам браћо”, како пише у *Враголану*, у броју 15, на стр. 113, а то је оновремени читалац лако могао да препозна као ораторску позу Михаила Полита Десанчића. Крунославава *Стража* преноси да се на збору чуо поклич „Немамо вођа”!, али се Кикимбик њега не

сећа. Једино ако се збио, како каже Кикимбике у броју 15 на стр. 114: „за време Политовог говора кад је з в о н и л о ’ подне, или смо ми сви остâли били у тај пар глуви”. Наравно, овде се парафразира израз „наопако ми подне звонило”, којим се означава да нешто сигурно није како треба.

Да калуђерски живот сличи дављеничком и да није нимало лак, *Враголан* ће навести у броју 17 од 1. септембра 1894. године на стр. 129 кроз Кикимбикејеве речи:

Ето покојни Герман мучио се и дању и ноћу, док није мал’ не рекох „три товара измучио” – а хтео сам да кажем – док није створио „Синод. операт”, само да олакша, што каз’о Крунослав, „мукотрпном” народу српском, па? – Па умр’о к’о његов нико; ако је истина што се говори, на послетку су га још и – д а в и л и!

Кикимбике на плану периодичних издања са скепсом помиње издавање календара *Орао*. Ево како је то описано у истом броју на стр. 130:

Благоглагољиви чика-Стева и неки чика-Пфајфер, шогор Кобике Франка из Загреба, издају ове године н а р о д н и календар „Орао”!!! Па шта мислите, да ли ће бар то „родољубиво” дело бити награђено? – Боже сачувај! И тај „н а р о д н и” календар ће (само ако сви будемо имали памети) за кратко време – пропасти, и то још поред свега тога, што излази у „највећој и најелегантнијој штампарији на с л о в е н с к о м ј у г у”!– што ка’зо чика-Стева.* [И није ни поцрвенио! (Прим. Ур.)]

Данашњем читаоцу нису тако добро позната имена актера овог написа. Стеван В. Поповић био је власник и уредник календара *Орао, велики илустровани календар* који је излазио 1875–1904. године. Као посланик мађарског Парламента и хрватског Сабора показао се као вешт политичар, јер је успео да усклади своју оданост према Аустроугарској монархији и да остане српски родољуб. За српску књижевност је значајно да је писао песме⁷¹ и приповетке за децу, а бавио се и издавачком и новинарском делатношћу. Чика

---

⁷¹ О исмевању књижевних амбиција Стевана Поповића сачувана је песма „Чика Стева”, отиснута у *Лалином Рабошу* (1895, бр. 4, стр. 27). Цитираћемо је у целини:

Чика Стева.

Ал’ је славан, наш књижевник Стева,
Дању ноћу сам о себи снева.
Како ј’ мудар, како књиге пише:
А крађа се све за крађом ниже.

Па и нека, нека Чика пише,
Само даље – за ђубре је више.
А шта за то Чика Стева мари,

Пфајфер је Јулије Пфајфер, штампар из Осиека у Хрватској. *Орао, велики илустровани календар* код Јулијуса Пфајфера штампан је 1894. и 1895. године, а *Орао* за 1897. и 1898. издала је Српска књижарница Јована Радака у Великој Кикинди. Овде се, очигледно, радило о жељи Кикиндјана да добију уносан посао штампања календара, што се види и из ироничне напомене да је Пфајферова штампарија најбоља на словенском југу.

Јесен је стигла, па Кикимбике променама из природе које настају због надолазеће зиме, придружује у загради исписана имена личности и догађаја из света политике, која нису нимало милосрдна према српском народу. Ево како изгледа тај пасаж из броја 18 *Враголана* од 15. септембра 1894. године на стр. 137–138:

Комараца (и правде) је скоро са свим нестало. Лишће (и Србијин углед) опада у велико. Ласте (и стрпљење према пркосу г. Туне и позоришних „членова фамилије“) већ нас остављају, а и време је! Доста су се они ту башкарили. Јесење магле (и разна разочарања) већ се појављују, за то дунавске лађе (и нечији шовинизам) наседају по мало. Пчеле (и радикалски прваци) биће за кратко време позатварани, док није снег окупио. Шалукатре (и ваљани професори) скидају се, а на њихово место долазе обични прозори и још обичнији мемелуци. Зимске хаљине (и шовинистички . . . . .) испрашују, а тако и треба, сад је већ томе време. Јесење грознице (и Ђурковић) опет се јављају – треба их се чувати! Фурунама (и народносном покрету) поклања се сад већ много већа пажња, јер х л а д н о ћ а од Абације и Хага приморава и оне узавреле мозгове, да с њима у будуће рачунају. Сомови или боље да сам рекао у опће: рибе се сад већ теже пецају, због честих ветрова, за то извесни „родољуби“ нашег „мукотрпног“ народа и бацају удице у извесне дворове, јер ту је, као веле, – заветрина. Па и учитељи су се већ срећно вратили из Фелеђхаза, где су се „неотложно оддати имали“, а како је баш и берба приспела, то је том приликом и Полит у п у с т и о једну ракетлу, не знам само хоће ли упалити? Иначе се није никакво чудо догодило. (...) Каде (и учитељи) премештају се и вуку овамо-онамо, с једног места на друго, већ како газде пронађу да је најпаметније. Веселе девојке (и напредњаци) певају у шеснаест, сад је њихово царство! Старији и паметнији опомињу млађе, да не претерују, јер слатко је – веле – ђаво, наведе човека, па се очемери. Ново вино (и народно стрпљење)

Кад он може с тим да пазари.

Мудрост краде из књижура разни,
Од писаца по памети празни,
И баш оних, где се паук леже,
Од којијех сви паметни беже.

Али ко ће доказати њему...
Да је „крадец“ велики у свему.
Шта ћу даље? О свему је доста ;
Тек наш Стева књижевником поста !

„Комарац.“

почиње већ да в р и, а познато је да у том времену треба човек да је врло опрезан, јер може изненада добити – м у љ а л о.

***

Од броја 19 *Враголана*, који је објављен 1. октобра 1894. године, као аутор рубрике „Шетња по свету” потписује се Рувим. Он прозива „шупљег” министра, мислећи на Светомира Николајевића.⁷² Аутор овде до танчина објашњава разлог због чега га назива шупљим. Ево тог одломка са стр. 146:

Да видите ово је права правцита истина, јер, ето, он је укинуо устав и направио осетљиву ш у п љ и н у у државном животу; он је протерао све оне званичнике, који на пр. нису ш у п љ и као он и тиме је направио ш у п љ и н у у јавној управи; он је протерао до стотину учитеља, па је направио знатну ш у п љ и н у у народној просвети; он је дотерао ствар до дуvara са извесним страним државницима и направио ш у п љ и н у у спољашњим пословима; он лепо харчи државне паре, које су тешко скупили они са „дугачким туревима”, те је направио ш у п љ и н у (празнину) у државној каси; он је покренуо свецког коцкра из извесних клубова па је и тамо направио још најосетљивију п р а з н и н у, јер је дотичнима доказао да су правили рачун без бирташа (Милана). (...)

Е, па с тога морамо и ми бити праведни па морамо признати, да тај ш у п љ и министар кад и кад зна по нешто и напунити. Ето на пр. он је напунио џепове свецког коцкара, (наравно из државне касе), он је напунио тавнице недужним радикалима због Чебинчеве ствари; ма да је сам признао да нема ништа у ствари; он је напунио џепове страним лиферантима на рачун жуљева онога народа, који „не зна ни бика купити”, (знате није просвећен, јер није научио забадати прсте у државну касу), он је напунио српска срца јадом и чемером, а хоће да напуни српску будућност издајничком црвоточином (не дао Бог!).

Чебинчева афера била је актуелна 1894. године. Михаило Чебинац, привредник и народни посланик из Краљева, и неколико радикалских вођа затворени су и осуђени због планирања промене режима у Србији. Наиме, цариници су код Чебинца нашли писмо за Петра Карађорђевића и један дневник, у коме су били убележени сви његови састанци с Карађорђевићем, који су уједно били и једини доказ о постојању завере. Оптуженици су помиловани 1895. године, јер је јавно мишљење веровало да је ствар режирана. Према Марини Лукић Цветић (2014), Михаило Чебинац био је, иначе, љубавник краљице Драге у време док је била удата за инжењера Светозара Машина.

---

⁷² Светомир Николајевић био је члан Владе Краљевине Србије која је трајала од 3. априла до 27. октобра 1894. године.

Незадовољан радикалима, краљ Александар је позвао краља Милана, који се у Србију вратио јануара 1894. године. Радикали су поднели оставку, а нов кабинет формирали су напредњаци и либерали. Чебинчева афера је била и повод да се убрза доношење одлуке о укидању Устава из 1888. Устав је суспендован, а истовремено је на снагу враћен Устав из 1869. године. Тиме су укинута преимућства које је Устав из 1888. давао радикалима, али су укинуте ионако сужене грађанске и политичке слободе. Државни удар је, у првом реду, био дело Милана Обреновића и Светомира Николајевића, као председника владе, који је био конзервативац по убеђењу. Николајевићева влада више није имала проблема са радикалима, већ са међусобно завађеним либералима и напредњацима. Николајевић је краљу Александру поставио ултиматум да се Милану ускрати мешање у унутрашњу политику, као и да се уклоне либерални министри. То се на крају завршило падом владе, а нову владу је саставио Никола Христић, коме је то била већ четврта влада по реду.

У броју 20 од 15. октобра 1894. године *Враголанових* „Шетњи” појављује се још једна омражена политичка личност, а то је „пророк тронашац”, лажни пророк, вешт ускок. Његово име је Анте Старчевић. Старчевића су касније, у још једном листу, у *Врачу погађачу* јануара 1896. прозвали „пророком троносцем” и објавили његову карикатуру да га сви Срби виде. Старчевић⁷³ који је по својим способностима био последњи међу Србима (инсистира се на његовом српском, православном пореклу по мајци), а тамо (мисли се у Хрватској) је био први. По мишљењу многих, лажно је било све оно што је Старчевић изговорио против српства. Он је невера, јер је изневерио свој народ и помрсио му рачуне. *Враголанов* аутор то овако коментарише на стр. 154 броја 20:

Одавна је речено, да нико није у своме јату постао пророком, а осим тога је речено, да ће први бити последњи, а последњи први. Но има неверних Тома, који у те истине не верују, и међу тим су се оне толико пута у животу потврдиле. Ето на пр. „пророк тронашац” није могао у свом српском јату, из кога је поникао, да постане пророком, те се, што но наши веле, одулариио у туђе јато и тамо је постао „пророк тронашац”. По својим пак

---

⁷³ Скерлић је оставио следећи запис о Старчевићу: „Он Србе дави у својој мастионици. За њега, просто на просто, Срби и не постоје. Име *Србин*, у својој шаливој филологији, он изводи од речи *сврабеж*, или од *роб* (*servus*): то име означавало је или сталеж робова, или, ваљда, неку врсту чергарских племена која су патила од сврабежа, од шуге. Остаје нам до воље које ћемо тумачење да примимо: *nous n'avons que l'embaras du choix!*” (Скерлић, 1912, стр. 138).

способностима би у Српству био последњи, а тамо је први (сад тек какви тамо морају бити последњи?).

У броју 21 од 1. новембра 1894. године *Враголана* помиње се светски коцкар и пустилов, тј. краљ Милан, који се пројуначио већма него код Сливнице, кад је прокоцкао новац за фишеке, па су војници морали каменом бранити отаџбину. Ево тог одломка са стр. 161–162 *Враголана*:

Као што се види, свецки се коцкар већма пројуначио, него оно на Сливници, кад је пре тога прокоцкао фишеке, те су војници (дични синци) морали каменом бранити отаџбину. Да, пројуначио се и натеглао убојну батерију (шампанских боца) против српске свете и велике мисли. А где се бојак бије, ту мора бити војске, а у војсци мора бити каплара и тако је из мртвих васкрснуо каплар Никола. Но знамо, да из мртвих устају само вампири, те се тако повамперио и нови српски министар.

Наш народ вели, да вампири мрзе живот и с тога гледају да га угуше, те му посисају крв. И ово се још најбоље види по овом вампиру, јер му не годи живот радикалне странке, те је хоће да умори и жедан је њене крви. (Кад год је реч о овом политичком вампиру, увек се у гробу преврну: кнез Михаило и зајечарски мученици). Но сада је ово чудо васкрсло са капларским лесковцем, те хоће да испраши „дугачке турове”. Стога је објавио у зулукоферским новинама свој програм, који гласи: „Слепо ћу слушати господара”, (не пита се ког, старог или младог), „а сви остали морају слепо слушати мене”, (баш онако по уставу). Још је онако рекао, да ће владати највећа слобода, наравно, за старог господара, који ће смети нишанити (ма и у Нишу) чак и на невиност поштених Српкињица. Сам „премје” ће се постарати (он рече) за мало ситна трошка, а као „дубок” ће бити по који „шпил” и по која „туникица”. Иначе ће, вели, гледати, да се у земљи успостави ред, те ће сву радикалну странку метути с оне стране браве, по што иначе не може бити *реда* поред његовог *нереда*. Чаброве ће сам носити, јер *благо* треба за себе и свога господара (старог). И тако ће радити све дотле, док не сахрани отаџбину у онај гроб, из кога се он повамперио, јер ће се тако испоставити – вечити мир. И онда ће он појести господара (старог) или овај њега, са свим је све једно, те ће и опет постати велико ништа –
----- Али, народ хоће да живи, јер на то има права, те се спрема да вампира дочека глоговим колцем.

Повамперио се „шупљи брбљивац” који је пао са *шупље* столице и сад је политички мртвац, те га треба добро затрпати. Како каже Рувим, он је и за живота заударео, а како ли ће тек сада. У наставку у броју 22 *Враголана* од дана 15. новембра 1894. године Рувим пише на стр. 167 о министрима у српској влади следеће:

С тога министри ничу као, оно, печурке, и може их човек наћи на сваком политичком буништу, јер печурке само на таквим местима и ничу. И тако су министри и печурке у томе

погледу једнаке, но битно се разликују с тога, што су по неке печурке отроване, а неке нису. Но министри су сви одреда отровани, јер ето, на пр. онај *шупљи* министар има отрован језик, овај други капларског соја има отрован лесковац, онај трећи, који је поникао из изабраног народа има отроване прсте, те се за њих лепе државне паре, те после ничу палате и т. д. Онај буљаксти је опет отровао живот толиком српским наставницима, српској школи и српској деци. Дакле, сва четир дедака су једнака.

Шупљи министар би био Светомир Николајевић председник Министарског савета и министар унутрашњих дела. Министар с отровним језиком капларски је Никола Христић који има прут у руци. Овај политичар је имао обимну биографију, не баш примерну. Био је српски министар и председник владе. По погибији кнеза Михаила 1868. године и формирању нове владе Христић је пензионисан. У политику га је вратио краљ Милан 1883. године као председника владе и министра унутрашњих послова. Угушио је Тимочку буну 1883. године. Постављен је за потпредседника Државног савета 1888. године. Поново је постављен за председника владе како би спровео развод брака и одржао мир по абдикацији краља Милана. Следеће године је поново пензионисан, а 1894. године по четврти пут је постао председник владе када је требало средити политичко стање у земљи. Средином 1895. године разрешен је и поново постављен за председника Државног савета. Коначно је пензионисан тек 1901. године. Трећи министар био би Анте Старчевић, а буљаксти је Стојан Новаковић, министар просвете.

***

Из радикаског листа *Враголан* одабрали смо да обрадимо сталну текстуалну рубрику као пример карикирања стварности путем вербалног, а не визуелног кода. Иако је Кикимбикијева „Шетња по свету” у *Враголану* писана по познатом Абуказемовом узору из *Стармалог*, она је без превеликих уметничких претензија достигла завидан уметнички ниво. *Враголанова* рубрика „Шетња по свету” наставила је традицију новинског путописа у наставцима, датог у форми пародије са циљем да се пружи поглед искоса, то је стварносна пројекција остварена кроз хумор и сатиру. Извор тема за анонимне ауторе (и Кикимбикија, и Рувима) је непресушан, јер су путописне рубрике потпуно отворене за укључивање најразличитијих сегмената живота Срба „са једне и друге стране” Саве и Дунава на само шест година од почетка новог миленијума. Ови описи препуни су ироничних инвектива, алузија, игре речима, хипербола, козерија, текстуалних карикатура.

Све се поима као дечија игра, лака, безбрижна и невина, тумарање тамо-амо без икаквог реда и поретка. Међутим, искуснијем читаоцу ове рубрике која је била провокативна и представљала значајан континуирани прозни прилог, постаје јасна индиција да све и није онако каквим се чини и представља. Политички актуелне догађаје и аномалије друштвеног тренутка савременици су читали између редова. Слично као у *Стармалом* Јована Јовановића Змаја, сатира је била доминантна у сферама које су се односиле на политичке теме, власт и институције, док је хумор преовлађивао у темама које су се односиле на свакодневни живот, пре свега на сферу интимног (Иванић, 2005, стр. 29–62). Када посматрамо конкретне примере из овог листа видимо да је Кикимбики више наклоњен хумору и безазленом смеху, приказивању комичних ситуација из обичног живота, док је Рувим више окренут политици и његово перо је умочено у мастило јетке сатире.

Путописци су, дакле, познавали традицију путописног жанра, имали су већ изграђену окамењену новинску формулу пародије овог жанра и само су је употребили, разарајући њено садржинско, унутрашње ткиво кроз неподударности и унижавања (у шалоозбиљном тону) на релацији високо/ниско, озбиљно/смешно. Нека имена и догађаји за данашњег читаоца изгубили су драж хумора и сатире коју су некада поседовали, јер смо више од једног века удаљени од аутентичног контекста, али је *Враголан* својим скромним могућностима успешно надоместио празнину насталу гашењем других часописа и наставио традицију хумористичко-сатиричне периодике на просторима Јужне Угарске.

6.5. ВРАЧ ПОГАЂАЧ (1896–1914)

Сима Лукин Лазић је због цензуре прекинуо издавање листа *Бич* и морао је да пребегне у Загреб. Тамо је покренуо лист *Врач погађач* којем је у поднаслову стајало: *Лист за шалу и подсмјевку*. У периоду 1896–1902. године лист је објављиван у Загребу, а потом је, због бурних загребачких демонстрација против Срба, наставио да излази у Новом Саду у периоду 1902–1914. године. Поред *Брке*, то је најдуговечнији српски шаљиви лист у оно време. Излазио је у 6.000 примерака и био је најтиражнији шаљиви лист у XIX веку (Рошуљ, 2014, стр. 114). У жељи да ојача положај српске националне мањине кроз економске и културне центре и институције, опозициона Српска самостална странка у Хрватској окупила је око себе листове као што су *Србобран*, *Врач погађач* и *Привредник* и утицала на политички положај Срба помоћу њих.

Мото листа *Врач погађач* био је „Ни по бабу ни по стричевима”, што је требало да укаже на његову, наводну, политичку неутралност. Прави циљ листа био је да потпомогну решавање српског питања, ма где Срби живели. Занимљив је предлог Јована Јовановића Змаја да Милан Петко-Павловић, власник листа *Бубањ*, укине свој лист и препоручи својим претплатницима да почну да читају *Врач погађач*. По Рошуљу (2014, стр. 110), то би био јединствен случај у српској периодици. Иначе, Милан Петко-Павловић из Вршца био је један од сарадника листа *Врач погађач* и уређивао је у њему рубрику „Шаљиви шљунци” (Рошуљ, 2014, стр. 158). У *Врачу погађачу* своје рубрике имао је и чувени сарадник вршачког *Бубња* Др. Казбулбуц тј. Васа Крстић.

Интересантно је да је један од значајних оновремених карикатуриста био сарадник листа *Врач погађач*. Ради се о Јосифу, Јосипу или Јозефу, Даниловцу који се потписивао у овом листу као Јосип Даниловац 99. Овај бечки илустратор био је један од виђенијих сарадника листа *Мускете* (*Die Muskete*, Wien, 1905–1941) и других сатиричких листова. Он је илустровао *Врача погађача* током почетних година његовог излажења, а наставио је плодну сарадњу с уредништвом и током прве деценије XX века. Када је организована изложба Умјетничког павиљона Лада из Загреба у Београду 1909. године, анонимни критичар *Политике* изнео је веома оштре речи осуде уметности Јосипа Даниловца чији

радови су били изложени. Анонимни београдски критичар знао је какве карикатуре је Даниловац објављивао у новинама *Мускете* и коментарише:

Зимус, кад је сукоб нас и Аустрије био на врхунцу и кад је свакога часа изгледало да ће доћи до окршаја, бечки листови су киптали гадостима и најружнијим измишљотинама. Све што се најгоре могло рећи, рекли су нам, све што су најбезумније могли измислити, измислили су. Карикатуре у бечким листовима нису оставиле на миру ни српски Двор, ни народ, ни војску; такли су све и хтели су да окаљају и исмеју све.

Али је у тим карикатурама предњачила *Мускете*, један бечки идиотски лист, а међу њеним карикатуристама се истицао неки Joseph Danilovatz, који је под својим пуним именом давао најгадније карикатуре о Србији (*Политика*, 8. мај 1909, стр. 2).

У време када је Даниловац био активан и сарађивао у *Врачу погађачу*, није било сукоба између Србије и Аустрије, те је карикатуриста могао несметано да сарађује и у српском и у аустријском листу.

Треба одмах истаћи да је по обиму *Врач погађач* већи него остали хумористичко-сатирички листови оног времена. Друго, саме карикатуре у *Врачу погађачу* су бројније него у другим листовима о којима смо писали, затим, оне су украшене многим графичким детаљима по којима постају препознатљиве. Често, овим детаљима слика бива оптерећена, као и читаоци, па се на тај начин на гро плану теже разуме порука слике. Читалац више не може у једном даху да упије значење карикатуре, не разуме је без дужег упуштања у разматрање тих детаља који треба да га доведу до декодирања њене поруке.

Нама је данас, и иначе, тешко да дешифрујемо све ове детаље и поенту карикатуре и њених протагониста у дневно-актуелним дешавањима српског друштва и његове елите без дубоког познавања локалних политичких и социјалних прилика везаних за историјски тренутак и догађај. Да би се схватила срж и корен карикатура у *Врачу погађачу* неопходно је да се боље упознамо с деловањем Народног сабора у Срба и Народног сабора код Хрвата у периоду 1881–1901. године. Главне личности ове две институције истовремено су и главни предмет ругања и подсмеха у карикатурама *Врача погађача*. Тематски круг карикатура је веома широк. Креће се од политичких збивања и тежњи првака политичких партија, а тежиште је на хрватском питању, стварању самосталне Хрватске и њеном удаљавању од Аустрије и Угарске, преко тема везаних за обичне људе, вести из колонијалних земаља, црквених питања, а нису изостале ни теме међусобних односа три

народа: хрватско-мађарски, српско-хрватски и српско-мађарски односи. Социјално-политичка асимилација српског становништва била је доминантна тема карикатура, почев од тадашње елите, преко војника и цивила, до свештенства које се налазило уз владајућу структуру хрватске и мађарске нације, а насупрот српској опозицији. Символ издаје српских националних интереса је био „Српски клуб” као представник српске мањине у Хрватском сабору. „Српски клуб” је једно време чинио готово половину Сабора.

Прва карикатура коју ћемо коментарисати из *Врача погађача* налази се у броју 1 који је изашао у Загребу 16. (28) јануара 1896. године на стр. 7 под насловом „Пророк трносац” (Слика 59, стр. 376) уз коју је стајао текст:

Пошто ни која досадања слика пазаришког пророка, дра Антуна Старчевића, није ни налик на њега, ево доносимо вјерну слику његову, нек народ види, како изгледа звјерка, која је изјела девет милијуна Србаља и – остала гладна.

Др Антун Старчевић је био политички вођа Странке права и главни идеолог хрватског национализма. У Хрватској је сматран оцем домовине. Борио се за самосталну и суверену државу Хрватску. Највећи непријатељ у Старчевићевим настојањима била је Хабзбуршка монархија. Увек је истицао да за Хрватску нема среће под „Аустријом и Мађаријом”. Подржао је идеју Еугена Кватерника на Хрватском сабору 1861. године о Хрватско-славонској-далматинској тројној краљевини како би се одвојили од Аустрије. Поред политичког рада, бавио се и књижевношћу, написао је четири драме од којих је сачуван само *Селски пророк*. Писао је против дела Вука С. Карацића и његових следбеника оптужујући га да је под називом „српске народне пјесме”, заправо, обрадио хрватску културну баштину. Према Словенској идеји је био врло хладан, а српске политичаре није волео. Србе у Хрватској није признавао, па их је називао „православни Хрвати”. Старчевић је лансирао тезу „Хрватска Хрватима” као одговор на тезу Вука Карацића „Срби сви и свуда”. У почетку, Старчевић је веровао у какво-такво јединство Јужних Словена, али да оно буде обједињено у хрватском имену, а име као што је „Серб” треба одбацити. Касније је одустао од тога сматрајући да име није важно за стварање слободне и самосталне државе Хрвата (*Мала енциклопедија Просвета*, 1986, стр. 493).

У броју 4 од 29. фебруара (12. марта) 1896. на стр. 27 *Врач погађач* у својим „Штипаницама” доноси следећи текст којим се боље објашњава претходна карикатура:

Елем, наша се слутња није обистинила! Ми смо се све бојали, да пророк трносац неће никад ништа паметно учинити, кад ал ето а он баш заиста – умро!

Ал и „Врач” од срца жали за пророком трношцем, јер му је с њим пропао силан материјал. Сад већ више нећемо моћи о њему ништа ни зуцнути, јер о мртвима треба само д о б р о говорити.

Јављају нам из Србије, да је услед пророкове смрти ужасно пала цијена – ракији. И овдашње Чиве такође се жале, да је од тог доба потрошња шпирита осјетно слабија. С тога сад обрезани Хрвати живо агитују, да је за очување „чистог” Хрватства једини спас, ако се Старчевићева дјела метну у шпиритус.

Покојни трносац – Бог да му се смилује! – док му се његов народ још није био одужио, живио је истина као жебрак, али бар никоме није био дужан. А тек што му се народ одужио, поклонивши му сјајан „Дом”, и он се кукавац издужио колико је дуг и оставио – 50.000 дуга! Ал ко ће к'о – „Бог и Хрвати!”

По месту рођења Анте Старчевић био је Пазарац, па је због тога је и назван пазаришки пророк. Према грчкој митологији, Питија је била пророчица Аполоновог храма. Судбину је прорицала тако што је седела на трношцу изнад пукотине на стени из које је излазио гас етилен који је у мањим колочинама изазивао еуфорију, а у већим халуцинације. У таквом стању би Питија говорила двосмислене реченице. Поучени овом митолошком причом и самим политичким деловањем Старчевића, карикатуристи су га прозвали „пророк трносац” и „пророк трношац”.

На стр. 29 у броју 4 од 29. фебруара (12. марта) 1896. године објављена је карикатура „Пророк трносац пред рајским дверима” којом се потрђује став др Антуна Старчевића према српском питању да у последњем тренутку свог живота на оном свету кад стигне код Св. Петра, не жели да иде у рај јер на улазу пише „Срби сви и свуда”. Свети Петар дочекавши овог „свеца” части га лепим речима:

(...) Улезите само с миром!

А наћете друштво красно – не знам ваша светост зна ли –

Ту су и сви они Србљи, што но сте их прогутали.

А међ њима наћићете (знам, да вам то зјело гове),

Наћићете „цакум-пакум” и све – ваше прађедове.

Овим речима Светог Петра се Старчевићу ставља на душу све оно што је учинио против српске националне мањине у Хрватској, а уједно га аутор карикатуре подсећа на то да су у рају и његови преци који имају српске корене. Дијалог са Светим Петром се наставља тако што се пророк јада, јер још може некако да се помири с чињеницом да на улазу у рај пише „Срби сви и свуда”, али не може да се помири с тим да су те речи исписане ћирилицом.⁷⁴ И против два анђелчића има нешто јер говори: „Па гле тај влашки накот! Сид их било, гола, боса / Смеју ми се, пердаче се с ово мало мога носа!” Старчевић је Србе називао „влашки накот” што није примерено рећи за један народ. Ево тих стихова:

Нит жив нити мертав нећу у то славосербско кердо ! (...)
У паклу су – обзораши и кервави маџарони!

„Обзорашима” из Странке права чији је и он био члан није могао да опрости, јер се један њен део окупљен око Фрања Фолнеговића приклонио властодршцима и осудио паљење мађарске заставе. То је учинила загребачка омладина приликом посете цара Фрање Јосифа Загребу, што Старчевић никако није могао да прихвати, те је основао нову странку под називом Чиста странка права. Старчевић је сматрао да је и он сам светац, што потврђује својим обраћањем Светом Петру:

Већ стрп'те се, хер колега, то вас наша светлост моли,
Стрпите се, док видимо – куд наш драги Франк изволи!

Из историје знамо да је после смрти Анте Старчевића поменути др Јосип Франк прихватио да буде вођа Чисте странке права и осигурао јој политичку будућност. Још се Франк и хвалио што је подржавао студенте у паљењу заставе Мађарске у Хрватском сабору (*Мала енциклопедија Просвета*, 1986, стр. 751). Дакле, остао је доследан у ширењу мржње према српском народу, тако да Старчевић није морао бринути о Франковом путу.

И наредна карикатура се бави питањем Старчевића. *Врач погађач* у броју 16 од 1. (14) августа 1900. године на стр. 127 објављује карикатуру „Последња инштанција (Одјек са *Trebevićeve* прославе.)” (Слика 60, стр. 376). Ту је Старчевић представљен као највећи и „најопаснији непријатељ” мањинског српског становништва у Угарској и Хрватској, као идејни вођа и отац нације, креатор идеје и програма о стварању хрватске самосталне

---

⁷⁴ Текст о односу Хрвата према ћирилици као писму Срба је толико актуелан у моменту писања овог рада, да је сувишан додатни коментар.

националне државе. Око споменика су се ускрекетале жабе које плачу и јадикују. На свакој жаби је по један назив оновремене хрватске периодике: Hrvatsko pravo, Balkan, Hrv. domovina, Obzor, Hrv. branik, „Osvit”. Жаба на којој пише Obzor виче на сав глас (текст је у облачићу): „Bosna је паша”. Међутим, на те речи, нечија рука јој одговара песницом која показује шипак. Поред тога, на споменику је уклесана секира на којој пише „Za vlaški nakot”, као и уже за вешање испод ког је натпис „Slavosrbom štrik za vrat” као симбол идејне негације постојања српског народа и јасне поруке шта им је намењено. Испод карикатуре постоји и текст који је објашњава:

„Културни окупатори”: Твој нам премудри наук у Босну показа пут;
Ал гле, какав нас, оче, сустиже удес крут!
Ми му љубљасмо руке, бесмо к’о памук мек,
А он за тол’ке труде, пружа нам – шипак тек!
Већ дај нас брже дужи на меки бански трон,
Да се „колосу” твоме не руга мађарон.

Врач погађач у броју 6 од 30. марта (11. априла) 1896. на стр. 52 доноси карикатуру „Како постаје лугар (По Дарвиновој теорији.)” (Слика 61, стр. 377). Ни *Врач* није одолео оваквом изазову налик на друге шаљиве листове у Србији који су се позивали на Дарвинову теорију о еволуцији, с том разликом што су они пратили еволуциони пут од метле до даме, а овде се говори о лугару.

Карикатуру која би се могла назвати „Кула од карата” *Врач погађач* је објавио у броју 1 од 16. (28) јануара 1896. године на страници 8. Њена је тема стварања политичке историје хрватског народа. У тој изградњи здушно учествују: *Обзор*, лист Хрватске странке права, у лику жабе са мотком на којој пише „лаж”, Старчевић који подупире мотком кулу како не би пала, а на кули пише „глупост”, др Јосип Франк, присталица хрватског бана Левина Рауха, који у журби носи подупирач на којем пише „подвала”. Тадија Смичиклас, историчар и председник Матице хрватске, такође подупире кулу од карата мотком на којој пише „фалзификат”, а ту је и петлић Јурај Бианкини, политичар Народне странке, који мотком „денунцијација” подупире кулу. Све би било добро да кула није од карата и да није долетео гавран с тешком књигом „Politička poviest hrvat. naroda Dr. P. Gavranić” којом је поклопио кулу од карата. Ево и текста који прати карикатуру:

Ај, да видиш шта се чини од братије!
Сикћу, вриште, рију, пиште, зној се лије.

Протрчали ко ће брже, ко ће јаче,
Па потегли своје старе потпираче. (...)
Кула лажи порушена ено лежи,
А Франклија преко Драве – Пешти бјежи...

Куле од карата врло ретко опстају, то је бар познато сваком. Зато је „стварање политичке историје хрватског народа” како су то замислили вођа и творци куле од карата метафора за непостојаност. Кула се сама од себе срушила, без обзира на све подупираче који је требало да јој омогуће постојаност, управо зато што су и они као потпора засновани на лажима, подвалама, глупостима, фалсификатима, денунцијацијама, што је и писало на њима.

Врач погађач број 2 од 30. јануара (11. фебруара) 1896. године има карикатуру „Српске народне пословице у слици”. Овде није потребан коментар. Навешћемо пословице које је аутор искористио за постизање хумористичког ефекта. Насликане су четири карикатуре које прати текст:

Туђа рука свраб не чеше.
Ко носи – не проси.
Ко рано рани, две среће граби.
Поклону се у зуби не гледи.

Слика и пратећи текст су у колизији, јер је илустрацијом приказано дословно, а не пренесено значење. На сликама су следећи призори: на првој је затвореник којег батина униформисано лице, на другој је лопов који кроз прозор краде шунку, на трећој је човек који губи кључ у саму зору, а на четвртој дечак који од оца добија дрвеног коњића за љуљање.

На стр. 16 истог броја *Врач погађач* има карикатуру без наслова која би се могла назвати „Сликају се” (Слика 62, стр. 377). Раздвајањем Странке права група „домовинаша” оснива дневник *Хрватска домовина* 1896. године, док група „праваша” под именом „франковци” издају дневник *Хрватско право* од 1895. године. На карикатури се виде два хрватска политичка великана Јосип Франко испред партије Хрватско право и Тадија Смичиклас испред партије Хрватска домовина у намери да се сликају. Текст испод слике гласи: „Сликају се слична браћа, ко ће жешће, ко ће црње, / Па потегло на улицу све

прљаве своје прње.” Након што су израђене фотографије, на урамљеном негативу Хрватске домовине се уместо Смичикласовог лика виде исписане речи: лаж, злодух, безвјерац, шарлатан, камелеон. На негативу урамљене слике Хрватског права, такође, нема слике Франка већ се виде речи: лаж, клевета, издаја, опортунство, пфуј! Нестало је хрватске учтивости и слику прати текст: „Сад се гложе, ко је љепши – а исти су и на слици. / Па ти вјеруј сад ком хоћеш: ја вјерујем – обојци!” Читаоцима се сугерише да обојица лажу, клевећу и претварају се, како је приказао карикатуриста с потписом иницијалног „Б”.

У броју 4 *Врача погађача* од 29. фебруара (12. марта) 1896. на страници 31 у тексту „Поруке и опорукe” читамо жалбу неког „Голуба Инчића” уреднику у којој се поводом ове карикатуре, између осталог, каже следеће:

„*Голуб Инчић*”. Пишеш ми, да ти се не свиди она завршна слика у 2. бр. „Врача”, која приказује голо тињу хрватских барјактара, па налазиш, да је оно – „суровост”. И заиста је оно суровост (...) њихова. Све оне погрде: и „злодух” и „пфуј” итд. све су то они сами себи рекли (...). И виђу, да га [*Врача погађача* – прим. И. И.] читаш „помно”. Па за чудо, како ниси на тој слици прочитао и оне ријечи: „Хрватска учтивост”, и оне натписе: „Хрватска домовина” и „Хрватско право”, и оне потписе: „ателије Франк” и „ателије Фолнеговић”? А баш из те је дупље и излеће онај сурови „злодух” и оно погано „пфуј!” А, богме, лабораторијум, који *тако* мирише, заиста не знам, како би се могао *истинскије* означити, него са – 00 [тј. *тоалет* – прим. И. И.]. Елем, ти имаш са свим право, кад у тој слици назиреш „суровост”, а баш то она и хоће просто да – констатује.

На страници 32 *Врач погађач* у броју 4 од 29. фебруара (12. марта) 1896. године објављује карикатуру без наслова која би се могла назвати „Једра крва”. Тема је однос мађарске владе према „Српском клубу” и српској етничкој мањини коју је предствала млада популација српске елите и богата интелигенција на челу са Ђуром Ђукановићем као вођом „Српског клуба”. Они су српске националне интересе и идеале заменили за материјалну добит или неке друге бенефиције добијене од мађарске владе у време грофа Кароља Куен-Хедерварија (Karoly Khuen-Hedervary, 1883–1903). У овој и у другим карикатурама *Врач погађач* оштро критикује повлашћен положај и неактивност српских представника и добростојећих чланова српске елите под моћном подршком власти. Политичка инструментализација „Српског клуба” од стране мађарске владе је метафорички представљена као „крвава музара” у штали коју музе Пишта за добробит

Хрватске народне странке. Сва обећања мађарске владе о добијању етничких права као што су равноправност српске ћирилице са хрватском латиницом, право на употребу српске тробојке, српске народне школе, увођење светосавља и другог била су лажна. Испоставило се да је то било „обећање лудом радовање”. Пошто је „Српски клуб” био везан ужетом на кратко у штали, није имао могућности да дохвати храну и стога испод прве слике у диптиху стоји текст:

За навилјак два сијена, (...)
Пуне очи – празно срце! (...)
А Пишта се невјешт чини,
Па музе ли, музе, музе...
А ког музу, а не хране –
Том враг броји задње дане.

Испод доње слике у диптиху стоји овакав текст: „Судбина ’Српског клуба’ сада већ као покојног је у Пиштиним рукама па он: „Вуци – вели – ту стрвину ен’ онамо на буњиште!” На обе слике као симбол силе и претње нацртана је секира којом се даје до знања да су могуће и репресалије. У карикатурама са овом тематиком *Врач* је успео да своју читалачку публику натера да препозна и усвоји одбојност српске мањине према Србима који су били њихови представници, али уместо да су лојални свом бирачком телу, они су били лојални мађарској влади чиме је уведен негативни политички стереотип. Већ је и раније било речи о томе да политичка карикатура уопште треба да се схвати као моћно оружје и веома важно пропагандно средство у обликовању политичког и националног идентитета, па и идеологије. Она може да просвећује, али може и да изазове агресивно понашање маса ако се то жели.⁷⁵

У броју 5 *Врача погађача* од 15. (27) марта 1896. године на страници 35 је карикатура „Сигурна узданица” (Слика 63, стр. 377) на којој се даје карикатурна слика колонијалне политике европских сила, односно, Аустрије, Немачке и Италије. Ради се о ширењу империјализма и колонијализма у Африци, тачније на самом Рогу Африке. То је био само делић узбурканог мора у ширењу европских сила на Црном континенту.

Карикатура је представљена у два дела. На првом је слика на којој седе две времешне баке по имену Аустрија и Немачка и преду вуну. На предиву пише „Балканска

---

⁷⁵ Нажалост, ми сви смо сведоци ове тврдње, јер се не тако давно одиграо покољ због карикатуре пророка Мухамеда у Француској, о чему смо раније већ писали у овом раду.

политика” и „1 бог 1 Палфи”. Док преу, чувају свог мезимца Италијана у колевци на којој пише „колонијална политика”. Њему су бацили на под плод да се игра, на ком пише „Абисинија” и он покушава да га дохвати. У соби је слика Бизмаркова са три длаке на глави (присутна је и у овом листу „бизмаркоманија”) а на зиду политички векер откуцава. На другом делу слике обе старице су устале, предиво им је испало из руку, а оне се држе за главу и крше руке, јер се због непажње према мезимцу десила несрећа. То се описује у песмици испод слике:

А дијете лудо младо
За туђе се маша радо.
Па гле сада бруке чудне
Шта ће ово с њим да будне!

Наболо се слабо д’јете.
Па сад цвиле јадне тете;
Та то беше њина нада,
А гле сада – шака јада!“

Политички векер је зазвонио на узбуну, јер мезимче је испало из колевке и наболо се на бајонет с пушке у Абисинији. Све то прате кроз прозор са фењером у руци Русија и Француска. Карикатура осликава неуспех првог италијанско-етиопског рата или талијанско-абесинског рата како се онда говорило, који се завршио поразом Италије почетком 1896. године код Адове (на колевци пише АДУА). Недуго после тог догађаја, због неуспеха код Адове, италијански председник владе Франческо Криспи (на руци мезимца пише његово презиме) пада у немилост властитог народа и због тога и напушта власт. Нова власт у септембру 1896. године потписује примирје с Етиопијом у Адис Абеби којим јој се признаје државност и укида италијански протекторат (Orlović, 2011, str. 125, 127).

Врач погађач у истом броју 5 на стр. 39 доноси карикатуру „Српске народне пословице у слици” (Слика 64, стр. 377). Ова карикатура може да послужи као приказ колективног српског идентитета. Њом доминира приказ српске породице, показује се међусобни однос деце у породици, као и брачни односи кроз свакодневни живот. Ти односи су представљени кроз сеоске патријархалне односе. Деца су увек приказана као боса, несташна, сиромашна. Жене, грађанке су увек дате у негативној конотацији,

агресивне су према мужу, што је случај и на овој карикатури, мада је она више сеоског типа. И мушкарци, грађани имају атрибуте с негативном конотацијом. Они су ћелави, брадати, бркати, другим речима, необријани. Када је реч о негативним атрибутима код жена, они су далеко уочљивији и увредљивији: лоша одећа, ружан накит, потпетице, изражене женске обрине, штап за шетњу (уместо кишобрана у једној шаљивој карикатури мајка пита кћерку где је била, а ова одговара да је била у парку, а на питање где јој је кишобран, ова у руци показује мушки штап за шетњу), насилност, осакаћеност, учешће у кућним пословима. Ретко је да се појави неко лепо женско тело као глорификација националног колектива. Али зато постоји клише за осакаћено женско тело у служби приказивања нефункционалне српске црквеношколске аутономије у карикатури „Октроисање” о којој ће још бити речи.

У карикатури „Српске народне пословице у слици” приказана је домаћица као стуб породице. Она води бригу о деци, а богоми и о свом мужу када згреши. Друга страна равнотеже породичног живота је домаћин који се довија у животу и производи вештачко „Карловачко вино”, јер пословица вели „Ко се мрза боји, не сади виноград”. Ево и других пословица које су коментарисане овим карикатуралним приказом: „Весело срце кудељу преде.” (жена је изашла из собе, а деца су њено предиво дала псу да се игра, па она виче на њих) и „Ко шта воли, оно и милује!” (жена чупа косу и туче мотком мужа који бежи од горопаднице).

У *Врачу погађачу* у броју 7 од 12. (24) априла 1897. године на стр. 79 је карикатура „Ваистину васкресе!”. Ово је пример у којем се приказује једна прекрасна српска девојка, дугокоса и у пуној својој једрости и снази, што је реткост у карикатури. Присутне су социјалне, а и вишеслојне идеолошке разлике између сеоског и градског српског становништа у Хрватској што објашњава ову карикатуру. Одмах се мора рећи да на први поглед и карикатура и њен наслов подсећају на друге две карикатуре са тематиком васкрсења. Прва је из листа *Гец* број 9 од 11. априла 1893. године под насловом „Гецино васкрсење”, а друга из листа *Брка* број 36 од 21. августа 1883. године под насловом „Васкрсење (У невереме али нек штете није)”. Свима су заједничке, поред речи васкрсење, још и речи слобода, ослобађање, индентификација српског националног бића у различитој форми.

Прекрасна српска девојка која алегоријски приказује „Српску мисао” је васкрела из гроба и винула се у висине слободе након 500 година с великим букетом цвећа у испруженој руци који симболизује „Балкански савез” између Србије, Црне Горе и Бугарске. Свету „Српску мисао” као алегорију за српску нацију ослобађа из дугог ропства заносна српска девојка – анђео са шубаром Козака, симболом руске царске војске. Васкрснуће „Српске мисли” прате музиком свирајући трубе два анђела. Црногорски анђелчићи с Цетиња носе црногорске капе на глави и певају „Онамо намо за брда она”, док српски анђелчић из Београда носи српску капу на глави и пева „Што је некад било наше / опет мора бити наше!” Глорификује се православље и Словенство, а све то под заштитом и уз подршку Русије. Промовише се идеја о обнови средњовековне експанзије Србије на Балкану.

Ускрснућем „Српске мисли” у карикатури долази до демонизације европских земаља, које су представљене као сотоне – ђаволске дипломате великих сила, ђаво који носи копље са три зуба и кантар у руци као важан чинилац европске равнотеже која се заснива на лажи и превари. Представник Италије је језуита с копљем као симболом подмуклог уједињавања на чијој одори пише „propaganda fide”. Затим, ту је представник немачког империјализма, капиталиста с копљем које на врху има шиљак, а испод секиру, док на његовој одори стоји парола „Drang nach Osten”. Испред обојице су свици на којима је исписано „Divide et impera” и „Balkan”, чиме се речито објашњава политика коју ове силе спроводе на Балкану.

Извор за овакво визуелно приказивање западних сила као да су сотоне и ђаволи, подругивање њиховој западно-европској политици, посебно политици ширења католичанства, лежи сигурно дубље од партијских идеологија Српске самосталне странке чији је члан био сам власник листа *Врач погађач*. Такав однос проистиче из дугог ропства једног народа који је кроз векове спутаван у свом економском, интелектуалном и духовном развоју, као и у жељи да потврди сопствени идентитет. Томе је доприносио и губитак и гушење националног поноса и осећаја припадности, вечито страдање у протеклим ратовима вођеним за другог, али и за своје ослобођење од притисака и утицаја великих сила, поднетим војним и цивилним жртвама... Све ово је оставило дубок траг у корену српског народа. Зато испод илустрације стоји и текст:

(...) И мученик петстољетни – *ваистину васкрсава!*
А демон се злобни чуди и не може то да схвати:
У том гробу, у том добу – цв'јет онаки да процвати?!
И све мисли: сан је ово, „Врач” је ово само снио!
Е, па ма и санак био – да Бог да се испунио!

Малочас поменута карикатура „Октроисање” (Слика 65, стр. 377) објављена је у листу *Врач погађач* број 9 од 15. (27) маја 1897. године на стр. 105. Осакаћено женско тело које је алегорија за „Српску аутономију” постаје образац за карикатуре у којима се жели показати постојећа нефункционалност српске црквеношколске аутономије. Алегоријом осакаћене жене симболизује се беспомоћност, пропадање и политика додворавања властима српских институција и организација у Хрватској. Кроз анализу карикатуре закључујемо да је алегорија жене не само доприносила дестабилизацији, него и јачању српске заједнице, што је потпуно супротан ефекат. Ради се о слојевитом приказу карикатуре „Октроисање” где је осакаћена жена у српској народној ношњи постала алегорија српске црквеношколске аутономије и као таква изражавала фрустрације српског становништва у Хрватској.

У другој половини XIX века српско становништво због спреге српског свештенства и мађарске владе не успева да изврши секуларизацију и да оствари политичку и школску аутономију. „Сакаћење” жене је сакаћење привилегија и права Срба на „самоуправу” (на карикатури видимо окрутну и сумануто резање руку и ношње српске жене) које се одвија директно испред читалаца, сугестивно подстиче колективни осећај за неправду и угроженост. На карикатури је тихи бол јунакиње исказан сузама на лицу приказане жене. Јунакиња патњу подноси без гласовних изражаја и скрштених руку се препушта својој судбини. Овај моменат предаје, безвољности да се бори за сопствени живот, присутан је и у свим случајевима масовног убијања где жртве не пружају никакав отпор, већ само чекају да се казна што пре изврши. То је неочекивана и мучна психолошка појава. Истовремено, ова карикатура може да прикаже и колика је истанчана колективна свест о сложености целокупног српског питања.

Намерно сликање огромних шака и још већих маказа при ампутацији и сакаћењу жене је метафора за доминацију аустријских и мађарских власти над судбином српског народа и његовом аутономијом у Угарској и Хрватској. На маказама којима се сакати жена пише тачно шта се чиме сече: „Деклараторија од 1779. године” одсеца „Српске

привилегије”, „Инвентар” одсеца „Српске народне фондове”, „Саборско устројство” реже „Слободан израз воље народне” и „Јединствени статут” укида „Народну самоуправу”. Поред сакаћења жене у централном делу слике, на карикатури у горњем левом углу је представљен још већи непријатељ српске аутономије, а то је симбол демонизоване персонификације Католичке цркве. Она је представљена иза димног облака у којем језуита свира на фрули и предводи ђавоље коло. У десном горњем углу налази се заједничка гробница око које су лобање Срба, војника граничара, крајишника, као метафора и доказ историјске присутности српског становништва у Угарској и Хрватској. На гробници стоји текст: „Здје почивајут 'бесмртне' заслуге Срба граничара. Вјечна им памјат!”

Врач погађач у броју 6 од 30. марта (11. априла) 1896. године на стр. 56 доноси карикатуру без наслова што је честа појава код *Врача*. На карикатури којој смо дали наслов „Расквоц’о се Банфи-паша” (Слика 66, стр. 377) изругује се политика угарског министра Банфија поводом увођења српске аутономије у Хрватској. Мађарска влада није имала намеру да дозволи увођење српске аутономије у Хрватској, чак је ишла дотле да се у школама и цркви забрањује употреба ћирилице. На карикатури су дате две слике. У првој се карикира сам министар Банфи, додаје му се турска титула паше, и на њој је представљен као квочка која лежи на туђем пологу, а полог је аутономија патријарха Георгија Бранковића с именима пилића који ће се излећи. Присутни су људи блиски Банфију – Јоза, Карлек и Фалк Чива, а од уважених личности ту је и Јулиј Дрохобецки, апостол крижевачки. Сви они гледају шта ће квочка да излеже „Јединствено” (то се у овом случају односи на јединствени статут којим би мађарска влада законом осигурала епископалан значај српске аутономије). Сво то чудо будно прати Русија стојећи по страни.

На другој слици исте карикатуре Банфи је у чуду, јер су се из полога – „конференције” на којој је требало да буде решено питање српске аутономије, а није – излегли пилићи: патријарх Георгије Бранковић, Слога срп. странака представљена као троглаво пиле, протест богословског братства, те вршачки администратор за којег знамо да је био Гаврило Змејановић. И квочка се чудом чуди: „(...) Така пилеж горопадна њојзи није од потребе. / Још једино, што је тјеши то је оно пиле мало, / Владичанства вршачкога што се вјешто дочепало. / Расквоц’о се Банфи, па од себе бруку гради / Самог себе насадио – а нас хтио да насади!” У циљу решавања настале кризе барон Банфи сазива

конференцију којој су присуствовали: министар просвете Влашић, хрватски бан Куен Хедервари, патријарх Георгије и српски посланици у Угарском сабору. Банфи је поставио питање да ли Сабор може да донесе један јединствени статут којим ће бити обухваћени сви аспекти српске аутономије. Срби су инсистирали на томе да сами, без туторства, реше то питање. Међутим, угарска влада није имала слуха за такве српске захтеве, па се конференција завршила без доношења озбиљних политичких закључака.

Као коментар, *Врач погађач* у својој рубрици „Штипалице” на стр. 46 истог броја доноси овај текст:

Елем, Банфи пашина „конференција” би и прође! Ми хоћемо аутономију, а Банфи нам нуди аутоманију. Сад ком ћеш се привољети царству: ако ћеш у Пешту, не можеш уз Карловце; ако ћеш уз Карловце, не можеш уз Пешту, ал можеш у – Вац!”

При томе се зна да је Вац био затвор у Мађарској за политичке затворенике! Очигледно је да Угарска није желела да реши питање српске аутономије, тим пре што *Врач погађач* коментаришући исход Банфијеве конференције потврђује став да ако си уз Пешту, ниси уз Карловце, односно уз патријарха Георгија Бранковића, управника црквено-школске самоуправе и српске аутономије у Хрватској.

Врач погађач у броју 17 од 15. (27) септембра 1897. године у свом првом издању⁷⁶ у карикатури без наслова која би се могла назвати „Бријање” говори о дестабилизацији српске националне мањине у Хрватској и Угарској и о перманентном карикирању српске православне јерархије. Сама идентификација српског живља са светосавским православљем крајем XIX века постаје темељ новог националног идентитета Срба. Српство се окупља око црквено-школске самоуправе Карловачке митрополије која их организује и уједињује и у Угарској и у Хрватској.

Патријарх Георгије Бранковић као врховни верски вођа и управник српске црквено-школске самоуправе био је под сталним притиском да се створи српска аутономија. Највећи притисак трпео је од мађарске владе која је вршила константну контролу српских самоуправних фондова. Наиме, још од 1880. године мађарска влада вршила је непримерене и својевољне радње постављањем оданих патријарха мимо резултата на гласању о њиховом избору. Тако је имала своје послушнике и лакше

---

⁷⁶ На основу рада Нивес Румењак сазнали смо за ову карикатуру (Rumenjak, 2006, str. 554).

спроводила своје замисли. Други притисак на Георгија Бранковића потицао је од стране либералне и радикалне струје грађанства у корист преваге српског световног елемента у врху црквено-школске самоуправе. Касније ће се осећати и притисци на Српски сабор од стране различитих српских странака.

Отуда су потицали стални напади на патријарха Георгија, а самим тим и на српску јерархију од стране српске опозиције која у карикатурама себи дозвољава све, чак и ђаволске атрибуте. На илустрацији је дат групни приказ српских свешетеника с камилавкама на главама, бритвама за бријање у рукама, где се алудира на негативан однос верника према патријарху Георгију и православној јерархији. Црквена јерархија је у карикатури представљена у лику који носи натпис „Јединствени статут” којег ће Банфи (Banffy) да обрије, док је комплетно свештенство приказано на карикатури како држи у рукама бритве за бријање.

Наредна карикатура коју ћемо коментарисати објављена је у листу *Врач погађач* број 20 од 16. (28) октобра 1899. године на стр. 159. Карикатура носи наслов „За учење гео(Р)графије, Мали кажипут Георгијевих дефраудација” (Слика 67, стр. 378). На веома симпатичан начин се наставља хајка на патријарха Георгија која је имала за циљ да се искористи путешствије Георгија Бранковића по службеној дужности и стекну сазнања о ГЕО(Р)ГРАФИЈИ тј. о самом патријарху Георгију Бранковићу кроз његове дефраудације (преваре, утаје и проневере). Таксативно су на мапи приказана места која су била у надлежности патријарха Георгија, а види се и његова пета која напушта то подручје и замиче у Патријаршијски двор у Сремским Карловцима. Испод карте дат је следећи „Тумач знакова”: кратке размакнуте линије су „везе проневере”; симбол заставице значи „има још”; круг са тачком у центру су „места у којима Георгије није поштедио народни новац”. *Врач погађач* у коментару карикатуре каже:

Врач: О, о, људи; куда је овај све путовао, добро је још и извукао пете!

У броју 4 од 15. (27) фебруара 1899. године на стр. 32 *Врач погађач* доноси карикатуру без наслова коју бисмо могли назвати „Крња наказа” (Слика 68, стр. 378). На њој се приказује покушај мађарске владе у лику и делу мађарског председника владе Банфија да ожени српског младића који је алегорија српске аутономије с Мађарицом која

је алегоријска прилика с натписом „Јединствени статут”. Банфи је и овде приказан као да има огромне шаке које су симбол моћи и који, узалудно, намеће реорганизацију црквено-школске аутономије. „Јединствени статут” приказан је у лику одбојне, дебеле, ружне Мађарице, која је бацила око на лепог момка у красној, свечаној српској ношњи. Међутим, Србин је окренут ка кипу богиње Афродите, који симболизује „Српску аутономију”. Иако уз Мађарицу иде и повећи мираз који је приказан као врећа блага које се просипа пред Банфија и српског младића, Србин остаје веран свом кипу „Српска аутономија”, без обзира што је кип прастари, оштећен и без руку.

У суштини, на карикатури је приказано незадовољство млађе генерације српског становништва у Хрватској због монопола српске јерархије и конзервативне српске елите над новчаним средствима фондова црквено-школске самоуправе. Млада Мађарица са предимензионираним женским облинама које кипте на све стране, силним накитом и новцем у мађарским чизмицама с мамузама, није подесна за супруга, јер је „недоношче калуђерско”, односно она је персонификација за „Јединствени статут” који жели да наметне мађарска влада како би обезвредила значај српске аутономије. Банфи не успева да озакони реорганизацију, јер лепо бркати младић не жели брак и женидбу са таквом невестом. Мађар-ембер, како се назива лик из карикатуре, у преводу значи мађарски човек, тј. Мађар, а Рац је у то време био погрдан назив за Србе. Мађар-бачи у преводу би, дакле, био чика-Мађар. Ево како *Врач погађач* вербално објашњава ту ситуацију:

Мађар-ембер: Еј, ти луди Рацу, што си се зацопао у ту крњу наказу? Зар није ова моја цура сто пута лепша? Та твоја старудија ни мало не одговара модерном „Нашем добу”, а видиш ова моја са свим „одговара и духу и епископалном карактеру” твоје православне цркве.

Србин: Јест, јест, Мађар-бачи, видим, згодна је та твоја пиројзла. И лепа је, и задружна је, и позамашна је, а носи прилично и – мираза. Само јој не волим камилавку, и не волим јој чизме, па богме ни мамузе. Па онда, ова моја стара била је мени вазда верна и честита, а та твоја намигуша, недоношче калуђерско, канда би радо ускочила – за те...

Следећа карикатура у листу *Врач погађач* је из броја 8 од 30. априла (12. маја) 1898. са стр. 93. Карикатура је без наслова, али бисмо је могли назвати „Свјатост” (Слика 69, стр. 378) и илуструје како се демострирала сила и моћ мађарске владе. Председник мађарске владе Банфи је неизмерно дуго одуговлачио заседање сабора како се не би решило питање српске аутономије. Карикира се послушност српског свештенства и

његове „свјатости” патријарха Георгија Бранковића и њихово прихватање Банфијеве политике, јер он вели: „Послушности својој, бачи ја сам дао нова знака: / Нисам глас'о ни противу свештеничких доплатака.” У ишчекивању сазивања сабора, добија шеретски одговор од „Мађар-бачија” који стоји поред глобуса који је тако окренут да може да му каже: „Бирај од свих места што су туде, / Где год желиш, ето одмах / Ту нека ти сабор буде”. При томе Мађар иза леђа држи документ под насловом „Распуст срп. сабора 1897. г.” Његова светост патријарх српски у тексту испод карикатуре на то одговара: „На том целом твом глобусу Ја не видим – *Карловаца*”. Ово је још један приказ немоћи српске јерархије да реши питање српске аутономије.

У броју 17 од 1. (13) септембра 1899. године на стр. 133 *Врач погађач* је објавио карикатуру без наслова коју бисмо могли назвати „Трбушко” (Слика 70, стр. 378) која говори о доминацији догматског стереотипа у слици Мађара, као и о потлаченом положају српске националне мањине у Угарској. Карикатуром се разоткрива позадина друштвених и политичких збивања у Аустроугарској. Карикатура снажно осуђује мађарски хегемонизам који је утемељен на службеном поистовећивању вишенационалног простора Угарске са простором „јединствене мађарске државе”. На слици је представљен Пишта као алегорија за мађарску нацију. Приказан је као бркати, дебели прождрљивац немађарских народа Срба, Словака и Румуна који стоје заједно и представљају „Народну свест”. Хрват Јурек стоји са стране и ишчекује да види да ли ће и он добити горке бомбоне на којима пише „Измирење”. Пиштина фигура је представљена с огромним трбухом на којем пише „Шовинизам”, с обавезним мађарским чизмама и мамузама, црним брковима крајева подврнутих увис и с мађарском капом и заденутим пером.

Ова карикатура спада у пропагандну карикатуру. На карикатури је представљен Јурек Загорац као алегорија хрватског народа. Јурек држи штап, јер је Хрватска тада уживала политичко-покрајинску аутономију с елементима државности, што је био стални извор нетрпељивости и узрок срџбе и незадовољства српског становништва. Српска елита је упорно настојала да претвори јединствену организацију српске црквено-школске аутономије на простору Угарске и Хрватске у политичку аутономију, при чему није

видела да је кључни проблем у хегемонији мађарске владе, него га је налазила у државноправном положају Хрватске. Ево текста који је пратио карикатуру:

Трбушко: Та ходите децо ближе; неће вама чика ништа!

Они иза ограда: Горки су ти то бонбони, видимо ти трбух Пишта!

У броју 6 *Врача погађача* од 30. марта (11. априла) 1896. године на стр. 47 објављена је карикатура „Ђура пл. Ђурковић према српском народу” (Слика 71, стр. 378). Карикатура је урађена као диптих при чему су испред прве илустрације исписане речи: (*прије Банфијеве „конференције”*), а испред друге: (*послије Банфијеве „конференције”*). Овде на карикатури постоји доминантан упоредни приказ два антипода. Први је „издајник” Ђура Ђурковић, а други је „јунак” у виду српског сељака. Ово су, по мишљењу карикатуристе, два најзначајнија представника српског народа с којима се може идентификовати српски живаљ у Хрватској.

Српски сељак је представљен са свим својим спољашњим особинама и атрибутима „националног карактера”: јака леђа, шубара на глави, црни, густе бркови, лула у устима, густа коса, чобански штап као знак распознавања којим се послом бави, тј. атрибут човека-сељака, кожни опанци с дугим чарапама, снажна конституција. Наведени атрибути су метафора за снагу и борбеност Срба и њихов непобедив војнички дух што су све одлике српског менталитета. Оваква визуализација српског сељака је, у ствари, позитиван аутостеротип тадашњег српског живља у Хрватској. Њему је супротстављен лик Ђуре пл. Ђурковића, господина у фраку. Ђурковић држи руку у цепу и њоме оставља новац примљен за издају. Ово је представник негативног аутостереотипа, јер је он симбол највећег српског унутрашњег непријатеља, а то је издајица сопственог народа.

У делу карикатуре који носи поднаслов (*прије Банфијеве „конференције”*) предимензиониран је лик Ђуре пл. Ђурковића и он делује као див у односу на сићушног српског сељака. У другом делу карикатуре под поднасловом (*послије Банфијеве „конференције”*) предимензиониран је лик српског сељака који с подсмехом гледа наниже у Ђуру пл. Ђурковића који крши руке због немоћног положаја у који је пао.

Врач погађач наставља причу о Ђури Ђурковићу и у броју 7 од 15. (27) априла 1898. године. Карикатура без наслова коју бисмо могли назвати „Црнац и опирача”

представља Ђ. Ђурковића као „четку” за прање у рукама мађарског листа *Pester Lloyd*. Ђурковић покушава да опере црнца од црнила штампарске фарбе коју на црнца сипа моћно „јавно мњење”. Оно је приказано стиснутом песницом која се спушта из неба и има у руци врч са црнилом на којем пише „Дјела српског клуба”. Црнац домородац (с алком у носу који служи као лични украс) носи назив „Српски клуб”. Присутна је, дакле, метафора политичке инструментализације Српског клуба у време колонијализације Африке где се црнац (Српски клуб) боји црном бојом, или можемо рећи да је он оцрњен. Толико је све црно да се не види разлика између црнца и Српског клуба, што је доказ какво је мишљење о Српском клубу имао српски народ у то време. Увођењем колективног симбола „Српски клуб” као персонификације долази до колективне самоиндентификације и негативног става и мишљења о Српском клубу чиме се обликује негативни етнички аутостереотип.

Ђурковић је приказан као да је свестан свог положаја и стања у ком се нашао „Српски клуб” уз помоћ мађарске владе и њеног органа *Pester Lloyd* и настоји да поправи ствар прањем црнца, али без успеха. Ђурковићу се приписују речи: „Узалуд те трљам, перем / Та, сву кожу да ти здерем, / Опрао те не би жива, / Док те *озго то* полива”. Српски клуб би био срећан кад би се могао опрати од лошег имица који је стекао у народу и зато црнац говори: „Ох, притисни јаче мало! / Макар ми по коже спало, / Само нека бела буде, / Да бих мо'го међу људе”. Овде употребљена реч „бела” симбол је невиности и чистоте, а посебно је то синоним за чистоту лица и образа, јер само белог образа „Српски клуб” може назад међу народ. Црна и бела боја употребљене су као метафора за контрастирање лошег и доброг, поквареног и невиног, али не у контексту расне дискриминације. Нешто што је црно као црнац и од тога не може бити црње. На посуди у којој се налази црна боја, како смо рекли, пише „Дјела српског клуба” што додатно потврђује прави смисао речи и ову метафору.

Поред ове карикатуре постоји и текст без илустрације под насловом „Ђурковићанције”. У њему се вербално понавља све што је визуелно већ речено кроз карикатуру. Очигледно је отпор према Српском клубу и његовом представнику Ђури пл. Ђурковићу био огроман. У закључку самог текста стоји следеће: „Јер да није било,

господин Ђуриног 'Српског клуба', можда никад не бисмо знали: како Србин – *не треба* да ради.”

И у наредној карикатури у *Врачу погађачу* број 22 од 30. новембра (12. децембра) 1898. године на стр. 263 која је без наслова говори се о „Српском клубу”, па ћемо је условно и именовати „Српски клуб” (Слика 72, стр. 378). Отпор према клубу исказан је у лику највећег српског непријатеља у Хрватској Ђуре Ђурковића, једног лењивца којег не дотиче српско питање и који лежи на путу српском сељаку, на путу до српске аутономије. Ево дијалога који Ђурковић води са својим народом:

Српски народ: Што се ова лијенштина испречила на сред пута? Зар тај не мисли никад ићи за својим послом?

Господин пандур: Пст! Каква лијенштина?! Он ради свој посао: он *спава!*

Српски народ: Хајд', хајд', мичи ми га с пута, јер од његове трбушине не могу ни ја напријед.

Господин пандур: Пст! Не вичи толико, ако Бога знаш! Јер како је жустар, још би се могао – превнути на другу страну!

Овде је приказана чиста персонификација успаване ленштине Ђура Ђурковића, који би требало да представља Српски клуб и српски народ из Војне крајине, односно Србе из Хрватске. У дијалогу пандура и сељака истиче се да он ради свој посао тиме што спава и то само потрђује разлог срџбе српског народа према Ђурковићу и Српском клубу. Овде је персонификован лик пандура који брани ленштину и пушта га да спава, јер тако највише одговара ономе за кога ради пандур, а то је мађарска влада. Политичку инструментализацију Српског клуба извршила је управо мађарска влада.

На карикатури Ђурковићева гардероба изгледа овако: црна мађарска капа с пером, цилиндар, наочаре, фрак, мађарске чизме с мамузама. Његова фигура је, такође, карикирана: велики стомак, ћелава глава и намрштен израз лица. Цигаре су устаљене у српској карикатури као симболи за мрачног, богатог, вештог и практичног политичара којег интересује само материјална корист коју остварује због послушности страној влади, а не због српских националних идеала. Критиком Ђура Ђурковића кроз карикатуру критикује се и Српски клуб и српска неактивна елита која је у таквом понашању пронашла себе и одличан извор додатних прихода за лагодан и угодан грађански живот.

Врач погађач је у броју 8 од 30. априла (12. маја) 1896. година на стр. 73 објавио карикатуру без наслова коју бисмо назвали „Хиљадарка” (Слика 73, стр. 379) с тематиком миленијумске прославе од постојања Мађарске. Сливном делу карикатуре додат је следећи текст:

Налицко се газда Пишта, ко да ће у свате,
Па би хтео сви суседи с њиме да се прате.
Налицко се газда Пишта, као фрајла стара,
Па потего нешто крупно из свог буђелара,
Па већ мисли, цео свет је према њему мали,
Па истрчо пред Европу, да јој се похвали:
„Езабата! Нек се знаде, чија ј кућа масна!
„Погле, погле ову банку! Је л како је красна?

„А све је то, драга госпо, само с мојих плећа,
„То све благо ја сам стеко кроз десет столећа.
„Па изволте, милостива, промените ово,
„Примите ми ту банкноту – ново за готово.”
Ал Европа оштрим гласом одсече му кратко:
„Ви сте данас врло лепи и зборите слатко,
„Ал ми добро већ знадемо такове трговце,
„Па примити не можемо те – фалишне новце.”

Газда Пишта је извадио хиљадарку, на којој су између бројева исписане речи: просвета, слобода, равноправност, витештво, честољубље, толерантност које су на врху вредносне лествице и које чине и красе напредну државу. Газда Пишта је пун хвале на свој рачун за постигнуте резултате у протеклом миленијуму. Он нуди на поклон ту миленијумску банкноту Европи и њу даје „ново за готово”. Тај дар Европа препознаје као настојање Мађарске да се осамостали од Аустрије и одсечно одбија и одговара: „Ал ми добро већ знадемо такове трговце, / Па примити не можемо те – фалишне новце”.

Стрип-карикатура у *Врачу погађачу* може се наћи у броју 10 од 30. маја (11. јуна) 1896. године на стр. 120. Карикатура је без наслова и додатног текста, чиме је остављено публици на вољу да схвати поруку коју им она шаље. Карикатуру коју смо слободно назвали „Матице” (Слика 74, стр. 379) чини приказ српске и хрватске народне поезије. Леју српске народне поезије чини пет сегмената: срп. приповјетке, пјесме косовског циклуса, срп. пословице, пјесме о Марку Краљевићу и загонетке.

Други део баште чини оскудна леја на којој пише хрватска народна поезија с усамљеном саксијом за цвеће на којој је латиницом написано Маžuranić (?) и „Smail-aga”. Читаоци се овим подсећају на историјски спев о смрти Смаил аге Ченгића, херцеговачког паше у борби против Црногораца, и још један увео цвет на којем стоји „Pisma o Margiti divojki” што симболизује део народне песме „Од Срема Рајко” где се води разговор измрђу „Маргите девојке” и „Рајка војводе”.

Трећи део чини хрватско литерарно ђубре на којем су никле две печурке на којима је латиницом написано „Pisma Magjarolacah” у којој Анте Старчевић најружније пише о Славосербима и друга „Simeon veliki”. Печурке које расту на том месту залива и негује Др Јосип Франк, челник странке Хрватско право, а зна се да печурке најбоље успевају управо на буњишту, на ђубрету.

Четврти део је српски Парнас (брег муза и седиште песника).

Пети део је Матица српска са својом кошницом која је ту одмах до своје леје у расаднику у којој се негује српска проза и поезија, како би се сачувала српска културна баштина.

Овде настаје проблем, јер се појављује трут, који је паразит и пчеле га не воле, јер је велик нерадник. Као трут је приказана Матица хрватска с ликом њеног председника Тадије Смичикласа који настоји да покупи најлепши нектар из богате леје српске баштине, јер је хрватска леја оскудна и неродна. Српски сељак увиђа опасност од Матице хрватске и покушава граном да отера трута како би сачувао српско књижевно благо.

Врач погађач у броју 13 од 15. (27) јула 1896. године на стр. 160 донео је карикатуру без наслова коју бисмо могли именовати „Француз, Грекос, Рус” (Слика 75, стр. 379), с тематиком односа великих сила уочи турско-грчког рата 1897. године. Зграда која је у пламену представља устанак на Криту 1896–1897. где су устаници прогласили уједињење са Грчком што је био повод за грчко-турски рат. На сцени је нови двојни савез склопљен између Русије и Француске 1892. године као противтежа тројном савезу Аустроугарске, Немачке и Италије. Енглеска која је била ван савеза почела је да напушта своју турскофилску политику и отима од Турака Крит и Египат.

У време своје колонијалне експанзије Енглеска остаје сама и доводи себе у опасност да се у остваривању својих колонијалних циљева против ње удруже Француска, Русија и Немачка. Покушај склапања споразума с Русијом и Немачком пропао је и Енглеска је склопила с Француском споразум којим су решени међусобни проблеми две силе на Средоземном мору. Тек 1907. године Русија улази у савез с Енглеском и тада двојни савез постаје тројни. Карикатура која се бави овим догађајима има следећи текст:

Француз (Русу): Погле, прико, овог малог клефту, како се чини страшан! (Грку): Лакше, море, куд си се то упутио? **Грекос**: Љут сам на оног чичу, што гледи кроз прозор, па идем да му запалим кућу. **Француз**: А ко те томе научио? **Грекос**: Па научио ме онај твој комшија, што ено тамо дијели народу буктиње. **Рус**: Остав се, мали, ђавоља посла. Видиш, да је и твоја стреја близу чичине, па могао би и твој тур планути.

Као логичан наставак приче о колонијалној експанзији Енглеске у Африци је и карикатура „Енглеска цивилизира Африку” коју је *Врач погађач* објавио у броју 16 од 30. августа (11. септембра) 1896. године на стр. 196. Карикатуру прати следећи текст: „Које ли је од ово двоје дивљије? Кога ли би прије требало цивилизирати???” Босоноги Африканац бранећи своју слободу супротставља се колонијалном освајачу. Треба обратити пажњу на то како енглески војник вуче руком карику у носу Африканца, чиме му даје до знања ко је ко. И неизоставни симбол освајача, угњетача су мамузе на чизмама Енглеца. Под појмом „цивиловати” у оно време се оправдавало поробљавање других народа и држава, јер су колонизатори свом народу објашњавали да је разлог колонизације припитомљавање и цивилизовање народа Африке. По карикатури се стиче утисак да се ради о дивљем народу који се очајнички одупире европској колонијалној империји. Порука је недвосмислена, а гласи да је тој колонизаторској сили потребно више цивилизацијског кодекса и лекција из лепог понашања него Африканцима које ће они да „цивиловују”. Иако се Енглези диче својим познавањем бонтона јасно је да им нешто друго недостаје, а то је човечност. Похлепа и материјалистичка жеља за стицањем материјалних вредности била је изнад уважавања других народа и њихових права на слободу и самосталност. Из ових последњих примера видимо како су уредници *Врача погађача* размишљали и изван локалног круга тема, односно, било им је важно да слику других народа учине што објективнијом и пријемчивијом. Овде се поново налазимо на терену имагологије и виђења другог из перспективе српског читаоца у Хрватској и шире.

Уредништво *Врача погађача* је помно пратило друштвено-политичка кретања у Београду и на својствен начин карикирало дешавања у Србији, посебно оно што се дешавало у Влади Србије, Народној скупштини и на самом двору. Карикатура без наслова која је објављена у овом часопису у броју 1 од 1. (13) јануара 1899. године на стр. 3 могла би да се назове „Последњи час” (Слика 76, стр. 379). Уз карикатуру је стајао и овај текст:

Врач: Господо, господо! Што сте се тако укметили? Зар не видите, да већ куца последњи час? Узалуд сте објесили оне мамелучке притеге, јер шеталица се неће ни макнути, докле год се ви не макнете с тога мјеста....

Владом у Србији у том тренутку руководи „Др. Владан Цинцар”, тј. др Владан Ђорђевић који седи у министарској фотели. Период 1897–1900. године је у српској историји познат под називом „Владановштина”. На карикатури поред председника владе седи Милан Обреновић који је, такође, у фотели на којој пише „Главна команда” и „Главнокомандујући”. Из историје знамо да се краљ Милан у то време реактивирао и поставио за комаданта активне српске војске. Тако је његово величанство рас-краљ Милан, након повратка у Србију и по формирању активне српске војске 1897. године, постао генерал на предлог министра војног и по указу свог сина краља Александара (Живановић, 1925, стр. 22).

Краљ Милан почиње веома озбиљно с реформама војске уз велику подршку начелника Штаба генерала Димитрија Цинцар-Марковића, како тврди Ж. Живановић (1925, стр. 23). Народна скупштина је завршила са заседањем 11. јануара 1899. и том приликом је у краљевој беседи било много лепих речи и похвала упућених скупштинском раду. Сарадња између две странке – Напредне и Либералне – обављала се далеко од „збратимљености”, али зато уз сталну сарадњу с краљем. Доношене су важне одлуке. Одмах по завршеном заседању Народне скупштине, дошло је до реконструкције у кабинету где је за министра финансија дошао Вукашин Ј. Петровић, човек по укусу краља Милана. Било је још неких ситних премештаја безначајних чиновника, што указује на то да влада др Владана Ђорђевића није пружала значајан отпор притиску оба краља.

Што се тиче опозиционе, Радикалне странке она је већ била уморна од свега и постала је дезорганизована. Војска је била врло задовољна реформама, јер краљ Милан све што је започео и испоштовао је и спровео до краја. Рад Владе и Скупштине се може

оценити повољно. Ово би био оквир и пресек тадашње ситуације у Београду. Карикатуриста је себи узео за право да у карикатури нацрта и слику Артемизе Христић, љубавнице краља Милана, бивше супруге министара Христића, с којом ће краљ Милан имати и ванбрачног сина Ђорђа. Тиме се даје печат његовом брачном статусу и личном карактеру када су у питању брак и породица.

Врач упозорава краља Милана и председника владе др Владана Ђорђевића да су се уседели и да време пролази и куца последњи час када треба нешто да предузму на плану финансијске консолидације Србије. Постављање људи који су им послушни за министре по вољи оба Обреновића неће се добро завршити. Зато им карикатуриста поручује да су узалуд обесили оне мемелучке, послушничке притеге, јер шеталица се неће макнути, докле год се они не макну с тог места. Ништа не може да учини ни министар Вукашин Ј. Петровић (који виси на клатну од сата), док се њих двојица не помере са свог места.

Владана Ђорђевића *Врач погађач* именује Цинцарем. Владан је рођен у познатој породици цинцарског порекла с мајчине стране, која потиче из Северне Грчке и која се доселила у Белу Цркву пред одмаздом Турака над православним становништвом. Касније су се преселили у Београд. До матуре користио је крштено име Хипократ, али на предлог Ђуре Даничића узео је српско име Владан. Отац му је био пореклом Грк. И карикатуриста и уредник листа су знали ове чињенице о Ђорђевићу, па су га зато у карикатурама прозвали „Цинцар Влада”.

Следећа карикатура која је вредна коментара објављена је у *Врачу погађачу* у броју 20 од 16. (28) октобра 1899. године на стр. 158. Карикатура се зове „Мало пародије на Јовановићеву слику *Деда учи свог унука мачевању*” (Слика 77, стр. 379), њен аутор је Јосип Даниловац. Уз карикатуру је стајао следећи текст:

Деда: Тако, синко, само тако, па одхрвај, српској хали!
Што тај чика сабљу држи – то виш он се само шали.
Удри, куцни, десно, лево, и ја сам ти некад тако!
Оружје ти бабо дао, а за друго све је лако!

Карикатуром се представља тренутно стање на политичкој сцени Србије са примесама приватног живота краља Милана. Отац учи сина Александра како треба да се мачује и да мачеве правилно држи. Мачеви су убојити, а још убојитије од мача је „неуставност”,

„терор” и „преки суд” као што већ пише на мачевима. Онда „Деда”, познат по својим маневрима у кројењу политике, саветује унука: „Удри, куцни, десно, лево, и ја сам ти некад тако! / Оружје ти ба́бо дао, а за друго све је лако!”

Часу мачевања присуствује и председник владе Цинцар Владан који држи свој мач на ком пише „мемелучка скупштина” чиме се асоцира на потпуну послушност скупштине која је била ту само да би аминовала све што се стави пред њу, а ни влада није имала бољег избора. На часу су још Никола Пашић и Пера Тодоровић. Они седе загрљени и посматрају борбу. И на овој карикатури *Врач* је насликао краљеву љубавницу Артемизу Христић, која у наручју држи ванбрачног сина из њене везе с краљем, а на слици пише њено име Артемиза и дететово Обрен.

Радикална странка је сматрала да Пашићево држање на Преком суду није било долично једном радикалском вођи, што му је касније често пребацивано. Он је те прекоре морао да оћути и истрпи. Пошто су пресуде Преког суда извршене поводом неуспешног атентата на краља Милана 13. септембра 1899. године, атентатор стрељан, а остали осуђеници размештени по затворима у Србији, само је један човек од свих осуђених био помилован и пуштен кући, а то је био Никола Пашић, вођа Радикалне странке. После ових догађаја он је ишао у Ниш на аудијенцију код оба краља, како би им се захвалио на помиловању. Оваква вест је у редовима радикала примљена с огорчењем, јер се полемисало о цени по којој је откупио своју слободу. У том смислу, помињана су три писма којима се Пашић обраћао краљу Милану за милост (Живановић, 1925, стр. 116, 119).

После ове карикатуре „Мало пародије на Јовановићеву слику *Деда учи свог унука мачевању*” *Врач погађач* у броју 20 на стр. 164 под истим насловом објављује текст где се каже следеће:

Тако се зове слика најславнијег српског сликара Паје Јовановића, коју је олеографски умножио вриједни издавач српских слика, Петар Николић, трговац у Загребу. Ова је слика силан израз онога јединственог витештва, које је обесмртило јуначке Црногорце. Сваком је Србину познато, шта је све црногорски мач – јатаган извојштио на бојном пољу за крст часни и слободу златну, и колико му дугује васколико Српство. А ту идеју преставља ова слика. (...) Витештво је урођена врлина сваком Србину. Али данашњи нараштај морао би нарочито његовати ту прађедовску врлину, без које никад нећемо моћи остварити наше

народне идејале. А познато је, колико су кадре ваљане народне слике да утичу на васпитање народно, да челиче дух народни српски и да чувају српско обиљежје у породици, особито слике таког умјетника великана, као што је наш Србенда Паја Јовановић.

На слици је присутан и дечак који носи капу на којој пише „Drang Nach Osten” с подигнутим рукама којима показује на капу како би сви присутни видели натпис.

И следећа карикатура коју је објавио *Врач погађач* у броју 2 од 15. (27) јануара 1899. године на стр. 17 је карикатура без наслова, али из пера истог карикатуристе. Можемо је произвољно назвати „Генералисимус”. Настала је као пародија на вечиту беспарицу краља Милана која је његова доминантна карактеристика током већег дела његовог краљевског живота. Текст испод карикатуре говори за себе. Сазнавши да краљ Милан нема новца и да себе самог назива „генералисимус”, разбојник га сматра својим „колегом” по основу беспарице и дозвољава му да прође. Ево текста који даје смисао карикатури:

Разбојник: Стој! Новце или живот!

Путник: Новаца немам, а за мој живот не да Чивут ни пребијене паре.

Разбојник: Па ко си ти несретни човјече?

Путник: Ја сам генералисимус Милан.

Разбојник: О, пардон колега, можеш проћи!

И у следећој карикатури централна личност је краљ Милан. Објављена је у листу *Врач погађач* у броју 14 од 16. (28) јула 1899. године на стр. 110. Ова карикатура могла би се препознати по слободно формираном наслову „Дебела кожа” и доводи нас у везу са покушајем атентата на краља Милана 24. јуна 1899. године. На Ивандан у поподневним сатима у близини Калемегдана извршен је покушај атентата на краља Милана. Њега је само преко леђа очешао метак, његовог ађутанта Николу Локића је метак ранио у раме, а атентатор је одмах ухваћен. Име му је било Ђура С. Кнежевић. Био је рођен у Босни, служио је у понтонеријској чети, чак је једно време служио и у Краљевом купатилу на Сави (Живановић, 1925, стр. 110–111). Испод карикатуре о овом догађају коју је потписао карикатуриста Јосип Даниловац 99, стоји следећи текст:

Милан: Но, јесте л' ми прегледали леђа? Јесте л' се сад уверили, да мене Бог чува?

Штампа: Ах, генералисиме! Нема тог атентата и куршума, који би могао вашем „драгоценом животу” нашкодити!

Милан: Но, па шта ћете сад писати?

Штампа: Ах, генералисиме! као увек, баш као увек; да имате врло, врло дебелу – *кожу!*

У карикатури је, очигледно, искориштена метафора за дебелу кожу на леђима и образу краља Милана којој ни метак не може ништа, а камоли нешто друго. Када човек нема ни стида, ни срама онде се каже „имаш образ дебео као опанак”. Кад се има у виду срећно преживљавање краља Милана у оба атентата, за њега се заиста могло рећи да га „Бог чува”.

Врач погађач у броју 15 од 1. (13) августа 1899. године на стр. 117 штампао је карикатуру без наслова која би се могла назвати „Погледај *преда се*” (Слика 78, стр. 379). И ову карикатуру је потписао бечки сликар Јосип Даниловац 99. Испод ногу краља Милана је велики џак на којем пише „Миланова злочинства и генералисимова поквареност”. У страху за свој живот, краљ Милан дурбином тражи на небу одакле долази опасност тј. с које стране потиче потреба за његовим смакнућем, па је тражи у звездама: Русији, Црној Гори, Италији, радикалима, Карађорђевићима и својој бившој супрузи Наталији. То су, уистину, биле звезде којима је окренуо леђа због својих политичких убеђења и због својих празних џепова. Гледајући у небо није видео звезду Обреновића па, правдајући се, вели:

Генералисимус: „Хм! Канда је излапила „звизезда Обреновића”. Јер све гледим и гледим, па никако да пронађем узрок „атентату”!

Врач: *Спусти дурбин*, несретни човјече, спусти мало ниже погледај *преда се*, па ћеш наћи узрок.

У *Врачу погађачу* у броју 18 од 16. (28) септембра 1899. године на стр. 141 је карикатура без наслова аутора Даниловца која би се могла назвати „Краља ни од корова” (Слика 79, стр. 380), с врло интересантном темом како српски народ тражи да види свога краља Александра, али га не види, јер је у сенци свога оца краља Милана. Краљ Александар је тражио да му се отац врати у Србију и да му помогне да се реши радикала. У тој борби увек је био у другом плану, па се народ запитао:

Српски народ: Ама, где ли је тај мој краљ? Ја све чујем: „У име Његовог Величанства!” „У име Његовог Величанства краља!” али *краља* нигде ни од корова, већ место њега свуд видим само неку – трбушину!

Искоришћена је метонимија „трбушина” којом се упућује на краља Милана. Ово је, такође, успешна карикатура Јосипа Даниловца 99.

Још док је излазио у Загребу, *Врач погађач* је у броју 3 од 1. (14) фебруара 1901. године на стр. 21 поводом смрти Светозара Милетића на насловној страници објавио песму „Д И В – Суза над затвореним гробом дра Светозара Милетића”. Песму је потписао С. Бешевић-Петров. Ово је текст песме:

Шта рекоше? – „Звезда паде сјајна!”
Не верујте, не верујем ни ја.
Звезда паће, севом са небеса
Звезда паће, ал више – *не сија*.

Али ово, што нам с гроба сијну,
Вечитим ће разбуктаг се жаром.
Ова светлост светлија ј од звезде
Та звасмо је *Дивом* – **Светозаром**.

(...) Па када га нисмо за живота
Хтели *Диву* око чела свити,
Требасмо га бар на гробу сплести.
Омладино! *Хоћеш ти та бити?*

Поводом укопа Светозара Милетића, *Врач погађач* је позајмио песму раније већ објављену под насловом „Није то укоп”. Аутор песме је Јован Јовановић Змај, а потписана је са: *Загреб, 24. Јануара 1901. (из Заставе)*. Текст гласи:

Оканте с тога, људи озбиљни,
Манте се детињарије!
На што вам лес, и на што гробница? –
Он је изгорео.
Од њега нема плена трулежу,
Од Милетића ј осто пепо чист;
Изгорео ј на огњу великом,
На огњу што се с њиме родио.
Ваше је: овај огањ неговат,
А пепо манте, нек се развеје,
Нека се грли, нек се здружује
С пепелом светим Саве Немање
Па духни ветре наших издаха,
–Дуго ћеш, дуго Српством пирлати – (...)
Змајова.

Уредник и власник листа *Врач погађач* Сима Лукин Лазић, уједно је био и песник, те је објавио у истом броју листа на стр. 23 своју песму „Светозару Милетићу”, која гласи:

† СВЕТОЗАРУ МИЛЕТИЋУ.

Ти ниси свико да те људи мазе,
Нити си икад марио за фразе
Ал' шта ћеш плâму, кад у пожар пукне?
И може л' срце, а да не јаукне,
Кад се од њега здрава пола кида,
А друга пола пати без извида?
И к' о очајник крај светог распела,
Ми се хватамо твога мртвог тела,
И страшним вриском надâ, што се гасе.
Молимо мртва, да нас жива спасе! (...)

С. Лукић Лазих

У истом броју 3 на стр. 22 објављена је карикатура без наслова којом је представљен мађарски народ кога за бркове држе глад и шовинизам и не дају му да иде напред. Именоваћемо је као карикатуру „Напред”. Уз карикатуру објављен је и следећи текст: „И још се неки чуде, што овај браца не може – *напред!*”

На стр. 25 у броју 3 *Врач погађач* од 1. (14) фебруара 1901. године се огласио поводом смрти бившег краља Милана Обреновића називајући га „рас Краљ” и својим препознатљивим стилем напада и мртвог краља. Објављен је „некролог” с акростихом под насловом „Питања, која сама себи одговарају”. Цитираћемо га у потпуности:

Ко није био своје часне ријечи господа –	р
Коме је и краљевска круна била играчк –	а
Ко је Србији проиграо њезин добар гла –	с
Ко је издао свој народ, а не зове се Ву –	к
Коме је и највећа светиња само роба за паза–	р
Ко је прокоцкао и љубав свога рођеног син–	а
Ко је сваке слободе заклету непријате –	љ
Ко је завадио Србију са Црном Горо –	м
Ко је удесио лањски атентат ивањданск–	и
Коме је најстрашнија ствар, чути име радика–	л
Ко је слободу штампе попео на вјешал–	а
Ко је из своје домовине срамно прогна–	н

Почетниковић.

Сатирична штампа је увек имала за циљ и задатак да свог главног јунака и његово најближе окружење прикаже у негативном контексту. Обично је у пракси такво приказивање главних ликова уједно говорило и о самом ствараоцу лика. Након читања

овог некролога са акростихом намеће се неколико питања. Да ли је краљ Милан био баш толико лош? Да ли су грешке само његове? Има ли саучесника? Чија је кривица пред судом историје за све што је Србија преживела у том периоду његове владавине? Када се сумирају резултати које је један владар какав је био краљ Милан постигао за свог живота, увек се окрећемо уназад и видимо једну громаду од човека, силу која се целог живота рвала, борила са својим народом, а из те борбе је излазио као победник и све послове завршавао. Видимо његову интелигенцију, висперност којом је многе светске моћнике варао и надмудривао, док је на другој страни своју жену краљицу Наталију оставио, протерао из Србије, а свог рођеног сина Александра искористио зарад сопствених интереса. У остваривању својих интереса газио је многе велике људе, чак и оне који су били одани династији Обреновић без трунке сентименталности. Сопственим одлукама је доводио на власт и отпуштао партије, можемо рећи да се поиграо прстом историје сопственог народа као штапићем, догађаје је сам производио како у унутрашњој, тако и у спољној политици, увек на раскршћу Истока и Запада, држећи свој народ увек под сопственом чизмом. Међутим, после смрти краља Милана, ситуација у Србији била је очајна. С ове временске дистанце даљује да ће тек будућа историографија дати коначан одговор да ли је краљ Милан био толико негативан као што смо га видели у старичној штампи, јер изгледа да није. Како је то Таса Миленковић 1991. године у свом дневнику записао:

Ништа не ваља ово што се ради. Не зна се: ни ко пије ни ко плаћа у овој земљи... ех нема краља Милана... Да је сад да устане, да види: шта се ради са овим несретним народом... Оде све у бестрага у пропаст... Славно беше оно време. А сад кажем ти, господине мој, све ударило у грабеж и пљачку... Краду сви од реда... И они горе и они доле... Нема правде ни поштења (цитирано према: Рошуљ, 2011, стр. 55–56).

Ево још једног примера из *Врача погађача* из броја 7 од 1. (14) априла 1902. године са стр. 49. Ту се налази још једна песма са акростихом у којем се именује Пера Тодоровић:

ПИТАЊА, КОЈА САМА СЕБИ ОДГОВАРАЈУ.

Ко на недопуштен начин пуни свој цеП
Ко пише против најбољих синова СрбијЕ
Ко је данас најомраженији српски новинаР

Кога је већ одавно однио Хроми ДабА
 Ко је бацио под ноге свој образ и часТ
 Ко би и рођеног свог ћаћу за новац продаО
 Ко наводи у туђинске воде Србијин брод
 Ко ме је Србину Српство само средствО
 Ко је на боној срп. штампи најпоганији чиР
 Ко је стара своја начела о клин обесиО
 Кога не могу опрати ни Сава ни ДунаВ
 Ко ме не верују већ ни пошљедњи лудацИ
 Ко ме је присни пријатељ Тоша Бекић

Пита Почетниковић.

Врач погађач у броју 4 од 16. (29) фебруара 1901. године доноси карикатуру без наслова коју ћемо именовати као „Корисна смрт”. На њој је насликана страшна „смрт” како секиром одсеца велико дрво на ком је писало Милетић и мање на ком је писало Милан. Смрт је немилосрдна у свом занату, пред њом су сви једнаки. Није случајно насликано веће одсечено дрво на ком пише Милетић. *Врач* кори смрт речима:

Врач: Дакле тако, госпо немилосна, Покоси нам најмилији дуб?	Нит би <i>смртник</i> то дочеко жив.
Смрт: А шта ћу му, свачем дође време Ни мој занат није тако груб.	Врач: Али, видиш, ми то још чекамо. И крепи нас јоште неки над.
Врач: Што не шчека, да нам барем никне Из изданка којег нови див?	Смрт: Док се ви још мало <i>просвађате</i> , Ја ћу дотле <i>продужити</i> рад.
Смрт: Хе, ви ш, за то ја немам стрпљења,	А ти видиш (то се не да скрити), Да ја умем и – <i>корисна</i> бити.

Изнад песме стоји име: В. Ј. Марчетић, Загреб, а испод карикатуре стоји: Ј. Д. Дер. Могуће да су то аутори песме и карикатуре.

У „Читуљи” на страни 31 у истом броју 4 из 1901. године *Врач погађач* подсећа читаоце на краља Милана. У овом тексту наводи битне догађаје из Миланове биографије. Ово је веома снажна пародија умрлица које су објављиване у озбиљним новинама у то време и које су биле прави хвалоспевы о покојнику. У *Врачу* се подсмехују умрлом краљу и то црнотуморним текстом који је суров и жесток. Ево тог текста:

† Дакле, ипак се није испунило пророштво нишке скупштине, да је бив. краљ Милан „за *навијек отишао из земље*”. До душе, он је отишао „за *навијек*”, ал ипак не *из земље, већ – у земљу*.
 † Милан није никако волио да *остари*. За то је ваљда и похитао на онај свијет прије, но што би постао – *дједа*.
 † Милан је до смрти остао досљедан. Свега свог вијека трчао је за *женскињем*, па ето и сад оде за – *Викторијом*.
 † Него ко би још рекао за живота Миланова, да ће тај на пошљетку отићи у *манастир*?! Мора ипак да је имао много шта на души, што је требало – *испаитати*.

† Неки се чуде, што се у Србији, приликом Миланове смрти тако дуго звонило. О, Боже мој! Та, увијек се дуго звони о великим – свечаницима.

† У Србији сад лупају главу, какав ће споменик подићи Милану. Најдостојније би било, да му поставе на гроб онај камен, што им је пао са срца.

† У последње вријеме умрло је у свијету много *заслужних* људи, а у Бечу само један, који је то давно – *заслужио*.

Као што се види ни у читуљи се нису могла заборавити недела краља Милана, иако је она требало да буде последњи опрост од његовог величанства.

На истој страници написана је песма „Милан је умро!”, такође, немилосрдна према покојнику. Аутор се потписао иницијалима, али је очигледно да се иза њих крио Сима Лукин Лазић. Ево његове песме:

(...)

О, беше суза! Беше их горких,
Због тебе што се потоком лише.
Па је ли чудно, што сад за тебе
Немамо сузе ни једне више?

Та, где би образ, поштење где би,
Како би душа пред Марка стала,
Кад би и на твој самртни одар
Бар једна суза србињска пала?! (...)

Па ти ћеш јоште и велик бити!
И хоћеш, док смо ми вако мали.
Та, ми смо увек још доста ниски,
Да полижемо, што смо плували

И ја се ево грохотом смејем
(Ма да бих рађе плак'о у небо);
Смејем се, смејем, криво смејем:
Нама ј оваким – такав и треб'о.

С. Л. Л.

На стр. 31 у бр. 4 *Врача погађача* у рубрици „Шта ко моли бога да не снива” поред осталог наводи се да:

Србија моли Бога, да не снива пок. Милана.
Георгије моли Бога, да не снива цркв. народни сабор (или шта горе).
„Српски клуб” моли Бога, да не снива ништа, јер би се могло случити, да снива што год страшно, па да се од страха још и – пробуди.

На истој страници дата је карикатура без наслова у вези са смрћу краља Милана који је сахрањен у манастиру Крушедолу. Можемо је назвати „Услуга”. Приказан је његов последњи потез – рука краља Милана баца секиру која цепа стабло на два дела и при томе

одваја Беч од Београда. На дршци те секире пише „Крушедол”. На све то Баћушка задовољно констатује следеће:

Баћушка: Нека сад каже ко хоће, да ми је она рука цијелог вијека пркосила, па да је и ово био само пркос, али ја велим, да је мени ту и *нехотице* учињена – услуга. Сад само да у тај процјеп нико више не забада прсте – па слава Богу!

* * *

Једна од популарних рубрика у хумористичко-сатиричкој штампи с краја XIX и почетка XX века биле су питалице. То је увек комбинација питања на која читалац добија неочекиван одговор и то изазива смех. *Врач погађач* је у броју 5 од 1. (14) марта 1901. године на стр. 41 објавио текст под насловом „Народне питалице” (Покупио Дрвени Гвозден). Аутор питалица се, по обичају, нашалио и поставио питања својим јунацима. Знајући за њихове проблеме, он је бирао управо оно што их највише мучи и боли почевши од страначких листова, па све до „отаца отаџбине”. На уму су му биле неспојиве, нонсенсне и инкомпатибилне поставке које никако не иду једна са другом. Ево тих питања и одговора:

Питали проту Илију: Како је? – „Добро би било, да није те дерне цркве!”
Питали оца Георгија: Како је? – „Добро би било, да није народне свести”.
Питали „Ново Време”: Како је? – „Добро би било, да је дуже потрајало”.
Питали „Наше Доба”: Како је? – „Добро би било, да нема „Новог Времена”.
Питали вршачку „Будућност”: Како је? – „Добро би било да немам прошлости”.
Питали српског учитеља: Како је? – „Добро би било, да немам желудца”.
Питали желудац: Како ти је? – „Добро би било, да сам калуђерски”.
Питали српску књигу: Како ти је? – „Добро би било, да нисам пасторче”.
Питали козу: Како је ? – „Добро би било, да је брста”.
Питали дра Е. Радића: Како је? – „Ја сам као и коза – вегетеријанац”.
Питали „Врача Погађача”: Како је? – „Добро би било, да нема вересије”.
Питали вересију: Како је? – „Добро би било, да нема егзекутора”.

Сад долази рђаво!

Питали егзекутора: Како је? – „Рђаво би било, да нема адвоката”.
Питали адвоката: Како је? – „Рђаво би било, да нема неслоге”.
Питали неслогу: Како је? – „Рђаво би било, да нема Србина”.

Сад долази зло!

Питали имкопатибилитет: Како је? – „Зло би било, да нема „отаца отаџбине”.
Питали (већ зна се које) „оце отаџбине” : Како је ? – а они се мудро погладише по трбуху: „Истина, говор је сребро, али *ћутање је – злато!*”
(Продужиће се т. ј. „ћутање”, а „Питалице” можда ће се и наставити.)

У листу *Врач погађач* постојала је и веома популарна рубрика под насловом „Мало прилога *Хрватском рјечнику*”. Тако се у броју 9 од 1. (14) маја 1901. године на стр. 72 аутор текста поиграо прилозима у виду нових хрватских речи за тај речник. Ево их:

Мало прилога „Хрватском рјечнику”

Књига = читало.	Пећ = гријач.
Перо = писало.	Игла = шивач.
Муња = сијевало.	Рало = орач.
Крило = летило.	Сито = сијач.
Гуска = гакало.	Квасац = надигач.
Гавран = грактало.	Труба = трубач.
Кукавица = кукало.	Копље = пробадач.
Коза = вречало.	Кресавица = кресач.
Свињче = роктало.	Цигара = пушач.
Димњак = димило.	Сунђер = скупљач.

Почетњиковић.

Као што смо већ неколико пута поменули, власник и издавач листа *Врач погађач* био је Сима Лукин Лазић. Он се силом прилика из Загреба преместио у Нови Сад новембра 1902. године и ту је наставио свој рад на издавању листа. Број 5 *Врача погађача* објављен је дана 1. (14) марта 1903. године. У том броју *Врач погађач* је почео с објављивањем „Врачевог речника”. Већина јединица и данас је смешна:

Давид = наочари.
Рикард = во.
Земунца = жена из Земуна.
Судац = лончар.
Шаран = сликар.
Казан = приповедач.
Писац = човек, који пије кафу са „сацом” (талогом).
Песница = песникова жена.

Памта.

У бројевима 7 и 8 *Врача погађача* од 1. (14) и 16. (29) априла 1903. године *Врач* се потрудио да прикаже своје виђење и схватање сопственог речника, при чему наводи на шта га асоцирају следеће речи:

Врачев речник.

Асас = два кеца.	Завод = ћупа, бокал и т. д.
Баба = парба.	Завист = извештан карташки клуб.
Балон = кијавичав човек	Заседа = оскоруша.
Безјак = чврсто платно.	Зобиште = кад гладан коњ хрже.

Бискуп = преплаћен капут и т. д.
Бркови = принос.
Вересија = веверица.
Везир = штрањага.
Визир = онај који даје „визу“.
Вукодлак = чешагија.
Голуб = кад се ногавице окецају.
Дажбина = кишница.
Дериште = шинтерница
Еведра = помодни трговац и сваки,
који дере Евин род.
Жетва = смичиклас.
Животиња = угаљ.
Занос = цепни рубац.

Врачев речник (свршетак).

Лала = подвала.
Народ = зајам „на зелен“.
Немачка = мачак.
Огулин = кромпир.
Полица = вео (шлајер).
Понос = наочари.
Порез = кад се човек посече.
Поглавица = коса (код ћелавих– капа.)
Посебац = јорган,
Попреко = придика.
Порука = рукавица.
Потура = батина.
Потурица = 1 филир.
Престо = 99.

Издајека = апотекар.
Изводи = рибе итд.
Јаруга = срамота.
Јабуга = ја, кад се опијем па се разбебучем.
Калопер = праља манастирска.
Корен = љут човек.
Косир = нешто бело.
Корак = српска слога.
Кукавац = кад порота у Угарској каквог
Немађара ослободи (невероватан случај) па
онда за њим кука – Вац.

Провидност = стакло
Промет = чунак.
Разбојиште = жена, која нема разбоја.
Саватија = кад на Сави не дува ветар.
Самоједи = част без пића.
Самоток = усамљено острво.
Сатара = сајдина жена.
Скоротеча = теткин просац.
Слаботиња = сивово дрво.
Столица = 100 особа.
Усуд = позивница (судска).
Цура = киша.
Шишарка = берберка.

Како је рубрика била веома популарна, *Врач погађач* је и у броју 9 од 1. (14) маја 1903. године додао још нових речи за свој речник.

Врачев речник.

Бунар = агитатор.
Брава = крмача.
Бургијаш = Кригеров присталица.
Владика = швалер Румун.
Врт = полка.
Ћуприја = исто што и лончарка.
Јамчити = шлинговати.
Крчма = тамањење шуме.
Купка = купчева жена.
Нотарош = композитор.
Поп = непотпун „покој” (п).

Прота = опозиционар.
Пијаца = биртија.
Пушка = цигара, лула итд.
Печурка = исто што и куварка.
Прасци = купалишни гости.
Сељак = рајзендер.
Свећеник = чирак.
Сабор = порупчићи.
Трешња = чардаш.
Црквеница = свињска „пошаст” (зараза).
Шкољка = учитељица.
Бач Бантов.

И у броју 14 од 16. (29) јулија 1903. године на стр. 117 имамо додатак нових речи за „Врачев речник”.

Врачев речник.

Говедар = ласкавац, улизица.

Димлије = оцаи.

Запад = наерена зграда.

Кантар = лимар (мајстор што прави канте).

Маленкост = слаба храна.

Наглавци = шешир, шубара и т. д.

Надимак = сланина, шунка итд.

Остоја = војник, који се враћа из рата.

Попара = удовац или удовица.

Превара = прекувано.

Салата = дебела жена.

Слепац = туткало.

Стихар = човек који деље стихове.

Чивија = збор Чивута.

Интересантно је да се у броју 17 од 1. (14) септембра 1903. године на стр. 139

Врача погађача појавио још један речник с нешто измењеним насловом „Мало речника” и с другачијом графичком опремом. Донећемо и тај текст у целини:

Мало речника

Недеља – ленштина.

Ливада – крчаг.

Полит – исто што и ударен *мокрим* обојком.

Ујвидек – престоница кривоносих хазафића, који су такођер почели са Уј!
а свршиће се са – јај!

Будак – будиста (приврженик будизма).

Кошут. Погрешно име за човека, који је, баш на против, показао – *рогове*.

Бува! – топ.

„Сијон” – тамо неки враг, што се бави *сијањем* мржње и клевете.

У броју 20 *Врача погађача* од 16. (29) октобра 1903. године на стр. 163 дат је наставак „Врачевог речника” какав је био од почетка излагања.

Врачев речник.

Банка = банова жена.

Бравар = свињар.

Варвар = лажа.

Виновник = пијанац.

Врт = точак.

Завод = ћупа.

Каплар = ћурчија.

Капара = ћурчијна жена.

Купка = муштерија.

Лепота = зидар.

Музикант = ведрица.

Немац = сирома човек.

Опера = вода.

Палица = палидрвце.

Председник = кочијаш.

Српкиња = жетелица.

Скупштина = скупоценост.

Шија = игла.

П–а.

И последњи додатак „Врачевом речнику” у 1903. години је објављен у броју 23 на стр. 187 од 1. (14) децембра. Овог пута потписао га је Пантелија и додатак је гласио овако:

Додатак „Врачевом” речнику.

Полудео = половина.

Бојдија = плашљивац.

Довратак = крагн.

Скупоћа = збор.

Вук = локомотива.

Купус = муштерија.

Пантелија.

Рубрика „Врачев речник” је послужила самом листу као прилог за релаксацију читалаца и приказ домишљатости уредништва у слободном преводу српских речи за речник. Лист је својом рубриком наставио традицију сличних игара речима. Заправо, они су другачије акцентовали реч и потом је тумачили по својој вољи, као нпр. брав-ар је испао свињар, јер чува брава, или скоро-теча је теткин просац, а не скоротеча као скоројевић и слично.

* * *

И у новосадским издањима *Врача погађача* било је карикатура. Тако је у броју 8 од 16. (29) априла 1903. године на стр. 63 објављена карикатура „Уставни волшебњак. (Да богме, у Београду)” (Слика 80, стр. 380). Текст испод карикатуре нас асоцира на речи које изговарају мађионичари у представама и то у варијанти: „Хокус, покус – ево вам устава! Хокус, покус – нема га!! Хокус, покус – ево га опет!!”

Врач је био радикалски обојен и није имао превише симпатија према младоме краљу Александру, па га у овој својој карикатури карикира и представља као циркуског забављача, мађионичара, клоуна, јер само они могу магијом правити чуда. На тај начин се краљ Александар претвара у циркуску атракцију, јер се игра државним питањима око уставности земље, часком доноси устав, па га повлачи, замењује уставе претходним уставом и тако у недоглед. Такве политичке игре су равне циркуској забави за децу и одрасле. Изговарајући мађионичарске речи „хокус-покус” млади краљ решава питање и доношења и укидања Устава 1901. године.

Ова карикатура подсећа на карикатуру у *Гецу* у броју 13 од 9. маја 1893. године на стр. 4 под насловом „Спаситељ – укротитељ” (в. Слика 106, стр. 381). На њој краљ Александар у краљевској одори, с бичем у руци, игра улогу дресера у кавезу с називи животињама, а заправо краљем Миланом и министром Јованом Ристићем. Тада он спасава уставност, јер се у карикатури каже: „Дође анђео и укроти звери (мисли се на краља Милана и Ј. Ристића), Уставност нам спасе из грозних чељусти.“

Ако се вратимо питању настанка новог устава 1901. године, видећемо да постоје одређени разлози за његово доношење. Наиме, он је настао као продукт фузионашке

власти радикала и напредњака и настао је под диригентском палицом краља Александра. Нови устав донет је 6. априла 1901. године и познат је као Априлски или Октроисани устав. Њиме је краљ Александар извршио трећи државни удар (Живановић, 1925, стр. 243–245).

Наводно, повод за доношење новог устава, између осталог, краљ Александар је нашао у „благословеном стању” своје супруге. Очекујући наследника престола, желео је да му осигура престо, па чак и у случају да дете буде женског пола. Поред наследника, појављује се потреба да се заштити и сопствени положај и положај краљице Драге. Краљ Александар је желео да јој Уставом обезбеди такав положај какав до тада ниједна владарка у Србији није имала. То су јој обезбедили чланови 6. и 21. Октроисаног устава. Чланом 6. утврђено је да у случају недостатка мушког потомства, наследство прелази на женско потомство из законитог брака. Члан 21. обезбедио је краљици да, у случају да остане удовица за малолетства престолонаследника, она врши уставну краљевску власт у својству краљевског намесника. То је био преседан, јер до тада српско законодавство није познавало случај да жена буде на престолу.

Доношењу устава претходили су немили догађај везани за демонстрације студената и радника у Београду. Демонстрације су одржане 23. марта 1903. године са смртним исходом шеторице демонстраната. Краљ Александар је знао да неће добити нове изборе због климе настале у вези с питањем његовог потомства, како у земљи тако и у иностранству, те је дана 25. марта 1903. године у непуних 20 сати након демонстрација извршио два државна удара у размаку од само два сата. Укинуо је устав из 1901. године, распустио Сенат и Народну скупштину својом првом Прокламацијом. Одмах затим издао је своју другу Прокламацију којом је вратио на снагу Устав из 1901. године. После оваквог скандала, српска влада је спровела изборе и то је била последња политичка победа краља Александра (уп. Живановић, 1925, стр. 301–302). Није никакво чудо да се *Врач погађач* подсмева овако незрелом и неодговорном понашању младог краља, те да га приказује као циркузанта.

Мајским превратом који се одиграо 28/29. маја 1903. године на краљевском двору у Београду извршен је још један државни удар у којем су убијени краљ Александар и

краљица Драга чиме је прекинута лоза и династија Обреновића. Сама идеја о њиховом убиству зачета је у моменту његове женидбе с Драгом Машин. Идеја је расла са спознајом да је краљица Драга бесплодна и с гласовима који отварају могућност да један од њене браће постане евентуални наследник престола. Сама припрема за тај чин трајала је мање од две године. У томе су учествовали краљевски официри и група цивила – завереника којима је руководио официр Драгутин Т. Димитријевић Апис. Убиство се десило на исти дан 35 година касније у односу на дан када је убијен кнез Михаило Обреновић у Кошутњаку. Текст заклетве коју је сачинио поручник Драгутин Димитријевић показује да су постојала два циља завере: да краљ Александар нестане с историјске позорнице и да се потом Петар Карађорђевић доведе на српски престо. Ево текста заклетве:

Увиђајући сигурну пропаст Отаџбине, ако се данашње стање продужи за најкараће време, и оглашујући као најглавније кривце за све, Краља Александра и његову милосницу Драгу Машин, заклињемо се и потписима својим обавезујемо, да ћемо их побити. На престо српски, опран крвљу ових бесчасника, довешћемо Петра Карађорђевића унука Вождовог и сина законитог Кнеза пок. Александра Карађорђевића (Живановић, 1925, стр. 342–343).

Након атентата, *Врач погађач* у броју 11 од 1. (14) јуна 1903. године на стр. 87 објављује песму аутора под псеудонимом Дивљи доктор, а под насловом † **Над гробом последњег Обреновића** која гласи:

Хватам се за перо к'о за љуту гују,
И силом стишавам у души олују.
И не пуштам срце, да пред руду хити,
Већ само се питам: Је л' морало бити?
Је л' морало бити, да Таковска Грана
Буде тако, тако – ниско докрхана?
Је л' морало бити, да Таковска слава
Тако, тако јадно под плотом скончава?
Је л' морало бити? Није! То сви знамо. (...)
С народом се игр'о и с народним правом,
И ту игру, ето платио је – главом. (...)

А наш образ поче већ рђом да труне.
И већ нико не хте на нас ни да пљуне,
Ни пљунут нас не хте, тол' ко гадни бесмо,
Јер *част* своју – сами себи одузесмо. (...)
А има то, има, да се ћути, трпи.
Ал и море сиње зна да се исцрпи. (...)
Јесте, ал' – *шта сада* ? Те нас бриге море.
Нек буде, што буде, не мож' бити – горе.
И било, шта било, ово је сигурно:
Србију је тај гроб међу људе гурн'о.
Бар људи образни, од срца и части,
Мораће јој сада признати и каз' ти:
Бива, бива пакла сред тог дивног раја,
Ал тек – *Срб се не да газит' баш до краја!*

Овај као и други прилози у овом листу поводом трагедије и убиства краљевског пара Обреновића показују колико су били омражени код народа. Ову тврдњу поткрепићемо још једним прилогом који је објављен у броју 12 од 16. (29) јуна 1903.

године на стр. 95 под насловом „29. мај 1903.” У потпису је овог пута Х. Текст песме гласи:

Опет једна трагедија!
...Та Србин је на њих свико.
Ал' код ове на свршетку
Не заплака ама – нико.
О, јесмо ли тако стврдли?
Да л' нам срце поста камен?
Зар баш нико да се згрози
На пушака онај пламен,
Што сагоре срца оба
И ископа краљу гроба?
Краљу! Краљу! Реч је крупна,
Пред њом многи пада нице...
Али, али, кад у краљу
Паклене су јавне клице,
И нечастив' из њих сукне,
Да *народну срећу* свали,
Ето онда шта је с *краљем*...
Ох, како је онда – *мали!*

А то беше српски народ
Кињен, варан, гоњен, мучен,
По стотину пута варан,
По хиљаду пута жучен.
Сто пута је прегорев' о,
Сто пута се над' о опет;
А *живота* кад је хтео,
Бивао је онда – *пропет.*

*

А ви сретни у околи,
У којих је „њежност” јача,
Исплач' те се, исплач' те се,
Ако вам је баш до плача...
Ми таремо очи наше,
Не од суза што их роси,
Већ да боље *погледамо*
У *будућност* шта нам носи.

И овај прилог показује психолошко стање српског народа, његов тежак живот, његове изневерене наде, све обмане, преваре и лажна обећања владара да ће му бити боље, а бољег нема и та изгубљена вера у срећнију будућност довела је читав народ у апатично стање у којем се нашао, тако да један стих песме објашњава како је Србима било под краљем Александром: „Не заплака ама – нико”.

У истом броју 12 *Врач погађач* уз песму „29. мај 1903.” објављује карикатуру без наслова коју бисмо могли назвати истим именом „29. мај 1903.” (Слика 81, стр. 380). На карикатури је представљен дочек краља Петра I Карађорђевића који победнички улази у Србију и прелази преко леша краља Александра који карикирањем, у ствари, представља мост на Сави. У Србији га дочекује мајка Србија раширених руку. Угледавши последњег Обреновића како својим мртвим телом спаја две обале Саве вели Краљ Петар:

Краљ Петар: Та знао сам ја, да ме она тамо већ одавно чека раширеним рукама, али до сад још не беше сигурна моста за прелаз. А гле овај ми сад собом начини најсигурнији мост!

После 45 година дошло је до смене династија. Представник династије Карађорђевића имао је право да заузме краљевски престо после погибије последњег

Обреновића. То симболизује торба коју носи краљ Петар I Карађорђевић на којој пише „45. годишње искуство”. Доласком новог краља у Србију за народ почиње ново време, а то важи и за политичке партије у Србији.

Истаћи ћемо још само једну карикатуру у истом 12. броју *Врача погађача* из 1903. године на стр. 97. Карикатура нема наслов у оригиналном издању, али бисмо је могли назвати „Ко ће коме?” (Слика 82, стр. 380). На њој је приказано како краљ Александар копа раку као да ставља печат на сопствену трагедију. На крсту пише „Александар народу Српском”. На гробној хумки стоји још један крст с текстом „Народ српски Александру”. *Врач* даје коментар испод карикатуре који нема потребе објашњавати: „Ти њему копа – ал он теби ископа”.

Иако је наш рад заокружен 1903. годином и сменом династија, напоменућемо да је краљ Петар I Карађорђевић био у наредним годинама историје журналистике у жижи интересовања српских сатиричких гласила. Разлог томе видимо у чињеници да је Петар подарио српској штампи до тада невиђене слободе изражавања. Као главна тема шaljивих рубрика, али и запажених карикатура, краљ Петар I појављивао се и у немачким илустрованим сатиричним часописима *Kladderadatsch*, *Ulk*, *Simplicissimus Lustige Blätter*, *Der Wahre Jacob* и другим, о чему је исцрпно писао Милан Ристовић (2011).

* * *

Феноменолошки гледано, *Врач погађач* је веома интересантан пример шaljивог листа који је почетак свог излагања везао за Загреб и природно у тој средини пратио теме које су суштински биле везане за живот српског народа у том делу Аустроугарске монархије. Исто тако, нимало није занемаривао ни актуелне теме које су се догађале стотинама километара даље, на истоку – како у истој држави у Јужној Угарској, тако и у Краљевини Србији. Ове новине су већ по свом садржају имале нечега што бисмо, условно речено, могли назвати „свесрпским”. То је овом листу обезбеђивало дуг век излагања и добру проходност код читалачке публике, јер је *Врач* доносио теме које су се односиле на укупан простор који на Балкану насељавају Срби. Таквој уређивачкој политици доприносили су и сарадници са различитих страна.

Динамика излажења није се променила ни када је лист своју сталну адресу пријавио у Новом Саду. Он је замишљен као гласило које је служило српском роду, баш као што је гласио и мото овог листа штампан у заглављу странице *Ни по бабу, ни по стричевима*. Лист је најчешће нападао супарничке листове, али највише последње Обреновића. Држао се својих строгих радикалних начела из програма странке. Због таквог крутог става био је често забрањиван у Србији, али и у самој Хрватској.

Карактеристично је да се у *Врачу погађачу* нису давали појединачни наслови карикатурама! Иначе и самих карикатура је у овом листу било много више у односу на друге листове о којима смо писали. Саме карикатуре имају пуно графичких детаља што омогућује да је њихов наратив импрегниран многобројним слојевима значења.

6.6. ГЕЦА (1892–1895)

Међу хумористичко-сатиричким гласилима с краја XIX века незаобилазан је и *Геца, лист за шалу и сатиру*, који је покренуо заговорник и поштовалац Радикалне странке, Наум Димитријевић 1892. године. Већ следеће године лист мења поднаслов у *Лист за озбиљну сатиру*, а у последњој години излажења (1895) представљен је као *Лист за сатиру, шалу и забаву*. Познато је да су сарадници у листу били и бројни књижевници: Јован Скерлић, Милорад Ј. Митровић, Миле Павловић Крпа, Риста Ј. Одавић (Кисић, 1990; Рошуљ, 1998). Ипак, ми ћемо лист посматрати из визуре најбољих примера хумористичких и сатиричких карикатура и прилога без обзира на ауторство.

Радикалска провенијенција листа и напади на либерале, напредњаке, моћну Аустроугарску царевину, па чак и височанстава Краљевине Србије „обезбедила” су му честе цензорске казне, од заплене појединих бројева, обустава излажења и новчаних, па чак и затворских казни за новинаре. То је *Гециној* редакцији коју су водили одговорни уредници Коста Тутуновић (1892), Наум Димитријевић познат као Сколометрија (1893. и 1895), Гвозден Пантић Зоља (1894) доносило ексклузивност, јер су и поред пресија и категоричких препрека са највишег нивоа („*Гецини* малери”, *Геца*, 1894, бр. 36) довитљиво успевали да продуже излажење шаловитог листа радикала у опозицији. *Геца* је често нападао намесништво малолетног Александра Обреновића, због чега се директно замерао Јовану Ристићу, па је због тих напада често трпело и уредништво и лист.

Ми ћемо се с посебном пажњом задржати на бројевима који су излазили одмах после првоаприлског државног удара и времена када је радикалска влада водила државу. *Геца* је својим читаоцима последње новости из земље и света саопштавао како кроз текстуалне рубрике, тако и кроз нимало занемарљив колаж карикатуралних илустрација. У овом листу су се појављивали најбољи српски карикатуристи и илустратори оног времена: Марко Иванишевић, Гавра Ђорђевић Умјански, Драгутин Дамјановић, Владислав Тителбах и други. Пишући о карикатурама у *Геци* Жарко Рошуљ је описао и најзначајније појединости у вези са симболиком заглавља листа, које се дванаест пута мењало током његовог излажења (Рошуљ, 1998, стр. 291–295).⁷⁷ Из свих тих разлога се и

---

⁷⁷ Комплетну студију о листу *Геца* Рошуљ је написао 1998. године.

овај лист нашао на списку хумористичко-сатиричких листова о којима ћемо у дисертацији писати.

Турбулентан политички живот српске Краљевине обележио је последњу деценију XIX века. Стална динамика, неочекивани обрти, закулисне игре српског двора и политичких странака у влади и Народној скупштини кулминирали су у месецу шале 1893. године. Према историјским бележењима, политичка бура је очевидно била на помолу: „атмосфера није била чиста. Она је била пуна нечега што су радикали боље опажали па и знали, но и Намесништво и Влада и Скупштинска већина” (Живановић, 1924б, стр. 179). Иако није био у Србији тих година, краљ Милан као неприкосновени владар из сенке, није изгубио политичка упоришта у Краљевини преко којих је и даље као изврсни режисер креирао српску политику у којој је увек и изнад свега био његов лични интерес (коцкарски дугови, трошкови боемског живота, забава сваке врсте по европским престоницама захтевали су доста материјалних средстава).

У перфидно смишљеном плану, на скупштинској седници, краљеви намесници и министри (поменућемо само неке: Јован Белимарковић, Јован Ристић, Јован Авакумовић, Стојан Рибарац итд.) добијају од Александра Обреновића позив за дворски ручак/вечеру. Нико од позваних гостију ништа није слутио, нити је могао да претпостави да ће 1. април 1893. године⁷⁸ окренути, по ко зна који пут, нову страницу у историји српске Краљевине. Главни иницијатор ове дворске интриге, која је претходно договорена у Швајцарској, били су краљ Милан и др Лазар Докић (тадашњи васпитач Александра Обреновића), док су за њу знали и неки домаћи политичари, као нпр. Милутин Гарашанин и Драгутин Франасовић, будући војни министар. Било је очито да се нешто велико спрема, што проницљивом оку није могло промаћи, а није било неопажено ни понашање опозиционих радикала. Несвојствено овој политичкој струји, радикали су били повучени, мирни и тихи и тако су се држали у и изван скупштине (Живановић, 1924б, стр. 200).

Краљ Александар је краљевском прокламацијом себе прогласио пунолетним 1. априла 1893. године, иако га је од осамнаестог рођендана делило више од годину дана (у том тренутку је имао шеснаест година и осам месеци), а госте је учинио дворским

---

⁷⁸ Екранизација овог сегмента српске историје представљена је у трећој епизоди (од четири) српске телевизијске серије *Последња аудијенција* из 2008. године. *Аудијенција* представља омаж радикалском вођи Николи Пашићу, а режију потписује Ђорђе Кадијевић.

заробљеницима. Овим актом Александар је званично збацио либералну власт и намесништво које су чинили Јован Ристић и Јован Белимарковић, док се трећи намесник Коста Протић раније упокојио. Намерно није пронађена адекватна замена за трећег члана намесништва, иако је Никола Пашић био један од могућих кандидата за то место, и тиме је највиши орган власти у земљи био доведен у питање. Поред тога, тим чином Александар је извео дворско-војну револуцију и започео самостално да управља земљом као краљ Александар Обреновић. Овим противправним, противуставним и криминалним марифетлуком краљ Александар је довео радикале на власт, као своје директне саучеснике у пучу. По речима историчара Живановића радикали су желели да са себе скину одговорност за догађаје од 1. априла, али то никада уистину нису успели (Живановић, 1924б, стр. 189).

Тему Александровог самопроглашења за краља обрађују две карикатуре „Гецино васкресење” (Слика 83, стр. 380) и „Удар на удар” (Слика 84, стр. 380), које су објављене у *Геци* број 9, од 11. априла 1893. године. Дошавши на власт, радикали у свом листу одмах себи дају одушка и објављују карикатуре, као и текстуалне чланке пуне хвале упућене краљу. Преко целе последње странице овог броја налази се карикатура „Гецино васкресење”. На њу се надовезује и текстуална рубрика „Гецино васкресење” која долази одмах испод карикатуре „Удар на удар”. Навешћемо текстуалне сегменте да бисмо показали како они функционишу као вербално објашњење визуелног дела карикатуре:

Воскресеније твоје „Гецо” дође. Камена плоча са твога гроба, којом су те курцони заклопили, подигла се, и ти са барјаком на коме пише: Устав и закон, васкрсаваш и узносиш се опет међ твоје драге претпланике. Помоћу великог епохалног догађаја и „Геца” се овеселио.⁷⁹

На карикатури „Гецино васкресење” је представљено осећање великог олакшања, јер је дуго очекивана слобода дошла са „Гециним” васкресењем, његовим поновним рођењем. „Геца” – српски народ – је свој дотадашњи живот проводио под каменом плочом, у гробу у који га је ставила њему непријатељска Либерална странка. На карикатури „Геца” је

---

⁷⁹ Текстуални прилог „Гецино васкресење” значајан је за наш рад не само због додатног појашњења карикатуре „Гецино васкресење” на коју се тематски надовезује, већ и због читавог низа разрешења надимака српских политичара, пре свега либералских курцона, које је радикалски лист *Геца* константно нападао на страницама свога листа. Тај списак надимака (за нпр. Ј. Белимарковића, Ј. Ристића, П. Денића, С. Јовановића, Ј. Авакумовића итд.) тј. њихових разрешења налази се у нашој табели са разјашњењима надимака.

устао из каменог гроба, који симболички представља ропство. Гробница је црна, хладна, дубока и безнадежна, баш као и стање у Србији. Подигнута надгробна плоча је светлија због првоаприлских догађаја, „Геџа” је у својој народној ношњи, са испруженом руком у којој високо вијори застава на којој пише „Устав и закон”. Застава симболизује укупни бољитак и победу права захваљујући тријумфалном „Геџином” повратку. Обасјан Сунцем, „Геџа” стоји поносно и у десној руци држи грану која представља мир и развитак, рађање нечег новог и дуговечног.

На истој карикатури, млади краљ Александар је представљен у пуној својој величини и он визуелно (уз „Геџу”) доминира карикатуром. Краљ Александар „Геџу” снагом своје воље ослобађа и као спасилац држи отворену надгробну плочу. При томе посебно долази до изражаја младост, снага и лепота самопроглашеног краља.⁸⁰ Александар гледа ка сигурној будућности, а својим усправним и смиреним држањем, симболизује ослободиоца и владара достојног поштовања и поверења „Геџе”, тј. читавог српског народа. Треба истаћи да на самој нагробној плочи, без имена и презимена покојника, до Александрове леве руке стоји уклесан крст. На доњем делу плоче до његове десне руке уклесана је мртвачка глава. Њу је симболично утиснула либералска влада која је желала да се „Геџи” затре траг једном заувек.

У тексту испод карикатуре коришћен је језик који подсећа на српкословенски језик што би била пародија на црквени језик којим се служе свештеници на сахрани, па би требало да буде тако и на васкрсењу. Млади краљ Александар је представљен као „Анђео-хранитељ”, чиме се указује на његово добротинство. Он је спаситељ српског народа, који је „расточатеја курцони јего, и да бјежат јего, у казамате јего” (што би значило да је уништио либерале, и да они беже, и да ће их ставити у тамнице).

Доњи план карикатуре резервисан је за представнике бивше либералске власти власти (курцоне), краљеве намеснике: Јована Ристића и Јована Белимарковића. Они су

---

⁸⁰ Карикатуриста је улепшао физички изглед краља Александра „додавши му године како би чинио утисак лепог, паметног и зрелог владара Србије. Био је по мери радикала прави „народни”, „радикалски”, „челик-карактер” и „првоаприлски краљ” (Рошуљ, књ. 5, 2011, стр. 76–77). У збиљи, физички је деловао овако: био је дебео, „женских кукова, слабог вида, веома изражајних груди и веома нервозних покрета” (Рошуљ, књ. 5, 2011, стр. 60).

симбол нечега што је прошло. Зато је „Ристић” представљен како седи на земљи поред отвореног гроба, не верујући у оно што пред собом види, јер изиграни су устав, закон, улога намесништва. Све оно пред чим су се заклели краљу Милану. У том погледу пуном неверице и изненађења очигледна је Ристићева зачуђеност Александровим поступком.⁸¹

Друга личност која је затечена „Гециним” васкрсом је Јован Белимарковић, оличење намесничке власти. Смештен одмах уз гробницу, Белимарковић је представљен у војној униформи, читаоцима окренут леђима, са сабљом као симболом официрског положаја и части. Карикатуриста *Геце* га је у карикатурама намерно сликао у том положају, јер није био достојан да му се види лице (што је имало посебно негативно значење). То се може објаснити историјским чињеницама, јер је Јован Белимарковић нанео пуно зла и штете српском народу, а посебно српској војсци у махинацијама и проневерима као војни министар. Тако се текст у рубрици „Гецино васкрсење” завршава радикалским разоткривањем либералске природе која је побеђена:

Ево „*Геце*” да успе последњу кап у пуну чашу отрова, коју је био наменио злогласни Ристић и Белимарковић, да њиме отрује цео српски народ; да „*Геца*” почисти ове две пропале величине и да им преко гроба узвикне: **бар у гробу нек вам буде мира, ал’ се чува Србин од – вампира.** „Геца”

Занимљиво је да је о првоаприлском догађају брујала и европска штампа. Тако је противуставни државни удар приказан и на насловној страници недељног илустрованог додатка париског *Le Petit Journal*, од 6. маја 1893. године, под насловом „*Coup d’Etat en Serbie*”.

У истом броју *Геце*, како смо рекли, на унутрашњем делу насловне странице листа налази се карикатура под насловом „Удар на удар”. Она је без пропратног текста, али је толико импресивна да би додатни коментар био сувишан, тим пре што су и у овом случају текстуалне рубрике преузеле улогу семантичке допуне и разјашњења, као нпр. насловна песмица „Светли дани” иза чијег се псеудонима „Геца” крије песник Милорад Ј. Митровић (Рошуљ, 1998, стр. 192). На илустрацији је представљена хијерархијска

---

⁸¹ Приликом првог сусрета краља Александра и Јована Ристића након 1. априла 1893. године догодио се следећи дијалог: „Зашто нам не казасте своје жеље, па да вам ми Намесници – ако је то било неизбежно – помогнемо, па их са чашћу и за себе и вас изведемо?” (Живановић, 1924б, стр. 213).

лествица власти у Краљевини Србији пре првоаприлских дешавања. Стиснута, чврста песница на самом врху слике је оличење апсолутне моћи српског владара, краља Александра. Та песница снажно удара по главама намесника Јована Ристића и Јована Белимарковића. Она их притиска, тако да под њеним притиском за њих више не важе правда, законитост, ни сам Устав, као највиши акт једне земље. Али ти перманентни ударци песнице се настављају. Намесници загрљени сада понављају исти поступак који је над њима обављен.

На самом дну хијерархијске лестнице налази се „Геџа”, симбол народних маса. Он је трећи у низу владарских репресалија. О његову главу обијају се сви политички притисци, који долазе од горе. Он је права жртва свих политичких махинација, диктатуре и заморче различитих инструмената власти. Али бољи дани су дошли и за „Геџу”, што потврђују стихови „Светлих дана”: „(...) Краљ је данас снажном руком / Тиранију уништио! (...) А у праху доле лежи / Реакција, тиранија! (...) У слободи Србин живи, / Прође доба патње, мука, / Тешки ланац разбила је / Владалачка снажна рука!”

Интересантна је историја настанка ове карикатуре чији је аутор Драгутин Дамјановић. Као вишедеценијски проучавалац српске шалтиве периодике, Жарко Рошуљ утврдио је да је карикатура настала као Дамјановићева реплика на сопствену карикатуру из листа *Брка* бр. 17 из 1893. године (Рошуљ, 2014, стр. 292).

И следећа карикатура „*Неће мачка рибе*”, из *Геџе* бр. 11 од 25. априла 1893. године, спада у опус карикатура везаних за првоаприлски преврат младог краља Александра (рушење намесништва и смењивање либералне владе), уз саучесништво краља Милана и Радикалне странке, која тим чином директно долази на власт. Уз карикатуру постојао је и следећи, данас неразумљив текст уколико се не познаје читав контекст у ком је настала карикатура:

ГЕѢА: Хајте амо, „муштерије” знане,
На низу вам нудим рибу сваку,
Ил’ волите штуку, ил’ шаране,
Уловљене у дворском рибњаку.

МАЧОРИ: Нешто нам се одбила од срца,
За вечеру посланица мила:
Можеш „Геџо” телалити светом,
Неће мачка рибе од првог Априла.

Карикатура је употпуњена мотом којим радикалска редакција поентира: „Данас си нам најмилије јело, волимо те но печено прасе; / Риба – штука – ти си била средство да се Српство од курцона спасе.”

Познато је да се на српском двору, на свечаним пријемима служила изврсна храна званицама (страним дипломатама, домаћим намесницима, министрима, гостима итд.), а на менију је често била риба. На ручку/вечери коју је млади краљ уприличио 1. априла 1893. године служила се управо штука. О протоколарном ручку и храни која је послужена, *Геџа* извештава у текстуалној рубрици пародичног наслова „Житије једне штуке”, у бр. 13 од 9. маја 1893. године. Аутор се потписао псеудонимом Бургија, угоститељ, а ради се о српском песнику Милораду Ј. Митровићу. Митровић је имао више псеудонима као сарадник листа *Геџа* (Рошуљ, 1998, стр. 189–199).

„Житије једне штуке” нам помаже да разумемо карикатуру „*Неће* мачка рибе”, јер се она односи на догађаје који су уследили после дворске посете:

Дана 1 Априла тек. год. у великој дворани краљевој је двоглаво намесништво и влада „велико либералне” странке беху позвани на свечан ручак. (...) Почеше доносити јела, донеше ваљда прво чорбу, па редом и дође ред, да и сирота штука после њене онако јуначке смрти угледа постављени сто велелепна двора српског, и донесоше је. – Г. Ристић, који на тој вечери себе сматраше за главу – узе главу, варку дадоше г Јоци Шињелашу, а средину поделише друга господа.“

И текстуални прилог из рубрике „Јеловник 1. Априла 1893. г.” у 14. броју од 16. маја 1893, пародира форму менија и тиме детронизује све оно што се на дворској трпези служило. Имена гангова, носе имена намесника и министара који су за столом, дакле симболично ће и сами бити поједени! То показује довитљивост аутора рубрике и жељу да изазове хумор код читалаца. Ево текста тог јеловника чији је аутор исти као и у претходном примеру:

Јеловник 1. Априла 1893. г.

1. ладна јела (ајвар, сардине, саламе, шунке и т. д.)
2. Буљон са јајетом и без
3. Розбиф ал англеz.
4. Антрико.
5. Рибља чорба.
6. Штука у мајонезу.
7. Двоглаво намесништво и курцонска влада у бајбоку без соса.
8. Величковић у трико-у без соса.

9. Чикица у трико-у са сосом.
10. Рибанац без меса.
11. Чика Мита (јарац) у рену.
12. Авакум бик на пихтије.
13. Велизарев врат на ражњу.
14. Воће.
15. Ладно печење појели момци.

Бургија, угоститељ.

Ручак је текао по протоколу, али сати су гостима, из непознатих разлога, споро пролазили. У то време и ван двора владају ванредне околности како бележи српска историја. Тако су, на пример, војне снаге окупирале двор, као и куће оба намесника (Ристића и Белимарковића) и стан министра унутрашњих дела (Стојана Рибарца), који због болести није чак ни био на двору. Будући краљ се понашао лежерно, водио је опуштене разговоре са гостима, који су се често сводили на небитна текућа питања.

У „Житију једне штуке” прича о ручку тече даље овако:

Баш у тренутку, када се поједина парчета наше сироте штуке онако душмански бацаху у ненасита уста либералне господе – домаћин трпезе подиже чашу напуњену вином па рече „али, господе, ви злоупотребисте поверену вам Круну мога оца”. У том тренутку онај „крстић”, кога штука у виду своје кошчице у глави има застаде у грлу г. Ристића и он се загрцну! Крст, који представља веру, не хтеде отићи у напуњени трбух г. Ристића. Друге, пак, кошчице, од страха, који међу другом господом завлада због загрцњавања свога вође – заузеше своја места у грлима господе чланова владе.

Краљ се у беседи по сведочанству историчара Жив. Живановића захвалио намесницима и министрима на дотадашњем верном служењу њему и отаџбини, и истакао да је дошао тренутак да прогласи своје пунолетство и да сам преузме краљевски трон. Према Живановићу, сцена је изгледала овако:

„Хај, хај!” узвикнуо је као пола у шали, пола у збиљи Ристић, окрећући око прста бућму од цвикера, додавши за тим: да је то „крупан корак”, који чини Његово Величанство!... (Живановић, 1924б, стр. 192).

Уз узвике ађутаната који су допирали споља: „Живео краљ!” Александров план био је намирен. Он је без намесничког и либералског честитања напустио дворану, која се касније прозвала „првоаприлска соба” (Живановић, 1924б, стр. 192). Уз новог краља, нови победници постају радикали, овим чином повраћене политичке моћи.

Тек сада нам може бити јасна порука карикатуре „*Heће* мачка рибе”. Наиме, радикале симболично представља лик „Геце”, снажног мушкарца који на поменутој карикатури нуди „мачкама” рибе у изобиљу. Он очекује да ће „мачке” тј. насамарени гости прихватити богат улов из дворског рибњака, силне штуре и шаране. Он, „Геца”, ликује над „мачкама” јер зна да им је риба на краљевској трпези пресела једном за свагда. Свргнути намесници Ристић и Белимарковић, као и министри дотадашње либералне владе приказани су као помахнитале мачке у бекству. Међутим, „мачкама” ће у устима заувек остати горак, опор укус сервиране рибе. За либерале она ће заувек бити синоним за нешто ружно, неодговорно, неморално, недолично, заправо криминално, а приређено од стране оба краља као „захвалност” за показану верност династији. На репу мачора Белимарковића (поново му се не види лице, војна капа открива њенов идентитет) завезана је цедуља „пасош за Врање”, док је тродлаком мачору Ристићу обешен о реп „пасош за Загреб”.

Јован Ристић ће се дуго сећати тог немилог догађаја и неће одлазити на двор: „Болно је засео Ристићу у грлу последњи залог, што га је принео, ништа не слутећи, устима, за краљевом трпезом *првога априла*” (Живановић, 1924б, стр. 210). Тако је Ристић у жељи да избегне сусрет са краљем, преко посредника предао Лазару Докићу један важан докуменат, уз објашњење: „да још нисам сварио првоаприлску вечеру...” (Живановић, 1924б, стр. 210–211).

Да се народ саживео са догађајима везаним за ручак на двору и да су они утицали не само на политички, него и на свакодневни живот појединих либерала посведочиће и шаљиви текст „Недељни извештај новости” из *Геце* број 14, од 16. маја 1893. године, с поднасловом „Крију рибу”: „У прошлу недељу г. Ристићев момак био је на пијаци, па купио 2 киле рибе сомове. Исту је рибу увио у мараму, јер није смео да је пренесе кроз варош, бојећи се, да га београдски шегрти не опомену на ону рибу од 1. Априла.”

Радикали су пустили машти на вољу, па су кроз различите жанрове у рубрикама провлачили једну те исту тему првоаприлске курцонске „забаве” на двору. Тако је у подлистку бр. 9 и бр. 11 из 1893. године, излазио и драмски текст „Апри–ли–ли, комедија у 3 чина с певањем, музика од * * *”, са јунацима који носе радикалски наденута имена: „Историјски Брк”, „Јоца Жврк”, „Авакум Бик”, „Стојан Рибанац”, „Живојин Отров”,

„Мита Јарац”, „Кундак Велизар”, „Анђео Хранитељ”, „Ујкино дете, Денић”, „Живинчевић”, итд. Требало је да буду описани по чиновима догађаји који су претходили ручку/вечери на двору, самој вечери и оним збитијима која су уследила, међутим, трећи чин комедије није никада објављен, а требало је да се радња одвија у затвору.

Док је првоаприлски протокол самопроглашења трајао на двору, ванредне мере (нпр. ангажовање свих ађутаната, старих часника двора, избор изоловане просторије за обед) нису биле уведене само за званице. Ван двора коњица је окупирао и куће дотадашњих краљевих намесника Белимарковића и Ристића, као и стан Стојана Рибарца, тадашњег министра унутрашњих дела, што је представљено на карикатури „Рибарчево јунаштво 1. априла 1893. год.”, у бр. 14. *Гец* од 16. маја 1893.

Стојан Рибарац је затечен код куће, јер је изостао са Александровог пира због слабости. Историчар Живановић наводи у фусноти својих бележења каснију изјаву Јована Ристића о овом сензационалном догађају да му је жао што Рибарац није те историјске вечери био са њима на двору, да види како би се он у тој ситуацији понашао (Живановић, 1924б, 190–204). На карикатури је представљен министар Стојан Рибарац како у ноћном оделу прескаче преко плота, иза којег га дочекују војници младог господара. Читав приказ са неверицом посматра скршених руку женска особа, леђима окренута читалишту, док му руком одмахује и један мушкарац на чијој глави је влашка шубара са исписаним надимком Јанкул. Претпостављамо да је реч о администратору *Српске заставе*, капетану Јанку Марковићу, званом Јанко Влах, који је иначе био Рибарчева особа од поверења (Живановић, 1924б, стр. 204). Мото карикатуре јасно истиче став радикала о судбини свргнутог либерала: „Погле’ брале, погле’ мили друже / Како јунак преко плота струже, / Тај би треб’о да затегне уже.”

Карикатура од 2. маја из 1893. године, у броју 12 носи наслов „Достојна висина (по *Српској застави*)” (Слика 85, стр. 381) и представља пример интермедијалних веза између радикалског листа *Гец* број 12 и либералске *Српске заставе*. Док је *Застава* у броју који је изашао крајем марта 1893. године у дијалогу са „Гецом” апострофирала да ће влада и то курцонска увек бити на достојној висини у обављању државних послова, уредништво *Гец* се поиграло значењем ове синтагме, пребацивши је из регистра пренесеног у регистар

дословног значења. Тиме је и на карикатури створен комичан утисак, иако илустрација представља морбидну сцену вешања истакнутих политичара. Они су, коначно, постављени на „достојну висину” вешала према *Гецином* уредништву. „Геца” стојећи по страни уз читав ред обешених, овакву висину сматра једино примерену за курцонске главешине. Ево текста који прати карикатуру:

„СРПСКА ЗАСТАВА”: И влада ће (наравно курцонска) увек остати на достојној висини својој.

„ГЕЦА”: Ја мислим да је ово та достојна висина за курцонске министре, на коју би требали да се попну и да увек остану.

У истом броју *Геце* штампана је и текстуална рубрика „Млад пастир, два вука и овце – басна.–”, која у поднаслову истиче своју жанровску припадност књижевности и поентира актуелним наравоученијем: „Не једи штуке, можеш се задавити.” Ово је једина басна коју ћемо цитирати у овом раду као илустрацију жанровске разноврсности ради постизања хумористичко-сатиричких ефеката. У питању је прилог који је потписан псеудонимом „Тентетњиков”. Иза овог псеудонима се крије име каснијег чувеног српског историчара књижевности Јована Скерлића, који је у младости био редовни сарадник овог сатиричног листа, са око шездесетак прилога (Рошуљ, 1998, стр. 183–188). Јасно је да је у басни, из радикалског угла, описана абдикација краља Милана и стање које је потом наступило под намесништвом. Стога, читалац је лако могао да закључи да се у подтексту басне, иза старог пастира крије краљ Милан, иза вукова Јован Ристић и Јован Белимарковић (намесници), иза оваца српски народ, а да је дете тј. млади пастир – првоаприлски краљ Александар Обреновић. Због илустративности доносимо Скерлићеву новинску басну у целини:

Имао један пастир мало стадо и чувао га. Дођу к њему 2 вука и рекоше му улагујући се: „Ми смо већ оматорили и обезубили; него ти нас прими да ти чувамо стадо!” Прими их пастир, не подозревајући ништа. Један пут старац скупи овце, вуке и доведе свог малог сина, па им рече: „Ја идем у бели свет, за то вама” (и окрете се вуцима) „дајем да управљате овцама, док мој син не дорасте.” Сви пристану и старац отиде.

Али вуци, чим осташе сами, почеше клати и убијати једну по једну овцу. Овце се са страхом скупљаху у гомиле и жалосно блејаху. Ражали се младом пастиру, виде да ће остати и сам без оваца, довати мотку и добро одадере оба вука. Вуци савише реп и побегоше урличући. Овце се ослободише од вукова...

Нравоученије:

Не једи штуке, можеш се задавити.

Број 27 *Геце* почиње насловном песмом „Старој фрајли”. Песму је потписао „Геца”, а историја књижевности је утврдила да је ова песма изашла из пера Милорада Павловића Крпе. Овај аутор је користио око четрдесетак псеудонима у листу *Геца* (Рошуљ, 1998, стр. 200–230). Песма је уперена против Напредњачке странке. Навешћемо неколико увредљивих стихова на рачун ове, а и либералне политичке опције:

(...) Покварена женска нека, целом Срп-
ству добро знана –
Стара фрајла, стара фајта, на ме-
штена, нафракана.
Да јој није разних траља, чим је
Крила тело грозно,
Свак' би у њој, сумње није, на-
предњаштво старо позн'о.

(...) Даље од нас. Дај се оном, коме си
се до сад дала –
Ето Швабе, ето Чиве и дубарских
либерала.
С њима зајдно срећу снујте; са
њима се тови, храни
Али народ остав' с миром – па-
ћеника њега мани.

Кратак искорак из *Гециних* политичких тема у овом броју, учинићемо због сталне текстуалне рубрике „Философија о женама”. Милорад Павловић Крпа потписивао је овај књижевни прилог једним од својих многобројних псеудонима „Сенека”. Парадоксалне духовите тврдње о женама, њиховој еманципацији, хировитости и несталности посебно у љубави, писане су у форми афоризама, са жељом да се читалачка публика забави и релаксира. Рубрика је и с данашњег аспекта веома актуелна и у свему подсећа на афоризме о женама који су изашли из пера Душка Радовића, стога доносимо неколико примера:

Лепа жена, то је рај, који се може врло лако сваког минута – да изгуби.
Често бива и овако: код неких жена више важи: показати се верна но бити.
Лакше је девет жена задобити него ли од једне се одбити.
Еманципација жена, то је проналазак жене која није себи могла наћи мужа.

И чувени београдски драматург, књижевник, народни посланик и публициста Риста Ј. Одавић сарађивао је у *Гецу*. Његових тридесет и пет прилога под различитим псеудонимима у овом сатиричном листу разрешио је Жарко Рошуљ (1998, стр. 231–234), а његови прилози нису били само политичке природе. Такав је један с хамлетовским подтекстом у броју 31 од 12. септембра 1893. године, насловљен „То be or’ not to be (Бити ил’ не бити)”. У питању је пародија на Хамлетове суморне и туробне мисли о смрти, које овај аутор разрешава мислима пуним животне, виталистичке енергије.

Сваког од нас самрт чека,
Нико од ње незна лека –
Ал’ од туге два су лека
Пуна чаша, лепа сека.

Карикатура „Срећан пут” (Слика 86, стр. 381), објављена је у *Гецу* 15. августа 1893. године у броју 27. Она се бави догађајима који су уследили после првоаприлског самопроглешења Александра Обреновића за краља. Обичај владарске куће налагао је да се цела Краљевина упозна са новим владарем. Требало је стећи симпатије широких народних маса, додворити им се, било кроз одликовања заслужним грађанима, који су му помогли да се попне на владарски трон, било помиловањима оних који су као и он устали против претходног режима. Ту традицију путовања по Србији спровео је краљ Александар.

На путовање је кренуо 4. маја 1893. године, из двора у Београду ка Јагодини, Ћуприји и Свилајнцу. После одмора, краљ Александар отпочиње и други део путовања по Србији и „већ 22. септембра отишао [је] у Крагујевац на маневре, а одатле у Ниш и 29 у Лесковац, одакле се право вратио преко ноћ у Београд” (Живановић, 1924б, стр. 222). У светлу тих историјских догађаја настала је карикатура „Срећан пут” коју прате стихови Милорада Павловића Крпе. Народ га је здушно ишчекивао и уз велику помпу поздрављао. То на карикатури потврђују „Гецине” поруке краљу Александру, док скида капу и одмахује пут кочије:

На пут си се браћи дао,
Народна те љубав прати.
И где будеш стиг’ о, стао
Братски ће те дочекати. (...)

Поздрави краљу препуни су хвалоспева и захвалности. Народ је био веома задовољан верујући да су добили краља по својој мери. Током путовања краљ је свуда био лепо примљен и угошћен. У карикатури стоје и ови стихови:

Груди су нам пуне миља,
Дико наша дична рода –
Вас те народ благосиља,
Жељан је да ти хвалу ода. (...)

Да те види – народ жуди,
Да ти за спас благодари.

Народ је био захвалан што се решио намесништва и либерала и што је на власт дошао млади краљ. На основу обећавајућих речи краља очекивана је боља и извеснија владавина закона и права. У песми се каже:

Пут је мало тежак, трудан;
Ал ти можеш мирно спати,
Уз тебе је чувар будан:
Народна те љубав прати.

Тај чувар је, наравно, „Геџа” као симбол Радикалне странке и читавог српског народа.

Током своја два путовања краљ Александар је већ у првој години своје владавине обишао и народ и своју Србију. „Геџа” је срећан и маше свом господару и његовим пратиоцима, жели им срећан пут, срећан је због краља и себе, јер је дошао на прижељкивану власт, самим тим је стекао и позицију да се обрачуна са челницима сад већ бивше либералне власти. Тражећи оправдање за себе и „Геџа” и краљ налазе јединог кривца за дешавања 1. априла у бившој влади и њеним министрима. Песма посвећена краљу завршава се стиховима у којима се исказује мржња према претходницима:

Думбарциске мрачне сени,
Ево, ту су прикупљени
У окове мржње наше.

У доњем левом углу илустрације представљена је судбина свргнутих министара владе. Јован Авакумовић, Стојан Рибарац и Живојин Величковић ходају осрамоћени, руке и ноге су им везане у оковима. Терете се за многе недоследности: одуговлачење са избором трећег намесника, неспровођење одлука трговинских уговора са Аустроугарском

и Немачком, злоупотреба војске у изборне сврхе, случај Горачића. Стојан Рибарац, министар унутрашњих дела, посебно је био критикован (Живановић, 1924б, стр. 228–229).

Најважнија фигура у кочији јесте краљ Александар, у војничкој униформи са ордењем на грудима. Поред њега са леве страни седи радикалски првак Никола Пашић. Обојица су веома задовољни, самоуверени са упртим погледом ка „Геџи”, отпоздрављају му. „Геџа” своју руку држи на Авакумовићу, чиме је симболично представљен задатак који треба да обави, а то је суђење Авакумовићевој влади. Неопходно је поменути и два кочијаша на предњем седишту кочије, у униформама војске Француске и Русије. Они могу симболисати нове заокрете у спољној политици, у односу на аустрофилску политику коју је до тада водио краљ Милан.

Уз државни врх који га је на путу пратио, краљ се сусрео и са мајком, краљицом Наталијом у Кладову. На крају „10 септембра, после двадесет и пет дана путовања, стигне Краљ у Београд, без све шале прокламован поново као ‘Велики Александар’” (Живановић, 1924б, стр. 222). Колико је овај догађај био значајан за оновремено Српство, посведочиће и садржај рубрике „Порука *Геџина*” из бр. 16, 1893. године. Њоме се читалаштво *Геџе* обавештава да се у уредништву овог листа могу купити следеће слике: „**Састанак Њег. Вел. Краља са Краљицом Матером у Кладову**”, као и да још увек има заосталих слика „Вечера на двору”, која се као и прва продаје по цени од 1 динара.

Још се није навршила ни година дана од догађаја 1. априла, а „Геџа” се сусреће са новим изазовом који му доноси нове неприлике и недаће. Појава краља Александра на трону 1. априла је и иницирала ову карикатуру објављену у *Геџи* број 3 од 16. јануара 1894. године. У карикатури под насловом „Дала па просула” крава је престављала по „Геџи” првоаприлске догађаје који су по њему одраз нечег веома доброг што се десило и њему и краљу Александру. Долазак краља на власт предтавља добробит, благостање и срећу. Дошао је на власт без веће борбе. Постигнути су извесни резултати што је једно време и било тако. Слика се поистовећује са већ изреченим. Крава је у пуној снази и може много да пружи, на пример, млека сваког дана у изобиљу. Пуна је снаге и здравља. Овакво благостање би ваљало да дуже потраје.

Међутим, то благостање у политичком животу Србије није могуће. Увек се наиђе на неки проблем, за који постоје разлози познати или непознати, без обзира на то да ли ви то желите и не, проблеми се створе и окупирају вас свом својом снагом, а ви се не можете одупрети. Историјски гледано:

„Година 1894. била је година реакције. Већ сам изненадни и насилни долазак бив. Краља Милана у Србију није ништа наговештавао добро, и ако је све оно, што се 9. јануара, па за даљих неколико дана десило, било још у границама уставне могућности и допуштености” (Живановић, 1924б, стр. 259).

Нико жив није могао да претпостави у ком ће се правцу одвијати ствари. Радикали су знали да повратком рас-краља Милана из Париза губе власт.

Долазак краља Милана у Србију у карикатури се поистовећује са просипањем пуне посуде помуженог млека. Постигнути какви-такви резултати у раду владе су сторнирани његовим доласком као да је просуто тек помужено млеко. Оно је просуто у само једном тренутку кравље непажње, боље речено због хира и обести краве, тј. владарске куће Обреновића, која ће то и даље радити на несрећу „Геце”, односно српског народа. Доласком краља Милана све што је важило више не важи, уследиће нешто ново, а то ново нико не зна шта је. Остаје питање и како ће у будућности бити са краљем Миланом:

Смењена је једна и доведена друга влада, закључена је једна скупштина: а то је све било у уставној моћи и праву владаоцем. Али су сви знаци говорили да то није било све, да се на томе неће стати. Све ово је још била негативна страна намера и догађаја, рашчишћавање терена за позитивну страну намера и догађаја, који тек имају да дођу. Но нико није могао знати, у ком ће се позитивном правцу развијати ти догађаји (Живановић, 1924б, стр. 259–260).

Било је то припремање позорнице за догађаје који ће уследити 23. јануара 1894. године.

У шаљивом делу *Геце* у сталној рубрици „Политичке бомбоне” стоји следећи текст:

Једне прекосавске новине страхују да ће колера из Цариграда доћи и у Србију. Стари гошподар већ је дошао, колера се спрема да дође... па то онда ни више ни мање него и Бог дигао руке од нас и Србији се спрема пропаст. (*Геца* Београд 23. јануар 1894)

И још један шаљиви текст из рубрике „Политичке бомбоне”:

И веле: Хаџија је виђен и чувен човек. Најзад, могућно је; али ово што он ради у овој земљи то је и невиђено и нечувено чудо. (Геџа, 1894, бр. 4)

У временском интервалу од 9. до 23. јануара 1894. године оба Краља извршила су процену ситуације на политичком пољу и дошли су до закључка да постоје повољни услови за организовање још једног пријема у двору. Оцена је била да на политичкој сцени не постоји ништа снажно у радикалној влади и скупштини. Настао је прави тренутак када ће се моћи навестити нови осмишљени правац у српској унутрашњој политици. Требало је то обелоданити, наравно кроз говор краља Александра, и обзнанити намере двора, између осталог, да се поништи закон о прогонству краља Милана и саме краљице Наталије, а треба радити и на питању српског устава. Под тим претпоставкама, по добром старом обичају, краљ Александар је организовао ручак у двору 23. јануара 1894. године.

Ручку су присуствовали „сви министри, Митрополит, и бивши председници министарског савета (њих 8), бивши Министри (нерадикални, њих 26), и тако даље а од радикала био је само председник Држ. савета, без иједног саветника, јер је и овај био у већини радикална творевина (...)” (Живановић, 1924б, стр. 260). Позваној политичкој елити се требало обратити уз обавезно присуство краља Милана који својим присуством даје посебан печат значајности скупа. Говор који је одржао краљ Александар је, у ствари, био говор краља Милана.

Карикатура „На вечери код Хаџије” (Слика 87, стр. 381) од 23. јануара 1894. године осликава поменути догађај. Улазећи у двор на ручак званице се у предворју сусрећу са главним куваром краљем Миланом који са својом покретном кухињом припрема дворски ручак. У тексту испод слике налази се следеће питање:

Гара: Море прика Биче, да видиш шта нам овај наш Хаџија спрема за вечеру.

Као наговештај могуће нове политике крајичком ока „Бик” види испод стола папире са насловом Устав, што је и била намеравана порука оба српска краља. Разрешење које можемо претпоставити је следеће: „Гара” је Милутин Гарашанин, „Бик” је Јован Авакумовић, а „Хаџија” је краљ Милан Обреновић. Спој слике и текста одликава комплетну политичку позадину тог тренутка у Србији, спајајући актуелни тренутак који се дешава у двору, везујући га за претходна искуства са ручка организованог 1. априла

претходне године. Званице на ручку су свесне и добро су им познате политичке игре и дворска кухиња. Сви са зебњом у срцу ишчекују у краљевој беседи нешто ново, неко изненађење, посао који треба хитно урадити. Многима то неће бити пријатно, многи ће бити повређени, а много њих је свесно и да им то дело неће служити на част. Политичка елита Србије била је свесна свега, хтели они то или не, били су таоци политичког тренутка, добро се међусобно познавајући, а долазак и присуство краља Милана су доживљавали као хендикеп. То је било зло којег се требало што пре и што брже и на што једноставнији начин решити. Званице на ручку су знале и ово док је краљ Милан у земљи никоме неће бити добро и не могу ништа добро да очекују од њега. Најбоље је бити што даље, јер његова близина ће скупо коштати присутне. Имајући то све на уму из своје коже се није могло. Политика је била неумољива.

„Геџа” све то зна, јер је сведок свих прохујалих догађаја како у двору, тако и ван њега. Познат му је политички живот и дешавања у Србији и сада само из прикрајка гледа кроз прозор придошле званице знајући шта их чека. Зато више за себе каже: „Свршите ви само њему посао како он хоће, па ће вам он сигурно из благодарности дати по једну штрангу, са којима ће вас после Геџа’ прикачити на достојној висини.” Имајући политичког искуства, јер је ту благонаклоност више пута осетио на сопственој кожи, „Геџа” шаље поруку да ће они који извршавају захтеве краља остати на цедилу, да ће бити одбачени без трунке сентименталности, а као знак захвалности за све добро што учине за династију Обреновић добиће штрангу. Зна се за шта штранга служи – или да се сам решиш свог живота или ће удворице династије „Геџа” прикачити на достојној висини, односно извргнути јавној порузи. Ово навођење потрђује претњу и висину казне која чека извршиоце краљевих захтева. Они су толико криминални и погубни за Србију да се могу само оваквим начином одсликати у карикатури.

У мору проблема који су тада мучили Србију најважније је било, по мишљењу династије Обреновић, укинути Закон о прогонству краља Милана и краљице Наталије (*Српске новине*, бр. 85 од 17. априла 1894. године, где је објављен краљев указ са потписом целе владе). Из историје је познато да су краљ и краљица на предлог Министарског савета наредили да се укине претходни закон и да се њима врате сва права

и дужности која су им уставом и законом загарантована (Живановић, 1924б, стр. 265–266. И питање устава је висило у ваздуху. То су била очекивања оба краља од свих присутних званица. Долазак краља Милана у земљу никад није био случајан, па је тако било и тог пута, а ручкови имају своју цену.

Колико је краљ Милан био омражен од стране радикала, види се и из прилога који је објављен у листу *Гец* бр. 12 од 17. фебруара 1894. године под насловом „Политичке бомбоне”. То је хумористички текст који гласи:

Хација је довикнуо: „Отаџбина је у опасности”. Молимо вас поштовани хаџо да нам кажете чија је отаџбина у опасности? А која је то ваша отаџбина? Имате ли ви ту ствар бар у џепу, ако је бар у срцу немате?

Ако мислиш да је Србинова отаџбина у опасности, онда имаш право – јер сте поштовани аџо ви ту. Спасите ту отаџбину из те опасности – идите из ње.

У наставку ћемо размотрити појаве које објашњавају карикатуру под насловом „На горачићском гробљу” (Слика 88, стр. 381). Истине за вољу, ни дотадашње деловање либерала није било увек баш за похвалу, нити достојанствено. Посебно им се ставља на душу деловање у изборним активностима које су за собом оставиле одређени број жртава у Драгачеву и Горачићима. Ово им радикали никада нису опростили.

Радикалско уредништво *Гече* користило је сваку прилику да се обрачуна са либералима за њихово насилничко понашање, за недела почињена у прошлости, посебно ако је оно донело политичке жртве, које су понекад ишле до нивоа људских живота. Тако је *Гец* у бр. 14 за 1894. годину подсетио на годишњицу политичких превирања која су се збила у Горачићима. Тачно годину дана након превирања, односно 24. фебруара 1894, објављена је карикатура „На горачићском гробљу”, која је спомен на изборе који су се одржали у целој Србији 25. фебруара 1893. године. У политичком клинчу за избор посланика нашли су се либерали на власти и радикали у опозицији. Јован Ристић је предвиђао да се спремају немири и да борба за политичке гласове у локалу није пресудна за победу либерала, стога је настојао да се дистанцира од изборне борбе.

Изборну машину контролисао је министар унутрашњих дела Стојан Рибарац. На изборима радикали су поражени и далекосежне последице пораза одражавале су се у комплетној смени чиновништва из администрације уколико је она била радикалског

опредељења. Тим политичким преокретом неприкосновено се служио Стојан Рибарац. Оваквим масовним запошљавањем младог либералског кадра, он је унутар система државне администрације агитовао за Либералну странку. Био је чак оптуживан „да ствара партију у партији” (Живановић, 1924б, стр. 155). То је ишло дотле да се и сам песник Војислав Илић обрео у редовима либерала, као намештени писар Министарства (Живановић, 1924б, стр. 156).

Док су се министри и чиновништво у министарствима лако дали заменити, тај задатак ишао је много теже чим би се зашло у унутрашњост, далеко од престонице. У локалним огранима српских села и заселака та смена је ишла још много спорије и теже, тим пре што је жалбе решавао Државни савет који су водили радикали. Прво место сукоба било је село надомак Чачка – Драгачево. Тамо је 12. фебруара 1893. године дошло до необичне ситуације у којој је и војска морала да реагује. Радикални органи иако су изгубили на изборима, нису желели да иступе и предају своје позиције, и буквално нису излазили из својих канцеларија. Либерали као победници на изборима требало је да преузму власт. Међутим, уместо тога јавља се комична ситуација да се формирају паралелни органи власти. У Драгачеву током сукоба народа и војске није било жртва, али је Драгачаво било тек бенигни увод у будуће горуће проблеме у Горачићима.

У унутрашњости Краљевине Србије политички окршаји су се наставили иако су избори прошли. Резултати су налагали да радикали морају да напусте своје позиције у локалним општинама и да их уступе новоизабраним либералима. Међутим, до тога није дошло, у више места настају паралелни органи власти, двовлашће, што је имало трагичне последице. Најпре се догодио сукоб у селу Драгачеву, фебруара 1893. године о којем смо писали, да би уследили догађаји у Горачићима од 20. фебруара исте године. Двовлашће је резултирало оружаним окршајем војске с народом. Из тога је произашао скор са осамнаест мртвих, пуно рањених и ухапшених, док је и на страни војске био рањен један војник. Психоза и напетост стање, које је владало током сукоба, доводило је до сукоба мишљења. У народу је владала максима „силу одбиј силом”, а код војске „поврати ред, растерај оне који праве неред” (Живановић, 1924б, стр. 168).

Геца под утиском немилых догађаја у Горачићу и актуелним дешавањима у земљи штампа карикатуру „На горачићском гробљу” у спомен пострадалим жртвама својих сународника подсећајући Либералну странку која је тог момента на власти и Двор на почињени злочин који је остао некажњен и после вођења судског спора. Карикатуриста ставља главног кривца за немиле догађаје – Стојана Рибарца у центар гробља, јер је он виновник догађаја, кривац и оличење читаве Либералне странке, која је иза себе оставила недужне жртве. Да би негативан утисак био још јачи, на грудима Стојана Рибарца стоји повећи орден као знак признања за учињена добра не-дела. При томе *Геца* алудира на то да се и за таква недела деле дворска одликовања. Својом посетом на гробљу палим жртвама Рибарац не да мира и спокоја жртвама ни на оном свету. Пострадали припадници Радикалне странке устају из гроба, заустављају Рибарца и постављају му питања:

Костури:
И ти красан орден доби?!
Честитамо, теби, – влади...
Јел' то за то што нас поби,
Што осташе сирочади?....

Текстуална рубрика „Недељне новине” у *Геци* у бр. 9 од 11. априла 1893. године својеврстан је увод, најава и објашњење Дамјановићеве карикатуре „Николино панамино” (Слика 89, стр. 381) из броја 16 од 31. маја 1893. године. Уз карикатуру је стајао текст:

Блудни син:
Дадоше ми вако сургун пасош
Што сам укро паре у Паризу:
Опрости ми оче, што сам тиме,
Убрзао намесничку кризу.

Ћ а њ а:
Срећни сине, оди твоме тати
За лоповлук још се вуку ланци;
Место апса, бежи у палати
Пара имам у Енглеској банци.

Г е ц а:
Некад отац васпитао сина,
Сад га теши, јер имаде каде;
Пословица вели од старина,
Куд ће ивер даље од кладе.

У шаљивом тексту „Недељне новине” читалаштво *Геце* упознаје се са ликом и делом сина чувеног либералског вође Јована Ристића, где се каже:

Г. Ник. Јов. Ристић син покојног првог намесника, историјског Брка, онај Никица, на кога Париска полиција сумња да је завукао прсте у посланичку фиоку, одакле су украдени 1300 динара - долази нам кроз који дан за поштара београдске централне поште. Чује се да је била комбинација да се постави за кондуктера, ну пошто је овим наступила била озбиљна опасност кондуктерским улчевима, одустало се од тога. Ну опасност ни са овим није још престала. Зато обраћамо пажњу надлежном шефу, да пази на коју ће га дужност одредити. Наше мишљење је да за њега нема ни једно место, јер су му прсти и сувише гумирани, па зашто се год ухвати све се прилепи.

Већ у следећем броју *Геце*, од 18. априла 1893. године у броју 10 надовезује се кратко текстуално питање: „Шта се чује? Чује се да ће све касе почети штрајковати, чим осете приближавање Никице Јов. Брка”. *Геца* не одустаје од праћења Никице ни у бр. 41, од 21. новембра 1893. године у шаљивом тексту „Добродушност”, где су представљене црте Никичиног карактера:

За време намесника двојце Јожика била је једном забава, чини ми се на двору. Наравно дошли су сви познати. Али – случај! – ту се некако деси и Никица Јов. и.т.д. сада поштар у оставци. И он док је играо (молим није карте!) па онда зажели да попуши коју цигару и упути се у оближњи салон. Ушавши у собу нађе на столу пуну кутију најбољих и најфинијих цигара. Мој Никица како је Бог од природе обдарио,... он узе да мота ове цигаре т.ј. да их трпа у све џепове... У тај пар наиђе један млади официр и затражи једну цигару од оних што су остале.

Лакеј му пружи готово испражњену кутију.

- Изволте!

Официр, сиромах, врло скроман, узедо само једну и заблагодари се.

А лакеј му се каже:

- Узмите, изволте господине још коју, понуди га овај.

- Нека хвала, нећу... Изволите... та кад је овај господин – то је познати господин Никица – украо пуну кутију, можете и ви узети две три, а не баш само једну. Узмите молим вас јер ће и ово ресто смотати.

Аутор Жарко Рошуљ (2011) има опширно објашњење како је настала карикатура „Николино панамино” на стр. 213–215 где се каже да *Геца* није бирао средства у нападу и блаћењу Јована Ристића користећи грехе његовог старијег сина Николе (Никице). Никола је оптуживан као крадљивац.⁸² Због писања о овом скандалу уредник и власник *Геце* Наум

---

⁸² Иако су били велики српски политичари, Јован Ристић и Никола Пашић често су водили политку која је директно ишла на штету оног другог, јер су у свему имали другачије погледе на унутрашњу и спољну политику коју Краљевина Србија треба да води, а да не говоримо о односима које су имали према краљевима Милану и Александру. Ипак, ако ову двојицу вођа различитих странака сасвим оголимо од политичког контекста и посматрамо искључиво као људе у приватном, породичном окружењу, тек тада и

Димитријевић на основу тужбе намесника Ристића био је осуђен на робију од месец дана. Овом карикатуром се залазило у приватност породице Јована Ристића, а *Геца* је омаловажавао и Либералну странку поистовећујући је са њеним лидером. Како „Геца” у песмици каже: „Куд ће ивер даље од кладе”. Евидентно је да нико не треба да Николу Ристића прими на посао, јер је склон крађи, а на то се упозорава и Централна пошта. У читаву причу био је умешан и краљ Милан лично, као коцкар о чему је писао Милан Пироћанац у својим *Белешкама* (2004, стр. 494).

Драгутин Дамјановић био је аутор ове карикатуре и можемо поново указати на његов особен начин на који је цртао Јована Ристића. Три длаци, као карактеристичан знак распознавања, преузет је из европске традиције сликања немачког канцелара Бизмарка, тзв. „бизмаркоманија”, која је нашла свој пандан у карикирању српског министра Ристића (Рошуљ, 2011, стр. 223–224).

Поред овог Ристићевог лика у карикатури, *Геца* му се подсмехнуо и на другачији начин. Наиме, ребус је као жанр био релативно ретко заступљен у листу *Геца*. У једном од ребуса решење је гласило Јован Ристић магарац. Тај „Ребус” (Слика 90, стр. 381) је објављен у броју 31 од 12. септембра 1893. године. У ребусу су биле поређане једна до друге слике: слова Ј, ован, рис, (п)тић, магарац, док је испод ребуса писало: „Ко реши овај ребус, нек се јави уредништву”.

У периоду од 1. априла 1893. године до 12. јануара 1894. године радикално настојени сарадници *Геце* и сам уредник листа величали су младог краља Александра Обреновића. Иста еуфорија и одушевљење обузело је и карикатуристе и илустраторе овог гласила: Драгутина Дамјановића, Гавру Ђорђевића-Ујманског и Мирка Иванишевића. Занимљиво је да је Драгутин Дамјановић у исто време био сарадник у *Геци* и *Брки* па је могао сам

једино тада пронаћи ћемо црту која их је несрећно повезивала. Била је то њихова болећивост према синовима, Ристића према старијем сину Николи, Никици, а Пашића према Радомиру, Ради.

Претходно поменута телевизијска серија *Последња аудијенција*, предочава појединости из живота радикалског вође, Николе Пашића. Улога Пашића из позних дана припала је Миодрагу Радовановићу, док је Пашићевог сина Радомира глумио Милош Влалукин. За нашу тему, значајна је трећа епизода *Аудијенције*, у којој је приказана породична атмосфера Пашића у време корупционашке афере, која потресала српску престоницу. Главни актер скандала био је нико други до Пашићев разметни син Рада, представник српске интелигенције са полицијским досијеом, „забушант” и „срамота за српску земљу”, нимало другачији од оца (Рајс, 1996, стр. 24). Приказана је Пашићева болећивост према сину, толерисање Радних многобројних испада пред којима се Србија згражавала. Због последње, на којој му је замерао и сам краљ Александар Карађорђевић, вођа радикала се и повукао из политике, и ускоро и умро.

себи да црта карикатуралне одговоре. Млади господар у том периоду представљан је на карикатурама са свим позитивним одликама. Њега је на карикатурама красила изузетна физичка снага једног младог мушкарца који је при томе неустрашив владар, а карактерно он је био оличење правде, честитости и заштите беспомоћних и угњетених.

Када је дошло и до другог државног удара 12. јануара 1894. године, и када су се радикали нашли на месту опозиције, уредници радикалски настројених листова представљаће краља Александра у дијаметрално супротном светлу. На карикатури која припада првом поменутом периоду и носи име „Спаситељ – укротитељ” (Слика 91, стр. 382) у *Гецу* бр. 13, од 9. маја 1893. године краљ Александар је представљен као „Спаситељ – укротитељ” намесника – дивљих звери са којима је затворен у кавезу. Тигар са Белимарковићевом главом и лав са Ристићевом нападају несрећну девојку која је персонификација Устава и уставности Краљевине Србије. Она својим телом моли за помоћ краља који високо шиба по разјареним зверима, јер једино још он може да јој помогне, да их укроти. Карикатура симболично представља дресуру звери из краљеве руке и симболично збацивање намесника са власти. Уз карикатуру стоји следећи текст:

Кад душа у подгрлац дође	Дође анђео и укроти звери
Кад се зачу вапај из свих српских усти,	Уставност нам спасе из грозних чељусти.

Првоаприлски краљ Александар и радикали, који су одмах по војном пучу преузели власт и формирали владу, једногласно су се сложили у ставу да бивша либерална влада мора бити проглашена за кривца поводом првоаприлских догађаја и требало их је осудити. Оптужба је била заснована на десетак тачака. Државни суд је одужио са радом, тако да се судски спор пролонгирао и на јануар 1894. године. Према историјским бележењима Жив. Живановића интересантно је питање краља Александра које је неочекивано поставио једном члану Државног савета: „Зашто ви либерали не подмитите неке од судија Држ. Суда, те да се тако, поред судија либерала, добије нужна већина, па да се либерални министри ослободе? Либерална странка је богата и она би то могла извршити...” (Живановић, 1924б, стр. 239–240).

Такав став краља Александра је могло нагнати аутора карикатуре „У Гециној лабораторији” да представи „Гецу” који је обесхрабрен дугим чекањем на судски епилог,

поводом поднете тужбе. Не видевши брзи, ни праведни исход суђења говори младој жени која персонификује „Правду”:

Море бићу анархиста, антихриста и сваки ђаво, ево спремио сам две бомбе: једну ћу бацити у Државни савет, а другу у Касацију, само ако ти небудеш у Државном суду кад се стане изрицати пресуда нашим крвопијама.

Јован Ристић је у име либералне владе водио преговоре о закључењу трговачког уговора са Аустроугарском монархијом. Како царевина није хтела да прихвати српски предлог о узајамној повлашћености у трговини, уговор између две земље није био потписан док је на власти била либералска влада, тј. до 9. октобра 1880. године. Распуштањем либералне владе, опозиција је отворено показивала жељу да преузме власт. На тај начин Напредна странка је формирала владу и прихватила све предлоге за решење питања Трговинског уговора, који су, како је историја касније показала, били сви на штету Краљевине Србије. Овако непромишљен приступ нове власти у решавању озбиљног спољнополитичког питања од којег је зависио и суверенитет државе, уредништво *Гече* није могло да заборави и често му се у наредним годинама враћало.

Лист у карикатури „После примљеног Трговинског уговора” (Слика 92, стр. 382), од 20. јуна 1893. године осуђује чанколизу политику незамерања Аустро-Угарској на уштрб интереса сопствене земље. Радикалско гласило исмева првог човека међу напредњацима Милитина Гарашанина. Он на слици понизно љуби руку „драгој Тети!” У дијалогу који воде на самој граници две државе, док их традиционално на карикатурама раздваја река Сава, Гарашанин показује своју праву природу превртљивца и притворство лажног патриоте. Представља се пред српским народом у једном светлу, а у ствари потпомаже аустријску ствар. „Тета” му се захвално смешка и хвали умилно његову мудрост. Овим симболичним љуборуком примљен је Трговински уговор, као и седмогодишња тиранија Напредне странке, што се све да ишчитати из текста који прати карикатуру:

ГАРА: Драга тето! Ето видиш како смо једним метком две муве убили. И показали смо се патриоте и опет се теби нисмо замерили. Ако само дође то проклето време постараћу се ја за уговор који ће за тебе бити много бољи.

ТЕТА: Љуби рука, моја ш(т)ене Гарица. Снала сам да ти имаш глафа за четири ноге а не за две.

И у *Гети*, као и у другим српским листовима карикатуре су се често користиле више пута уз минималне промене, па постоје случајеви када нас неке подсећају на друге које су им претходиле. У графичком смислу, очигледна је сличност карикатуралног решења за илустрације „После примљеног Трговинског уговора” и „Себи руке” (Слика 93, стр. 382) из броја 36 од 17. октобра 1893. године. И на једној и на другој идентичан је приказ граничне линије – реке Саве између Србије и двојне Монархије. Србија је земља са планинама које се назиру у даљини, док је Монархија равничарска земља. „Тета” је на њима готово у идентичном положају, са разликом да јој се у једном случају рука љуби, а у другом обе руке ударају батином. Њен физички изглед задржан је и одговара изгледу који смо претходно описали у одељку посвећеном листу *Бич*.

У карикатури „Себи руке” на рукама „Тете” виде се рукавице на којима стоји написано *Пестер Лојд* и *Преса*, што су новине путем којих се развија антисрпска политика Аустроугарске. По тим рукама у рукавицама „Геца” снажно удара батином. А удара их јер су то и директно и пренесено руке, продужетак из којег се развија аустријска политика. Овим новинама се пропагира аустријска жеља да заузме и узме Србију оличену у круни која је на престолу и делује примамљиво као велика драгоценост. „Тета” је у рукавицама, политика коју води је „у рукавицама”, спроводи се не директно него преко новина, а реч је у ствари о новинама: *Пестер Лојд*, и *Фраје Пресе*. Уз ову карикатуру уредништво је дало следећи текст:

„ГЕЦА”:

Шта да радим с' комшиницом ваком,
Препуни ми чашу већ стрплења пуну;
Лупићу је добро овим ајдамаком,
Светињу нам нашу да не дира круну.

Поред свих политичких и актуелних карикатура има још једна на коју бисмо желели да скренемо пажњу. То је карикатура под насловом „Квитирање” (Слика 94, стр. 382). На њој су приказани Стојан Рибарац (овде Рибанац) и Пера Тодоровић (овде сека Петронија). Карикатуриста Драгутин Дамјановић је приказао Перу Тодоровића као госпођицу, обучену у дугачку хаљину по ондашњој моди, са лепезом на којој пише *Мале новине*, како би било недвосмислено да се ради управо о Тодоровићу, уреднику тог листа. Њему за услуге пружа два динара Стојан Рибарац, либерал, ондашњи министар полиције, и тиме се

ова двојица кватају, поништавају дугове. Занимљиво је да Тодоровић каже Стојану Рибанцу да ће за њега Перу, увек бити „исета” и да ће он увек наћи неког коме ће се обесити о „врат”.

И лист *Гџа* као и претходно описани *Бич* и *Брка* има готово искључиво политичке теме на репертоару. Његова преокупација су догађаји везани за првоаприлски пуч и долазак Александра Обреновића на власт. Овај догађај имао је далекосежне последице, које се у листу будно прате и коментаришу на саркастичан и хумористичан начин. Сliku тј. карикатуру прати текст који објашњава садржај, јер се у противном сама илустрација или чист текст не би могли разумети без оног другог дела.

6.7. ДАР-МАР (1881–1882)

Међу хумористичко-сатиричком српском штампом политичке провенијенције било је необичних случајева и судбина које је режирао „случај комедијант”. У борби за што већи тираж, а самим тим и за нове симпатизере, политичке веснике и вернике политичких програма (либерала, напредњака, радикала) судбина гласила зависила је од доминантно људског фактора. Како су људи по природи променљиви, а посебно када су политичка опредељења у питању, шаљиви листови „трпели” су и „испаштали” због те несталности. Гласила су као људске персонификације, такође, правила заокрете и прелазила из једне у другу опцију, најчешће добијајући упориште у дотадашњем непријатељском табору. Баш такав случај и преседан у српском новинарству осамдесетих година XIX века био је везан за *Лист за шалу, сатиру и забаву* власника Аксентија Мијатовића (1881), тј. *Лист за озбиљну шалу и киселу збиљу* (1882) власника Љубомира Петровића, под именом *Дар-мар*. Београд као српску престоницу журнализма потресла је попут земљотреса објава уредника листа Љубомира Петровића да из табора либерала прелази у табор напредњака. То је био преседан јер је *Дар-мар* замишљен и покренут као лист Либералне странке која је била у опозицији од 19. октобра 1880. године.

Како бројеви напредњачког гласила *Дар-мар* нису сачувани у фондовима српских библиотека, ми ћемо се у овом раду бавити другом, тј. последњом – либералском годином његовог излажења (1882), закључно са карикатуралном илустрацијом из броја 13 од 28. марта 1882. године којом се најављује покретање једног новог листа, с новим именом, на место дотадашњег, старог *Дар-мара*. Реч је о листу *Брка*, о којем смо у раду већ претходно писали.

Главни карикатуриста и илустратор овог, као и многих дотадашњих шаљивих листова био је Драгутин Дамјановић, са својим препознатљивим потписом иницијалима који се укрштају у звезду, док се у заглављу листа, у доњем десном углу налази његов потпис, Д. Дамјановић отиснут писаним словима ћириличног писма.

Уз дешавања у Босни и Херцеговини, кључна тема 1882. године била је афера Бонту, те је тако обележила странице и овог гласила, као и претходних (*Бич* и *Брка*) о

којима смо писали. Број 1 који отвара другу годину излажења *Дар-мара*, од 1. јануара 1882. године доноси карикатуру „Срећна Нова година”. Да су проблем финансије које води напредњачка влада показује пропратни текст испод илустрације. *Дар-марове* честитке за Нову 1882. годину, која не доноси ништа лепо:

Мали финансиста: Шта су ови? – *Сви*: *пацови!!!*

Мали финансиста: Бадава што од народа није узето ни 15.00000 динара, а по удешеној лутрији морамо да га исплатимо са 45.00000 динара, опет за то у каси нема ни мангуре већ све сами – *пацови*.

Сви: *Ах пацови!!*

Дар-Мар: Да смо весели! Лепо ће нам ићи!

Дар-мар је искористио прилику да карикатуром честитита напредњачкој влади нову годину као и својим читаоцима подсећајући их на аферу Бонту. Намера му је била да обелодани учеснике и саучеснике поменуте афере. На новогодишњој карикатури је представљен квартет напредњачких лидера – Чедомиља Мијатовића, Милана Пироћанца, Милутина Гарашанина, Стојана Новаковића – са Бонтуом који се налазе испред отворених државних каса у којима се место новца легу пацови. То значи да су касе већ поодавно широм отворене и празне. На зиду је окачена и карта Србије на којој је уцртана имагинарна пруга. Ругајући им се, *Дар-мар* чланове владе представља у запрепашћењу, са раширеним рукама, у неверици пред оним што виде. Карикатуром доминира сам Бонту, који је иза напредњачких министара и плези им се иза леђа, тако да ови не виде како су насамарени.

Поред овог железничког зајма, влада је морала узети још један зајам и он је износио 33.000.000 франака номиналних, а стварни износ био је 24.585.000 франака. Ово је био тзв. „лутријски зајам” и његова намена је била да се исплати ратни дуг. У ствари „лутријски зајам” је имао за циљ да тим парама Генерална унија нашој влади набави новац за железничке радове (Јовановић, 1927/1990, стр. 87). Управо је тај „лутријски зајам” предмет карикатуре „Срећна Нова година”. У оквиру карикатуре могу се прочитати речи министра финансија Чедомиља Мијатовића о томе да је бадава што од народа није узето ни 15.00000 динара, а по удешеној лутрији ће морати да га исплате са 45.00000 динара и да „опет за то у каси нема ни мангуре већ све сами – *пацови*”. Овим се указује на чињеницу да би боље било да су од народа узели новац, а не да дижу „лутријски зајам” који их сада са интересом кошта три пута више. Ова карикатура је чиста либералска прозивка и ругање влади која се није

снашла на берзанској пијаци новца и у банкарским трансакцијама, јер се по први пут нашла у вези са западним капиталом, а очито је да није имала искуства у тим пословима.

Карикатуром од 17. јануара 1882. године, у бр. 3 *Дар-мара* пролонгира се тема корупционашке афере Бонту и пропасти Генералне уније у коју је умешана политичка интелигенција Србије. На овом месту неопходно је да додамо још неколико напомена о истини и миту о афери Бонту. Да би скинули сумњу са себе о корупцији и примању мита како се то тада говорило о „куповини душа”, напредњаци су оптуживали Николу Пашића да је он примао мито како његови радикали не би напустили Скупштину када се буде верификовао уговор са Генералном унијом, јер без кворума то не би било могуће. Сам Пашић се бранио од те оптужбе на радикалном збору у Крагујевцу јула 1882. И сам Пироћанац када више није био министар 1883. године постао је адвокат Железничког друштва са платом од 20.000 франака што је у тадашње време било незамисливо. Био је морално осуђиван и од пријатеља и од политичких непријатеља.

Постојали су бројни спискови у ком су се помињала имена министара који су примали позамашне своте новца од Бонтуа. Међу њима је био и списак који је сачинио железнички чиновник Таса Ивковић који говори колико је ко добио пара од Бонтуа и то је објавио у оквиру књиге. Радило се о суми од 6.000.000. динара. У недостатку доказа, Тасић је због књиге одлежао у затвору шест месеци. Обавештајним каналима страних посланика у Београду стизале су информације о подмићеном рођаку кнеза Милана као што је ујак пуковник Катарци да је и он примио један милион, као и неколико посланика. Нигде се није помињало име Николе Пашића.

У мемоарима Чедомиља Мијатовића који су објављени на енглеском језику 1917. године стоји и то да је и њему била намењена сума од 300.000 динара за мито, али да он то није знао. Затим, да је лично од Бонтуа добио списак људи из опозиције који ће гласати за уговор или пак да ће остати у Скупштини због кворума (Мијатовић, 2008/1917). Из Мијатовићевих мемоара се намеће закључак да је Бонту ипак поткупљивао напредњачке ministre и посланике, као и чланове опозиције, те да је онај несретни списак Тасе Ивковића био истинит и да је списак претходно припадао Бонтуу. Да посла нису била чиста и око кнеза

Милана, потврђује одлазак пуковника Катарџија у Париз након пада Генералне уније како би се спречило цурење информације да је и кнез Милан имао финансијске везе с Бонтуом.

У *Политици* 18–21. маја 1932. под насловом „Шта ја знам о давању железничке концесије Бонту” Чедомиљ Мијатовић је написао све што је знао о Бонтуовом миту као допуну својих мемоара објављених на енглеском. Бонту је поткупљивао политичаре из редова напредњака и радикала преко Јеврејина Розена чије је поткупљивање била јавна тајна, а влада по том питању није ништа предузимала. Мијатовић наводи да је ујак кнеза Милана пуковник Катарџи долазио к њему са следећим предлогом: пошто Милан има дуга од 3.000.000 ф., Бонту је вољан да тај дуг плати. Једну суму новца би Катарџи добио од Бонтуа на поклон без знања Милана, а да он исплаћује по упутствима Катарџија кнежев дуг, на шта Мијатовић није пристао. Овим поступком се и пуковник Катарџи доводи под сумњу. По Мијатовићу, кнез Милан није примио тај новац, јер је и после шест година од абдикације дуговао исту суму од 3.000.000 ф. коју је дуговао и кад је Бонту први пут био у Београду.

После пада Генералне уније Мијатовић је у Паризу у затвору видео Бонтуа и тад му је овај рекао: „Јавите Господару да ништа не брине. Суму коју смо њему дали за Двор заведена је по књигама Генералне уније под именима разних лица”. Мијатовић је сумњао да је велика сума новца дата баш пуковнику Катарџију за потребе Двора и да она није уручена кнезу, већ да је завршила у џепу пуковника. По речима Мијатовића има индиција и да је Јеврејин Розен узимао новац од Бонтуа и да га није давао радикалима, већ задржавао за себе. Да закључимо: по Мијатовићу, постоје два кривца – Јеврјин Михаило Розен⁸³ и пуковник Катарџи.

По казивању министра Стојана Новаковића поткупљивања је било. Које су суме новца даване и коме, то није одређивао Бонту, ни Розен, већ кнез Милан лично (Јовановић, 1927/1990, стр. 119). Влада није смела изаћи испред Скупштину са извештајем о банкротству Генералне уније и Бонтуа. Требало је нешто смислити, прогласити некакав успех који би бацио сенку на банкрот Бонтуов и на владин неуспех. Нађено је решење – да се Србија прогласи краљевином. И тако да се из неуспеха створи привид успеха.

Дар-мар је својом карикатуром „Поклон од Бонтува маторој деци већине скупштинске!” успео да извргне руглу напредњачку владу и посланике Скупштине једној

---

⁸³ Др Михаило Розен био је аустроугарски агент у Србији и учествовао је у поткупљивању посланика у оквиру афере Бонту.

новој појави коју можемо назвати „корупцијом јавног мњења”. Илустрацију прати песмица од десет строфа која описује догађаје са слике. Навешћемо неколико строфа песмице:

(...)

Та Бонту је брате
Човек од заната!
У буре је међо
Милион дуката!

(...)

Ту је *Ноје*, *Гавран*,
Тице од „бон-тона”!
Жељне пусте хране
Сјајног – *милиона!*

Ту је *Чедо* мало,
Ту је *Пиле* суво,
Што му студен ветар
Пролеће раздуво!

Скупише се редом
Песмица не греша,
А Бонту се озго
На тичице – смеши!

(...)

Ал’ нећу их пустит’
Светога ми Шпире!
Нек из ове јаме
Ко мишеви вире!

Нека бесни *Ноје*,
Нека *Гавран* прети;
Лепо ћу их ’вако
Скупштини – поднети!

Па ћу викнут: *виват!*
Виват „шене”, раци,
За *паре* ме држе
Добри – напредњаци!

Да бисмо правилно разумели текст песме, добро би било одгонетнути ко стоји иза ових митских птица и скраћених имена. *Ноје* би био Стојан Новаковић, *Гавран* је Милутин Гарашанин, *Пиле* је Милан Пироћанац; а главни актер афере је *Чедо мало* тј. Чедомиљ Мијатовић.

Карикатуриста није случајно изабрао буре, јер оно представља место где се чувају важне ствари од виталног значаја за живот човека (уље, вино, мед, дукати и сл.). И буре служи за то да сачува свој садржај на дужи период. Како стих каже „У буре је метно милион дуката” и то је била клопка за министре напредњачке владе. Они су се здружено сложили и нашли како би поделили мито из бурета. Прихватањем мита који се налазио у бурету министри постају таоци Бонтуових услова и жеља како би његов уговор прошао пред владом и на Скупштини.

Пошто су узели мито, Бонту не жели да их пусти из бурета ако не испуне дате им обавезе, јер су они сада на неки начин постали његови људи. Бонту постаје толико моћан у Србији да себи даје за право да каже: „Нека се бесни *Ноје*, / Нека *Гавран* прети / Лепо ћу их вако Скупштини – поднети!” Овим речима *Дар-мар* даје себи за право да обзнани народу умешаност владе у корупцију и њену спремност на спрегу мита и власти, као и њену послушност према Генералној унији, јер у противном ће их Бонту тако све затворене у бурету у Скупштину однети на сву њихову срамоту. Кроз ову карикатуру је веома успешно објављена нова појава под називом спрега страног капитала, мита и домаће власти.

Но, због примања мита у Србији нико није био ухапшен, нити је одговарао. То доказује и текстуална рубрика „Наша железница, комедија у два чина, написао Навој” из 8. броја *Дар-мара*. Одговорност за аферу у Скупштини нико од одговорних не преузима, Пироћанац препушта реч Мијатовићу, овај Гарашанину, овај Новаковићу, па Гудовићу, Министру војном, председнику Скупштине, потпредседнику Скупштине, да би се све завршило без објашњења и икаквог закључка, јер важније постаје наставак рада Скупштине и расправљање о уобичајном дневном реду.

Дар-мар у броју 3 од 17. јануара 1882. године доноси карикатуру „*Ил’ овако ил’ овако*” (Слика 95, стр. 382) уз коју постоји следећи текст:

УХА, ХА!

Бинбир – момче
– Цвет лепојче
Уха, ха!..
Љубило је
Губило је
Све и сва!..
Сад је пао
Јао, јао!..

Уха, ха!
Да је знао
Не би пао
С места два!
Ал' је тако
Знаде свако
Уха, ха!..
Ћоса стари
Пали – жари,
Како зна!..
Ал' нек' бега
Та за њега
Уха, ха!..
Није митра
Него *литра* *
Велим ја!

– Шта је боље, ил да „Ћоси” виси крст о врату ил – да он виси на крсту?

Уз реч литра, стоји фуснота *Слагача* да се овде мисли на литру Злата! Такође, занимљиво је поменути да се овде са подсмешљивим намерама парафразирају стихови Јована Суботића из баладе „Сабља момче, цвет девојче”, јер су то стихови које су у оно време добро знали читаоци *Дар-мара*.

Дар-мар се одлучио да карикатуром „*Ил' овако ил' овако*” скрене пажњу јавности на понашање најстаријег епископа неготинског Мојсија као привременог администратора митрополије. Био је у народу познат под именом Ћоса јер није имао бркове, нити браду и као голобрад човек добија тај надимак, јер је то несвојствено свештеном лицу. Епископ Мојсије је послужио као привремено решење напредњачке владе после смене митрополита Михаила до избора и посвећења новог митрополита архимандрита Теодосија Мраовића 27. марта 1883. године од стране карловачког патријарха Германа Анђелића, о чему је раније било речи. *Дар-мар* користи прилику да притисне црквене великодостојнике истином о Ћоси. Набрајају се његова недела од проневере новца, преко самовоље коју је упражњавао, до непридржавања канонског права. Карикатуром су желели да скрену пажњу својим читаоцима и целој јавности на Ћосу. Међутим, влада нема другог избора и поново га активира, повлачи из пензије и користи као привремено решење до новог посвећења митрополита Мраовића.

Стиховима „Није митра. Него литра. Велим ја” *Дар-мар* објашњава и карикатуру Ћосину на којој он на глави има точир уместо митре, што недвосмислено указује на његов профани живот несвојствен духовним канонима. Ругање не престаје и карикатуриста наставља обрачун са Ћосом текстом „Шта је боље, ил да Ћоси виси крст о врату ил да он виси на крсту” и сликом на којој о Ћосином врату виси окачен огроман крст који додирује земљу и представља проблем приликом хода, што подсећа на клечке које се каче о врат животињама како не би бежале, алудирајући да је и то боље него да виси на крсту како је то дато на другој слици у диптиху карикатуре.

Дар-мар је имао храбрости да дирне и у неприкосновене сфере српског свештенства које се није није примерено владало. У текстуалном делу карикатуре „Уха, ха” откривена је самовоља која постоји код свештених лица на високом положају која није примерена њиховом положају. Да карикатуриста *Дар-мара* није напамет ово све наводио, сведочи и *Историја Српске цркве* аутора Чедомира Марјановића у којем се каже да је био Мојсије, тј. Ћоса, био епископ шабачки, па је због проневере новца био пензионисан 1874. године, враћен у службу 1880. године и постављен за епископа неготинског. За администратора је постављен након уклањања митрополита Михајла 1881. године и ту чинио самовољу и канонске грешке. С њим су прекинули везу Виктор – нишки, Јероним – шабачки и Вићентије – ужички. Када је сазнао да није он кандидат за новог митрополита, није хтео да присуствује изборном сабору, те је указом од 6. априла 1883. године разрешен. Његова епархија је остала удова, те је 1886. године и укинута.

Следећа карикатура којом ћемо се позабавити изашла је у Ванредном броју *Дар-мара* од среде 20. јануара 1882. године. Карикатура носи наслов „Грозно наседаније / Плач и риданије / Над банкротом и усрећител-м / Србије Бонтувом” (Слика 96, стр. 382). Наслов карикатуре и карикатуру обједињује текст тужбалице у сврху спреге текста и слике. Карикатура је комплетна и надахнута да читалац листа не може да се одлучи да ли прво да плаче, или да се смеје. Уз слику дат је и мото: „Мото мото! Мото! Бонту паре смото!” што је уједно и шлагворт за саму карикатуру. Влада Напредњака се нашла у незавидној ситуацији због лошег уговора са Генералном унијом што је ишло на руку либералима који су у свему томе видели шансу за свој повратак на власт. У централном делу карикатуре је дат крст

оивичен црним пуним линијама са уписаним датумом 18. ЈАНУАР 1882. године који означава дан банкрота Генералне уније и Бонтуа који је издахнуо и тиме ставио тачку на железничко питање. У стиховима тужбалице се говори следеће:

Србијо плачи/ ах!
Народе скачи !/ ох!
Пропаде Бонту/ их!
Његову конту/ ух!
Ко ће да плати/ ој?
Ко ће да врати/ еј?
Толике паре/ ај?
Питај министре/ хи!
Каква је беда/ у!
Де им је Чеда/ фу!
Ил негде близу/ уа!
Ил у Паризу/ иа?!..
Плачите старци/ јао!
Бечки магарци/ ао!
Пружали шије/ куку!
Та Бонту гди је ?/ леле!
Отишла ванка/ о?
Та „Лендербанка“!!/ јао!..
Француски гад !куку !...
Банкрот је сад !!! леле!

Песма одсликава тренутну ситуацију у земљи по паду Бонтуа, Лендер банке и финансијску кризу у којој се нашла влада Србије. Сви су очекивали повратак министра финансија Чедомилџа Мијатовића из Париза са извештајем о банкротству Бонтуа и са подацима које треба дати опозицији, што нико није хтео или смео да учини. Зато *Дар-мар* цео догађај карикира сликом на којој Бонту седи на обали над финансијским књигама које су под истрагом, показујући шипак, води дијалог са министарством финансија Ч. Мијатовићем који у чамцу весла како би пристао уз обалу да би решио цео случај око банкрота и донео у Србију одговор на постављена питања и влади и опозицији. Тај дијалог је, према *Дар-мару* ишао овим током:

Онај са обале што плаче. А јао, ево ти на ја сам банкрот.
Онај што весла. Теши се драги то је сад у моди.
Онај са обале. Знам, знам, ал ја ћу се из очаја обесити.
Онај што весла. И то је у моди! Ал пре но што се обесиш треба да даш народу његове паре.
Онај са обале. Како ћу да дам кад сам банкрот ?
Онај што весла. Банкрот? Онда ћемо се заједно – обесити!

Свесни ситуације у којој су се нашли обојца виде излаз у вешању. Бонту којег чека суђење у Паризу због банкротства, а Мијатовић као министар финансија који је потписао уговор са Генералном унијом и као први човек треба да да одговор влади и опозицији како се то и зашто се то десило и шта ће бити са даљом изградњом железнице у земљи. И Мијатовићу је вешање била лакша варијанта, него суочавање са јавношћу у земљи. У питању су биле огромне своте новца у то време за Србију, зато је на застави у чамцу Мијатовића написано „милиони”. Афера Бонту ће још дуго служити за поткусуивање опозиције и партије на власти.

Испод текста тужбалице стоји као фуснота и овај текст: „Славни конпониста *Disu - pare?* конпоноваће ову песму у фис Молу, а задржаће мелодију побожне песме: Плачу и ридају јегда помишљају – конкурс!” Иначе, песму „Плачу и ридају” је компоновао српски композитор из Долова код Панчева Аксентије Максимовић.

Овде ћемо још дати напомену да је наслов карикатуре дат унутар самог текста у слици карикатуре, што није био обичај у другим бројевима *Дар-мара*. Он је то увек радио тако да је наслов изнад карикатуре и доминира сликом. Можда је то због жеље карикатуристе да што више информација пренесе читаоцима, па је наслов накнадно убацио због недостатка празног простора. Сама карикатура делује као колаж, врло је динамична и естетски пријемчива.

У *Дар-мару* број 5 од 31. јануара 1882. године објављена је карикатурална илустрација „Спровод једног *ловца*”. Након објаве банкротства Генералне уније, 18. јануара 1882. године, требало је сахранити, баш како традиционални обичаји налажу, и њеног идејног творца Бонтуа. Овај догађај европских размера био је један повод више да се либерални лист наруга насамареној напредњачкој влади. Јасно је из наслова карикатуре да је управо Бонту тај финансијски „ловац”. Он се у својим пословним махинацијама определио за изградњу железница на Балкану, јер је то по његов цеп било најисплативије. Стога је отворио Лендербанку у Бечу, а хтео је још једну у Будимпешти, чиме би се покрили финансијски послови железница везаних за Балкан. Од свих балканских земаља, око је најпре бацио на Србију. Његов „лов” је веома брзо био готов, јер је Србија била лака ловина. Можемо рећи да је Бонтуова ловина, такође, била и напредњачка влада која је у исто време као и Србија

била жртва финансијске и банкарске клопке која је имала само један циљ, а то је материјална добит.

Дар-мар приказује ковчег на којем је написано име покојниково: „Бонту (св)-раб напредњачки”, где смо полазећи од речи „раб божији” добили поспрду реч „св-раб” напредњачки. Карикатуриста представља и учеснике спровода, тј. целу напредњачку владу (Пироћанац, Мијатовић, Новаковић, Гарашанин) и друге. Сви они добијају прерогативе домаћих и дивљих животиња, јер карикатуриста жели да их понизи до краја. Чланови владе на својим плећима носе ковчег са покојником, док други носе алат за копање земље и крст на ком место имена покојника стоји исписана бројка 40.000.000 симболизујући проневерени „лутријски кредит”. Поента је истакнута у натпису на ковчегу, јер чело Бонтуових ногу стоји баш реч „напредњачки”. Напредњаци су га призвали и с њим су довели и себе и Србију у кризу. Како то традиционални обред налаже да сваки свог блиског мора сахранити, тако и напредњаци као виновници афере морају сахранити Бонтуа уз појање које прати сахрану:

Свјати Боже... 40 милиона!
Свјати крепки – што прогута она! (унија)
Свјати бесмертни... што однесе новце,
Помилуј нас – ошишане овце! А-а-а-мин!

У песмици хуморног садржаја којом је пародирана молитва над покојником, уз призивање Бога и речи вапаја и баснословне цифре са шест нула, напредњаци траже опроштај за учињено. Чак су и они свесни колику су глупост направили, јер аутор песмице њима самима у уста ставља речи идентификовања са ошишаним овцама.

Средином фебруара 1882. године у *Дар-мару* у броју 7 објављена је карикатура „Регрес” (Слика 97, стр. 382). Уз њу је постојао и овај текст:

Кад би овако један од „напредњака” водио Чича Бонтува по *вашарима, славама, преславама, саборима* итд. за *три године* не само да би имали наших 40,000000 већ би имали 20,000000 *чисте добити*, јер би га свет гледао као чудо на „виндл-мону.”

Драгутин Дамјановић је био карикатуриста и у овом листу, тако да је карикатура у броју 7, од 14. фебруара 1882. године његова креација. Као што се види, из броја у број *Дар-мар* не одустаје од напада на напредњаке поводом пропасти Генералне уније. Карикатуром „Регрес” он шалом третира киселу збиљу и износи идеју да би неко од напредњака, у конкретном случају министар финансија Чедомиљ Мијатовић, могао да води Бонтуа по вашарима,

славама, преславама и саборима, везаног за поводац и са брњицом у носу, као чудо невиђено, при чему би наплаћивали гледање и за три године би зарадили не само тих 40 милиона, него би имали и 20 милиона чисте добити. На тај начин би регресирали новац који је доведен у питање банкротством Генералне уније.

У броју 4 од 24. јануара 1882. године описан је одлазак Чедe и Бабе Лоди у Париз, њихов разговор са представницима Генералне уније и Бонтуом. Карикатура нема наслов, али могли бисмо је назвати „Драма у 3 чина”. На основу ове карикатуре спознајемо да је са Мијатовићем, на преговоре ишла и његова супруга Енглескиња Елодија Лотон Мијатовић коју су Срби поспрдно звали „Баба Лоди”, док јој се Бонту обраћа са „мадам Лоди” и „лепа Лоди”, не би ли их умилостивио. С обзиром на то да је Мијатовић био рођен 1842. године, а госпођа 1825, јасно је зашто су је Срби третирали као бабу.

Карикатура „Свечани долазак малог финансијера у Србију” (Слика 98, стр. 383) која је објављена у *Дар- Мару* број 8, у недељу 21 фебруара 1882. године имала је следећи мото:

Нова срећа, – неста клета *криза*
Враћа нам се Фикић из – Париза!

Поред тога, постојао је и текст карикатуре који је гласио:

„Ни Јулије Цезар није с већим тријумфом улазио у освојени Рим, него што ће ући усрећилац у Београд, кад стигне из Париза”.

Овом карикатуром *Дар-мар* заокружује циклус карикатура на тему афере Бонту у време пада Генералне уније 18. јануара 1882. године. Мијатовићеви преговори у Паризу трајали су два месеца и тек 23. марта се сазнао прави резултат преговора. За то време ни влада, ни народ нису знали колики ће губитак бити односно што би се у народу рекло – колика је штета? Напредњаци су били изгубљени, хтели су због поразних резултата да поднесу оставке на своје државне функције, али их је Аустрија охрабривала да остану и реше проблем.

Међутим, Мијатовић је пренео влади и народу шта је исход преговора и погодби са новим железничким друштвом. Износ који је Генерална унија дуговала од 34,5 милиона смањен је на 12,8 милиона и према очекивањима могао се наплатити из стечајне масе Генералне уније. Тако је, на крају крајева, пад Генералне уније прошао без икакве штете по Србију. Министар Мијатовић је спасавао углед и банкрот српске државе, а ујак владара

пуковник Катарци је, такође у Паризу, одбранио кнежеве приватне интересе. Катарцијева мисија, међутим, није спасла кнеза Милана од финансијске штете, једино га је заштитио од бруке и срамоте и на тај начин је његове берзанске послове задржао далеко од очију јавности. Напредњаци су, на тај начин, одустали од подношења оставке. Да би се скренула пажња јавности са овог скандала, постигнут је договор да се Србија прогласи краљевином, што је и учињено 22. фебруара 1882. године уз одобрење Аустрије. Проглас Србије за краљевину имао је за циљ да спречи излазак опозиције из Скупштине, да у народу створи позитивно патриотско расположење и да смири страначка препуцавања кад је у питању афера Бонту. Он је само одгодио парламентарне тешкоће.

Дар-мар у тим моментима уз велику помпу карикира и увеличава долазак министра финансија Ч. Мијатовића у Србију. Дочекала су га тријумфална кола која су на карикатури вукли министри напредњачке владе. Мијатовић је као победник стављен на сам врх кола где се нашао у друштву своје „Баба Лоди”, на глави и на руци му је лоров венац, а истовремено у руци држи уговор са натписом „Comptoir d-Escompte”. Ово је био Народни контоар за есконт који је преузео дуг од Србије, како би је још више финансијски задужио, а привидно као да је све успешно решено по питању Србије. Да не буде баш све лепо и лако, на колима је уз Мијатовића и мртвачки ковчег на којем пише: „Овде лежи ново швабско дете”, чиме се алудирало да је министар пао под утицај Аустрије. Овим делом карикатуре се двосмислено поставља ова игра: жив или мртав, он је заслужио тријумфални дочек. Најважније од свега је да постоји натпис на ковчегу да „Нема штете” у шта нико није поверовао. Тријумфални долазак мин. финансија Мијатовића у Србију *Дар-мар* пореди са уласком Јулија Цезара у освојени Рим и од тог тријумфа прави пародију.

У наредним бројевима *Дар-мар* се бавио питањем односа Србије и Аустрије. У карикатури „Једно вече у В. Орашју или Како нам добро мисле наши суседи” из броја 9 од 28. фебруара 1882. године има елемената имагологије, али са примесама дневно-политичких игара. Дакле, након проглашења Србије краљевином, *Дар-мар* се оглашава карикатуром у две слике које прати следећи текст:

(Један писар наздравља) Да бог поживи првог српског краља, и дај Боже, да ја као српски чиновник, могу послужити свога господара као краља у Босни или Херцеговини!

(Један Бонтуов инжињер прави велики нос) Ево, на! то ћеш доћи као рацки беамтер[*] у Босну и Херцеговину!

Док је текст испод друге слике:

„И бист, што бист.” Шваба под столом декламује: све да јесам међ раци да нисам, а брат шумадинац одозго надовезује: севај бре, на поље!

Дар-мар знајући за клаузулу у тајној конвенцији са Аустроугарском по којој се Србија као кнежевина, а сада и као краљевина, не сме мешати по националној основи у унутрашња питања Босне и Херцеговине, измишља ситуацију у којој се нашао један писар у кафани док је држао здравицу пред иностраним гостима од којих је један био Бонтуов инжињер, а други неки Шваба. Српски писар је пожелео да свог краља служи у Босни или Херцеговини, тим пре што зна да је то немогућа мисија, а уистину и краљ Милан је то знао. На здравицу чиновника Шваба пркоси показујући рукама велики нос и одговара како овај рацки беамтер никада неће доћи у Босну и Херцеговину! Одговор на тај став је дат на 2. слици на којој револтиран понашањем комшије Швабе, чиновник диже столицу и у љутњи виче и на Швабу и на Бонтуовог инжењера: „Севај бре, на поље!” То је реакција једног обичног чиновника који негује српски национални понос и саосећа са својим сународницима који су били обесправљени, иако су већински народ у Босни и Херцеговини. Највећа српска жеља у то време била је да и на тим просторима краљ Милан буде краљ.

У истом броју *Дар-мар* даје још једну карикатуру под насловом „Све за народ (22. фебруара)” (Слика 99, стр. 383) у којој је следећи текст: „Е, ето видите да су биле све партије у Србији измирене, ал само за три дана... а сад удри Јово на ново!” У оквиру општеномског весеља поводом проглашења Србије краљевином, *Дар-мар* у карикатури „Све за народ” представља уреднике политичких органа који се налазе у братском загрљају, помирени и без политичких чарки. Приказани су Лаза Костић као главни уредник *Српске независности*, органа Ристићеве Либералне странке која је тада у опозицији. Затим, ту је уредник напредњачког листа *Видело* Лазар Комарчић, која је тад била на власти, и први уредник радикалске *Самоуправе* – Пера Тодоровић, а Радикална странка је тада била у опозицији. Да бисмо били сигурни ко је ко, карикатуриста Дамјановић је сваком од њих у руци нацртао по једну батину на којој је назив озбиљних, политичких новина. Привидно примирје међу ривалима трајало је три дана, како вели

Дар-мар, „а сад удри Јово на ново!” То је био сигнал да сваки од уредника пусти поново канце и зарије их политичком противнику у образе. На овај начин се *Дар-мар* обратио јавности и обележио проглашење Србије краљевином.

* * *

У бр. 12, од 21. марта 1882. године у рубрици „Читаоцима” уредништво *Дар-мара* саопштава да је лист узео „други правац, и напушта поље, на коме се до сад борио.” Објашњење се даје у рубрици „На знање” која је потписана именом власника и уредника Љубомира Петровића где се каже: „Услед тога, што је мој лист други правац узео, чуо сам, да су подплаћена нека лица која ће ме ма где мучки напасти. Ово чиним пажљивом надлежну власт а дотичним лицима велим, да ја од данас носим р е в о л в е р, и први који ме ма где нападне остаће – мртав!...” Овај текст нам говори да се бављење политиком у Србији у оно време није могло сматрати безбедном делатношћу и да су политички представници увек могли бити и физички и морално нападнути.

У 13. броју *Дар-мара* од 28. марта 1882. године је карикатура „*Б а б и њ е*” (Слика 10, стр. 383). На основу ње види се да се у редакцији *Дар-мара* припрема преусмерење овог наслова са либералске на напредњачку оријентацију. Уредник је користио прилику да у карикатури „Бабиње” прикаже крштење новог либералског листа „Брке”. Присуствују три кума као три суђаје – Лаза Костић, Бранко Петровић, секретар Јована Ристића, Љубомир Бојовић Брбе касније прозван Брка и Пишпек. На опште задовољство свих присутних, на крштењу ће осванути нови либерални шаљиви лист *Брка*. Ово је крај *Дар-марове* либералне оријентације и велики почетак *Брке* који је од те 1882. са прекидима излазио све до 1931. године.

Недоношче звано *Брка* ће стасати под уредничком палицом Бранка Петровића на почетку његовог излажења. После одустајања Бранка Петровића, лист ће напустити и главни сарадник Лаза Костић, а већ после 11. броја лист је преузео Љубомир Бојовић који је наставио да води *Брку*, према казивању Слободана Јовановића (Јовановић, 1938, стр. 15–16). *Брка* је у броју 37 од 28. августа 1883. године дао карикатуру „Потурица” о чему смо раније у овом раду дали опширно објашњење. Карикиран је уредник *Дар-мара*

Љубомир Перовић који је са листом пребегао Напредној странци. У Брки се уредник *Дар-мара* назива виделовачким ханом.

Испод карикатуре „Бабиње” *Дар-мар* даје следећи текст:

Лаза Костић. Нема ту тамо овамо, ја хоћу да се наш лист зове *Лелек*, јер, допусти ће те, да ја као власник листа, доста личим на *лелека*, дакле, нек се зове по мени „Лелек.” – Пишпек.[*] Јок, то не иде! Ја предлажем да се зове „Козак” а ево за што: кад сам био у Неготини неки вајни предавач, мени је Карабатић натукао на главу шешир пун – *балеге*! Дакле видите да је то од мене било нешто „козачки”, за то нека се ово недоношче крсти мојим именом *Козак*! – *Бранко*: Јок, јок, и опет јок, и по сто пута јок. Ја сам био војник, мене су *воштили* на Дрини као ђавола, дакле, ја знам врло добро шта то значи *воштити*, за то нека се то балавче крсти именом „*Аци - воштац*”.⁸⁴ *Брба*: Хи, хи, хи, хи, све то није ништа! Ја сам лапарало брба, свуд где стигнем брбљам, за то би одвећ праведно било да тој суклати дамо моје име: *Брба*! – *Лаза Костић*. Холт! Киленц! Врло добро! Нека не буде ни по једном, већ „Брби” одузмимо треће писмо **б**, па заменимо са **к** и нека се зове „Брка!” – *Сви*. Хала ху! Да живи бршљави момчило!.. Нека буде *Брка*!

Колико је вест о покретању *Брке* била провокативна и актуелна сведочи и текст „Первоје пришествије!”, у истом броју *Дар-мара*. На први поглед, делује да ће понављање имена актера из претходног текста из карикатуре о *Брки*, допринети његовој разумљивости. Тако наводи поново она имена из приче бабињама, па каже:

И Лаза Костић рече: Нек се створи „Брка”, и бист тако! И воскликну „Брба”, и возрадова се Пишпек и возглагоља Бранко јунак са Дрине: аз јесам био везан за – колац! И бист тако!

Међутим, ни овај текст није прозиран, а његовој херметичности доприноси огромна временска дистанца и ми данас тешко можемо разумети ко су ликови приказани на карикатури. Ево како уредништво *Дар-мара* описује настанак новог листа:

Брка чадо либералне ордије, *первенче* дебелих трутова, *мезимче* помрачених умова. Проститутка либералних – ђалова (...)

Позива се и на уређивачку политику коју ће гајити *Брка*, па каже:

Начало моје будет свету познато, јер ја ћу да пишем – по ђефу ђефли Јанка, по калупу Ђиди Ранка, по упутству сулуд – Бранка, по жељама Брбе – пса и – а – а!

---

⁸⁴ Подсећања ради, *Враголан* из 1871 –1872. године имао је у поднаслову следеће: „коме бист на знамењу имја 'Хаџи-воштац', лист за шалу и сатиру”, те се може претпоставити да ће и нови лист бити хаџи-воштац. Ово је имало само, претпостављамо, само шаљиву конотацију.

Гласом тетим запеваће „Брка”: аз јесам чедо мрака, казамата и нацака, и секира и кијака, и мантија разних фела, – црно коло од начела!!! и томрука и апсана, и несреће наших дана, о осана! о осана!...

Рубрика „Смесице” у *Дар-мару* истог броја поседује кратке дијаложке ситуације, писане у традицији кратких драмских текстова, у форми афоризма, вица, игре речима с неочекиваним обртима, којима се потенцира извргавање руглу радикала, а посебно либерала. *Дар-мар* не преза ни да своје инвективе усмери ка конкурентском, непријатељском листу какав је био новонастали *Брка*. Ево неких примера из „Смесица”:

Госпођа. Кад је коме усијана глава па иде преко улице, шта треба да ради?
Господин. О томе ће вас најтачније извести Лаза Костић!

Први политичар. Каква је разлика између Ристића и Пере Тодоровића.
Други политичар. Што је Ристић борац за народну пропаст, а Пера Тодоровић Ћорав, и борац за радикални министарски фотел.

Учитељ. Шта то значи бити лапарало?
Бак. Значи више, него власник, уредник или администратор „Брбе”, ођу рећи „Брке.”

Трајко. Кад ко хоће да буде добар министар финансија, где мора да изучи школу?
Влајко. Код Владимира Јовановића.

Господин и слуга.
Слуга. Је л’ те молим вас господине, какво ти је то име „Брка”.
Господин. То је једна реч која је укратко казала „либерална трка.”

* * *

Лист *Дар-мар* је имао великих финансијских потешкоћа када је у питању вересија и он се обраћао неколико пута својим читаоцима текстом којим их позива на поштовање претплатничког односа. Међутим, у недељу 11. априла 1882. године у броју 15 појавио се следећи текст:

НА ЗНАЊЕ Наши поштовани уписници којима смо до сада лист шиљали, ако су вољни да наш лист држе, нека се код месне поште претплате јер по адресама нећемо никоме наш лист шиљати. Исто тако умољавамо оне пријатеље који припадају начелима „напредне странке”, да прихвате наш лист, те да се код месне поште своје околине на исти претплате. Од 1. априла имамо још мало бројева. Београд 10. април 1882. Администрација „Дар-Мара”

Уредништво је желело да доведе у повољније прилике свој лист, али већ почетком 1882. године власник листа Љубомир Петровић постаје и његов уредник. Априла исте године заједно са листом прешао је у Напредну странку. Биле су у питању велике паре које су дате глумцу, публицисти и уреднику Љубомиру Петровићу од стране напредњака. О овом скандалу једино је оставио трага сатирични лист Радикалне странке *Ђоса* у карикатури „Слика без речи” од 16. априла 1882. године у броју 14, на стр. 108.

Да је број 15 *Дар-мара* већ био напредњачког усмерења, показује и следећа сликовна карикатура „Поочим и посинак” (Слика 101, стр. 383) коју прати непотписана текстуална карикатура. Вођа либерала Јован Ристић и вођа радикала Никола Пашић смишљају заједнички план како да се напредњачка влада смени и скандирају следећи текст:

„Поочим и посинак”

Узо Ристић свог Пашића
Мето га на крило,
Па уз кијак певао му
Што је негда било!

Причо му је стару славу
Либерал–јунака,
Набрајо му грозна дела
Чуда свакојака.

Причо му је чудне ствари
Из разних афера.
Ређо му је благодети
Изванредних мера.

Открио му многе тајне
Либералних жеља,
Црто му је добре стране
Меканих фотеља.

Причо му је разна средства
И ујдурме старе,
Су чим би се противници
Могли да сатаре.

Па му рече: мој посинче
Моја жељо жива!
Брзо ради – јер ти незнаш,
Шта будућност скрива!

А Пашић му одговара:
Поочиме стари,
Пази само... баш ће добро
Да испадну – ствари

Та избори на прагу су
Треба радит својски,
А ја ћу вас потпомагат'
Баш онако „мојски.”

Поочим му сада пружи
Једну кесу пара,
У којој је све у злату
Три тисућ динара.

Пођи чедо сад у народ
Буши, лажи, мути,
Где не иде – а ти пружи
Који дукат жути.

Та главно је да с' постигне
На избору мета,
И да падне напредњачка
Ова влада клета.

Васкрснуће тада време
Синцира и мука,
У крви ће опет моја
Запливати рука!

Ту му око заблистало
Па сузу пролива,
И песницу њему пружи
Да му је целива,

Он песницу целивао
Па запита живо,
Кажи оче зашто сам ја
Песницу целиво?!

Ти не схваташ чедо моје
Ми старији знамо,
Кад ти једном под нос дође
Кашће ти се само.

То је, дакако, пародија на Змајеву дечију песму „Деда и унук”, како стоји у фусноти ове песме: „Пева се на глас: *Узо деда свог унука*”.

Ругање новопокренутом листу *Брка*, прекомпоновано уредништво *Дар-мара* наставља и у броју 15 од 11. априла 1882. године. Ту се истиче *Дар-марова* супериорност у односу на нови лист. Доносимо у целости стихове ове песмице-ругалице која не садржи карикатуру, дакле, ово је још један од примера где се хумористичко-сатирички ефекат постиже само коришћењем речи и стиха.

БРКИ.

О, наш Брка ала брка,
Ала скроби ала дроби,
Свашта тртља ко шепртља,
Прави шалу све да зеваш,
И од чуда да запеваш,
О памети, дивни створе,
Знаш ли „Брко” шта говоре:
„Да је „Дура” кум ти био
„Када си се оштенио!

Дар-Маровић.

* * *

Тиме смо приказали да је у српским хумористичким-сатиричким листовима било могуће и да уредништво донесе одлуку да промени политичку оријентацију, тако да су и читаоци могли да одаберу – или да и сами промене политички став и наставе да читају исти лист, или да се преоријентишу на неки други наслов који им је био на располагању. *Дар-мар* спада у оне листове у којима је сарађивао Драгутин Дамјановић, као карикатуриста, тако да многе ликове у карикатурама можемо без већих потешкоћа препознати. Међутим, у истом овом гласилу налази се и група текстова који су херметични до те мере, да је немогуће данас открити на које историјске личности се текст и карикатура односи. Кључна два догађаја којима је посвећено највише простора у овом листу су афера Бонту и настанак новог хумористичког наслова *Брке*. Отпор новонасталом листу имао је подједнако ефекта иако је то била негативна реклама за *Брку*, а из економске теорије знамо да је и лоша реклама – ипак реклама.

6.8. БАВОЛАН (1881)

Баволан, шаљиви лист са сликама је гласило јединственог уредништва, наиме, његов власник, одговорни уредник, новинска редакција и илустратор била је једна једина особа. Реч је о несвршеном минхенском студенту сликарства и штићенику Марије Трандафил, шидском штампару, илустратору и књиждуру Миливоју Мауковићу. Ово краткокеко шаљиво гласило изашло је у свега три броја, од чега су последња два изашла као двоброј. Нажалост, први број овог листа није сачуван, тако да ћемо о *Баволану* говорити из призме сачуваног двоброја 2/3. *Баволан* је у политичком смислу био наклоњен Милетићевој Српској народној слободоумној странци.

Миливоје Мауковић је у свом издавачком походу већ био верзиран када је почео да штампа *Баволана*. Његови цртежи, разне илустрације и карикатуре објављиване су у публикацијама *Жижан*, *Абуказемов шаљиви календар*, *Стармали*, *Јавор*, *Српске илустроване новине*, различите дечије новине и књиге, посебно Змајеве песме (Јанц,⁸⁵ 1968, стр. 125–133) итд. Он је још 1879. године у Новом Саду издавао *Шаљивог астронома*⁸⁶ с богатом илустрационом опремом. У то време већина српских листова излазила је или без графичке опреме или с минималним бројем илустрација. Мауковић је наглашавао да ће његов лист бити без таквих слабости, те због тога у поднаслову листа истиче да је реч о *шаљивом листу са сликама*. За разлику од бројних других илустратора и карикатуриста, за Мауковићеве илустрације није проблем утврдити ауторство, јер их је он сасвим педантно потписивао иницијалом имена и пуним презименом или само иницијалима и обавезно годином када је слика настала.

⁸⁵ Загорка Јанц, „Илустратор Миливој Мауковић”, *Музеј примењене уметности, зборник, 12*, Београд, 1968.

⁸⁶ Пуно име на корицама овог месечника гласило је: *Шаљиви астроном, шала у месецу или месечно посматрање Шаљивог астронома*, за месец мај 1879. године. Међу подацима у заглављу за 1. број, стоје следећи подаци: *Месечно посматрање шаљивог Астронома*, посматра Шаљиви Астроном, црта М. Мауковић. Претплатници су новац слали на адресу „Сртачу Šaljivog Astronoma” М. Мауковићу. Schid (Sugmien)”. У броју се налази Мауковићева карикатура „Фрише фире мачкаре”, која би тематски могла да се нађе на корицама Нушићевих комедија, *Ујез* и *Београд некад и сад*, због каћиперки и помодарки заслепљених европском модом и еманципованим стилем живота, посебно нобл тоалетом. У истом броју представљене су карикатурално стрип-незгодације једног плесача, „*Малерозни тенџер*”. *Пола смешно, пола жалосно збитције у 16 фигура, збива се обично на каквој „српској омладинској беседи*”, који се убраја у почетне „облике српског стрипа који су само повремени гости на страницама хумористичких листова” (Draginčić, Zupan, 1986, стр. 7). Ту су и текстуалне рубрике које ће се две године касније наћи и у *Баволану*, чији је долазак најавио *Шаљиви астроном* у четвртном и последњем свом броју, као што су: „Мита Тамбураш”, „Која и Моја” итд

У рубрици „Одговори” у броју 2/3 од 16. новембра 1881. године *Ђаволана* се даје реклама за овај лист и истиче се његова *diferentia specifica*:

Г. Уреднику „Срп. илустр. новина”, На Вашу приметбу одговарамо: да с ове стране Саве има два шаљива листа и то: „Стармали” који излази без илустрација и сад „Ђаволан” који излази са илустрацијама. О „Зољи” као шаљивом листу не може се ни говорити, јер она је излазила као прилог уз „Фрушку гору” а сад ваљда више и не излази. Што се тиче београдски шаљиви листови, ти су сви у један мах поникли услед страначке борбе, и не могу бити од интереса за ширину публику, пошто се највише својим расправама баве, и осим можда једног „Ђосе” сви су остали упућени на узак круг својих присталица и на београдску публику. – Из свега се дакле види, да један илустрован шаљиви лист постојати може, а „Ђаволан” је за сад једини у нас илустрован шаљиви лист, те с тога мислимо, да је заслужио био да се са извесне стране топлије прими.

Да се ни Миливоје Мауковић није разликовао од осталих српских издавача, због техничких проблема и различитих сметњи везаних за „резање” илустрација, тога времена сведочи и његово обраћање читалачкој публици, у којој моли за разумевање. Рубриком „Поштованој публици” из истог броја 2/3, у чијем потпису стоји „Штампарија М. Мауковића”, закључен је и последњи изашли број овог шаљивог гласила (Фајфрић, 2009, стр. 66–68). Пренећемо одељак тог текста:

Узрок зашто се први, па ево и 2. и 3. број „Ђаволана” са излагањем задоцнио лежи у томе што су нам се слике за лист у Бечу врло споро резале, а због тога касно су нам свагда стизале, услед чега се – без наше кривице – морало излагање листа свагда преко времена задржати.

Ову сметњу одклонили смо сад, јер смо са резачким заводом у Бечу удесили да нам слике свагда на уречено време изреже и пошље, те ће нам од сад бити могуће, да лист свагда уредно и на време изађе.

Обзиром пак, на околност, што нам се 1, 2 и 3 број задоцнео, одлучили смо да 4 и 5 број „Ђаволана” који су до краја Децембра требали изаћи – неиздајемо, пошто су због ванредног узрока рокови излагања поремећени. Но да би са пошт. публиком чист рачун имали, јављамо, да и овај 2. и 3. број „Ђаволана” на углед шаљемо као и први, а од нове године почиње „Ђаволан” своју годину рачунати, те ће од тог дана свагда на време и уредно излазити са многим zgodним илустрацијама и одабраном садржином.

Још једна појединост не сме проћи неопажена, а то је да је Мауковић најавио да ће будући бројеви овог шидског шаљивца излазити и у 1882. години. Међутим, случај комедијант, намислио је другачије. Нажалост, Мауковић је још исте године издахнуо. Вест о његовој смрти с пуно пијетета пренеле су тадашње новине: *Јавор, Српске илустроване новине* итд.

Мауковићев лист *Баволан* отвара песмица „Три бурета”. То је пародија Змајеве песме „Три хајдука” како стоји у *Баволановом* поднаслову уз песму. Поређења ради, навешћемо почетак обе песме:

Три бурета

У по дивне летње ноћи,
Бирташ Јаша из сна скочи
Жижак дркће, ко да чита
Скромну жељу с носа рујна.
Бирташ Јаша жену пита :
Камо кључи од подрума? (...)

Сигма

Три хајдука

У по бурне црне ноћи,
Феруз-паша из сна скочи,
Жижак дркће, ко да чита
Страву санка с бледа лица.
Феруз-паша каду пита:
„Камо кључи од тамница? (...)

Јован Јовановић Змај

Баволан пред читаоцима разобличава закулисне радње црквене јерархије, које су подједнако „предузимане” у Кнежевини Србији, али и у Карловачкој митрополији. Тако се у *Баволану* број 2/3, од 16. новембра 1881. године, на страници 9–10, налази потписана Мауковићева илустрација песме „Мита тамбураш”. Док удара у жице, њега не изненађују нелогичности које се збивају у Немачкој, Италији, Србији, па ни Босни и Херцеговини, већ оним чудима и покорима које гради српска влада и „папа” Милан. У то време министар за просвету и црквена питања у Влади Србије био је Стојан Новаковић, који је под утицајем кнеза Милана вршио реформе у Српској православној цркви које су резултирале коначном сменом митрополита Михаила 1881. године и дотадашње српске јерархије. По *Баволановом* мишљењу, проруски утицај замењен је проаустријским, што ћемо илустровати последњим строфама ове песме:

Не чудим се ни Мађаром
Шта чинише са патријаром –
Јер се чудит' немам каде
Крај чудеса српске владе!

Глава цркве богоради
А по цркви Стојан кади –
Зар се тако **савез** склапа?!
Зар кнез мисли бити **папа**?!!

Да ситуација није сјајна ни стотинак километара северније, када су у питању висока црквена достојанства, посведочиће и илустрација у наставку „Слика после избора” (Слика 102, стр. 383), с текстуелним коментаром испод слике: „Све што мене окружава – све то самном тужи.” Оновремена читалачка публика лако је иза овог стиха могла да препозна песму „Све што мене окружава” Доситеја Обрадовића из 1793. године, коју ћемо овде навести у целини, јер одражава право расположење које је владало у народу након именованја новог црквеног поглавара:

Све што мене окружава, све то са мном тужи:
Нити птица птици поје, нит се с другом дружи.
Одзив мени из горице с плачем одговара,
Зефир ми се међу лишћем на жалост претвара.
И потоци с 'ладном водом сви са мном уздишу
Проливајте, очи моје, горки' суза кишу.

На карикатури је представљен нови патријарх Герман Анђелић после насилног пензионисања патријарха Прокопија 1879. године и избора Германовог. Око новоименованог патријарха се тиска гомила света. Ту су разна господа са шеширима, али и двојица на чијим мантилима стоји попут рекламе име новина које представљају: „Турски народ” што је био погрдан назив за новосадски лист *Србски народ* уредника Јована Грујића Јоте, и предстваника *Недељног листа* чији је уредник био Јаков Игњатовић. Из историје је познато да је Игњатовић подржавао Калмана Тису и његову владу, која се залагала за Германа Анђелића. Герман Анђелић је био именован за патријарха 1881. године, без обзира што је на саборном гласању већину гласова добио његов школски друг Теофан. Воља бечког цара била је задовољена на велико згражавање и негодовање целе митрополије и народа. По бележењу уваженог историчара Крестића о Герману Анђелићу сазнајемо следеће податке:

Герман Анђелић био је представник мађаронске и клерикалне струје у српском народу и као такав стајао је на супротним позицијама од Српске народне слободоумне странке. Разлика између клерикала и народњака у погледу српске аутономије била је велика. Клерикална група тражила је да се највећи део власти у Карловачкој митрополији пренесе на јерархију (митрополите и епископе). То исто желела је и мађарска влада, јер је, не без основа, веровала да ће јерархију лакше придобити или сломити него народњаке. Без обзира на то којој странци су припадали (Милетићевој народној, Радикалној, Либералној или Самосталној), народњаци су тежили, супротно јерархији, да највећи део власти припадне представницима народа – световњацима (Крестић, 2013, 363).

Без обзира на то што је патријарх Герман Анђелић био човек широке руке, ни због својих даровних прилога у народу није остао упамћен као омиљени патријарх.

Следећа текстуална рубрика на страници 11 је шаљивог садржаја са карикатуром „Како би се дикоја српска песма могла илустровати” (Слика 103, стр. 383). Ту је смеховни ефекат требао да настане као резултат изневереног очекивања, јер су наведени стихови песме имали тематски непримерене илустрације. Прво су наведени стихови омиљене

староградске песме „Чија ли је тараба, чија ли су врата”, коју је чак и чувени Сремчев Шаца певао преко баба Макрине тарабе у љубавном заносу лепој Јуци. Они су илустровани сликом делије кога је пиће толико „удесило” да не препознаје ни капију, ни врата, ни сопствено, „луче” што кроз прозор гуче. Ево како је песму компоновао Корнелије Станковић (2007):

6

Чија ли је тараба чија ли су врата
Čija li je taraba, čija li su vrata

Allegro con anima

Чи - я ли е та - ра - ба чи - я ли су вра - та чи - е ли е о - но лу - че
Či - ja li je ta - ra - ba či - ja li su vra - ta či - je li je o - no lu - če

што кроз про - зоръ гу - че? Чи - е ли е о - но лу - че што кроз про - зоръ гу - че?
što kroz pro - zor gu - če? Či - je li je o - no lu - če što kroz pro - zor gu - če?

Чија ли је тараба чија ли су врата
Чије ли је оно луче што кроз прозор гуче?
Мамина је тараба, татина су врата.
А моје је оно луче што кроз прозор гуче.
Прескоћу тарабу развалићу врата.
Пољубићу оно луче што кроз прозор гуче.

Čija li je taraba, čija li su vrata.
Čije li je ono luče što kroz prozor guče?
Mamina je taraba, tatina su vrata.
A moje je ono luče što kroz prozor guče.
Preskočicu tarabu razvaliću vrata.
Poljubiću ono luče što kroz prozor guče.

Други део исте илустрације, који је и физички означеним, римским бројем два, показује мушкарца са шеширом на глави и у оделу, како суче мач из тока, које представљају корице, футролу за мач у облику рибе. Испод слике долазе стихови хрватске родољубиве песме „У бој, у бој” која је послужила као инспирација карикатуристи. Песма почиње познатим стиховима:

Мач из тока, браћо,
нек душман зна како мремо ми!

Град наш већ гори,
стиже до нас већ жар:
рик њихов ори,
бијесан је њихов јар!

К'о пожар тај груди наше пламте,
утиша рик мача наших звек! (...)

Песма „У бој, у бој” је била хрватска будница коју је 1866. године написао Фрањо Марковић, а компоновао ју је Иван Зајц. Десетак година касније песма је постала интегрални део Зајчеве опере Никола Шубић Зрињски. У оквиру карикатуре, песма се наводи овако: „У бој! у бој! мач из ТОКА браћо”, јер се инсистира на томе да се мач не држи у риби већ у токи, футроли.

У илустрацији на истој страници „Разне врсти пушења” имамо елементе стрипа, јер се илустрација састоји из три дела којима се у игри речима варирају различита значења појма пушење, од денотативног ка конотативном, са циљем да се читалачка публика забави. Колико је то са данашњег аспекта био слаб хумор, посведочиће наведени текстуални елементи:

Мали Мирко се нашао у три ситуације због пушења.
У првој слици Мирко пуши лулу.
У другој од силног пушења и сам се пуши.
У трећој за малим Мирком се пуши од родитељских батина.

Мауковић је објављивао и карикатуре хороскопског знака према месецу у којем је лист излазио, с пропратним текстом шаљиве садржине. Тиме је пародирао календарске текстове о хороскопским знацима и другим појавама на небу. У наставку текста, дао је подсмешљиве коментаре на црквени календар и празнике које Срби светкују. При томе је, готово сваки коментар обележен алузијама на дневнополитичке догађаје. На пример, на дан св. исповедника Павла каже се: „Београђани доказују, да тамо напротив влада највеће поСТОЈАНство”, при чему се мисли на Стојана Новаковића који влада као министар просвете, док се на дан Св. Јована Златоуст. архиеп. цара даје следеће објашњење празника: „Камо среће, да се многи свештеници угледају на данашњег бож. угодника, да буду златоусти т. ј. не да зијају на злато, већ да проповедају.”

Интересантно је да се управо у *Баволану* појављује рубрика под насловом „Штампарске погрешке”. Ова рубрика је послужила Мауковићу да омашке словослагача извргне руглу и да им скрене пажњу на то да текст понекад буде потпуно бесмислен или комичан када се у њему измени само једно слово. На пример, Мауковић наводи шест примера, а ми ћемо издвојити најуспелије:

За сваку таку болесницу, госпођице, препоручиваху лекари прут (пут) па мислим да би то и вама добро чинило.

Берба (борба) је код манастира била жестока попови (топови) су рикали ужасно. Страшно се пило (било). Војска чаша (наша) учини и последњи нападај тако, да сви противници на под легоше (подлегоше.)

Во (то) господо, треба да је сваком идеал, и сваки треба да се том идеалу што већма приближи...

* * *

Баволан није дуго излазио, угасио се с двобројем 2/3. Свакако да је рана смрт Миливоја Мауковића, његовог уредника и илустратора, допринела брзом гашењу листа. То је био лист који би се могао сматрати мешовитим због тематског комбиновања, јер није апострофирао искључиво политичке или клерикалне теме, већ их је комбиновао са темама савремених друштвених аномалија. Овај лист је сачињен с намером да буде једини шаљиви лист те врсте у 1881. години.

6.9. ЕРА (1882)

Српски хумористичко-сатирички лист *Ера* био је актуелан само 1882. године. Као и други листови тог времена, имао је поднаслов који је објашњавао намере уредника, да то буде *лист за шалу, сатиру и забаву*. Власник листа био је Јован Поповић, а покретач и идејни креатор био је Драгутин Дамјановић, српски хумориста, цртач и карикатуриста, о којем смо раније у више наврата говорили. Лист је користио Штампарију Српске напредне странке чије интересе је и заступао у својим хумористичким прилозима, директно усмереним против радикала и либерала. Од свих вођа Либералне странке у *Ери* се најчешће помиње Јован Ристић, а од радикала ту су Никола Пашић и Пера Тодоровић. У заглављу листа налази се карикирани „Ера” који се грохотом смеје, док се у десном доњем углу налази потпис Драгутина Дамјановића, исписан ћириличним писаним словима, а поред њега су уоквирени стихови Бранка Радичевића: „Мото: Ао, Еро тврда Вјеро – Бранко”.

Насловна страница листа увек доноси песму, а завршна углавном има карикатуру. Од рубрика понавља се „Шетња по Калемегдану” и она се редовно појављује у сваком броју. Поједине карикатуре су на пола странице или у оквиру једног ступца, али има и оних које је уредништво сматрало важним, па су објављиване преко целе странице. О њима ће нешто касније бити више речи. Сам лист *Ера* био је више оријентисан на политику и озбиљно се бавио и карикатуром и текстовима са или без илустрација.

Број 1 листа *Ера* од 18. јула 1882. године отвара се књижевним прилогом „Ера пред публиком”. Ову песму чини велики број строфа које се тичу и актуелне политичке ситуације, али и „сарадње” са већ постојећим хумористичко-сатиричним листовима *Тоса* и *Брка*. Уредник на шаљив начин даје свој програм. Песму је потписало уредништво листа. Навешћемо неколико типичних строфа:

Са свих страна гуркају те
Те партије вајне;
Партизани причају ти
Чудновате тајне...

Па те маме свакојако:
„Хајде с нама, брале,

У Јове је доста блага,
Има га и Кале.” (...)

Железница, па монопол,
Све преслане ствари,
А за порез – то већ знате,
Нико и не мари.

Та су браћа у заблуди,
У њих мало пара,
Ал' к'о деца, играли би
Мало – министара. (...)

Ја ћу „Ћоси” у брк рећи,
Мада сам колега;
„Брки” кас'ћу на „Истоку”
Кол'ко има пега.

При томе, зна се да је Јован Ристић био Јова са доста блага, а Кале који обећава новац страначким активистима је митрополит Михаило, према Ж. Рошуљу. *Ћоса* је радикалски лист, а *Брка* је орган Либералне странке, па су зато стално на мети *Ере*. Како се помиње и *Исток*, лист за књижевност, забаву и новости, рећи ћемо неколико речи о њему. Одговорни уредник је био Аксентије Мијатовић. Лист је 1871. годину дана излазио у Вршцу, а потом се преселио у Србију. У Београду је наставио с радом све до 1881. године. Иако је почео као орган Српске народне слободоумне странке Светозара Милетића, по доласку у Србију постао је полузванични режимски лист.

Одмах у броју 1 *Ера* из 1882. године доноси карикатуру која носи наслов „У бањи нема лека” (Слика 104, стр. 384). Уз карикатуру објављен је и текст:

Болесник. Само те проклете црне флеке! Ох само њих кад не би било, чини ми се, да би се **наново** родио! Просто не смем с њима јавно у *народ* да изиђем, но морам да се кријем! – Ако улучим прилику, док још **спавају**, а чим се **пробуде**, морам да бегам!

Лекар. Жао ми је господине, све друге слабости могле би се још и којекако лечити, али ове флеке апсолутно није могуће! Могу се *затрљати* за неко време, али је с тим горе, јер ће *првом приликом* и то још већма избити на површину кожноу! На њих упливише **крв** и оне ће вас и у сам гроб пратити.

Болесник. Ах те црне флеке! Само њих да није!...

На карикатури су две фигуре у првом плану. То је болесник Јован Ристић и његов бањски лекар. Лекар прегледа болесника. Лице пацијента не видимо, али је јасно о коме је ту заправо реч. Гледано с леђа, видимо главни маркер на глави болесника, а то су чувене три длаке. Даље, с леђа се назире његова брада специфичног облика. Он је у купаћем костиму, пред бањским базеном и његове никада зарасле флеке из којих с времена на време истичу и капљице крви, стварају му нелагоду. Интересантно је да се на тим никад зараслим крастама налазе написане године: 1868, 1879, 1871, 1877. То су године које је напредњачки лист сматрао као погубне, због удела у српској историји коју је имао управо Ристић. Те су црне флеке, како каже лекар, неизлечиве: „На њих упливише **крв** и оне ће вас и у сам гроб пратити”.

Тема Ристићевог лечења била је актуелна и у следећем броју *Ере* где из текстуалне рубрике „Мисирско питање...” сазнајемо о којој је бањи реч. То је једна од најпознатијих немачких бања са чудотворном алпском сољу, Бања Рајхенхал (Bad Reichenhall). Она се налази на крајњем југу Немачке, а у близини Аустрије. Алпска со о којој је реч, накупила се у подземним слојевима, у камењу, а тај слој је настао пре 250 милиона година у прамору, тј. у води која је прекривала тај део европског континента. Аутор текстуалне рубрике о којој је реч мисирско, тј. египатско питање доводи у исту раван по значају с лечењем Јована Ристића.

„Мисирско питање” је „заплетено!”, каже *Ера*, и о њему сви листови доносе вести. И *Ера* је о том резонувао у текстуалном прилогу о којем је реч, објављеном у броју 2 од 25. јула 1882, па предлаже:

(...) пошто је Араби-паша збацио кедива Тефика, то да се у првој линији прогласи кандидат за то место наш „историјски муж” г. Јован Ристић, који се сад у Рајхенхалу налази под „тушевима”, пошто се чује, да је нуђен за Кнеза Бугарског, Босанског, па је све то „одбио”. *Ера* мисли, да ће се примити за калифа, пошто је то место удесно по његовој склоности, и пошто нема више изгледа, да ће се његови „историјски експерименти” тоциљати над нашим празним касама, којима је он у своје време доста вентилације начинио. Тиме би се мисирско питање „одплело”!!!

Да је и *Ера* неговао теме мушко-женских односа у бањском окружењу посведочиће и текстуална рубрика из броја 2, на стр. 14 „Са киселе воде у Аранђеловцу”, у којој је описана довитљивост непознатих љубавника:

– Ја полазим кући, имате ли, господине, кога да поздравите, запита једна лепа госпођа некога.

– Имам, одговори овај, поздравите све моје пријатеље и познанике.

– А вашу госпођу, зар нећете да поздравите?

– Хоћу, како не, па ћу јој и пољубац по вама послати. Ја ћу вас да пољубим, а ви јој однесите кад код ње дођете!!!

Стална рубрика „Кроз Београд” почиње да излази са првим бројем *Ере*. Рубрика је слаба, писана је без полета и жеље да се досегну највише књижевне вредности, какве је достигао, на пример, Илија Огњановић Абуказем у „Шетњама по Новом Саду”. Поруге на супротне политичке опције и на уреднике новина које су органи супротстављених партија су директне и немаштовите. Између осталог, у тексту у броју 1 од 18. јула 1882, на стр. 4 каже се:

(...) чује се песма доктора песника, коме Каравелов овако певаше:

„Једе прасе доктор Костић Лаза
Једе прасе, да траву не пасе...”

Дакако, ради се о Бугарину Љубену Каравелову који је једно време боравио и у Аустроугарској и у Србији, те је имао пуно веза са Светозаром Марковићем и другим људима из тог круга. Вероватно је тада настала и нека песмица посвећена Лази Костићу коју, ето, политички противници пародирају и окрећу против Костића.

Следећа текстуална рубрика на коју ћемо обратити пажњу је „Ерино питање”. Објављено је у броју 1 на страници 7. И овде је тема Лаза Костић као уредник, те се, практично, цитира почетак његовог чланка из листа *Српска независност* од 14. јула 1882. године. У чланку је Костић описао да „у ове велике врућине имају и најчвршћи и најздравији мозгови посла да одоле навали жеге и припеке, те да остану правилни и хладни”, а да они мало слабији мозгови не могу то да поднесу „те постају још празнији и шупљији”. Питање *Ерино* је следеће:

Сад драги читаоци, пита вас „Ера” да му протумачите: „у каквом је стању мозак д-ра Лазе Костића, уредника „Српске независности” на овако псењој врућини од 36 степени, кад је целе прошле зиме, морао по београдским улицама ићи гологлав?!!!!

У време када су објављивани ови текстови Лаза Костић је био у редакцији *Српске независности* и његови текстови су итекако били трн у оку напредњацима, те су на све могуће начине покушавали да га дисквалификују као човека од резона и јасних визија.

Оба напредњачка листа, и *Зврка* и *Ера*, стално су на тапету имали либералног заговорника и поштоваоца, чувеног литерату и новинара Лазу Костића. Баш та његова политичка аспирација, била је разлог за сталне прозивке. *Српска независност* је водеће гласило либерала, а Лаза Костић је био не само сарадник, него и главни и одговорни уредник овог листа. Тако да се у *Ери* баш из тог разлога читају бројни текстуални прилози са именом овог листа и његовог уредника.

Да је увек постојао неки ривалитет и нетрпељивост између Срба који су живели у Краљевини Србији, у односу на оне у широком појасу Јужне Угарске које су први именовали „Србима из прека”, може да посведочи следећи анегдотски прилог под насловом „Шверцована” објављен је у *Ери* у броју 1, од 18. јула 1882, на стр. 7 и гласи:

Прешао *шогор* из „прека” мало у Сервију – у Београд, знате да види Сервијанце. Идући поред саборне цркве, застане пред здањем, па осматрајући га, заустави једног мимопролазећег; „Молим вас је ли ова куча овди у Београду зидана? – „Није,” одговори мимопролазећи, – баш ту пре неки дан шверцована је из „прека!”

Ова анегдота не тражи додатна објашњења, али је симпатична и данашњем читаоцу. То показује читалачки хоризонт очекивања, јер је врста хумора која је негована у листу *Ера* била питка, једноставна и разумљива апсолутно сваком до дана данашњег.

Усред лета, у периоду 26–28. јула 1882. године, био је сазван први велики збор Радикалне странке у Крагујевцу. План је био да се поднесе извештај о стању странке, мере које ваља предузети за ојачање странке како би се странка домогла власти. Скуп је био посећен, јер је дошло много народа, сељака из околине, па се већање није могао држати у затвореном простору. То се изродило у сукоб с властима. Услед жалбе Радикалне странке добијена је дозвола из Београда, па је скуп одржан под ведрим небом. За председника је изабран Никола Пашић и тад је и званично постао и првак странке, први међу једнакима.

Другог дана пре и поподне радило се на програму и извештају странке. Ове послове је обављао Пера Тодоровић, главни сарадник *Самоуправе*. Као човек оштра пера и језика, он је много допринео разбукталости политичких страсти и полету Радикалне странке. Он је умео да популаризује политичке мисли своје странке, просто их је вулгаризовао и чинио их је јасним и приступачним обичном народу. Са програмом у којем је народ требало да буде извор и утока власти, на том првом збору Радикална странка је од

некадашње радничке партије постала странка широких народних, сељачких маса. Програм и статут странке су усвојени на овом збору, а потом их је објавила *Самоуправа*. Странка је требало да изради и нови устав Србије за следећу скупштину. После заједничког ручка на Илијиној води, разишли су се својим кућама. Прихваћен је предлог да се оснује Фонд за потпомагање гоњених радикалаца и почето прикупљање прилога за тај Фонд. Народ је био веома незадовољан стањем у земљи, што је показала масовност овог збора. Тада се видело да су радикали већ успели да окупе сељаштво и ситно грађанство око своје страначке групације.

Овај скуп коментарисао је и *Ера*, у броју 2 од 25. јула 1882. године. У песми „Ера на радикалном збору у Крагујевцу” се пародира ово окупљање. *Ера* пародира политички збор тако што га поистовећује с окупљањем јунака пред битку, бој. Преглед јунака и ратне опреме овде је замењен прегледом гурманских ђаконија. Наводи се каталог салама, сирева и бифтека, напитака, а када би требало да се огласи војна труба и да окршај есцајгом започне, на радикалском збору уместо јуначког звука труге на плоту закукуруиче један петао и сви се разбеже као деца. Навешћемо поједине строфе песме коју је потписао „Ера”:

А од свију најсретнији –
То су радикали,
Што за туђу пуну кесу
Паре не би дали –

Челични су и одсудни,
Пуни убеђења,
Са жвиждоком свако у руци
Стоји као стена. (...)

Мислиоци све големи,
Мученици сами,
Затруђени од бифтека,
Сира и салами.

Главну битку мисле бити,
Није људи шала,
Сва Јевропа од тог чуда
У бригу се дала.

Па и Ера на тај глас је
Притего опанке,
Створио се изненада
Међ лаве – јунаке. (...)

„Здраво да сте радикали!
А одкуд вас амо?!
Ја млидија у скупштини
Место вам је тамо”.

„Ваљда нису још столице
За вас отесане,
Наручене, поручене
Јоште од преклане”.

„Па камо ви пријатељи,
Је ли „Брка” туна?
Ако није, он већ уме
И да се дошуња.”

„Па јесте ли све спремили,
Је л’ далеко битка,
Паз’ те ђецо понајвише
Да буде напитка.” (...)

Овај историјски догађај за руководство Радикалне странке имао је у *Ери* и своју карикатурну илустрацију, која техником силуета збор приказује као теревенку са пуно алкохола и хране, посебно пива и бифтека. У истом броју на страници 13 се налази карикатура насловљена као „Полазак радикалних аџија на Крагујевачку ћабу” (Слика 105, стр. 384). Уз карикатуру објављен је и текст:

Како су се смирене аџије жртвовали душом и *телом* за свој народ, то да се неби у путу омрсили и тиме Богу љуто огрешили, понели су читав магазин аџијских бифтека да им се за сво време путовања нађе!

Полазак на ћабу је фраза којом се означава ходочашће муслимана до главног исламског светилишта, стога је јасна напредњачка алузија да је сабор Радикалне странке био једнако поган, противнародни, противсрпски, као и хаџилук до исламског светилишта. Да би се подвукао комичан ефекат опет се прича о магазину бифтека који су том приликом потрошени. На исту тему је песма из броја 4 од 8. августа 1882. године о овом збору под

именом „Ера и радикали у Крагујевцу”. Ово је поново као и у првој песми требало да послужи као репортажа са скупа. Очигледно да је напредњаке огорчио број учесника на том збору, чим су оволико пута реаговали у свом хумористичком листу на ту тему.

Карикатура „Ноћни ред радикално-либералне скупштине у Крагујевцу” (Слика 106, стр. 384) је још једна од Дамјановићевих карикатура које су објављене у *Ери*. „Ноћни ред” је објављен у броју 2, на стр. 16 и заузима целу страницу. На карикатури су приказани малобројни учесници скупштине у Крагујевцу, а по средини је приказана мотка на чијем врху се налази министарска фотеља. Ка њој се пење Никола Пашић, испод њега као ослонац и мотор налази се карикирани Пера Тодоровић, док су у клупама остали посланици. Карикатура има и ироничан текст који је прати: „Све за народ!”. „Ера” стоји са стране и посматра читав догађај са широко развученим уснама.

Следећа тема коју напредњаци отварају у *Ери* број 2, на страници 13 односи се на каишаре, при чему се мисли на припаднике друге две партије – Либералне и Радикалне. Ево тих стихова који су објављени под насловом „Кад ће једном... (пародија)” које је потписао „Ер.” тј. „Ера”. Ово су стихови песме:

Кад ће једном боже дати
Да с опрости Србин хала,
Удружених кајишара,
Либерала – радикала,
Што народу ланце кују,
Што нам народ, земљу трују,
Што слободу српску тару,
Прађедовску веру стару?!

* *

Скоро, скоро сијнућ' сунце,
Грешник ће се скоро кајат',
По прашини крв ће пузит',
За то Србин неће хајат.
Нек се мучи, нек' се пати,
Проклетство ће све да прати
Кајишаре нашег века, –
За те – „Брко,” – нема лека!...

Ер.

Оно што бисмо ми данас у урбаном хумору назвали хумором Ђака Перице, постојало је и у хумористичко-сатиричној периодици XIX и XX века. На то нас подсећа следећи текстуални прилог у форми вица „Учитељ и Ђак” из броја 2 *Ере* на стр. 14:

Учитељ. Кажи ти мени Шћепане шта је то „радикалац?”

Шћепан. А бога ми господине, ето да ме убијеш ја ти то неznam!

Учитељ. Како да ти то незнаш Шћепане? – Знаш ти него само не можеш да се сетиш. Слушај, ја ћу ти полако казати; ради–калац.

Шћепан. Е богме бели знам господине саде! – То су они што граде кал (блато)!

Учитељ. Незнаш ништа! Ниси ти Шћепан, ти си прави „Зврзоје.”

Појава новог либералског листа није прошла неопажено ни у напредњачком шаљивом листу *Ера*, где се у броју 2 на стр. 14 налази стална рубрика под насловом „Ера и Ђера”. Овде се каже следеће: „Ма, чу ли чоече, за ново чудо у Биограду? (...) Пре четир месеца, родило се дете са грдним брковима, а сада му опет расту пасији зуби.” Очигледно је да су од самог почетка излажења листа *Брка* његови противници желели да га дискриминишу и дисквалификују из политичке борбе. Наравно, као и увек, ова негативна реклама била је – реклама.

Но, ту се не зауставља карикирање овог противничког листа. *Ера* се својим прилогом на првој страници броја 4 још једном подсмехнуо покретању новог либералног листа *Брка* песмицом „*Ера*” – „*Брци*”. У потпису песме је уредништво – *Ера*. Навешћемо неколико строфа ове песме:

Здраво „Брко!”	Силеције	Шејтан био,
Здрав делио,	Ми вас знамо.	Шејтан осто:
Ох, ти си нам		Али поштен –
Дечко мио.	„Паји, буји,	Никад посто. (...)
	„Брко” – дете,”	
Вел’ки брци,	Нек’ те у сну	Тешко „Брци,”
Вел’ка глава,	Ништ’ не смете.	Лудо лети,
Мала памет,		Тешко сваком
Празна слама. (...)	Сан је лажа,	Без памети.
	Јава каже,	
Госа ти се	Да вам ништа	Српство живи,
Преживео,	Не помаже.	Нашто бруке,
Много поч’о		Па живи ће
Па увео. (...)	Сва ујдурма –	И без „Брке.”
	Би па прође;	
Ваше буце –	„Брка” голе	
Не требамо,	Кости глође.	

И као да није довољно то што се *Ера* подсмевао *Брки*, него још и објављује песму којом се, по моделу др Лазе Костића, *Ера* сада подсмева *Стармалом* – Змајевом листу:

Спомен „Стармалом” од Ере.

„Стар-мали”

Ко те створи, од чега ли?

Дал’ од мушмула,

Ил’ дрењина

Ил’ тамошњих самих хуља?

По ДР. Л. Костићу.

Под притиском Беча, а због доминантно проруске оријентације, митрополит Михаило Јовановић био је 18. октобра 1881. године указом кнеза Милана Обреновића лишен свог положаја. Наводни разлог био је непристајање митрополита и вишег клера на „Закон о црквеним таксама”, о чему смо већ раније писали. Због немилости у којој се нашао, Михаило је напустио Србију, практично прогнан, и отишао у шестогодишњу емиграцију. Његово путовање ишло је трагом Светог Саве, од Босфора, Палестине, Свете горе, Хиландара, преко Бугарске назад у Србију. Из иностранства, Михаило је учествовао у плановима за ликвидацију Милана Обреновића, о чему је писао Андреј Л. Шемјакин (2003). Међутим, иако знамо да је био у емиграцији, немамо нигде званичну потврду да је митрополит био у недозвољеном односу с неком женом. Ипак то су биле *Ерине* инвективе да је разлог митрополитовог свргнућа с митрополитског положаја била жена.

Постоје чак две карикатуре које се баве митрополитом Михаилом Јовановићем и разлозима који су довели до његовог протеривања с места митрополита београдског. Наиме, *Ера* сугерише својим читаоцима да је до тог чина довела љубавна романса између митрополита Михаила и жене по имену Мара. Карикатура „Ој у рају на Врачару....” објављена је у *Ери*, број 3 на стр. 20. На карикатури је приказан митрополит Михаило како седи на фотељи са свим одличјима, у одори митрополита, како и очекујемо, али у руци држи тамбуру, у прстима му је трзалица, што је непримерено, а текст песме коју пева гласи:

Ој у рају, на Врачару,
Дивно месец сја,
Благе ноћи, пуне миља,
Сад уживам ја!....

У љубавном загрљају
Питао сам цвет:
„Реци душо, ни је л' диван
Овај лепи свет?!”...

Ох, а ти се на ме смешиш
Као сунца зрак,
Нашој срећи ништ' не фали
Само свети брак. (...)

Друга карикатура која има исту тему зове се „Пут на аџилук” (Слика 107, стр. 384) и објављена је у броју 8 *Ере* на стр. 61. Овог пута песмица која је придодата карикатури је још експлицитнија у увредама упућеним митрополиту. Ево тог текста:

Сећаш ли се оног јада
Кад глас дође изненада,
Ко у моје .... гром.

Да ја морам одлазити,
Тебе Драгу оставити
И мој мили нови дом.

Лако је открити да се овде пародира чувена староградска песма чији текст је написао Спиридон Јовић. Ради се о песми *Спомен* из које ћемо овде навести само прву најпознатију и другу строфу која је пародирана:

Сећаш ли се оног сата,
Кад си мени око врата
Беле руке савила,
И кријући своје лице,
Мени поне неотице
Твоју љубав открила?

Сећаш ли се оног јада,
Кад глас дође изненада,
К'о из ведре неба гром,
Да ја морам одлазити,
Тебе драгу оставити,
И мој возљубљени дом! (Јовић, 1836, стр. 174–175).

У броју 3 листа *Ера* у песми „Ф у з и ј а, или поштењаци” која је преко читаве 1. и 2. странице, говори се о могућој фузији између либерала и радикала, овог пута из угла представника Либералне странке. Песма је подугачка и почиње сећањем на времена када је српски народ био само раја у очима вође либерала, па га је слепо слушао. Међутим, времена су се променила и сада су свуда или радикали или напредњаци. Како би опет дошао до министарске фотеле овај либерал резонује, боље од самог Бизмарка како каже песма, да треба прићи радикалима, а после већ зна се. Језовито звуче стихови:

Да порушим напредњаке
Зваћу радикале,
Обећаћу, пустићу их
Нека жаре, пале

А кад сретно стигнем мѐти
И дођем до владе,
Оно друго, све што треба
Учиниће Раде...

Сасвим је јасно да је ово алузија на Радивоја Милојковића, министра унутрашњих послова из реда либарала, који је био суров и политичке несугласице је решавао употребом силе. Из песме се даље види како се лако окрене ћурак наопако, па одједном дојучерашњи либерал мисли и говори као радикал:

Радикал сам зато посто
Какви либерали?
Имена им не спомињем
Ни у самој шали.

Напредњаци – ја их мрзим,
Јер су мудри људи;
У друштво ме не примише.
Бог нека им суди. (...)

И у броју 8 говори се о истој теми, а то је фузија између либерала и радикала. Међутим, песма у броју 8 под насловом „Здружили се” даје објашњење шта се догодило из угла радикала, при чему је Мали Бизмарк из ове песме Јован Ристић, вођа Либералне странке. Песму је анонимни аутор потписао псеудонимом Џон. Због страначких сукоба, песма је занимљива, те је наводимо у целини:

Здружила се вајна браћа
Радикали – либерали
Здружила се те већ снева
О фотељу Бизмарк мали.

Врлу браћу речма храбри
„Хајте сложно браћо мила,
Дајте фотел, – ја ћу сваком
Шта је коме жеља била”.

Биће пива и бифтека,
Министара авај среће –
Биће блага – сребра, злата
Само дубље спремте вреће. –

Што иштете све ћу дати
Златна брда – милијоне
А кад дођем жељној мети
Онда к врагу све нек тоне.

Напредњачка ј’ влада штетна
Она гони и свог брата –
Ја сам поштен – та то знате
Из времена оба рата.

Слободе ћу храм отворит –
Па нек она свуда цвати –
А с људима од слободе –
Пуниће се казамати.

Помоз’те ми дична браћо
Да с дочепам само владе –
После бомбе и нацаци
Оствариће наше наде.

Кунем вам се чашћу браћо
(Дал је имаш и то знамо)
Кунем вам се буцом светом
Да ћу тако радит само.

А Ера се само смије
Па му вели „варај само” –
Ал узалуд све што кажеш

Јер те брацо давно знамо.

У листу *Ера* постојала је и једна стална рубрика као у озбиљним новинама по имену „Подлистак”. Прилози су објављивани у појединим бројевима, не увек. *Момчило који неће више на састанак* потписао је хумореску у „Подлистку” под насловом „Тајни састанак (који није баш најбоље испао)” из броја 8 *Ере* на стр. 58–62. У њој је описан покушај младића да уговори састанак са Роксом девојком који је имао малерозни крај. Уместо очекиваног описивања лепоте младе девојке, читаоци закључују да је ту ипак реч о некаквој сподоби: офарбаних црних обрва, малих уста, али повећег језика, крај увета има мали младеж попут гвоздењака од 20 пара, косе такође офарбане шућмурасто, боје лица које су умешали апотекари. Момчило и за себе проналази сличне описе: „нос као патлицан, а врху истог чворуга”.

С мелодрамским елементима који се пародирају, инсистира се на претераном љубавном заносу, имамо помоћ старе бабе, тајно писмо, најбољег пријатеља Глишу, састанак на гробљу претвара се у бежање пред полицијом, скривање у бурету предвиђеном за гашење ватре, на крају и затвором и коначним признањем да му више Рокса неће падати на памет, а ни он њој. Овде је писац имао намеру да пародира љубавне приповетке које су биле веома популарне једно време у српској периодици, а опет препуне невероватних заплета, преокрета који нису утемељени у радњи, обртања логике и све то зачињено хумором и шалом. То је та књижевност која је писана „за женскиње” и која је требала да им измами сузу у оку и уздах из душе, а заправо се све то у овој хуморески преокренуло, јер нити је јунак – јунак, нити је девојка – лепотица...

А у рубрици „Ситнице” у истом броју 8, на стр. 62 је описана анегдота о једном шаљивцији који се шали са женама и девојкама у једном повећем друштву. Измишља причу док, наводно, чита званичне новине и декламује написане указе о аванзовању чиновника, а потом се направи љут и баца новине изигравајући јед и жуч пред женама, па им каже:

Зар нема скупштина да решава какве друге ствари него тек којешта. (...) Ето шта је, скупштина је баш решила да жене и девојке које имају мала уста могу имати и по 2 мужа – та јели могуће прошапуташе госпођице правећи што мања уста. – Ама ово је још чудније, одговори шаљивчина, што даље пише. (...) Ето шта је, каже: која жена или девојка има

велика уста та може и четири мужа имати. Та је ли могуће? Викнуше оне разјапивиши уста што су више могле.

Другим речима, у листу *Ера* поред критика на рачун политичких странака, јавља се и обичан, свакодневни хумор који може и данас да нам буде смешан и забаван.

Да се и од редовне новинске рубрике, са последњих страница штампе о позиву нередовним платишама може направити прилог који ствара комичан ефекат пример је *Ериног* текста „У п и с н и ц и м а”. Ево тог текста:

Е брука људи! Е моли вас, е преклиње вас „Ера” за претплату – бре прећаше да ником неће слати лист док не пошаље претплату, а ви баш ама ни мукајет – вама је све једно ко слепцу дан и ноћ! Дери се „Еро” колико оћеш! Нисмо ми у Београду да нас вијаш, ми смо овамо далеко у Занзибарији! А ко опет зна ко је платио а ко није, ваљда стоји записано да сваки зна! – Е заиста људи брука! Да је бар нека сума него **т р и д и н а р а!**

Карикатура „Два Бизмарк” (Слика 108, стр. 384) објављена је у броју 8 на стр. 63 и прати је текст:

Андраши Бизмарку: Хат, баратом колега, што држиш ту кост у руци?
Хоћу да је бацам маломе Бизмарку, што код врата на пољу џеци.

Како је карикатуре у *Ери* цртао Драгутин Дамјановић, то је карикатура „Два Бизмарк”, само једна од читаве палете карикатура на ову тему које је објавио у разним листовима хумористично-сатиричког усмерења. На *Ериној* имамо прилику да видимо двојицу тродлаких јунака истог имена. Немачки канцелар разговара са Андрашијем и не хаје што пред вратима чека српски Бизмарк, као пас чекајући коску коју ће му Бизмарк бацити. Српски Бизмарк је, наравно, Јован Ристић и публика то може лако да повеже са његовим понашањем у међународним односима.

Главни јунак и следеће карикатуре „У либералној телалници” (Слика 109, стр. 384) опет је Јован Ристић. На последњој страници *Ере* из броја 8, налази се карикатура „У либералној телалници” и заузима читаву страницу. На њој је у првом плану представљен вођа Либералне странке Јован Ристић који нуди детету (српском народу) ствари на продају. Како је телал трговац старим стварима, старинар, антиквар, онда је телалница радња која продаје старе ствари, данас бисмо рекли старинарница или антикварница. Карикатуру прати текст:

Телалин: Оди брате Србине, бирај шта ти срце оће: буца, наџака, батина, камџија и т. д.

Ера: Море батали дијете! Зар не видиш да су то све саме старудије, давно изашле из ворме!!

Које су то старудије које читалац, као и „дијете” и „Ера” могу да виде у Телаловој понуди: буце, цијанид отров, лисице, мач, ORSINI кугле, те разне справе за мучење које као да су позајмљене из неког казамата. „Ера” вуче за руке „дијете” и не дозвољава му да буде заведен од стране искусног телалина, јер се и техника мучења политичких противника у међувремену унапредила и осавременила.

Са овом карикатуром је тематски и композиционо повезана и карикатура „Радикални базар”. Поновљен је потпуно концепт карикатуре са либералним вођом из броја 8, само сада у броју 9 вођа је радикални. На слици се види Никола Пашић, који нуди српском народу, представљеном у виду детета, разних лажљивих понуда са свог радикалског базара. Ово је текст који прати карикатуру:

[Пашић:] Оди брате погледај шта ја у мојој новој трговини имам: све онај еспап што се сваком допасти мора, и што сваки жели.

„Ера”: Прођи се дијете тих лажарија, он би хтео што пре министарске фотеље да се дочепа.

Треба напоменути да су радикали тад са либералима били у опозицији. Напредњачки „Ера” вуче за рукав наивно дете, да не наседа, па се оно тада руга Пашићу показујући му рукама дугачак нос. Пашић је представљен са великом главом (јер је радикалски шеф, главешина странке), дугих прстију, што асоцира на склоност ка лоповлуку. Базарска понуда укључује тада актуелне политичке понуде: укинуће Савета, смањење пореза, укинуће стајаће војске, укинуће бирократије, укинуће начелстава, продаја манастира, репу... Последња понуда једва се и види и није исписана чак ни пуном речју, јер је сигурно за напредњаке ова реч била богохулна (могуће да је требало да пише „република”).

Следећа је карикатура израђена у виду рекламе за лист *Ера*, техником силуете о којој је напред било речи. Објављена је без наслова, а могла би се звати „Када Еру носи” (Слика 110, стр. 385) у *Ери*, број 9 из 1882. године. Да би уредништво сугестивно показало и доказало колико је *Ера* у народу био популаран, објавило је карикатуру из два дела. У контрасту је представљен човек који је пожељан када лист носи, а од њега трче главом без обзира када квите (признанице) носи. Ево текста који објашњава слику:

I

Када „Еру” носи
Сви тад њему теже.

II

А кад квите носи
Сви од њега беже.

Тема народне пљачке и личног богаћења на рачун државе била је често предмет прозивки и у озбиљним, али и у шаљивим листовима. Пренећемо неколико одломака из рубрике „Сиротињо и Богу си тешка!” која је објављена у броју 9 од 12. септембра 1882. године:

Господа у пелемгирима подигоше
грдна зданија и то све од своје плате.

Решето.

Ха, ха, ха! – Е баш су штранге ови радикалци! Таман почне да изгледа, да су либерали и радикали једно исто али, тек онако мучки, муну либерале, да их чак и само заболе, али опет, старе лопуже неће да се покажу, да их боле, већ онако као поверилац каишар спрам свог дужника, док би му овамо и душу исчупао, он га смејући се потапкује по раменима, не бил што пре своје задње цељи постигао.

Тако и „Срп. Независност” у своме броју од 5. ов. год. насловом „Чиновничке награде”, бранећи њену огромну н а р о д н у партију – чиновнике вели: „Збиља Самоуправа је ту и ми јој само нудимо један са тачке сувремене популарности врло благодаран задатак кад је молимо: да *изброји оне чиновнике који су се од плате као такве обогатили или и данас обогате* – да *видимо колико их данас има?* (...)

Нека не замери „Самоуправа” што ћемо ми у име њено одговорити „Срп. Независности” да за сада знамо њих пет чиновника и то живих који су се од своје плате обогатили а на име Јован Ристић, Митрополит Михајло, Радивоје Милојковић, Јоца Белимарковић, Жика Давидовић* [у фусноти је стајало: *Ако није истина да су се од плата обогатили, онда нудимо „Срп. Независности” један, са тачке сувременог материјализма, врло благородан задатак кад је молимо: да нам каже, која је то лутрија на којој су добили да бар и ми „сецујемо”!], а ако је по вољи још да бројимо, ми ћемо радо учинити, па и покојне!

Очигледно је да је уредништво *Ере* циљало на претерано богаћење бивших чланова владе. Нико се никад у Србији није могао обогатити само примањем чиновничке плате, али су зато честе биле злоупотребе службених положаја, а хумористичко-сатирички листови су управо те злоупотребе желели да употребе против својих политичких противника. Те теме су биле универзалне у српским листовима тог времена и свако је против сваког употребљавао исте оптужбе, само су једном једни били на власти, а други пут други политичари.

Ера је у броју 9 из 1882. године донео и анегдоту са чувеним писцем *Јадника* Виктором Игоом. Текстурална рубрика носи име овог аутора – „Виктор Иго”. Засићен животом париске престонице, запутио се кочијама пут Бретање и Нормандије. У кочијама му се придружио један судија који је заподенуо разговор о књижевности. Иго је прихватио причу о писцу трагедије *Ернани*. Судија који је путовао с Игоом коментарисао је да писац мора бити да је један грозан човек, пијаница, склон блуду са играчицама лаког морала, а лудост његовог стваралаштва због оваквих ствари и није никакво изненађење.

Иго: Бранићемо се господине мој, то нећемо трпити.

Непознат: Заиста врло сам сретан што сам нашао човека који се самном слаже.

Када су стигли у гостионицу, требало је да потпишу исказницу за странце, при чему је на зграђавање и срамоту судије на папиру било потписано име писца *Ернана*.

Теме које се тичу свакодневице биле су омиљене теме уредништва *Ере*, као на пример тема квалитета млека која се тичала мештана Београда. О проблематичном квалитету може да посведочи дијалогска рубрика „Ера и Ђера” која је и илустрована истоименом карикатуром. Поред тога, постоје дидаскалије, као у појединим хумористичким прилозима о којима је раније било речи. Додатна објашњења о времену и месту дијалога дата су у дидаскалији у поднаслову прилога. Ево примера из броја 9 на страници 71 који наводимо у целини:

ЕРА И ЂЕРА

(између 9 и 10 сати у вече, иду од Уроша, гди су пили доброг пива до 15 пара дин. чашу, и спуштају се са тарезије малој пијаци.)

Ера. Виђели ти Ђеро што се оно пред нама светлуца и блиста?

Ђера. Ма јес нешто се здраво блиста, ено: један, два, три, четир – ал не знам шта је.

Ера. Ха, ха, ха, ма зар не видиш болан да су бакрачи, два млекације носе воду са теразијске чесме.

Ђера. А нашто ће им тако доцне воде?

Ера. Јер људи из јутра рано носе млеко по Београду.

Ђера. А, сад разумем. Зато ће моја газдарица свако јутро кад вруштукује рећи: „У овој води има мало и млека.”

* * *

Лист *Ера* спада у хумористичко-сатиричке листове који су гајили пре свега карикатуру и оштар политички хумор. Цртач у листу био је Драгутин Дамјановић. Лист је

излазио веома кратко, само током 1882. године, тако да је пратио све политичке актуелности са аспекта Напредне странке. Како је то била странка на власти у том моменту, лист је покушавао да оправда неке од највећих афера које су се десиле у то време у Србији. Ни афера Бонту, ни афера Илке Марковић, ни Тајни уговор или Тајна конвенција нису обрађени на исти начин као што је то био случај у другим листовима. Посебно се уредништво окомило на сабор Радикалне странке који је одржан у Крагујевцу.

6.10. ЗВРЧКА (1883)

Лист *Зврчка* покренуо је и био му власник Коста Белкић, који је претходно издавао лист *Телефон* о чему ћемо касније говорити у овом раду. Нови лист за шалу и сатиру излазио је у Београду од 23. јуна 1883. године и штампан је у Белкићевој штампарији. Лист је престао да излази већ 31. јула 1883. године, највероватније због материјалних потешкоћа. Томе су вероватно допринеле и невоље које је Коста Белкић имао са својом штампаријом. Како је Белкић био симпатизер Напредне странке, и сам лист је заступао политику Напредне странке. Најчешће помињани политичари у листу *Зврчка* били су припадници Либералне странке Јован Ристић и Радивоје Милојковић, као и њихови истомишљеници, а од радикала Никола Пашић и остали страначки прваци. И у овом листу помиње се Пера Тодоровић, радикал, тачније праве се бројне алузије на његов рачун. Интересантно је да се ово гласило веома жестоко разрачунавало са страначким листовима друге две политичке опције.

Ако говоримо о сличностима и разликама између два листа које је покренуо исти уредник, мислимо на *Телефон* и *Зврку*, видимо да је други био више окренут сатири, прек и оштар, прави шаљиви орган напредњака, док то није случај са *Телефоном*, листом који се чешће бавио обичним, свакодневним стварима. Тек читањем између редова рубрика, искристалисало би се и постало би јасно и данашњем читаоцу право лице овог прикривено напредњачког листа.

Од првог броја до краја излажења, *Зврка* је у заглављу листа доносила реч „Зврка”, са ликом пајаца уцртаног у слово „З” преко чијег се бича саплићу многобројни однарођени политичари. Тик до пајаца приказан је и либералски вођа Јован Ристић. У броју 1 је „Програм” листа којим је уредништво тенденциозно поручило коме ће „зврке” у „Листу за шалу и сатиру а по потреби и за грдњу” највише бити упућиване. Тако се најављују чланци који ће бити прожети и шалом и сатиром, да ће „кроз лепу поуку зврчком ударати по носу оног, који забаса са права пута.” Истиче се учесталост излажења

„недељно један пут, а по кадкад и два пут”, као и илустративни карактер листа, јер ће бити штампан „са сликама и без слика, према потреби”.

У шаљивом програмском тексту Белкић наводи разлог именовања листа, наиме, он ће покушати честим „зврчакама” да постигне оно што у Србији не може ни „песница”, односно што се не постиже силом, моћи ће милом. Главно је да се пропусти људи на власти обелодане и да се јавно жигоше сваки противнародни елемент. Када код неких људи ни песница не помаже, *Зврка* ће истерати своје. Доказаће њихову лаж, непоштење, најподлија дела зарад „дубоког џепа”, а та дела су, најчешће, и против отаџбине. Такви каљају и свој и народни образ, однарођени су и роваре против сопственог народа. Разобличиће *Зврка* лажно добротинство, раздор, деморализацију, тобожњи труд за општи спас и срећу. Да је *Зврка* проговарала јетким тоном већ у првој рубрици, која је због значаја била штампана преко целе странице. О томе ће посведочити следећи пасус, који је могао бити дељен као памфлет, препун инвектива на рачун Либералне странке:

Па зато ви, који сте земљу једанајест година растрзавали, на хиљаду партија, који сте под видом законитости, вршили самовољу, који сте под видом спаса династије дубоко јој корен подгрисали; који сте цео народ толико време држали у политичкој дрхтавици; на сваком кораку неке; „комплоте” откривали, хапсане кљукали и светињу правде изигравали; ви, који једним џепом у Темишвару, а са другим у Риму прикупљате материјал – за „праведну”; ви, који би се борили на живот и смрт и смрт за парче једне министарске столице, па макар престоница била у Земуну; – и ви и сви остали паразити очекујте „Зврку”, ал не једну, јер вама ни чабрњак неможе наудити, већ хиљадама једну за другом – не би ли на тај начин пали у тој вашој проститутској борби.

У наставку *Зврка* назива погрдним именима све оне који су заслужили прекор, све те овце, мајмуне, присталице „Језуит’ политичара”, хијене „наше земље” и нада се да ће оваквим програмом *Зврка* наћи одзива код читалачке публике.

Одмах на следећој страници броја 1 од 23. јуна 1883. године, у рубрици „*Зврка*”, посебно се апострофира чији ће нос највише да се зврка. Ту се налазе носеви Бизмарка, Јована Ристића, Николе Пашића и вођа Демократа.

Е, пруж'те нос, гоино вам тане,
Да вас „зврка” зврцне, лепо, на тенане..
Гле, зар Бизмарк први носекању пружи.
– (А нос му је брате и од левче – дужи).

Е, па лепо, Јоле... дипломате знани –
Што нам цео углед народни сахрани..
Знамо да си брате права „мудрост Грчка”,
За то ћемо ПРВО и да зврцне „З В Р Ч К А”!

А, гле Паше старог... Зајечарца мила,
И његова милост свој нос опружила..
Тако брате Пашо... тако само роде.
Клизава је стаза куд с твојима оде...

Само тако смољо.. ко логов уз руду...
Ал' ћеш дават „ракам” народноме суду...
Паметнији с море но што ј' Мудрост Грчка...
Па за то ће, Пашо, да те зврцне –
„З В Р Ч К А”.

Ко је овај чова, – ко пратљача стара,
На ђубрету што се одавно – одмара.
Е, виш само њега – дужи је од фата –
А то вам је вођа „неких” ДЕМО-
КРАТА!

Само, Манцо, роде образину доле,
Та тебе је давно зауздао Јоле..
Знаш ти, море, куд је Праг, Мостар и Брчка,
Дед сад пружи носић
Да, те зврцне – „З В Р Ч К А”!

У истом броју *Зврчке* појављује се и рубрика „Дашто ми ти дашто?”. Ово је била рубрика која је опонашала форму загонетке. Она се састоји од низа питања, која кроз пренесена, метафорична значења описују одређени појам, па је због тога загонетање тражило одређено интелектуално ангажовање. Наопачке, као у дечијој игри, били су исписани одговори, како би и неком потпуном незналици било сасвим јасно на кога је уредништво мислило. Разјашњења које је дало уредништво данас су од велике користи читаоцима, јер у противном не бисмо могли да докучимо на кога се мисли. Ево тих питалица:

Поносан је, кочи врат,
Баш је прави дипломат,
Мили увек као пуж,
Ко је ово?

Историјски муж! (...)

Лукав ти је ко мачор,
Здраво воле зидат двор,

За туђе се паре маша,
Чик погоди ко је? –
Паша!

Има уши, има нос,
Пева као тица кос (из баре)
Без шешира увек иде
Да му људи СЛАМУ виде,
Либерална он је маза,
Чик погоди ко је?
Лаза!

Рубрика „Дијалог а по потреби, и Тријалог” открива како је једно напредњачко шаљиво гласило на сва звона кроз *Зврчку* верзалним словима частило радикалске и либералске присталице и вође. Дакле, радикали се познатом дечјом језичком игром „На слово, на слово” изједначавају са робијашима, а либерали с лоповима. Да је ово речено у мање увијеној форми, засигурно је да би уредник завршио ухапшен.

Дијалог а по потреби, и Тријалог

– Мудрост је, Мудрост, а да не би била Мудрост, онда за цело не би ни била – Мудрост, рекао је један – ђаво га знао ко.. за то ћемо да почнемо прво са писменом **Р**. Нађи ми коју реч, која се почиње са писмом **р**, питао је бесмртни Тенардије – лопов, једног пријатеља, и овај је одмах одговорио: са **р** почињу се: **Р А Д И К А Л И**, **Р О Б И Ј А Ш И**, **Р Е В О Л У Ц И О Н А Р И**, и т. д.

А п о ш т о в а н и К а р т у ш, лопов над лоповима, разрешио је новим кључем, другу једну ствар; на питање, да нађе коју реч која се почиње са **Л** одговорио је са **Л почиње се: ЛИБЕРАЛИ, ЛОПОВИ**, и т. д.

Дакле, према томе се ово и зове – **Д И Ј А Л О Г**.

Да нису само анегдоте погодне да се направи шала на рачун противничких странака, потврђују и песме које су објављиване у листу *Зврчка*. Оне поштују жанровска правила, али је садржај далеко од уобичајеног. Тако је у песми „Ију, ју, ју...”, из истог броја, песник користио прве стихове или полустихове различитих народних сватовских песама, да би, заправо, извргао руглу радикале и либерале. Песма је типична пародија женске народне лирике. Навешћемо песму у целини:

Ију, ју, ју...
(Сватовске Песме).

„Врати се леп Стојане (из Пожаревца)”
„Сеја те зове („Самоуправа”)”

„Изведи брате (апсанција)”
„Брку за руке (из буваре)”

„Терај куме лопова (Пишпека)”
„Преко тога к о р о в а („Српска Независност”)”

Далеко је Неготина (где је Карабатић)”
„А ту има и – батина (за Пишпекова леђа)”

„А још даље бео Ниш (где је био учи-теле)”
„Оклен стругну као Миш (у објатија Бизмаркова)”

„Гором језде, кићени сватови (пијани радикали)”
„Гором језде, гора одјекује (од псовке и батина)”

„Село сунце, стигло вече (за пензионаше)”
„Месечина мека (таман за – Лицитације)”

„А весеље бујно тече (код једног уче у Палилули)”
„Ко голема река (ух ал су они слатки кад су надерани)”

Зврка за тему својих хумористичко-сатиричких прилога често бира српску журналистику, стога се помињу имена новина и увек су на тапету озбиљни либерални и/или радикални листови, али и шаљиви добију покоју „зврку”. Навешћемо као пример чланак „Журналистика” из *Зврчке* број 1 од 23. јуна 1883. године.

Журналистика.

Два листа „јаче” опозиције постоје у српској журналистици, а то је „Независност” и „Самоуправа”. Према програму целих тих листова овако они изгледају: „Независност” обећава, да ће њене газде, кад би дошле на владу, владати сасвим независно од свега; прва дужност биће им да напуне своје изпражњене џепове. „Самоуправа” пак у томе се не слаже, јер она хоће да С А М О њене гладнице У П Р А В Љ А Ј У и не да никоме тај тако драгоцен извор. Беше око тога настала мала препирка, и Бог зна куд би отишли, да се нису на брзо сложили, да: „Независност” само управ(љ)а, и да „Самоуправа” буде „независна”.

Благо нама али смо сретан народ, кад се код нас брзо дође до споразума.

Такође, *Зврка* се наругала и другим двама листовима радикала и либерала *Ћоси* и *Брки*. Гротескна слика два гласила који су представљени као један и данас читаоце може да наведе на смех. Тај прилог је објављен у 1. броју *Зврчке*:

„Ћосави Брка”

На свету има много што шта, што је чудновато, па се свет томе навикне па и несматра као чудновато: Сирома богаташ, богати сиромах, човечан дивљак, дивљи човек, посни мрс, мрсан пост и т. д. и т. д. па тако исто није чудо кад се јави какво чудовиште, које је у једно исто доба и ћосаво и бркато, и кусо и репато. Тако и ми имамо једну животињу, која се зове „Бркати” „Ћоса” или „Ћосави” „Брка” и који има врло чудновата својства: говори као човек, а ваља се по блату као свинче, има стомак као пас, а прежива као во, све саме супротности, заповеда најтање поштење, а без непоштена дела не може се окренути.

Чинимо пажљивим наше читаоце на ту животињу, која уме и да лаје и да грокће, и да блеји и да риче, и да дречи и да шиче, ал највише да – мајмунише.

На самом крају 1. броја *Зврчке* објављена је рубрика „Разговори – преко бундева.” у којима су жестоко нападнути и либерали и радикали, чиме се недвосмислено читаоцима ставља до знања да је лист напредњачки. Ево како су текли ти измишљени разговори:

- За што Либерали увек говоре: ми смо ЛОЈАЛНИ?
- За то, што су пофукали ЛОЈ са народа!..
- За што називају Радикали напредњаке: КАЈМАКАМЦИМА?
- За то, што Радикали желе да скину КАЈМАК – са државни каса, а народу да оставе СУРУТКУ! (празне касе). (...)

И у броју 2 *Зврчке* од 3. јула 1883. године на страници 4 штампан је прилог који се бави питањем српске журналистике. Насловљен је као „Наша опозициона журналистика. (преглед новина)”. Док га читамо, стичемо утисак да је то пародија на речничке одреднице неке енциклопедије журналистике. Ево тог прилога из броја 2 (исписано у једном ступцу у оригиналу):

БОРБА: Лист, социјалних начела. Исповеда ово: Да се пали, да се пљачка, да се туче, да се вуче (туђа мука). Чисто народно – патриотско гласило.

САМОУПРАВА: Лист, радикалних начела. Исповеда ово: Да брат брату очи копа, да се брука српски попа, да се хара, да се краде, да НЕСЛОГЕ клице саде. Чисто народно патриотско гласило.

„СР. НАЗАВИСНОСТ” лист либералних начела. Исповеда ово: Да оствари старе жеље, да томруке нове здеље, да апсане црне пуне, да у њима свет иструне,.. и. т. д. Чисто народно патриотско гласило.

По узору на озбиљне политичке новине и у *Зврчки* се појављују сталне рубрике као што су „Политички преглед” или „Подлистак”. Навешћемо неке најинтересантније примере. „Политички преглед” у броју 2 од 3. јула 1883. године доноси следеће (квази)вести:

Судећи по садржини „Срп. Независности” и „Самоуправе” скоро ће доћи страшни суд, и, ако је страшног суда претеча – јака врућина – онда је страшни суд на прагу, јер су почели да причају своје погрешке и ако тако устрaje, убрзо ће мо сазнати шта је Ристић радио 58, шта ли 68, шта ли 78 и шта ли је тај чова спремао да уради у 88. години.

Свети Отац Мијајло (као што јављају његови браниоци): добио је извешћа озго, како Блазнавац не може мирно ни у гробу да лежи због познатог КОНТРАКТА измеђ њега и Ристића НА СЛУЧАЈ ПОВОЉНОГ по њих ИЗВРШЕЊА „ТЕРАЗИЈСКЕ БОМБЕ”; а због те исте ствари и Ристић је у бризи; јер ма да је један екземплар код њега, други је код Миливоја, а где ли је сад? – и да би умирио своју душу, хоће да путује у десето Царство, небили где наишао на ту „УБАВУ ХАРТИЈУ”. (...)

Као што „Самоуправа” јавља ова ће година бити врло плодна, и због тога ће народ ове године пропасти. Ако то буде онда ће радикали склапати Министарство, јер је Пашићу понестало блага.

Либерали почели су све више и више падати са своје висине, тако, да ће се Либерализам скоро сравнити са земљом или боље рећи поравнати са земљом, зато ће се сви пензионaши изселити и живети на Брус(и).

Данашњем читаоцу, потребно је објаснити шта се мислило под термином „теразијска бомба”. Наиме, 6. октобра 1871. године кнез Милан Обреновић се у Смедереву замало удавио када је ишао у пољски нужник, кад се овај распао под његовом тежином. Кнез Милан је ишао наоружан чак и у тоалет, јер је у Београду неколико месеци раније избегао експлозију такозване „теразијске бомбе”. Бомба мале разорне моћи била је укопана у близини старе Теразијске чесме и експлодирала је неколико минута након што је кнез Милан прошао туда. У оно време сматрало се да је ту бомбу подметнуо Миливоје Петровић Блазнавац, један од тројице намесника, како би застрашио кнеза Милана који се ближио моменту преузимања дужности управљања државом. По информацијама које нуди *Зврка*, у читав подухват је, по свему судећи, био умешан и Јован Ристић.

У броју 6 *Зврке* од дана 31. јула 1883. године на последњој 4. страници, налази се помен умрлима, као што је и обичај у озбиљним новинама. Помен можемо насловити „Читуља”. То је пародија на умрлице. Иако су сви елементи форме задовољени, садржај ове умрлице одступа од жанровских узуса. Ово је пример да су у *Зврки* карикирани и обични људи, који нису били страначки прваци. Ова умрлица има следећи текст:

Свима пријатељима гостионичарима и Кафецијама јављам тужну вест да је се мој бивши гост Драгутин Јанковић, предавач Гимназије у Чачку после дугог и тешког размишљања о плаћању хране, датих му готових новаца, свега у суми 188 гроша чар. у 28-ој години своје старости преселио у неплаћање и отумарио неznam где.

Благодарећи музици кангена која га до блаженог пута испрати са жељом да се овамо врати и мени дуг плати.

Молећи за учешће у тузи молим пријатеље да мога незаборављеног и из Тефтера неисписаног госта нађу и мени јаве како би могао и награду заслужену му саопштити код ове општине.

На Фортању

Љубић

Чачак, 13. јула 1883. г.

* * *

По мишљењу Жарка Рошуља (2014, стр.272), карикатуре у листу *Зврка* није цртао Драгутин Дамјановић, него неки други неименовани и непотписани цртач. Могуће је да је

Белкић исто као и у листу *Телефон* поручивао карикатуре од бечких цртача и ксилографа, а сам налагао цртачу шта треба да се нађе на илустрацији. У наставку ћемо прокоментарисати неколико карикатуре из листа *Зврчка* које нам се чине као типични одраз страначке борбе и препуцавања.

Прва карикатура која је објављена у броју 1 *Зврчке* од 23. јуна 1883. године на више од половине 4. странице. Карикатура је без наслова, али могла би се именовати као „Нов Устав” (Слика 111, стр. 385). Испод карикатуре постоји следећи текст:

РАКА. Тако само Јово, цепај, це-е-пај, нек зна овај гурави народ ко му се попо на грбачу Бог те живео, пашо, тако, тако це-е-пај то, а после ћемо дати Сељи мало СЛОБОДЕ, ев оваке, као што је ОВА у мојој руци!.. Знаш, халапљив је тај галилејски народ па га треба – буцом наранити!

На карикатури су приказана само два лика. То су вођа либерала Јован Ристић и министар полиције Радивоје Милојковић. Овај други помогао је Јовану Ристићу да напише Устав Србије из 1869. године. Ристић је приказан у препознатљивом маниру „бизмаркоманије” на ћелавој глави има само три длаке и обучен је у фрак. Он у руци држи лист хартије на којем је написано „Нов Устав” док му испод ногу стоје остаци неких листова са речју „Устав”. Радивоје Милојковић је у обичном грађанском оделу, али истовремено у руци држи батину на којој пише „Слобода”. Из њиховог разговора се види коме је намењена батина, то је несрећни српски народ којег Милојковић назива „Сељама”. Он српски народ поистовећује са галилејским народом, али не по добру, него по њиховој халапљивости и прождрљивости. Зато им је и намењена батина.

Јован Ристић, Радивоје Милојковић и Милан Обреновић били су одраније сарадници и пријатељи. Када је намерио да оформи нову владу 1882. године, кнез Милан Обреновић је након убиства Илке Марковић желео да постави за мандатара Радивоја Милојковића који му се чинио погодан за то, али су се многи плашили да ће Милојковић увести терор у Србији, те се Миланова жеља није остварила, нити је Милојковић сачинио владу.

У часопису *Зврчка* у броју 2 од 3. јула 1883. године налази се карикатура преко целе насловне странице. Наслов је „Устав и слободна штампа (за време Либералне владе)” (Слика 112, стр. 385). На карикатури се види Јован Ристић како се сав поносан шета

испред препуних затворских ћелија. Задовољан је што су његови политички противници у време његове, либералне владе ухапшени. Након пада либералске владе, 1880. године, на власт је дошла Српска напредна странка. Слободан Јовановић (1927, стр. 133-134) тврди да је напредњачка влада дала Србима велику слободу штампе, а новине су добиле значај који до тада нису имале, док је Ристићево време обележила строга забрана нападања министара путем штампе, како лично, тако и политички. Они који су злоупотребљавали штампу у политичке сврхе у време либерала хапшени су. То је поента ове карикатуре, јер Коста Белкић заступа напредњачке ставове.

Зврчка у броју 2 има карикатуру без наслова коју бисмо могли назвати „Веруј, драга Илка” (Слика 113, стр. 385). Белкић је интуитивно знао да једна слика вреди више од хиљаду речи, па је у свом листу преко читаве странице донео карикатуру на којој се виде Јован Ристић и Радивоје Милојковић. Из њиховог обраћања Илки, стиче се утисак да је Ј. Ристић крив за смрт Илке Марковић, жене Јеврема Марковића, која је покушала да изврши атентат на краља Милана Обреновића. О овом атентату смо писали на основу историјских извора у одељку о листу *Брка*. У *Брки* је догађај кроз карикатуре приказан из угла либерала, а сада се о истој ствари говори из угла напредњака. У тексту уз карикатуру у *Зврчки* стоји следеће:

Веруј, драга Илка, да ми нисмо хтели, ми смо говорили да Јефрем није крив; али... нисмо послушани... узми револвер, па ако смо ми криви уби нас... али ми ти се кунемо да смо ту, бар невини.

Мизансцен и сценографија су следећи: у соби где се врши ислеђење, Илка стоји испред стола иза ког су Ристић и Милојковић, а између њих је револвер, који Ристић лично пружа Илки не би ли она пучала сада у њих, као што је у краља Милана, те да тиме покаже ко је стварно био крив за смрт њеног супруга Јеврема. Овом карикатуром напредњаци су желели да сугеришу читаоцима да они нису криви за смрт Илке Марковић, као ни њихов представник Гарашанин, већ је крив Јован Ристић.

На стр. 3 у броју 3 од 10. јула 1883. године налази се на преко половине странице ознака да је цензура забранила нешто што је требало бити објављено на овом месту. Ту смо илустрацију назвали „Цензура” (Слика 114, стр. 385). Као и у другим истоветним ситуацијама, цензура је могла или да нареди да се прекрије инкриминисани текст, или да

забрани и повуче читав број из продаје, уколико штампарија не би послушала наредбу. Ми смо на више места наилазили на странице на којима је део текста скривен од очију данашњег читаоца, али ово је један од ређих где се види ознака да је текст или слика цензурисана. Слагачи у штампаријама имали су готове отиске које су уметали на место где је требало да стоји забрањено штиво, тако да нису морали читав број да поново слажу. Данас је то другачије, јер се прелом текста ради компјутерски, али у то време текстови су слагани у штампаријама ручно. Због налога би број или каснио или би био некомплетно одштампан да није постојала ова форма испод које су се скривали забрањени текстови.

У време када је излазио лист *Зврчка*, Јован Ристић је већ сишао са политичке сцене Србије и завршио је своју политичку каријеру. Додуше, у неколико наврата враћао се на власт, али никада више није био централна личност српске политике. Ове историјске чињенице ће нам помоћи да правилно разумемо карикатуру која је објављена у листу *Зврчка*, у броју 4 од 14. јула 1883. године под насловом „Болесник на лечењу” (Слика 115, стр. 385). У оквиру карикатуре налази се следећи текст:

Доктор: Вами Господин нефали ништ, ви треба велика доза, да добијете Столица.

Болесник: Ах, дабогме та већ одавно сам је изгубио.

На карикатури је приказан лекар, странац, који опипава пулс болеснику у чијем лику препознајемо Јована Ристића у шлафроку. Лекар га пита за столицу. Ту је на делу детронизација бившег председника владе Србије, јер се двосмислено говори о столицу као нужди/министарској фотељи. Када знамо да су либерали отишли са власти 19. октобра 1880. године, јасно је да лекар мисли на прво, а Ристић на друго значење ове речи. Ово бахтиновско обртање високог/ниског у разговору изазива смех и код данашњег читаоца.

На ову карикатуру се надовезује текст из истог броја објављен на стр. 3 под насловом „Либералима”. Текст песмице гласи:

Е бадава јесте људи
Што народу, срећу желе
Ал' узалуд, кад вам мисли
Полетеше за фотеље.
Свуд вас знају сви вас знају
Као људе, добре људе –
Као борце за слободу,
Који само буџом суде.

Тиме смо заокружили причу о владавини либерала, која је почела карикатуром на којој су Ристић и Милојковић са буџом, а ево завршава се текстом песме у којој им се пребацује да су опет полетели за фотељама, али је народ запамтио да они само буџом и батинама суде.

* * *

Зврка је у односу на *Телефон* била напредњачки прозирнија, јер је јасно и децидно прозивала и либерале и радикале. Прозивали су и посебно се бавили новинама супротних политичких странака, за шта смо дали примере. *Зврка* је имала јаку ноту политичког ангажмана. Заправо, када се погледају три напредњачка гласила – *Телефон*, *Зврка* и *Ера* видимо да су сродни по свом политичком усмерењу, али се разликују по врсти хумора који негују. Сатирични су *Зврка* и *Ера* и негују црни хумор и горку сатиру, док у *Телефону* имамо далеко више хумора и тек се повремено показује напредњачко усмерење листа.

6.11. ЛАЛИН РАБОШ (1895)

Новосадски публицистички живот 1895. године обележила су два хумористичко-сатиричка листа – *Лалин рабош* и *Муња*. Друго шаљиво гласило неће бити наша тема, из врло једноставног разлога јер до сада није пронађен, нити од пропасти сачуван ниједан његов број. Зла крв између ова два шаљива листа произишла је из људске нетрпељивости. У случају *Лалиног рабоша* (за разлику од *Брке*) политика није била главни кривац разлаза, што потврђује уредничка напомена из првог броја, од 12. јануара 1895. године: „*Лалин Рабош* не припада ни једној странци. Он припада само српском народу. То нека га препоручи”. Власник и издавач *Лалиног рабоша, народног листа за шалу и сатиру* била је „Дружина *Лалиног рабоша*”, а уредничку одговорност сносио је Милош Токалић Соља, будући уредник супарничког листа *Муње*. Потом је уредничко перо зарезао Младен Николић са којим ће *Лалин рабош* завршити своју повест, последњим, четвртим бројем, 9. фебруара 1895. године.

Иако је наглашено нестраначки оријентисан, *Лалин рабош* је био изузетно политички оштар. Већ је и сама симболика у имену овог шаљивог гласила (рабош) подразумевала бележење обећања и дуговања разних јавних и политичких личности. У песми-поздраву првог броја, „Лалин поздрав” на другој страници наведени су, између осталог и следећи стихови: „Мој сам Рабош собом дон’ о / У њему је сила љута, / Зарезан ће бити сваки / Који сиђе с права пута”. Посебно су, како ће следећи бројеви показати, међу јавним личностима српског живота били омражени: патријарх Георгије Бранковић, Јован Грујић Јота, чика Стева Поповић, Александар Сандић и др. *Лалин рабош* је проветравао устајао ваздух српско-хрватских односа, оштро нападајући Анта Старчевића и Јосипа Франка. Ни озбиљни листови, као нпр. *Застава* и *Србобран*, нису изостајали у *Лалиној* прозивци (Крестић, 2003, стр. 384–385), али од свих *Лалин рабош* никако није остављао на миру *Муњу*. Шаљивим тоном речено, *Лалин рабош* по лалински све тачно „растолкује” и растумачи.

У броју 3. од 26. јануара 1895. године на страници 23. у текстуалној рубрици „Лалине објаве” *Рабош* шаље инвективе на рачун уредничке редакције – бачванских

мангупа и „фацираних” калфи – без икаквог запослења, који долазе у Нови Сад да постану „уредници” и „сауредници” једног неписменог „*здрaво шaљивог* листа *Муње*”. Да би срoзaо јoш више углед супарничког листа, „Лaлa” нaвoди дa су добродoшли они кандидaти који су били „истерани из основне школе”. Ништa од пaмeти, интeлигeнцијe, oбрoзoвaњa и писмености нијe нужнo бившим рaдницимa „шпeцeрaјских” и мaнуфaктурних рaдњи. Зaкључујући oву oбјaву „Лaлa” дaјe критикy сaврeмeнoг друштвeнoг тренуткa „јeр јe дaнaс нaстaлo јeднo болeснo друштвeнo стaњe, у кoм свaкa рђa oћe нaпрeд дa сe истурe, трaжeћи лeбa бeз мoтикe”.

Пишући o кaрикaтурaмa у *Лaлинoм рaбoшу* Жaркo Рoшуљ јe истaкaо дa ауторствo илустрaцијa зa стaлнe текстуaлнe рубрикe „Лaлу филозофa”, „Лaлу гaјдaшa”, „Лaлу дoбoшaрa” и „Фрaјлу Фeму” рaдиo извeсни Рeтhаn. Кaо ни мнoги други шaљиви листoви тoгa врeмeнa, ни *Лaлин рaбoш* нијe имaо, нити јe мoгaо имaти рeшeнo питaњe изрaдe клишeа зa кaрикaтурe. Збoг тoгa су хумористички листoви нeрeдoвнo излaзили, кaснили или су oбјaвљивани бeз илустрaцијa нaјaвљeних у прeтхoднoм брoју. Билo кaкo билo, тaј нeдoстaнaк свeжих, гoтoвих и пригoдних кaрикaтурa тoликo сe oсeћaо с крaјa XIX вeкa дa су у случaју *Лaлинoг рaбoшa*, њeгoвe илустрaцијe прeузимaнe у eпигoнским листoвимa кaкви су били вршaчки *Бубaњ* или *Бaтa из Бaнaтa* (Рoшуљ, 2014, стр. 297).

Кaрикaтурa „Дoшaо ђaвo пo свoјe” (Сликa 116, стр. 386) oтвaрa први брoј *Лaлинoг рaбoшa*, oд 12. јaнyрa 1895. гoдинe и уз њy јe стaјaо слeдeћи текст:

Гeоргијe : Oдступи нeчaстиви! Дaј ми мирa сoтoнo! – Јoтa: Нe мoгу... дoшaо сaм пo свoјe.
Кaд вeћ дo сaдa ниси у тaмници a ти хaјд у пaкaо; тaмo тe чeкa вeћ твoјe мeстo! – Лaлa: O мaј, штa виђу! Oвoг кaлуђeрa с дугaчким прстимa виђa ђaвo, и кaндa ћe нaјпoслe дa му зaпири зa душy.

Илустрaцијa јe фaнтaзмaгoричких димeнзијa. У првoм плaну јe Гeоргијe Брaнкoвић aрхиeпискoп кaрлoвaчки, митрoпoлит и пaтријaрх српски oд 1890. гoдинe, први тaјни сaвeтник aустрoугaрскoг цaрa Фрaнцa Јoзeфa I, бивши упрaвитeљ сoмбoрскe Прeпaрaндијe и јeдaн oд нaјвeћих дoбрoтвoрa у Србa. Oн јe у пoмaхнитaлoм бeкству oд рoгaтe и рeпaтe сoтoнe. Њeгa, кaкo тo сaзнaјeмo из прoпрaтнoг текстуaлнoг дeлa испoд илустрaцијe, јури сa трoкрaким кoпљeм (трoзупцeм) Јoвaн Грyјић – Јoтa, урeдник и влaсник листa *Србскoг*

народа, који говори заповеднички патријарху Георгију: „Кад већ до сада ниси у тамници а ти хајд у пакао; тамо те чека већ твоје место!”

Разлог оваквог *Лалиног* детронизовања (на насловној страници којом је отворен лист) једног високо позиционираног црквеног лица, какав је у то време свакако био српски патријарх, објашњава текстуална рубрика „Лалине варијације” у истом броју, и то на петој страници. Газда Георгије се нешто „узунђурио”, сав је забринут, лоше изгледа, па народ нагађа и досећа се шта би то могло бити:

Ко[ји] му је андрак, бог свети зна, тек је сирома опао, омршавио.... права кожа и кост. (...) Док једни говоре да се јако дао у бригу, јер му је прошла година донела слаба *ребаха* од Даљских спахилука, други наводе да то отуда долази, што није могао да учествује на прошлом митрополитском збору у Карловцих.

Даље „Лалине варијације” и дилеме око „добричине” и народног српског „поглавице” прекинуће следеће откровење: „Није богме ни једно ни друго, него ту има рука раду!” Њега је тиштило то што није имао бројнију родбину да је свуда „понамести” и тако материјално обезбеди на народни рачун, а највише од свега га боли то што није имао „кога свога да намести и на оно упражњено пединтерско место у српској партијаршији”.

Када се већ помиње Даљ, треба појаснити да је реч о једном од поседа које је Бранковић добио на уживање као српски патријарх. Лист *Врач погађач* је у бр. 2, од 30. јануара (11. фебруара) 1896. године на страници 10 у рубрици „Штипалице” навео следећу инвективу на рачун патријарховог однорођавања:

Него, и с тим Даљем се далеко отишло! Док је Георгије Бранковић био далеко од *Даља*, био је много ближе народу и народ њему. Ал откако се он *удаљио*, све даље се *удаљује* од народа и народ од њега, а народ се баш неће срдити, ако се он и са свим – *удаљи*. А како би било, да се нико и не удаљује, него да се Даљ приближи народу и да се опет претвори у народно добро? Истина, онда би наши свети оци били много даље од Пеште и Беча, ал и много ближе – народу свом и цркви својој.

Знајући све ове историјске и публицистичке чињенице постаје јасно због чега је на карикатури „Дошао ђаво по своје”, Георгије Бранковић приказан са неприродно дугим прстима. „Лала”, док урезује рецку на свој рабош, постранце посматра необичан призор јурњаве патријарха и ђавола и узвикује: „О мај, шта виђу! Овог калуђера с дугачким прстима вија ђаво, и канда ће најпосле да му запири за душу”. Да је заиста било

различитих малверзација и махинација које су ишле на руку, али и на душу овог патријарха, потврђују и најновије историјски проверене и доказане чињенице (Васин, 2014). Тиме се обара ранији став који је заступао Димитрије Руварац. Наиме, што се тиче проневера патријарха Георгија овај чувени српски историчар је у својој књизи *Парница саборског одбора против наследника патријарха Георгија Бранковића ради „неприпадног обогатења” патријархова на штету срп. нар. цркв. фондова* 1924. године указивао на бесмисао оптужби за несавесно руковање црквеним фондовима.

Оптужбе на рачун патријарха Георгија настављају се и у наредним бројевима *Лалиног рабоша*, па читалац већ наслућује разлоге за њих. Тако је у броју 4, од 9. фебруара 1895. године на страницама 30–31 у текстуалној рубрици „Лалине варијације” наведено следеће:

Што ти је домишљан овај газда Георгије, то не роди. Ђаво човек!.. (...) Ето смислио је да Герасима завладичи, и, вера и бог, завладичио би га да нису црне душе ту свој прст умешале. А, верујте, није жалио оних 5000 фор. што је позајмио Герасиму са 10% интереса да подмити Линдера и оне које треба. И дао му их је с аламом! Али он оће, Герасим оће, но бог не даде!

Нема краја навођењу примера који говоре о спремности патријарха на свакакве интересне игре само да би остварио свој циљ. Помогао је, на пример, да његов рођак архитекта Владимир Николић добије дозволу да се по његовим пројектима подигне Патријаршијски двор у Сремским Карловцима. „Лала” у „Лалиним варијацијама” то коментарише овако:

За своју душу од туђих пара; а богме и његов рођак ваљано се подкаишао с том грађевином, коју је онако „солидно” израдио за „јевтине” паре – просто сана цаба!

Патријарх Георгије је био спреман на непотизам. Његова жеља да запосли све своје рођаке, пријатеље чак је иша дотле да је и њиховој деци успевао да обезбеди добро запослење „да се тове од народног добра”. У својој мегаломанији није имао мере, па је намеравао да подигне двор у Пешти, па ће срећном згодом Владимир Николић, архитекта, опет имати посла.

Да би се истакао карактер патријарха Георгија, наводи се и пример како је он водио књиге и рачуне у манастирима. У истом броју на стр. 31 *Лалиног рабоша* каже се следеће:

Манастир Бездин баш нешто нема среће. Никад његови рачуни не могу бити у ред доведени ка у других срећних манастира. Ама и не уме нико да их овако лепо „уреди” и „сложи” ка што је у једном „уредио” и „сложио” бив. сомборски прота газда Георгије. Е није да речете што друго већ је он једини мајстор у томе. Зна ти брате свакој закачки да доскочи. Распореди, пусто, оне бројеве тако, да пасују не мож боље бити.

Због свих наведених чињеница које се везују за име патријарха Георгија као што су финансијске афере, раскошан и расипнички живот, малтретирање нелојалних свештеника, додворавање властима, непотизам, лични интерес за који не постоји алтернатива, у карикатури су му додељени дуги прсти лопова који ће се увек везивати за Бранковића и по чему ће он бити лако препознатљив. Можемо већ из овога закључити да је лист *Лалин рабош* био за своје време изузетно храбар, јер је без имало зазора имао смелости да загребе „идеалну” слику црквених великодостојника. Имао је храбрости да пољуља безусловно поверење народних маса према црквеној јерархији.

Када говоримо о нападима на личност патријарха Георгија Бранковића, морамо рећи да је његов најљући непријатељ био др Емилијан Радић, који на патријархову интервенцију није постао будимски епископ, због чега му се Радић светио бројним оптужбама за новчане проневере. Да те оптужбе нису долазиле само из једног смера, могу да посведоче и напади радикалног листа *Застава* са памфлетским дописима Јаше Томића у којима се напада патријарх, потом се патријархово име развлачило и по *Стражи* и *Србском народу* чији су уредници били Стеван Јовић Крунослав и Јован Грујић Јота. Прави разлог оваквог непријатељства, које није бирало ни форму ни садржину, лежао је у потреби политичких вођа, свих политичких странака и опција, да узму власт из руку клерикалних кругова и преузму вођење црквено-народних сабора.

Међу проучаваним хумористичко-сатиричким листовима с краја XIX и почетка XX века нисмо имали прилике да у тако мало бројева једног листа нађемо толико рубрика, биле оне текстуалне или илустративне природе, с обиљем инвектива упућених на рачун једног црквеног великодостојника. Стога ћемо се у наставку овог поглавља концентрисати на тему карикирања живота и дела Георгија Бранковића, и тек успутно коментарисати и остале рубрике за које нађемо да су вредне помена због њиховог шаљивог карактера.

Сомбор је с краја XIX века важио за лепу и богату варош, у којој није мањкао културни живот, а он је био могућ захваљујући развијеној привреди. Таквој вароши био је потребан одговарајући прота. У Сомбору Георгије Бранковић започиње свој црквени и породични живот уз супругу Јелену. Он постаје сомборски парох⁸⁷ и бива биран за протојереја, на кога су мештани гледали са симпатијама. Али у *Лалином рабошу* о том периоду Бранковићевог живота не пише се нимало похвално. Лист у свом духу наставља активну кампању против бившег сомборског проте.

У *Лалином рабошу* у броју 2, од 26. јануара 1895. године, на страницама 2–3 проналазимо карикатуру насловљену „Трагикомедија из живота једног бившег *сомборског* проте [1]” (Слика 117, стр. 386). Карикатура је рађена као стрип у наставцима, али је наставак објављен у истом броју, само на следећој страници. Уз прву карикатуру иде следећи текст:

З в о н а р Ћ о с а: Овамо .... овамо, само лагано, кумим вас богом, оче Јоане. Ето ту је у соби... Шта ради, ђаво би га знао! Тек свако вече обилази ову лепу овчицу, и сигурно јој даје м о р а л н е п о у к е за децу!

О т а ц В а с и л и ј е: Какве моралне поуке, какви бакрачи. Чекај ти матора кешо, да и ја теби дам ама о п и п а т е л н е поуке, па да се сав пушиш! То си место нашао за то!...

О т а ц Ј о а н: Мир, само мир, па макар до зоре чекали. Изаћи ће он, ни бриге те. Овај одсечак неће му с леђа ни владика скинути!

Бранковић је у тој карикатури представљен као швалер који свако вече одлази и „обилази ову лепу овчицу, и сигурно јој даје м о р а л н е п о у к е за децу!”. У намери да га ухвате на делу, отац Василије и отац Јоан спремни су да га чекају испред куће до зоре, а кад изађе да га казне мочугом по леђима такозваним „одсечком”, који му ни владика неће скинути.

У наставку карикатуре коју смо условно нумерисали као „Трагикомедија из живота једног бившег *сомборског* проте [2]” (Слика 118, стр. 386), догодило се управо оно што су и најавили. На илустрацији се види да је прота добио батине, а уз карикатуру иде и овај текст:

---

⁸⁷ Борислав Михајловић Михиз је забележио по казивању Вељка Петровића анегдоту о том догађају која је објављена под насловом „Како је Георгије Branković postao prota” (Mihajlović, 2008, str. 234–235) и која уз анегдоту „Pop Sava” (Mihajlović, 2008, str. 235–236) показује Бранковићеву природу једног шљивције и комедијаша, спадала и мангупа. Наиме, патријарх је био човек подсмешљивог ока, проницљивих запажања, спреман да доскочи и начини пикантерију. Стога, има у њему нечег шеретског што нас подсећа на Сремчевог Попа Спиру или Матавуљевог Бакоњу фра Брнета.

преварени муж. Ова карикатура се може повезати с претходном, па тако настаје читав стрип о Бранковићу – сомборском проти прељубнику!!! Нема сумње да је биоо веома храбро кад је уредништво *Лалиног рабоша* објавило овај стрип о проти управо у време кад је он изабран за српског патријарха 1890. године.

* * *

Лалин рабош све време читаоца запљускује слаповима духовитости и јетке сатире. Његова довитљивост је хитра, продорна и прилагодљива интелигенцији читаоца. Његов је хумор питкији, рецепцијски проходнији у односу на већ помињане листове, какви су били *Бич*, *Брка* итд. И поред инвектива против црквене јерархије, по свакодневной, профаној тематици овај лист је био ближи гласилу *Бубањ*, о којем смо раније у овом раду говорили, него хумористичко-сатиричким листовима који су били шаљиви органи политичких странака.

6.12. СТАРМАЛИ (1878–1889)

Стармали је шаљиви лист, лист за збијање шале, који спада међу најзначајније листове шаљиве садржине у времену 1878–1889. године. Он је био сам врх Змајеве активности у шаљивој српској периодици. Животни пут *Стармалог* и Змаја као власника листа био је везан за различита места боравка Змаја од Новог Сада и Сремске Каменице, преко Београда, до Беча. У периоду 1880–1889. године Змај је провео највише времена у Бечу док је био уредник шаљивог листа *Стармали*. Врло је интересно питање како је Змај могао уређивати лист боравећи у Бечу, а бити упућен и информисан о актуелним, свакодневним догађањима у Србији, Војводини и другим местима са српским живљем. По казивању Младена Лесковца, Змај је на следећи начин долазио до неопходних информација:

У Бечу, далеко од непосредних извора обавештавања, далеко од сарадника, он моли да му се сви листови, српски и хрватски, шаљу у замену за *Стармали* и *Невен* свој лист. По старој студентској навици, одлазиће сваки дан, редовно, у бечке кафане, пуне новина: страсан читалац новина и пратилац друштвенога живота, најпре Срба, у свима крајевима где год их је, он ће у њима тражити обавештења, па и инспирацију. Баш стога, он је потпуно обавештен о положају и расположењу у свом народу (води и живу преписку): кад се чита *Стармали*, читалац и не примећује да га пише човек који живи у Бечу, далеко од Новог Сада, Београда и српских крајева (Лесковац, 1969, стр. 79).

Овакав начин живота и рада био је веома исцрпљујући. Змај је водио сталну преписку на реализацији Беч – Нови Сад, прикупљао информације из разних извора, имао безбројне контакте који су га замарали. То је био период од осам година у којем је требало остати актуелан и у врху конкуренције шаљиве српске периодике. Увидевши да је овакав начин рада неодржив, Змај гаси свој шаљиви лист *Стармали*.

Урош Предић, наш познати сликар, био је аутор новог заглавља листа *Стармали* почетком 1885. године, тачније у броју 1 од 10. јануара 1885. године. У доњем десном углу ставио је своје иницијале У. П. Није пронађена ниједна карикатура Уроша Предића у *Стармалом* осим поменутог заглавља листа. Од значајних карикатуриста у *Стармалом* се у малом броју случајева појављивао и самоуки цртач Миливоје Мауковић. Змај је, наиме, имао обичај да преузима карикатуре из страних листова и није увек наводио порекло илустрација и прилога.

Змајевим одласком из Беча и престанком сарадње са сликаром Керелом Кличом смањен је број карикатура у *Стармалом*. Од почетка јануара 1882. године до краја 1889. године Змај је издао 288 бројева *Стармалог* са само 18 карикатура. Интересантно је и то да у 1885. и 1886. години у *Стармалом* Змај није објавио ниједну карикатуру. Највероватније зато што је остао без карикатуристе, Змај се у једном тренутку окреће себи и окушава се и сам у том послу, израђујући самостално карикатуре. Истакнућемо три његове најзначајније карикатуре. Прва носи наслов „Православије”, друга „Душанов орао”, а трећа је „Има револвер и без руских натписа”. Стављајући карикатуре у свој лист *Стармали* Змај није давао текстуално објашњење или неку везу која би упућивала на везу с текстом или другом карикатуром у истом или наредном броју. У *Брки* и *Геци* је било таквих покушаја.

У *Стармалом* у броју 19 од 10. јануара 1882. године објављена је карикатура „Правосла[в]ије” (Слика 120, стр. 387). Уз карикатуру постојао је и текст који је гласио:

СТРМАЈ. Изволите, Ваша Екселенција, овде је слободно појати Богу милим језиком праотаца наших Ћирила и Методија.

Карикатуром „Православије” Змај се успротивио бискупу Јосипу Јурију Штросмајеру и његовој забрани да се у црквама на литургији служба обавља на народном језику. Како се види на илустрацији, *Стармали* стојећи испред православне цркве позива Штросмајера да уђе у цркву речима: „Изволите, Ваша Екселенција, овде је слободно појати Богу милим језиком праотаца наших Ћирила и Методија”. Овим проблемом бавио се историчар Василије Крестић и закључио следеће:

Преписом између двојице високих римокатоличких прелата коначно је разбијена и мистификација која се тиче литургије на старословенском језику. Сад је јасно да се Штросмајер није залагао за старословенски језик у литургији, због неког словенског или југословенског осећања, емотивних или сентименталних разлога, већ ради тога што је сматрао да је литургија на латинском тешко савладива и прихватљива за Јужне Словене да представља готово непремостиву брану за прелазак православних у римокатолицизам. Према томе практични разлози подређени интересима Римокатоличке цркве, руководили су бискупа приликом опредељивања за старословенски језик (Крестић, 2002, стр. 64).

Следећа карикатура Јована Јовановића Змаја налази се у *Стармалом* број 20 од 20. јула 1882. године. То је поменута карикатура „Душанов орао” (Слика 121, стр. 387). У оквиру карикатуре стоји текст:

ДУШАНОВ ОРАО. Па ево браћо, ја сам ту. – Али где су моја крила?

Змај поставком карикатуре „Душанов орао” асоцира читаоце на склапање Тајне конвенције 16/28. јуна 1881. године. Логично је да је Аустрија инсистирала на склапању Тајне конвенције са Србијом, јер је тим чином Србија дала свој пристанак на анексију Босне и Херцеговине, а уговором се обавезала да се неће мешати приликом насилног увођења и утврђивања аустријског режима у Босни и Херцеговини. Тога се Србија и придржавала. Кнез Милан је такву политику здушно подржавао. Змај негодује против такве политике тиме што приказује „Душановог орла”, симбола Душановог царства и царевине Србије са одсеченим крилима без којих орао не може да лети. На крилима су уписане речи Босна и Херцеговина и карикатура је веома једнозначна. Према тим територијама су се гајиле српске аспирације, а опет Србија је онемогућена да заштити српско становништво које тамо живи. На основу Змајеве карикатуре, видимо логику према којој је орао без крила исто као и Србија без Босне и Херцеговине.

Следећа карикатура о којој смо желели да напишемо неколико речи, објављена је у *Стармалом*, у броју 22 од 10. августа 1882. године. Карикатура је без наслова, али могли бисмо је именовати као „Египатска помрчина”. Уз слику иде следећи текст:

У тој густој египатској помрчини има ипак нешто, што свако види и без свеће.

Карикатуру је Змај преузео из „Humor Listy”, као што пише испод текста. Боравећи дуже време у Бечу, Змај је упознао и стране шаљиве листове у којима је на карикатурама представљан државник Бизмарк. Ондашњи карикатуристи су га представљали са три длаке на глави, што су наши карикатуристи преузели и нацртали те три длаке на глави свом „Бизмарку” – Јовану Ристићу. У ери „бизмаркоманије”, Змај вероватно то није жело да учини, па се послужио страном карикатуром Египћанина. Коментар је да у густој египатској помрчини може да се види, алудирајући на чувене египатске пирамиде где се ништа не види, али ипак има нешто што се види и без свеће, а то је Ото фон Бизмарк. Била је то карикатурна најава борбе Бизмарка за колоније у источној Африци, мада се он

декларисао како Немачка никад неће тежити колонијализму, али је касније одустао од тога. Осим што подсећа на чињеницу да се и најскривеније тајне открију, Змај упозорава на нагло јачање Немачке државе.

Стармали у броју 28 од 10. октобра 1882. године доноси карикатуру „Кад би било као што није” (Слика 122, стр. 387) која је сачињена од два цртежа. Јован Јовановић Змај је ставио свој потпис у обе слике ове карикатуре у доњем десном углу, потписавши се иницијалима Ј. Ј. З. Уз слике објављен је и текст у два стубца, тако да први део прати прву илустрацију, а други стубац другу:

Кад би „Pester Lloyd” био какав велики, велики голијат, који све може што год му се хоће, он би Црну Гору (од тешке мржње) појео за фруштук, –	а Србију би (од тешке љубави) на сребрном служавнику, под стакленим заклопцем поди- гао на орман и оставио – за ручак.
---	--

Змај је био добар познавалац европских политичких прилика и аспирација суседа Аустроугарске према Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини, те му није било тешко да разоткрије те скривене амбиције карикатуром где каже да би *Pester Lloyd* да је какав велики див који све може што хоће, да би прво Црну Гору од тешке мржње појео за фруштук – доручак. Овде се истиче тврдња да постоји тешка мржња Угарске према Црној Гори и пошто је Црна Гора мања по величини, Угарска би је средила за доручак. И још као парадокс Србију би од тешке љубави на сребрном послужавнику, под стакленим заклопцем да је нико не дира чувала само за себе, подигала на орман и оставила за ручак. Другим речима, апетити Угарске су били незасити у том моменту.

Стармали је у истом броју објавио и карикатуру са текстом „Гдну грофу Андрашији” и текст који је прати:

Господине грофе! Туга ваша за украденим орденима коснула се и Нашег срца. И ми смо ради да вам је ублажимо. Ви сте заслужили да вам много већи орден обесимо о врат, – бар толики, колики је дефицит ваша политика обесила нама о врат. Но пошто Ми још нисмо сковали орден за велике заслуге, задовољите се са овим што имамо, са нашом колајном замерите.
Ова колајна и ако је одвећ мала за вас, али има једно добро својство, – што вам је нико не може украсти.“

Стармали у карикатури „Гдну грофу Андрашији” настоји да незгоду, у којој је гроф Јулиј Ђула Андраши као министар спољних послова Монархије једном приликом остао без ордења, извргне подсмеху и руглу говорећи да је и нас та незгода погодила. Како би се решио тог губитка, *Стармали* каже да Андраши заслужује да му много већи орден буде обешен о врат „бар толики колики је дефицит” колики је Андрашијева политика обесила Србима о врат. Наиме, *Стармали* се руга заслугама овог грофа, јер је из његове политике произашао само дефицит. Прозива се гроф Ђула Андраши који је својим политичким деловањем и израдом планова дао велик допринос приликом окупације Босне и Херцеговине која је 1878. године помоћу аустроугарске војске и окупирана. Историјска је чињеница да је на тај начин спречена интеграција српског народа у једну државу. Како се у тим временима поставио Ђула Андраши, проучавао је историчар Милорад Екмечић и дошао до следећег закључка:

Ипак је немогуће одвојити општу политику заједничког министарства спољних послова Аустрије и Угарске, на којем је он тада стајао, од његових личних идеја. Идеја о интервенцији у Босни и Херцеговини потиче из 1849. године када су Андраши и званична хабзбуршка политика још били политички партнери, а не савезници (Екмечић, 1990, стр. 31).

Берлинским конгресом 1878. гроф Ђула Андраши је успешно окончао своју политику проширења Аустроугарске монархије на Балкан уз услов да не дође до европских сукоба. Према Стојачевићу (1990), тадашњи генерални конзул Аустроугарске у Србији био је Бењамин Калај који је покушавао да реши српско-мађарско питање везано за Босну и Херцеговину дајући своје предлоге по том питању грофу Андрашију, али није имао значајног успеха. Касније, као министар финансија у аустроугарској влади, одустао је од своје првобитне политике и настојао да муслимане земљораднике у Босни и Херцеговини направи ослоном окупаторског режима. Прокламована је босанска нација и језик, а била је забрањена употреба српског језика. Стојачевић износи и следећи податак: „Према тадашњем попису становништва из 1879. године на православце је отпало 496.000 људи, муслимане 448.000, католике 209.000 људи” (Стојачевић, 1990, стр. 36).

Склопљен је берлински уговор из којег су произашле нове обавезе Србије према Аустрији и Трговински уговор, а посебно погубно било је склапање Тајне конвенције 1881. године о којој је напред било речи и по којој је Аустрија могла у сваком моменту да спречи Србију у нарушавању њеног несметаног учвршћивања на власти у Босни и Херцеговини. Влада Србије и кнез Милан су се придржавали потписане конвенције. Због немогућности израде великог ордена за тако велике и значајне заслуге, *Стармали* је поручио грофу Андрашију да треба да се задовољи оним што му се нуди, а то је колајна са његовим ликом и с натписом ЗАМЕРИТЕ која је премала за Андрашија, али има бар то добро својство што је нико не може украсти. Кроз шегу *Стармали* је предвидео да се та колајна концем пришије за део гардеробе и на тај начин је нико не може украсти.

Могуће је још једно објашњење за исту катикатуру. *Стармали* њом скреће пажњу својих читалаца и јавности на штетне последице по Србију које су произашле из потписивања Трговинског уговора са Аустријом од стране Напредњачке владе и њеног министра финансија и спољних послова Чедомиља Мијатовића. Уговор је потписан 24. априла 1881. године, а ступио је на снагу 5. јуна исте године. Аустрија је била припретила царинском ратом ако на основу њеног уговора с Турском из 1862. године Србија не призна клаузулу да је Аустроугарска највећи трговачки партнер Србије са највећим повлашћењима без обавеза узајамности (Живановић, 1924а, стр. 107). У пракси то би довело до затварања аустријског тржишта за српски извоз и економског потчињавања или коначног пада српске привреде. Уговор из 1862. године давао је Аустрији за право да може слободно да формира високу цену за производе које увози из Србије. Премијер претходне владе Јован Ристић је указивао на штетност овог уговора, због чега је касније и поднео оставку, а кнез Милан је брзоплето и исхитрено донео одлуку да се Србија мора предати некој јакој заштитничкој држави, овог пута Аустрији, без обзира на штетност овог уговора по Србију.

Поред ове економске зависности после потписивања Трговинског уговора, Србија је потписала и политички уговор с Аустријом и тако постала и политички зависна од ње, у том смислу да није смела никакве преговоре водити с другим државама без знања Аустрије. То је омогућила Тајна конвенција о којој је било већ речи у одељку о листу

Брка. Ради што бољег схватања догађаја који су претходили Берлинском конгресу, навешћемо и то да је кнез Милан послао Ј. Ристића са својим писмом код грофа Андрашија како би радио на заштити српских интереса. Писмом се потврђује пријатељска оријентација Србије према суседној Монархији и тражи се помоћ о ње. Србија треба да добије гарантовану независност и територијално увећање. На све то је гроф Андраши пристао уколико би се односило на делове источно од Новог Пазара и Косовске Митровице, али без стране гаранције која би била незгодна на њеним границама. У замену је гроф Андраши тражио: а) да Србија склопи са Аустроугарском Трговински уговор, б) да Србија изгради железницу Београд–Ниш, а касније и Пирот–Врање. На тај начин и из тих разлога, Ј. Ристић је с грофом Андрашијем потписао у Берлину конвенцију с осам тачака јула 1878. године. На основу овог споразума гроф Андраши је помогао у свему што је Србија добила преко граница Сан-Стефанског мира, посебно Пирот и Врање које су тражили за себе, Русија Пирот, а Турска Врање.

Због несталих ордена грофа Андрашија, *Стармали* се прави да саосећа с њим и поручује му да је спреман да тај јад ублажи. Карикатуром се алудира на економске последице Трговинског уговора. Због немогућности израде тако великог ордена за те велике заслуге и огромне штете, *Стармали* поручује грофу Андрашију да се задовољи оним што имамо. Натпис на колајни с ликом грофа Андрашија опет може да се протумачи двојачко: ЗАМЕРИТЕ – у смислу и ви нама слободно замерите, као што и ми вама замерамо, или за мерите, тј. ево вам колајна за ваше заслуге, лат. *merite*. Овим шаљивим приказом *Стармали* је објединио и своје „жаљење” за несталим грофовим одличјима, и доделу малог ордена за његове заслуге које су нам дефицит окачиле о врат, и предности мале колајне ЗАМЕРИТЕ ако се пришије концем за гаредеробу, те је нико неће украсти.

Следећа занимљива карикатура објављена је у *Стармалом* број 30 од 31. октобра 1882. године на насловној страници под насловом „Има револвера и без руска натписа” (Слика 123, стр. 387). Испод слике је кратак текст: „Али дај боже, да ни ти не погоде, куд су наперени!” Као и други тадашњи шаљиви листови и *Стармали* се огласио карикатуром поводом атентата на краља Милана атентаторке Илке Марковић. Сам краљ Милан је био аустрофил. Он је од Аустрије више очекивао, него што је она пружала. Његова велика

очекивања су била да ће доћи до рата између Русије и Аустрије због балканског питања и да ће он као савезник Аустрије освојити Македонију, али ова очекивања су се изјавила. Једноставно, краљ Милан је трчао испред руде, а слични догађаји ће се десити тек 1914. године.

Због таквих замисли, краљ Милан је покварио сасвим односе са Русијом. Заузврат Русија је прикупила око себе његове противнике, црногорског кнеза, митрополита Михаила, Петра Карађорђевића, радикалне емигранте и друге. Краља Милана су те опсежне мере које је Русија предузимала јако потресале. Због тога је свугде назирао руске завере и сплетке. Живећи у том вечитом страху, краљ је изгубио осећање сигурности на престолу. Његов страх од Русије је бивао све већи самим тим што га је Аустрија све мање штитила. По Слободану Јовановићу, краљево неспокојство бивало је све веће и све неподношљивије и ишао је дотле да је размишљао о оставци (Јовановић, 1927/1990, стр. 377).

Сам наслов карикатуре „Има револвера и без руских натписа” указује да је страх и несигурност краља Милана појачаван због његовог међународног положаја, али и због унутрашње политике коју је водио. Унутрашњи непријатељи овог краља припадали су преваходно радикалним политичким структурама и присталицама династије Карађорђевић. Змај у овој својој познатој карикатури даје коментар о неуспелом атентату на краља Милана Обреновића. О овим догађајима је напред већ било речи у одељцима о листовима *Брка* и *Зврка*. Атентат се десио 11. октобра 1882. године, а већ 30. октобра *Стармали* се огласио својом карикатуром поводом тог догађаја.

Илка се на карикатури представља као судбина „независне Србије” у коју је уперен револвер који држи непозната особа преко реке Саве. По Змају, то је највероватније „рука краља Милана”. Поставља се питање зашто би краљ Милан убио Илку Марковић. Логично је да је краљ имао највише интереса да сазна ко стоји иза атентата. Ако је Илка представљена као симбол независности Србије, намеће се питање зашто краљ Милан жели да убије њу?

На месту буренцета с мецима на револверу стоје написана имена челника и министара Напредне владе: „Пироћанац, Гарашанин, Чеда”, тако да сваки од њих може да

буде баш онај метак који ће убити Илку. Доведена је у везу рука краља Милана преко реке Саве која држи револвер и меци који предстваљају министре у влади у заједничком подухвату да се убије Илка Марковић, односно „независна Србија”. Не може се другачије објаснити порука карикатуре, него лутање у креирању спољне политике краља Милана од Русије до Аустрије и његова борба са својом владом, а може се рећи и с опозицијом. У поруци испод карикатуре стоји да ће право зло настати ако ни ти меци не погоде циљ у који су уперени.

Змај карикатуром исказује свој став према самом суђењу Илки Марковић које је остало под знаком питања и који ју је од министарских метака погодио и у чијој руци је био пиштољ. Решење се вероватно крије у том натпису да „дај боже, да Србија остане независна”. И овде је могуће двојако тумачење поруке карикатуре. Прво је став Јована Јовановића Змаја о самом убиству Илке Марковић, а други је да је то покушај убиства независности Србије које је извео атентатор преко реке Саве.

У *Стармалом* у броју 35 од 20. децембра 1882. године постоји карикатура без наслова. Можемо је назвати „Гробар” (Слика 124, стр. 387). Испод слике је следећи текст који објашњава илустрацију:

СТАРМ. А шта ти ту радиш, српски сине?

ГЕРМ. Чиним своју проклету дужност. Копам гроб српској аутономији.

СТАРМ. Но, – до јако нисам веровао; ал сад и ја видим да си човек на свом месту.

Сам текст испод карикатуре говори о њеној теми, а то је губљење српске аутономије доношењем новог Закона о црквеним властима децембра 1882. године у време Напредњачке владе и министра за просвету и црквена питања Стојана Новаковића. Влада се нашла у немогућој ситуацији због својих комбинација и непоштовања црквених канона и закона, те разрешила дужности митрополита Михаила. Црква и њено свештенство је стало уз либерале. Уплитање краља Милана цео случај је још више закомпликовало. Жеље Аустрије и краља Милана биле су да се митрополит Михаило као велик русофил што пре уклони са дужности, чему је влада и удовољила. За привременог администратора митрополије влада је поставила епископа неготинског Мојсеја. Русија је вршила притисак на краља Милана да врати митрополита Михаила на његово пређашње место.

Уз бојкотовање свих епископа, а повлађивање архимандрита и протојереја који су гласали за, нови Архијерејски сабор изабрао је за новог митрополита архимандрита Теодосија Мраовића. У револту због бојкота српских епископа, као и због њиховог непризнавања новог митрополита, влада их је збацила и отпустила без пензије. Због оваквог понашања према црквеној јерархији није било ниједног епископа у Србији који би извршио посвећење новоизабраног митрополита архимандрита Теодосија Мраовића. Немајући куд, влада се обратила патријарху Герману Анђелићу с молбом да он изврши посвећење новог митрополита. Уз одобрење угарске владе Герман Анђелић је то и учинио. Из историје знамо да је посвећење митрополита Теодосија извршено по први пут ван граница Србије у Сремским Карловцима 27. марта 1883. године (Јовановић, 1927/1990, стр. 96, 77, 101)

Змај приказује карикатуром пејсаж Сремских Карловаца у позадини и лик Германа Анђелића како стоји и копа раку у земљи. Кроз дијалог са *Стармалим* подсећа нас на губитак српске аутономије по црквеном питању, а на питање *Стармалог* шта он као српски син ту ради, Герман одговара: „Чиним своју проклету дужност. Копам гроб српској аутономији”. Без обзира на све нерегуларности, Герман Анђелић се ипак прихатио и извршио посвећење митрополита Теодосија и самим тим сахранио српску црквену аутономију. Српска црква је вековима до тада била независна институција. Међутим, ми знамо да није то учинио патријарх Герман, но влада Србије. *Стармали* завршава дијалог речима да до недавно ни сам није веровао, али да сад и он види да је Герман човек на месту.

Карикатура у *Стармалом* у броју 12 од 30. априла 1883. године нема наслова, али би могао бити овај „Пресуда на смрт Илки Марковић” (Слика 125, стр. 387), јер се испод цртежа види текст пресуде коју пише краљ Милан. И ову карикатуру је нацртао Змај.

Стармали. Стани, краљу, не чини то! Остави нека суди виши судија, који најбоље провиди дубину душа човечијих, горчину болова његових, изворе грехова свачијих, тренуте – –

Краљ. Доцне је, јер ево сам већ потписао више од половине имена својег.

Стармали. Још и сад није доцне краљу! Јер теби је бог дао сретно име, – почиње се са „МИЛ” баш као и реч МИЛОСТ. –

Стармали се обраћа краљу Милану и говори му да стане, да не чини то што је наумио и да не потпише смртну пресуду Илки Марковић за учињени атентат. *Стармали* разумно моли краља да остави нека суди виши судија – сам Бог. Да је аутор карикатуре Ј. Ј. Змај, сведоче наредне речи које се појављују у текстуалном делу карикатуре: „судија, који најбоље провиди дубину душа човечијих, горчину болова његових, изворе грехова свачијих, тренуте”. Змај је желео да се краљ Милан не меша у судски поступак како не би пренаглио у доношењу пресуде. Краљ одговара да је прекасно да се повуче и предомисли, јер је већ потписао пресуду половином имена, чиме даје до знања *Стармалом* да је закаснио с молбом, јер управо завршава са потписивањем пресуде која за Илку значи смрт. Али *Стармали* не одустаје од своје намере и, умиљавајући се краљу, каже да му је Бог дао име, које почиње са „МИЛ” баш као и реч „МИЛОСТ”.

Можемо да се надамо да је молба *Стармалог*, тј. Змаја краљу допринела да се преиначи Илкина смртна пресуда у помиловање, јер би то значило да је књижевност моћно оружје којим се и сами краљеви могу умилостивити. Илку је суд осудио на смрт, а затим помиловао на затворску казну која није дуго трајала. Њено убиство или самоубиство коме је било од користи? Да је хтео краљ Милан, не би ни било помиловања; а да уреди убиство у затвору после помиловања, не би имало неке политичке сврхе. Људи који су знали за атентат или су у њему учествовали на овај или онај начин сигурно су се плашили да ће кад-тад истина изаћи на видело. Велика је вероватноћа да су управо они убили Илку и тако истину о атентату закопали заувек.

Стармали у броју 13 од 10. маја 1883. године објављује карикатуру „Овако је бивало много пута (А што је било, може опет да буде)”. У овом случају, *Стармали* користи стрип-карикатуру на којој је приказана игра мачке и миша. Овом игром представљен је однос Аустроугарске и Босне и Херцеговине. Берлинским конгресом 1878. године подељене су интересне сфере великих сила: Немачке, Аустроугарске, Француске, Велике Британије, Италије, Русије и Турске. Свака од ових империјалних сила добила је оно што је хтела или што је условила. Самим тим, и Аустрија је добила право на Босну како би у њој завела ред и мир. Тајном конвенцијом Србија се обавезала да се неће

мешати у њену политику, нити изводити активности уперене против интереса Аустрије у Босни и Херцеговини.

Незаинтересованост Србије за питања Босне и Херцеговине послужила је Змају као инспирација за стрип-карикатуру „Овако је бивало много пута”. У тексту испод прве слике стоји:

Миш, већ присит мрака
Тражио сунчев зрачак;
На једаред за њим
Залети се мачак.

Миша ухвати мачка и он јој у страху поставља питање:

Цију, Цију, Цију –
Где је моја мати!
– Онај ти је мати,
који те ухвати.

Миш своју мајку поистовећује са мајком Србијом које нема да га заштити од Аустрије. У трећем делу стрипа се каже:

Сад се мачак игра
С мишем на тенане,
А публика гледи
Свак са своје стране.

Змај као да нам препричава догађаје из оног периода. Завођење реда и мира у Босни и Херцеговини је трајало око два месеца. Сви локални оружани отпори су пропали, јер нису били успешно организовани. Суседне земље су све те догађаје гледале незаинтересовано, укључујући и Србију. Како би карикатура ипак била шалљивог садржаја, Змај даје једну нову ноту:

Време, згода и прилика
Има свог хесапа, –
Наједаред миш утече
Из мачкових шапа.

А мачак се скуњи
Жалосно запишта:
Где си био, – нигде;
Шта с' радио – ништа!

Другим речима, Змајев добродушни хумор успева чак и овако мрачну причу као што је период анексије Босне и Херцеговине да прикаже као обичну игру мачке и миша. Његове

карикатуре су много мирније, питомије и сталоженије у односу на карикатуре шалјивих листова из Србије.

У истом броју *Стармали* доноси карикатуру „Добро је Јоцко одговорио” (Слика 126, стр. 388) уз коју је ишао и текстуални део:

Мати. Већ је осам сати, Јоцко, – треба да идеш спавати. Ето видиш и пилићи већ иду да спавају.

Јоцко. Јест, ал и њихова мајка иде с њима. А ти мене шиљеш да спавам, а већ си се обукла да идеш на пијацу у шетњу.

(„Р-к”)

Змај је имао обичај да позајмљује карикатуре и онда би или назначио од кога је карикатуре добио или би их само иницијалима обележио. Ова је једна од тих, јер испод текста стоји потпис „Р-к”.

Карикатура није морала увек да се односи на политичаре, важне државне личности или догађаје, већ су понекад обрађиване и теме из обичног грађанског, породичног живота, што потврђује и ова карикатура. Присни однос мајке и сина Јоцка приказује се кроз поређење с пилићима и њиховом мајком који истовремено иду на спавање. Мајка шаље Јоцка на спавање говорећи му да и пилићи већ иду да спавају, а син јој одрешито одговара да и њихова мајка иде с њима, а она се већ обукла за пијацу и шетњу. Змај је прозрео намеру Јоцкове мајке да после Јоцковог одласка на спавање негде оде и остави Јоцка самог. Она се крије и не налазећи други изговор за излазак на пијацу и у шетњу увече у осам сати, што по Јоцики није у реду, позива се на рано спавање кокошака и пилића. Добро јој је Јоцко одговорио, јер се зна да животиње итекако пазе на своју младунчад, а у Срба је поодавно настала мода да се деца од веома малог узраста остављају у кући сама.

Карикатура „Тражи оца” објављена је у броју 6 *Стармалог* који је изашао 28. фебруара 1887. године с пратећим текстом:

Мати. А шта се ти Ђурице, врзеш ту око мојих папуча?

Ђурица. Глажим тату.

Мати. Ха,Ха,Ха! - -Тата није код куће.Тек ће у подне доћи.

Ђурица. Јеце, јеце. Ја сам цуо да је тата под папуцом.

(R-ћ.)

Још једна позајмљена карикатура са тематиком односа између мајке и сина, тј. из породичних односа. Змај износи уврежено мишљење да постоје мушкарци који су под великим утицајем супруга, где се они ништа не питају, због чега су у народу добили надимак „папучари”. Дијалог између мајке и Ђурице потврђује да постоје такви мушкарци и упућује на закључак да то цела чаршија зна, чим је то стигло и до малог Ђурице који мајци каже да је он сам чуо да је тата под папучом.

Стармали је у броју 22 од 10. августа 1888. године објавио карикатуру „Дарвинијаде. Како је од метле постала отмена дама”. Види се да ни Змај није одолео да не позајми карикатуру од „Humor L” прозивајући женски род и карикирајући њихов еволуциони пут. Исту карикатуру су позајмили и неки други шаљиви листови у Србији о чему је раније било речи.

Карикатура „Скоро невероватан догађај при игрању валцера” (Слика 127, стр. 388) појавила се у *Стармалом* у броју 23 од 20. августа 1888. године. Западна култура са собом доноси и нову окретну игру која се зове „валцер”. *Стармали* даје приказ овог помодарства које је освојило тадашњу елиту. Наиме, младић и девојка који играју, толико су се брзо вртели да њихови очеви гледајући са стране коментаришу:

Дивота их гледати. Тако одушевљење! Такав занос! Та врте се као чигра. Ко би још коло играо?! Ово је игра. Заиста чаробан вртлог. Гледајте само!

Од брзине окретања пар се нашао у вртлогу, завршивши као један завртањ у поду. Самим тим је престала грациозност у кретању пара, а нестала је и грациозност валцера. Скривена порука карикатуре је – да су играли коло, то им се не би десило. Ова тема је у српској шаљивој периодици већ била позната и може се повезати са стрип-карикатуром у *Шаљивом астроному* из 1879. године под насловом „Малерозни тенцер” о чему је напред било речи.

У *Стармалом* у броју 8 од 20. марта 1889. године појавила се карикатура коју прати песма под насловом „Хоћу ли погодити”, *Стармали*, 1889, бр. 8. Текст песме гласи:

Чисто видим шта ће бити.
За годину, ил за две; (...)

Бостанцике наше,
Добре вредне снаше
На пијацу варадинску
Зором раном греду,
Носе купус, роткву, рен.
– На велочипеду. (...)

(Само не би вол'о, кад би с'
Омладинска снага жива.
Удалила на велочипеду.
Од свога позива.)

Стармали кроз ову лепу песму и карикатуру „Хоћу ли погодити” настоји да прикаже токове који су захватили младе и описује појаву „велочипеда” односно велосипеда као последње речи технике, као превозног и помодног средства. Централна фигура карикатуре су наше вредне бостанцике које на велочипеду носе поврће на варадинску пијацу. Писац ових стихова (Један полу Сентомашанин а цео Србобранац) се плаши да вожња велочипеда као модног хита током времена не удаљи омладину од њеног основног позива, а то је да буду вредни.

Карикатура без наслова са текстом везаним за разговор два шегрта, коју смо условно назвали „Шегра Јоја и шегра Стоја” (Слика 128, стр. 388), објављена је у листу *Стармали*, број 9 од 31. марта 1889. године. *Стармали* доноси добро расположење својим читаоцима обрађујући добро познату и вечиту тему односа мајстора и шегрта, али сад баш комичну ситуацију у којој су се нашли шегрти Јоја и Стоја. Пошто и њихови мајстори воле да читају новине, како они то кажу и да слушају новине, па кад се врате кући да препричавају, а они баш све и не разумеју.

Шегра Јоја: (...) Ја га дешто разумем а дешто и не разумем, ал га ипак радо слушам.

Исто то вели и шегра Стоја. Како би решили свој проблем, они се договарају да се чешће виђају и да један другом испричају шта не разумеју.

Шегра Стоја: (...) Што ја не разумем, можда ћеш ти мени растумачити, а што ти не разумеш можда ћу ја разумети.

Шегра Јоја: Е па гилт! Ал данас нећемо почети, јер ето звони подне, па ми могу тањир изврнути, а ја сам данас гладан као курјак.

Овде су важна три елемента карикатуре. Први је да се истакне моменат да су и занатлије пратиле и интересовале се за новине и, условно речено, за високу политику. Друго је то да се у породици препричава прочитано или саслушано. А треће је да се и омладина, будући мајстори, живо интересују за вести из новина и покушавају да дођу до одговора на садржаје које не разумеју. Комичан моменат је тај што се тада знало када се звона огласе на цркви тачно у подне да је време ручку, а ко није у то време за столом, окреће му се тањир и тако остаје без ручка.

У *Стармалом* у броју 11 од 20. априла 1889. године је карикатура „Фрицика – Парид новог времена” (Слика 129, стр. 388) и пратећи текст:

Фрицика забавља Резу, Кредлу и Милчику и вели им: „Она душица коју Фриц највише воли добиће јабуку.”

Тако је и било. – Појео је сам.

(Üstökös)

У овој карикатури позајмљеној из стране штампе, тачније из мађарског листа *Üstökös*, *Стармали* доводи свог јунака Фрицику, који је Парид/Парис новог времена, у везу са античком причом о јабуци раздора. Наиме, познато је да је син свемоћног бога Зевса Парис требало да одлучи која је од три богиње Хера, Афродита или Атина најлепша и да њој припадне златна јабука на којој је писало „најлепшој”. „Јабука раздора” је од тада синоним за извор неког сукоба. Парис се одлучује да златну јабуку додели Арфодити и на тај начин добија прелепу Хелену за жену, јер му је то Афродита обећала у замену за јабуку. Парис је са Хеленом добио и Тројански рат.

У карикатури о којој је реч, наш јунак Фрицика забављајући три девојке Резу, Кредлу и Милчику говори им, по узору на Париса, да ће добити јабуку она душица коју он највише воли. На крају, самозаљубљени младић јабуку је појео сам. Карикатуриста жели да каже да су се времена знатно променила од антике до данас и да ни момци нису што су некад били.

Као што се види, у *Стармалом* се обрађују најразличитије теме, од озбиљних и готово драматичних дневно-политичких тема, па до сасвим обичних, приземних и свакодневних. Овај широк дијапазон мотива Змај је добијао или пратећи дневне догађаје

или користећи туђе карикатуре и ишчитавајући њихове поруке. *Стармали* је за нас значајан и по томе што су у њему објављене три карикатуре из пера овог значајног романтичарског српског песника, преводиоца и публицисте.

6.13. ТЕЛЕФОН (1882–1883)

Међу многобројним историјским догађајима који су, без устезања можемо то рећи, потресали српску престоницу, марта 1883. године десио се један техничке природе. Неповерљиви Срби, седам година након епохалног открића уређаја Александра Бела (1876) којим се на даљину преноси глас, имали су прилику да употребе телефон, при томе не скривајући сумњу у његову неопходност. Тако је и прва успостављена телефонска веза остварена у београдској кафани „Код три листа дувана”, о којој је забележио Видоје Голубовић:

За историју града значајна је и по томе јер је у њој, марта 1883, инсталирана прва телефонска линија у Београду, која је повезивала Геодетско одељење Министарства војног – смештеног на спрату кафане – и касарну инжењера на Палилули. Телефонску линију у дужини од 300 метара инсталирао је Панталејмон Панта Михајловић који је новембра 1882. добио прву концесију за област телекомуникација у Србији (Голубовић, 2007, стр. 324–325).

Панта Михајловић (1854–1932) је, иначе, био шеф „Сименсове” њујоршке филијале, пријатељ Михајла Пупина и Николе Тесле и желео је да у Србију донесе ово техничко чудо. Крајем, новембра, 1882. године краљ Милан Обреновић је потписао концесију (право), да подиже телефонске штације (станице), а престоничке новине су објављивале огласе за увођење телефона, мада су Срби у почетку били веома неповерљиви.

Исто тако, о том феномену писао је и велики српски хумориста Бранислав Нушић (1984) у тексту под насловом „Прве телеграфске везе”. Објашњава историју телеграфије од 1855. године, па надаље, али Нушић не би био Нушић кад не би своју причу зачинио и неком анегдотом. Овај историјски напис завршио је хуморним детаљем из историје Алексинца, где се један грађанин упорно интересовао како ради телеграф, а телеграфиста да не би испао глуп и неук на то питање даде следећи одговор:

- Замисли једну грдно дугачку мачку, па та мачка стала задњим ногама у Београд, а предњим у Алексинац. (...) Е, сад – наставља телеграфиста заузев стручњачку позу – кад они у Београду цимну мачку за реп, где ће она да маукне?
- Па у Алексинцу, кад јој је ту глава.
- Е, ето, то ти је телеграф (Нушић, 1984, стр. 42).

Отуда нам је интересно да је један хумористичко-сатирички лист добио име баш по последњем техничко-технолошком открићу које је почело да буде све присутније у животима грађана најпре српске престонице, а потом и унутрашњости. Тај феномен брзог преношења српске фаме и пошалица на рачун разних политичара, требало је да буде метафора за брзо, експресно преношење информација какво се остварује путем жице.

Телефон, лист с амблематичним насловом, имао је поднаслов *Лист за шалу и забаву* и излазио је у Београду 1882–1883. године. Власник и уредник листа, штампар Коста Белкић, био је симпатизер Напредне странке. У време излажења листа напредњаци су били на власти, а либерали и радикали су били у опозицији. *Телефон* је штампан у „Неутралној штампарији” чији је власник био управо Коста Белкић. По речима Рошуља, нашег великог znalца хумористичко-сатиричких листова, тај назив „Неутрална штампарија” требало је да подразумева оно што је најлогичније, а то је да је Белкић био неутралан и политички независан. Коста Белкић је покренуо 1883. године још један „лист за шалу и сатиру а по потреби и за грдњу” који је назвао *Зврчка*, о којем смо већ писали. Овај лист је почео да излази месец дана након гашења листа *Телефон*.

Карикатуриста који је пунио странице овог листа својим цртежима звао се Штробл (Strobl), иначе је био ксилограф и цртач који је живео и радио у Бечу. Карикатуре за *Телефон*, радио је на основу Белкићевих идеја. Од броја 14 1883. године *Телефон* је променио заглавље листа у односу на претходне бројеве. У листу су објављивани сатирички текстови, као и карикатуре. Најинтересантније су биле карикатуре посвећене аустријској окупацији Босне и Херцеговине. Занимљиво је, такође, да је у листу *Телефон* постојала рубрика „Лоповске мудре изреке”, што указује на чињеницу да је лист неговао лоповски хумор, а то је за оно време било реткост. Оно што није била специфичност само овог листа је да се подсмевао Пери Тодоровићу.

* * *

На самом почетку размотрићемо неке од текстуалних рубрика које су честе у листу *Телефон*. Тако се у броју 6, од 6. фебруара 1883. године као прва рубрика којом се отвара лист појављује „Шетња по Београду седећи у својој соби.” О феномену фељтонског квазипутовања писали смо у одељку посвећеном кикиндском шаљивом листу *Враголан*.

Овде ћемо коментарисати специфичност ове рубрике из *Телефона*. Рубрика је почела да излази с првим бројем из 1883. године. У прилогу је описан плесни подијум и посело „Код круне”. Престоничка „Кафана код круне” била је позната баш по баловима:

Велика сала кафане коришћена је за организовање балова и свадби богатог света, као и за игранке и позоришне представе. У народу ова „сцена” називала се – „Театар код круне” (Голубовић, 2007, стр. 241).

Из текста можемо да видимо какве све невоље муче престоничке грађане. Наиме, усред забаве догодило се нешто необично, наједном се чује милион пољубаца, и то:

(...) псеудо-пољупци, били су само одлепљивање ђонова од неутрвеног воска на патосу... Љубили се патос и ђонови...Каквих ти није било вицева избацивано а све а конто тога... Цео свет постао вициг... Један господин обраћа се са молбом одбору београдске певачке дружине, да се одбор постара, те набави за пред зору које туце амала, што ће одлепљивати госте од патоса. Други гост тражи накнаду штете, што су му ђонови остали прилепљени на патосу – зли језици шапутаху, да ципеле нису биле његове... Па и осветлење је било дивно а за доказ понела су многа господа капљице од свећа на својим фракковима и героцима...

Потом се ређају једна за другом непријатности и неугодности. Једна од њих је и та да су госпођице „на своје голе руке ваздан којекаквих шпеција натрпале” и зато пристојан господин мора „четку какву са собом” да понесе. Све је то подсмех на нову моду која је настала. Псеудоним писца ове рубрике био је: Рај у Паклу.

Уз војнички хумор, *Телефон* је неговао и лоповски хумор кроз текстуалну рубрику „Лоповске мудре изреке”. Али је и тај хумор остварен на посебан начин. Наиме, први део изреке је позната народна пословица, да би је у другом делу дописао сарадник *Телефона* дајући јој посебан хуморни ефекат кроз неочекивани обрт. То је наилазило на добар пријем код читалаца јер је рубрика добила статус сталне. Ево једног примера из броја 6 из 1883. године:

- Тешко другу без друга; јадаше се један лопов у затвору без друга.
- Без муке нема науке; рекао је један лопов кад је са тешком муком покراо неке ствари.
- Невинога и бог чува; рекао је један лопов, кад су га запитали како је од казни избегао.
- Човек се до смрти учи; рекао је један лопов кад није могао покрасти неке ствари, за које је држао да су му сигурне.

Какво је расположење и каква је радна атмосфера владала у државној администрацији може да илуструје текстуална рубрика из броја 6 *Телефона*, дата у форми драмске једночинке, уз додатна објашњења у дидаскалијама, под насловом „Два дедака

обадва једнака.” Двојица практиканата, сличних римованих имена „Шмуле” и „Муле” пишу „концепт” на хартији за нека документа и то врло озбиљно. Реч је о жалбама које покушавају да сроче у паузама између два чачкања носа:

- Шмуле (чачка нос). Он мени да каже м а г а р а ц. А, чекај само, (пише) „кад ја кажам магарац, онда мислим...
- Муле (пише) „Мене... назвати шпицловом, мене Мула, сина, газда Вула (чачка уво).
- Шмуле (наставља писање) „Таква животиња као што је...
- Муле (неслушајући) „Муле... показаће ти, ко иде код „две буле”.
- Шмуле (једнако наставља) „све што је најгрђе и најбезобразније: л о п о в, к л у п о д е р, д р т и н а, д о р а т, то је...
- Муле (наставља, а перо све дречи) „Да, то је Муле, и нико други!...
- (Кад беху готови, погледаше се, накашљаше се, обрисаше носеве, и – заспаше.)

Да су у листу *Телефон* неговани и други књижевни жанрови, показује песма „Љубавне песме једног снајдера” објављена у броју 7 из 1883. године.

I

Ох, ти секо
Бела као млеко..
Имаш усне ко „тигањ” округле (?)
А на прса стоје баш две кугле!
Ја те љубим... душо моја мала
Више него мога „принципала!

II

Ишао сам на „променаду” (?)
Па сам гледо п а р а д у.
Све ме нешто голица и дира
Рече на то мој колега Спира.
Ено луче...
За њом трче једно рундаво „куче”...
А она дете за ручицу вуче,
Ох секо... секо...
Мој најслађа апотеко...
Хоћеш моја слатка жена бити
Хоћеш са мном нове „блузе” шити??

III

Ја сам јуче нове обуко панталоне,
Па сам ишо на бал код „Пашоне”
Па да видиш „малер” моје луче...
На туру ми „панталона” (?) пуче...
А то све мислећ на тебе
Моје слатко бебе!!

IV

Синоћ сам – у забуни ногавицу жуту
Ушио место рукава на капуту!!!
Мајстор ме рифом почеша по глави,
Па рече т и с и м о ј б р а т е магарац прави!
Ја сам сузу обрисо на лицу
Па сам помислио на моју слатку Мицу –
И тако увек – кад ми срце цикне!!
Сашијем капут лепо без „фалинке!”

V

Видео сам данас шеву како лети;
Па помислим: е мој Боже свети..
Шта је шева... шта су друге тице;
Спроћу моје обожајеме Мице!...

Твој

Рифко Маказић.

Песмом се имитира стил српске грађанске поезије, јер се и тематски и по ритму слаже са другим, сличним песмама, једино што је по књижевном квалитету нешто слабија. Написана је, вероватно, да би се аутор нашалио с лирском поезијом какву су неговали кројачи и калфе.

У броју 7 Телефона објављена је и једна симпатична параболо под насловом „Б а ш ј е ђ а в о”. Ево текста у целини, јер практично се тиме објашњава начин на који се понаша публика која не разуме о чему је реч у неком тексту:

Један обешенаковић, дође у кафану, где су већином стари пензионери седели, па дохвати неке старе новине, поче као бајаги и из њих читати:

– Бизмарк је посто „конзул”! Француска се оружа да завојшти на Епир и Македонију. Турска на врат на нос оружа своју војску, да уђе у Италију. Немачка изводи већ своје армије против „Сујецког канала”. Ситуација од већ озбиљна, сва је прилика да ће се решити још приликом и еврејско питање.

Кад је то прочитао, он баци новине, па изађе напоље.

– Ето, Европски рат, повикаше пензионари! Но, само нам још то треба! Што оно рече: Француска постала конзул. Бизмарк иде на врат на нос! Епир се диже на Македонију; „Суецки канал” протестира против Немачке. Еврејско „штипање” доћи ће опет на ред! О, о, људи људи Божији, та ово ће бити прави Европски рат!

Ово је пример читалачког аудиторijума који нема критичке свести, верује у све што је „написано” у новинама! И оно што је чуо све погрешно преноси, новинска фама!

Очигледно је да је писца иритирало јавно мњење које је у оно време све некритички прихватало и тумачило на свој начин.

Телефон у броју 9 од 27. фебруара 1883. године доноси песму „Наша млада краљевина”. Песма је објављена на првој страници поводом прве годишњице проглашења Србије за краљевину. Ова песма скинула је маску неутралности овом листу. Песму је потписао Љубинко, а реч је о Љубомиру Љубинку Петровићу који је био глумац, песник и прозни писац (Рошуљ, 2004, стр. 139), уредник *Дар-мара* којег је покренуо заједно са Аксентијем Мијатовићем, којег смо помињали у вези са листовима *Дар-мар* и *Брка*. Када је Петровић из либерала прешао у напредњаке, то је иницирало покретање новог либералног листа *Брка*. Ево те песме:

Наша млада краљевина.

Нека цвета, нек се диже
Нек ко светло сунце сине
Ускрс наше нове славе
З р а к, м л а д е н а м к р а љ е в и н е!

Дижн ведро, светло чело,
Ој Србине – српски сине,
Данас ето славиш свуда
В а с к р с м л а д е к р а љ е в и н е!

Наша борба за „начело”
Нека данас свуда мине...
Та пред нам је слава нова
В а с к р с л е н а м к р а љ е в и н е!

Нек се име првог краља
Међ народе даљне вине...
Па да вечно – вечно сјаје
С л о в а с р п с к е к р а љ е в и н е!

Прозни прилог „Изгубљени дневник једног љубавника. Нашао Ђ”, објављен у *Телефону* из 1883. године, у броју 7, заправо је пародија на сентименталне романе са самих почетака XIX века. У плачевно-љубавном маниру несрећно заљубљени младић пати за својом драганом. У тексту се прате унутрашњи трептаји емоционалног живота заљубљеног. Делује као да су мушко-женске улоге обрнуте, јер су у сентименталним романима жене чешће те које су смртно заљубљене. Пародиран је и сам поетски поступак изгубљеног/нађеног рукописа, којим се постиже утисак аутентичности текста. Љубавник

сања своју драгану. Сав плачеван и разнежен, он говори у патетичном стилу, у епистоларној форми. Читава њихова љубав се своди на невино погледање испод обрва, неколико шапатам и криомице изговорених нежних речи, па се читаво љубавно искуство завршава, гле опет разлог за подмех, буђењем љубавника: „Затим ме још једном тако цмокну, и, ваљда нехотице, довати зубма за нос, који још није био у нормалном стању, да сам се морао из сна тргнути.” Главног јунака тресе меланхолија за девојком, шетка јој се под прозором, а никако је не види, те му на крају долази лекар у стан да му одсече уво, што читалац никако не очекује, а разлог ове драстичне мере је да болест не би захватила целу главу.

У листу *Телефон* објављена је песма „Са бала *Женског друштва*” у броју 9 од 27. фебруара 1883. године. Ево текста песме у целини:

Мото:

Боже мили чуда великога
Све се земља из темеља тресе
Дал' анђели врх земље узлећу
Дал' анђели – дали серафими?

Хука.. бука.. цика, вика.,
Таласа се грдно море
Од шлепова „нобл” дама
Од стопала па до горе.

Подигла се брда многа
Ко на Алпу што су она..
И то браћо – од „фризура”
Од „туника” и „жиона”!

Е, јест скромно женско друштво,
Ко анђели вечног мира –
Свака хоће да је боља –
За то груди „деколтира.”

Понда свака зна француски..
– Парле мадам? Вуј мусије..
А код куће? – неznam боме
За кућу им брига није!

Ту се врти.. цупка, скаче,
Ту се „нобл” полка игра..
Ту се врти „женска* дама”
Ко у деце мала чигра!

Па још онда свака ти је

Тако љупка, тако мила..
Мислиш да је потрошила
Седам ока** – руменила,

Благо нама све нам иде..
Да неможе боље бити –
Девојчице наше уче:
Прати, вести, мести, шити,

Само незнам – враг не спава –
Ко ће напред све то знати?
Само с' бојим.. да ће с' која
На то „друштво” угледати.

- * Шта наопако зар има и мушки дама?
– Да како да има, и то још колико.
– Е да сам данас умро, небих то јуче знао (Слагач.)

** Станте! Несмете говорити више о к а већ к и л а. (Слагач.)

Песма је и данас интересантна, јер има сличности с хоровима који се натпевавају. Имамо утисак као да се у расправу уплићу даме из „Женског друштва” које терају контру непознатом аутору песме, јер истичу шта све уче девојчице. У ту њихову расправу, уплиће се и Слагач, који опомиње на значење појединих речи, као и на њихову правилну употребу. Песма је брза и окретна, као и балски плес. Не смемо занемарити ни мото песме, чији су први стихови, заправо, почетак стилске фигуре словенска антитеза. Такав пример можемо видети у песми „Свечи благо дијеле”:

Мили Боже, чуда великога!
Или грми, ил се земља тресе
Ил удара море у брегове...

Док је овде песма парафразирана и, боље рећи, пародирана, јер се уместо мора и брегова појављују фризури и хаљине које подсећају на њих. Песма је непотписана, али је онај који ју је срочио био бољи песник од многих других који су сарађивали у овим хумористичко-сатиричким листовима. Нажалост, а и на срећу хумориста, песма је актуелна и данас.

Типично за хумористичко-сатиричку периодику овог времена је представљање црквених великодостојника у правом светлу, приказивање њиховог бонвиванског живота, претрпане трпезе и гаргантуовских похотљивих стомака. Поред тога превејаност црквених људи који би требало да су узор пастви је честа тема и извор за стварање хуморних, а још

много чешће сатиричних ефеката. Тако је и у *Телефоновој* анегдоти „Владика и попа” која је објављена у броју 9 из 1883. године:

Незнам гди је то било, само знам да је био пост, кад је један попа код владике ручао. Пред попу изнесоше пробрана пасуља, а пред владикау печено прасе. Тад ће рећи владика:

- Оче Макарије, кажи ми право што ћу те питати.
- Оћу ваше високопреосвештенство.
- Кажи ми прво шта ти срце иште, или пасуља, или прасета?
- Ако ћу да метнем руку на срце, морам рећи да ми срце иште прасета.
- То сам ја знао, рече владика, па за то сам ти и дао пасуља, јер видиш, мени срце иште пасуља, ал човек несме никад пустити срцу на вољу, за то ти једи пасуља, а ја ћу прасета.

Народна изрека гласи: „Заклела се земља рају да се њене тајне знају”. У складу са тим написана је и песма „Тајна”, објављена у истом броју листа *Телефон*, која говори о лајавицама које једна другој поверавају тајне. Подсећају на Сремчеве фаме. Тај феномен је познат у свим културама, па и у нашој, а то је да жене свуда забадају нос, знају шта се преко туђег плота дешава, сваком знају болну тачку. То је вечна тема, људска, а извор је непресушног смеха и подсмеха, јер је људска природа таква да је и поред норми и ограда препуна исклизнућа којима се смејемо. Вероватно да се иза алузија на поједине личности крију аутентични Београђани, али нама данас ни њихова карикатурна имена, а ни те алузије ништа не значе. Оно што можемо да претпоставимо је да сигурно није било пријатно кад се у шаљивим новинама објави алузија на неку личност и сви знају да је то та особа. Ово била велика поруга за појединца, познатог или анонимуса, баш као што није било већег ругла него да се нађете на карикатури оног времена и да вам се сви смеју. У прилогу о којем је реч, две жене се надмудрују о томе колико тајни знају, а да о њима не причају ником, док их, у ствари, све дословце не издекламују.

Тајна

Фалила се нека – Јека
– Ко ће боље од менека
Тајне чуват? А?
Кад то чула – баба Јула
На Јеку се тад осула
Зар ти море? Ба!
Ја знам тако многе тајне...
Да их нећу ником рећи...
Знам ди Јоца ноћу иде...
Па још тајна много већи!!
Знам с’ ким Перса љубав води
Знам за што је Јелка бона?
Понда знадем на Милици

Одкуда је сукња она!
Знам ди Митар новац троши, –
Све на ону „шиксу” Тину
Што је лане новце макла
Неком, старом, Милутину...
О, ја знадем ди се скита
Са две ћери Наста стара..
Ко бојаги.. санђим.. незнам
Риђастога новинара!
Е, та само кад бих хтела
Ја бих могла много ређат'
Ал' нека ме Бог убије
Нећу никог, никад вређат'..
Ја сам нема као риба
Е, тако је мени дано..
Код мене је ко у гробу
Све дубоко затрпано.
Кад то чула нека – Јека
Она гурну од себека
Баба Јулу – ту.
– Баш је нула – баба Јула
Ил још боље: фаркафуља!....
Поцепа је сву!
Зар ти боље тајне чуваш
Нег што Јека чуват' знаде?
Та ја знадем од куд дете
Код Радине сестре младе
Та ја знадем зашто Цајка
На постељи својој лешка..
Понда знадем.. хм.. још како
Да је Митра давно – т е ш к а!
И још знадем зашто Гаја
Као гусак ноге шири..
Знам гди су се синоћ тукли
Неки млади официри!
Понда знадем за што ј' Ката
Чивуткињу ону тукла..
И још више... због чега је,
Лепој Сојки – сукња пукла..
О, та само кад бих хтела..
Ал' брбљати неће Јека,
Море пре би цркла овде
Него рекла што тебека..
Ја сам нема ка риба
Бог је мени тако дао...
Па је онда све те тајне
На дно срца – закопао!

Прислушкивало.

Између осталих текстуалних рубрика, одабрали смо једну под насловом „Нешто за економије”. На основу овог текста из листа *Телефон*, број 9, из 1883. године, показаћемо на који је начин уредништво *Телефона* нападало радикале. Поступак карикирања је урађен с мером, рубрика је на претпоследњој страници, при дну. Није то она јетка сатира и црни хумор који смо налазили на страницама *Бича* или *Брке*... То је квалитативно другачија врста хумора. Ево тог примера:

Како ћеш до велике главе купуса доћи.

1. Леју, на коју ћеш купус да садиш, нађубри добро каквим локалним блатом.
2. Јамице, у које ћеш купус да садиш, поспи добро „проектима каквих нових штатута, јер то купусу прија.
3. Још мети под купус и скрена обећања – наше радикалије, па ће ти нићи тако велика глава купуса, да је можеш Турцима за кумбаре продавати.

По 3.

Песма која скида маске с лица *Телефона* и показује његову политичку оријентацију је песма која отвара број 14 од 3. априла 1883. године. Навешћемо је у целини:

„Априли-ли-ли”

Све је добро.. све је красно
Све то иде као масно..
Све то иде ко на дроту
Од ђакона праве – проту,
Свуд се пали – свуд се жари
Свуда ничу – новинари
Па причају што им годи
Како сејмен децу води
Да их сече као јањце
Људе међу под катанце
Стравични су сви!
Априли-ли-ли.

Нетреба нам ништа више.
Комунци нас – усрећише.
Са чланцима старог „Рада”
Има јоште – накарада.
Свуд смутљивце видиш нове,
Где по мутној води лове
Па се смеју из потаја..
То им годи – то им прија
Да заваде народ цео
То би њихов програм хтео..
Да с крвимо ми
Априли-ли-ли!

Какав народ? Није него

То је браћо „преко јего“!
Зар за њега ко се брине?
То луђаци само чине..
Нама треба пуно пара..
Јер тако се „програм“ ствара
Нека шиљу ко од шале
За „гоњене – радикале“
А ми ћемо – нужде преке
Све то дати на – „бифтеке“
Трутови смо ми!
Априли-ли-ли.

Свуд „благодет“ с лепа лије –
Свуда видиш „мудролије“
Сваки од њих владу мери
Па се после кочопери
Вели: тешко време дође
Наша сила давно прође –
Ал доћи ће доба мрака
И томрука и нацака
Па да видиш онда брале
„Прогоњене радикале“
Како скачу сви!
Априли-ли-ли.

Текст „Рачун једног столара за цркву Св. Кларе у Риму“ из броја 14 листа *Телефон* спада у пример пародије или травестије. Дат је у форми рачуна на којем је таксативно наведено које су поправке у цркви начињене, што се на крају срачунава у укупан салдо од 80 фр. сан. Ефекат неочекиваности представљају ставке столара на којима је побројано шта је ком свецу и како поправио. Тако се библијска имена на комичан начин компромитују, јер „дозвољавају“ да им столар ради недозвољене ствари. Тако нпр. под појединим ставкама стоји следеће:

- 5. „МАТЕРИ БОЖИЈОЈ нов трбу и ново дете направио..... – 15 30”
- 7. „АДАМУ и ЕВИ направио преко трбува нов црвен лист..... – 25”
- 9. „СВЕТОЈ СУЗАНИ одсекао брадавицу са ува, и залепио на леђа.....– 25”
- 12. „СВ. ЈОХАНУ, коме је сниже леђа са стране месо пукло, запушио гипсом, и превукао три пут фирнајзом.....– 1 30”.

Даља напомена столара још више детронизује црквене реликвије, са некима се поступа као са женама лаког морала:

Дужност ми је, као столару цркве св. Кларе да саопштим оцу Патрику да би СВ: ХРИСТОФ још могао послужити а не да лежи на тавану, преко којег сада мишеви скачу. – А што се тиче Матере Божије, од ње се баш ништа не може употребити јер је пукла на двоје, и ја сам тога мњења да би боље било сасвим нову направити, јер овако пукнуту крпити, коштало би много више, па поред свега тога изгледала би као она стара СВ: ХРИСТИНА коју смо за 20 франака продали оцу Грегорију.

У броју 10 листа *Телефон* од 6. марта 1883. године налази се песма „Ча – Бизмарк”. То је песмица у којој нам аутор открива Бизмарков карактер и каже да је политика за њега попут игре. Бизмарк решава судбине различитих држава у јутарњим часовима у шлафроку и док шмрче бурмут. За њега су државе попут дечијих играчака, а он је дериште које има моћ над њима. Навешћемо одломак из песме:

Само ја се још башкарим
Шмрчем бурмут, гле!
Па славене без разлике
Тучем, шибам све!

Јутрос „шлафрок” свој навучем;
Наочаре да
Метем лепо... понда смишљам
Нови заплет ја.

Час завадим Аустрију..
Возис, море тос?
Час Енглезу и Французу,
Ја натрљам нос..

Е, бадава још ме држи
И снага и вид..
А гори сам.. двеста пута
Него какав жид!

Ако се вратимо домену кулинарства и кухиње, видећемо како је хумористичко-сатирични лист *Телефон* једним текстуалним прилогом тему спољне политике упаково у рецепт за справљање јела маштовитог имена – „Политичке *мамаљуге*”. Овај прилог објављен је у истом броју *Телефона* као и претходни. У њему је пародиран кулинарски рецепт који дословно даје инструкције о спремању јела. При томе, када су у питању састојци, долазимо до момента изненађења, изневереног очекивања са комичним реперкусијама:

Кад зажелиш да направиш ово јело, а ти овако ради:

Пре свега, узми између два прста **безобразлука** дописника Пестер-Лојдових и Н. Пресе, а за тим два драма **поштења** наших „неких” новинара, и то све мети у – расол, да ускисне. После тога узми једам грам **Аустриских обећања**, по киле **Мађарске солидности**, и само једно зрно **Хрватске лажи**, па стрпај у бакрач да се на сунцу – купа. Кад почне да ври, а ти успи у њ’ мало: **државног дуга**, **Енглеског каиша**, **Турске уставности**, **Швапског угурсузлука**, и **Чивутског Талмуда**, па кад се добро прокува, а ти је изтреси на траву, да је мачке поједу.

* * *

Размотрићемо неколико типичних карикатура које су се јавиле у листу за шалу и забаву *Телефон*. У 6. броју *Телефона*, од 6. фебруара 1883. године објављена је карикатура „Искај – ке да го најдеш.” (Слика 130, стр. 388). Газда Петко је баксуз. Као дунђер-мајстор живи на тавану сам. Посла нема, а кирија му је поголема. И баш се несретном газда Петку све локалне мачке и мачори окупљају под прозором и ту се састају за „ранде-ву”. Певају му под прозором мачори, а мачке их у симфонији хорски подржавају. У једном тренутку је Петко помислио да је и сам нечастиви умешан у то, јер се све уротило против њега. Крстио се ономе што га је снашло и мислио је како ће се „оног дирека курталисати, на које су мачке своје гимнастичке визуре о скуповима проводиле”. Мислио је да би све било сређено, само када би се решио тог дирека. Неко му рече да га посече. Он брже боље одлучи да послуша мудар савет. Илустрована анегдота завршава се речима: „*Искаи ке да наидеш*”. И тако је газда Петко коначно нашао свој мир испред куће са проваљеним кровом и под поломљеним мердевинама с којих је пао како приказује илустрација.

Следећа тема којом се *Телефон* бавио је војнички хумор у причи из војничке кухиње у којој је тема војник сметењак. Детронизује се изглед војника напрема очекиваном изгледу какав је приказан у карикатури из истог броја. Кад је реч о овој карикатури „У војничкој кујни” (Слика 131, стр. 389), видимо да је у X чети био војник глувоња, како каже аутор, којег су ангажовали да ради у кухињи. Некако су га опасуљили да зна да одговори „сходан одговор” на три уобичајена питања командирова. Обавезно би по доласку капетановом заузео став мирно с варјачом уместо оружја у ставу к нози. Стајао би мирно и одговарао кад га капетан нешто пита. Игра речима и цела збрка око несувислих одговора на постављена питања рађају хуморан ефекат. Једно капетан пита, а

друго војник одговара, јер је наглув и одговара на питања која очекује, а не на она која су му постављена. Ево тих питања и одговора о којима је реч:

- Капетан: Шта куваш?
- Глувоња: Њих осамдесет са пет подофицира.
- Капетан: За колико куваш?
- Глувоња: Пасуљ.
- Капетан: Баш си магарац.
- Глувоња: Јес' кисео с луком г. капетан.

Површно гледано, наводну неутралност листа потврђивале су и теме из свакодневног живота. Општа места српске шалтиве периодике су свакако биле и тема моде и снобовски манири. Карикатуру „Девојка по моди” из броја 6 од 6. фебруара 1883. године (Слика 132, стр. 389) прате свега две реченице које размењују Мати и Кћи. Овај кратак разговор је сасвим довољан да се пред читаоцима извргну руглу и разоткрију лажне маске ноблеса. Две реченице уз илустрацију гласе:

Мати: Али кћери, та ваљда нећеш са шеширом лећи спавати.

Кћи: Да мати, знатели да ћу добити онда најновију „моду” од њега.

Библијски подтекст крије се у објашњењу илустрације „По Светом писму” (Слика 133, стр. 389), у истом броју од 6. фебруара 1883. године. Пародира се дословно значење речи Исуса Христа: „Моли и теби ће се учинити”. Подстакнут тим библијским цитатом, кафански гост коментарише:

- Тако се и мени чини требало би. Те ја попи чашу две, па њако учтиво велим келнер
- молим вас немам новаца плати ћу други пут. А он мене за јаку па у блато! Фи, да хрђава света.

Заборавили кафеције вино-водо-мешатељи реч господњу во вишњих.

Аутор текстуални део карикатуре завршава у стилу Доситејевих наравоученија: „Морал: У кафану без пара неиди.” И то је опет непотребно истицати, јер пијанце поучава нечему што они већ добро знају и што је опште познато!

У наставку ћемо рећи још понешто о карикатури „Санитетска предохрана” (Слика 134, стр. 389) која је објављена на последњој страници броја 6 од 6. фебруара 1883. године листа *Телефон*. И она спада у лоповске шале и веома је једноставна. У тексту карикатуре стоји следеће:

Један кесарош (у чуду). Куд бегате људи?

Светина. Јао! Зар не видиш да пише горе: о в д е в л а д а з а р а з н а б о л е с т.
Кесарош. Е, кад је тако онда ћу баш ући, јер знам да полиција несме – унутра.

Карикатура „Хаџи-Трпко” објављена је у броју 7 листа *Телефон* из 1883. године. Ова карикатура урађена је као мини стрип, има чак четири илустрације у низу, а сам хумор који је приказан спада у категорију црног хумора. Ради се о човеку Хаџи-Трпку који је ушмркивао дуван, по турском обичају. У једном моменту му је берберин одсекао случајно нос и прст на десној нози. Лекар је то погрешно спојио, па сад Хаџи-Трпко има ножни палац на лицу, а нос му је на нози. Читава прича је исписана испод илустрација, јер их не би било могуће разумети без пропратног текста.

„Јавна предавања Мудронија Брбљановића професора науке о приватним функцијама” првобитно је била текстуална рубрика која је касније прерасла у илустровану рубрику. То је пародија на предавања професора с Високе школе у Београду. Подругује се академском, научном, високом стилу. Домановић је написао приповетку са сличном темом, која спада у пародично-сатиричне приче: „Хајдук-Станко по критичарском рецепту г. Момчила Иванића”, коју је објавио у листу *Звезда*, 1900, у бројевима 15–18, а где се пародира књижевна критика. У *Телефону* се пародира празно булажњење доконог професора, који као да је излапео и сада је у пензији, па прича било шта. Као илустрацију можемо навести одломак из рубрике:

Дух? Сетите се само глагола духати, удохати и тако ћете одмах и разумети две ствари, ствари у науци посве значајне. Д) Да је словенски језик хришћанству најближи па и самој библији јер је по овој урнек књизи свију (теолога) црквењака бог човеку „душу” удунуо. Па реците сами и неће вам бити тешко признати да без образовања, интелигенције небисмо могли познати софизматичке истине т. ј. лажи од истина платоничких као јединствено привилегисаних. (...)

Карикатура „Из сувремености” која је објављена у броју 9 *Телефона* од 25. фебруара 1883. године је значајна из неколико разлога. Најпре њоме доминира у крупном плану представљена алегорија Аустрије. Док је у претходним случајевима, када смо писали о либералним или радикалским шаљивим листовима, Аустрија била „Тета” или „Баба тета”, ругло женском роду, ова алегорија је сасвим другачија. Она је престављена као млада жена, у пуној лепоти и сјају, у свечаној одори, прави идеал снаге, моћи, пуноће, плодности и благостања. У свему је то супротно од онога што смо до сада о Аустрији у српским шаљивим новинама читали и гледали.

Разлог томе, наравно, одмах проналазимо у историјским околностима. У то време на власти је била Напредна странка, она је подржавала спољну политику која се водила под Милановим протекторатом, а то је била проаустријска политика. Те 1883. године потписани су већ Тајни уговор, Тајна конвенција и други акти којима је Србија везала своју политику за црно-жуто Монархију (в. одељке о *Брки* и *Стармалом*). И то је разлог оваквог напредњачког одушевљења аустријском моћницом.

Аустрија је на карикатури приказана као нежна и блага жена и крај њених скута стоје два детета као да су јој рођена чеда Босна и Херцеговина. Њих је *Телефон* представио као неваљалце који гурају мајку од себе. Тако је на карикатури уведен и историјски контекст аустријске тежње за анексијом. Деца је гурају назад одакле је дошла преко Саве. Све то посматра издалека „Мађар”. На карикатури он је препознатљивог изгледа који смо већ у нашим листовима сретали. Пуши лулу и дими се као локомотива. Карикатура и насловом наглашава да је реч о актуелном догађају. Мађар коментарише безобразлук деце, босанске раје и вели: „Теремтете гле ...те-Раје”. Игра речи је недвосмислена: „Раја”, Босанци и Херцеговци, не може више да трпи окупацију Аустрије и „те-Ра-је” преко Саве. Занимљиво је што су ове карикатуре, усмерене против аустријске окупације Босне и Херцеговине, цртане и резане у Бечу и да је њихов резач био Аустријанац.

Следећа карикатура коју ћемо коментарисати је „Јавно предавање” из броја 14 од 3. априла 1883. године. Као да данас читамо књигу „Зашто се каже” Милана Шипке. У *Телефоном* „Јавном предавању” читамо предавање о значењу речи „нокат” или синтагме „брзе ноге”. Дају се нијансе конотативних значења речи које се повезују са актуелним људима или догађајима и то изазива хуморни ефекат.

Карикатура која очигледно раскринкава политику која је стајала иза листа *Телефон* оличена је у карикатури „Господин Моја и господин Која” (Слика 135, стр. 389) објављеној у истом броју 14 из 1883. године. Текст који прати карикатуру је следећи:

Г. Моја. Хм!

Г. Која. Хм!

Г. Моја. Чудне политике!

Г. Која. Чудне политике!

Г. Моја. Е, јес, јес...

Г. Која. Е, јес, јес...

Г. Моја. „Независност” каже: Илка умрла! Хоћеш бурмута?

Г. Која. Хвала. Сада ће она кијати и без бурмута.

Сада се вест о смрти Јелене Илке Марковић, жене која је пуцала из револвера на краља Милана, саопштава из напредњачког угла. Како смо већ раније писали о томе, историја тумачи да су напредњаци били одговорни за насилну смрт и Илке Марковић и Лене Книћанин. Треба истаћи да је ова тема била централна вест у то време и у озбиљним, али и у шаљивим листовима, а у листу *Телефон* се тек успут спомиње, као да је мизерна и ирелевантна.

Карикатура из броја 10 од 6. марта 1883. године *Телефона* је једна од ретких која нема наслов. Можемо је назвати „Било је и биће”. Карикатуру чине две илустрације. На горњој је представљена снажна птичурина орао/соко/лешинар која треба да асоцира на двоглавог орла с мачем у десној канци и с круном на обе главе. Сасвим је јасно да птица грабљивица симболише моћну, империјалистички настројену, Аустроугарску монархију. Она из орловске перспективе надгледа територију, надгледа је јер вреба плен. Територије које пикира су Пољска, Чешка, Мађарска, Хрватска, Славонија, Босна и Херцеговина.

На другој илустрацији долази до преокрета. Тој моћној птици стао је за врат велики руским медвед, који јој ломи крила. Оне некадашње земље ловине, сада су представљене као вук, лисица, птица, риба... Али нико не сме да се обрати медведу, нити може да помогне орлу. Тако је кроз симболичне односе између дивљих животиња представљена промена на европској геополитичкој карти из напредњачког угла. Лист из напредњачке визуре приказује бојазан за будућу судбину Аустроугарске монархије. Напредњаци су се, наиме, плашили успостављања руске доминације на Балкану као геостратешком чворишту.

* * *

Прилози у листу *Телефон* су имали мање хумористичко-сатиричког набоја у односу на друге листове које смо проучавали. Наслови у њему пуно обећавају, али не оправдавају најављено. И хумор је блазиран, повремено заблиста, али се брзо угаси. Дакле, иако страначки опредељен, он није имао доминантно политичке прилоге, него је тематски сваштарио. Пародија као поступак за остваривање комичног ефекта је најчешћа. Као лист, он би требало да буде у рангу *Бича*, *Брке*, *Врача погађача* и сличних шаљивих политичких

органа, али он је ближи вршачком *Бубњу*. Највише има илустрација за сталне рубрике, а карикатуре су најчешће преко целе последње странице, којима се и закључује број. Можда лист и није био тако жучан и сатиричан, јер није имао разлога за то. Наиме, то доказују и историјске чињенице. Напредњаци долазе на власт 1880. године, пошто су сменили либерале и на власти ће се задржати пуних седам година, стога није било потребе да дижу глас против опозиције, били су на власти и имали су уз себе краља и моћ.

7. ЗАКЉУЧАК

Као што смо раније истакли, из перспективе књижевне историје српски хумористичко-сатирички листови су веома важни, јер су утицали на развој и успостављање хоризонталних веза са укупном тадашњом хумористичком и сатиричком српском књижевношћу, али још важније и са вертикалом српске књижевности и њених хумористичко-сатиричких вредности, не само XIX и још ранијег XVIII века, него све до бележења у средњем веку и народној књижевности. Српска књижевност од средњег века до данас бележи примере смеховних реакција на негативне појаве и понашања у друштву, без обзира на то ко и зашто се јавља као носилац те негативне појаве.

Хумористичке инвективе су код Срба неговане кроз дуги низ векова. Шаљиве народне умотворине из дела Вука Ст. Караџића, као и бројни примери из других облика народног стваралаштва (бећарци, ојкаче, војничке песме итд.) показују да је хумор био делотворан облик суочавања са стварношћу у усменој књижевности код Срба. Исто то се може рећи и за писану књижевност где се као најзначајнији примери наводе следећи наслови и аутори: *Мука блаженог Гроздија* (превод с грчког), *Црни биво у срцу* Гаврила Стефановића Венцловића, *Славено-сербски магазин* Захарија Орфелина, *Живот и прикљученија* Доситеја Обрадовића, *Причте или ти по простому пословице* Јована Мушкатировића, *Мали буквар за велику децу* Михаила Максимовића, *Жизниописанија моја* Нићифора Нинковића, поједина дела Милована Видаковића, *Мемоари* Симеона Пишчевића, *Описаније живота* Саве Текелије, комедије, *Календари Винка Лозића* и *Милобруре* Јована Стерије Поповића, поједина дела Јакова Игњатовића, затим политичке сатире Ђуре Јакшића, Лазе Костића и Јована Јовановића Змаја. Ту су поједине приповетке Лазе К. Лазаревића, дела Сима Матавуља и Стевана Сремца, приповетке Милована Глишића, сатире Радоја Домановића, *Јазавац пред судом* Петра Кочића, дела Бранислава Нушића. У послератном периоду сатирично и хуморно може се тражити у делима као што су *Хумор заспало* чији је аутор Александар Вучо, дела Драгана Алексића, поједина дела Бранка Ћопића, драмска дела Александра Поповића и Душана Ковачевића итд. Као писци хуморески и афоризама код Срба познати су Васа Поповић, Душан Радовић, Влада Булатовић Виб, Брана Црнчевић,

Матија Бећковић, Милован Витезовић, Илија Марковић, Анђелко Ердџанин, Александар Баљак и бројни други мање познати.

Што се тиче књижевне продукције која је забележена у српској хумористичко-сатиричкој периодици, о којој је у раду било речи, може се рећи да она наставља трагом својих претходника, дакле, угледа се на радове Михаила Максимовића, Јована Стерије Поповића у његовим календарима, али се ослања и на друге, иностране утицаје, који су до наших предела стизали путем штампе која се читала и захваљујући бројним студентима који су се школовали у иностранству. Поједини писци које смо навели у малопређашњем каталогу хумористичких стваралаца и сами су били сарадници у листовима, њихови уредници или власници. Шаљиви листови су били први филтер кроз који су пропуштали своја дела и Лаза Костић, и Змај, и Нушић, и Домановић, а многи од њих су управо на страницама ове врсте књижевности налазили инспирацију и предложак за стварање већих књижевних целина. У том смислу, књижевна продукција која је забележена у хумористичко-сатиричким часописима с краја XIX и почетка XX века није одвојива од корпуса комплетне уметничке продукције тих стваралаца.

Надаље, сложићемо се са ставом С. Дамјанова да се хумористички прилози увек крећу између два пола – фикционалног и функционалног, те да се у моментима када се смеховни елемент приклони функционалном може говорити о сатири или о хумористичком дискурсу, док ако се приклони „фикционалном или се искључиво у њему реализује онда имамо у игри својеврсни ослобођени хумор, смех ради смеха, дискурс веселе књижевности, травестије, персифлаже, бурлеске, лакрдије или фарсе” (Дамјанов, 2012а, стр. 292). Како је српска књижевност увек била ближа у том смислу функционалном, него фикционалном, јасно је да смо и ми у овом раду чешће наилазили на примере који су дневно-политички ангажовани и, чак, у функцији појединих политичких партија. Ту се онда не може говорити о слободном, неоптерећеном, разиграном смехотворном елементу, већ пре о условљеном, сатиричном и ироничном принципу где циљ смеха није само да се читаоци разгале, разоноде и опусте, већ је циљ да се ошине по манама и недоследностима из свих раположивих оружја.

На основу наведених карикатура и литерарних текстова који су или били део карикатуре, или су се јављали у гласилу самостално, видимо да та врста текстуалних

прилога није имала претензију да постане део високе српске књижевности, да песме и проза имају за циљ да се подсмехну некој појави, а не да достигну врхунски књижевно-уметнички доживљај. Када смо бирали прилоге који су обрађени у дисертацији, водили смо се принципом хумористичности, сатиричности и квалитетом илустрација уз њих, а не превасходно литерарним донетима које су можда неки други прилози имали. Стога је број овде наведених књижевних прилога које је забележила историја српске књижевности (изузетак је, на пример, песма Лазе Костића „Рабагас: двопевна шпањолска романца”) можда мањи од очекиваног. Међутим, не треба изгубити из вида да је циљ овог рада управо изучавање маргинализованих књижевних прилога из периодике тог доба.

Сама вредност те и такве књижевности креће се у амплитудама, са појединим врхунцима када сарадници листа имају талента и књижевног предзнања, преко осредњих до сасвим просечних прилога када су сарадници мање књижевно надарени, али желе да дају своје мишљење и коментар на друштвену стварност. Може се рећи да су хумористичко-сатирички листови били прави вентил кроз који су се пуштали многи јади и невоље српског живља у различитим срединама и државама, али књижевна вредност тих прилога није зависила од повода због ког је нешто писано, већ од способности аутора да на прави начин пародира и изокрене слику стварности која га је мучила.

У овом раду о српској хумористичко-сатиричкој периодици обухваћене су карикатуре из времена 1881–1903. године. То је период када је Србија била Кнежевина, односно Краљевина, када су данашња Војводина и Хрватска биле у склопу Аустроугарске монархије, а Срби су и тада живели и у Босни и Херцеговини. На атрактивност карикатура као специфичног вида визуелног изражавања и комуникације утицали су историјски и друштвени процеси. Сложени развојни пут српске карикатуре сагледан је кроз призму историјских оквира, кроз климу која је тада владала у друштву, распозната је њена социјална улога и функција у том тренутку везана за догађаје и простор са карактеристичним обележјима.

Садржаји карикатура били су, најчешће, владари, политичари и друге јавне личности датог времена. Од владара то су били кнез, односно краљ Милан и његов син краљ Александар Обреновић. Представници политичких партија су биле њихове вође и њихови

сарадници. То су били, пре свега, Никола Пашић – Радикална странка, Јован Ристић – Либерална странка и Милутин Гарашанин – Напредна странка. Владари и политичари су иза себе оставили значајног трага у развоју Србије. Неки са више, други са мање успеха. Њихову владавину пратиле су увек политичке новине и листови као органи супротстављених политичких парија, а ништа мање у томе нису учествовали и били вредни пажње ни хумористичко-сатирички листови. На тај начин је настао збир текстова и карикатура или „шаљиви архив” (Рошуљ, 2011, стр. 7) који ће послужити као историјски извор приликом третирања карикатуре тог времена. У обради тог историјског извора били смо веома обазриви како не бисмо погрешно проценили или објаснили садржину карикатуре и тиме довели у питање њену поруку упућену читаоцу.

Политичке странке су обавезно поред најмање једног озбиљног листа имали и шаљиве листове у служби беспштедне политичке борбе. Борба за власт подразумевала је освајање симпатија грађана, јер се тиме увећавао и број гласача. Све странке су кроз своје шаљиве листове снажно форсирале и фаворизовале своје политичке програме негујући и развијајући карикатуру као обавезни садржај шаљивог листа. Зато не треба занемарити цифру од 50 нама данас познатих шаљивих листова који су били активни у периоду 1881–1903. године према историјско-библиографском прегледу који су сачиниле Милица Кисић и Бранка Булатовић (1996).

По речима Исидире Секулић, протагонисти карикатура су „једна врста срећних жртава”, јер је основно правило у карикатури да не може свака личност постати јунак сатиричне штампе (Рошуљ, 2011, стр. 8). Сарадници, уредници и карикатуристи имали су веома строге критерије при избору личности које ће бити карикатуре, јер то морају бити снажни ликови, препознатљиви, харизматични и утицајни, јер само тако могу бити запамћени. У представљању својих јунака у карикатури њихови творци нису желели да их представе као добротине, већ су их беспштедно извргавали подсмеху и руглу. С друге стране, највећа казна за јунака карикатуре је била када листови више нису објављивали карикатуре о њима, када су их из одређених разлога бацали у заборав. Било је политичара који су, чак, плаћали карикатуристима да се њихов лик нађе у карикатури и тиме се реактуелизује њихова личност.

Зна се да су хумористичко-сатирички листови били цензурисани крајем XIX и почетком XX века, само у време владавине краља Петра Карађорђевића не, јер се он лично заузимао за слободу штампе и одобравао карикатуру као вид слободе мишљења и изражавања. Стога су за све хумористичко-сатиричке листове који су излазили постојала два основна проблема. Први је био везан за цензуру и казне које су им досуђиване (од новчане, преко забране излажења, до затворских казни за одговорно лице); а други проблем је био везан за беспарицу и вересију на коју је излазио лист, а која би често резултирала гашењем листа. Може се закључити да шаливи листови нису дуго излазили. Све се то сводило на годину или две, а мало је оних који су имали дужи стаж, као што су, на пример *Брка*, *Врач погађач* или *Стармали*.

Када говоримо о хумористичко-сатиричкој периодици с краја XIX и почетка XX века, поставља се питање да ли су прилози у тим листовима ближи политичким написима или књижевности. Да бисмо добили прави одговор на ово питање, послужићемо се примером из озбиљне периодике, из истог времена. Све оно што је Лаза Костић објављивао у виду публицистичких прилога по оновременим озбиљним, политичким новинама, то се данас сматра књижевношћу коју изучавају подједнако и историчари, историчари новинарства и историчари књижевности. И управо публицистички прилози Лазе Костића су доказ колико се актуелна политичка ситуација и текућа периодика прожимају и не могу једна без друге, а истоветан је случај и са хумористичко-сатиричким листовима, из тог и сваког другог периода. Наиме, свака политичка карикатура неминовно нас води до политике, политичких актуелности и афера којима се карикатуристи веома радо баве. Уз карикатуре којима смо се бавили у овом раду, веома често постојали су и текстуални делови који су објашњавали садржај карикатуре, али су имали и своју аутономну књижевну вредност. Исто тако, и илустрације су имале и своју аутономну ликовну страну, којом се, опет, баве историчари уметности. У наставку, покушаћемо да резимирамо закључке до којих смо дошли изучавајући корпус српске хумористичко-сатиричке периодике.

Општа карактеристика свих хумористичких листова је да се све доима као дечија игра, лака, безбрижна и невина, тумарање тамо-амо без икаквог реда и поретка, уз

навођење разних песмица, анегдота, вицева и пошалица. Међутим, када се ради о претежно сатиричним листовима са политичким темама видимо да испод наоко хуморне слике, избија црnilо стварног живота у времену последњих Обреновића. Када се прочита површински слој карикатуре, човек се насмеши, али када се прочита карикатура у контексту историјских догађања и када се покуша ући у њен дубински слој, онда је неопходно и историјско предзнање, као и разумевање политичких сукоба и страначких игара. Имена која су карикирана, као и ликови на илустрацијама често више одвлаче пажњу, а мање нам пружају тачне одговоре на то ко је стварно на слици. У галиматијасу слика и речи уредништво се често поигравало књижевним жанровима, узусима путописа, свадбених или староградских песама, љубавних приповести а све у циљу да се надмудри цензура и да се избегне тамновање због изнетих ставова.

Један од општих закључака до којих смо дошли је да бројне карикатуре и текстови објављивани по хумористичким листовима, о којима је реч у нашем раду, користе експресивност језика и локализама за постизање хуморног ефекта. Та локална и етничка обојеност види се у говору Пишта-бачија, Тете, Ере или Геце, као и представника пречанског говора какви су Лала, Лопов Јова или тетка Ката. Наравно, неки од хумориста су имали више талента да обоје говор својих јунака локалним говором, а други су били мање талентовани, али се види покушај да се етнички обележе јунаци карикатура.

Текст и слика су у различитим листовима били у различитом степену везани једно за друго. Као што смо у неколико наврата истицали, поједине карикатуре су биле јасне саме по себи, а за друге је требало тражити кључ или у тексту који је пратио карикатуру, или у околним текстовима, или у текстовима који су претходили или следили броју у којем је сама карикатура објављена. Неке од карикатура су биле толико компликоване за разумевање данашњем читаоцу да су се значења морала тражити у другим хумористичко-сатиричним, па чак и у озбиљним политичким листовима оног времена.

Постоји још једна карактеристика хумористичко-сатиричке периодике коју нисмо очекивали. Током првог читања ових шаљивих листова и почетног прегледања карикатура стекли смо утисак да се визуелно-вербални материјал у њима тиче искључиво времена у којем су настале. Међутим, након одгонетања значења појединих карикатура и откривања

афера због којих су настале, постајало нам је све јасније да су оне, заправо, и данас веома актуелне и свеже. Тај исти утисак стиче се, на пример, и када се читају сатире Радоја Домановића, те се може извести један општи закључак да лопови остају лопови, да политичари често воде политику сопственог цепа, да црквена лица нису гадљива на новац и положај, да су корупција и мито присутни и данас, односно да се историјски догађаји циклично понављају и да су последице увек исте – погубне по Србе и обичан српски народ. Ничег новог под капом небеском.

Ево сада и основних закључака до којих смо дошли изучавајући појединачне примере карикирања из хумористичко-сатиричких српских листова с краја XIX и почетка XX века.

У листу *Бич* карикатуре су храбро проблематизовале из радикалског угла чак и опасне теме, од којих је претила цензура, посебно оне које су се од сатире до гротеске односиле на унутрашњу политику (Бонту, константно нападање напредњака, либерала и краља Милана). На њима никада није било оних хуморних тема из свакодневног, обичног живота испуњеног просечним људима (са темом женидбе и удадбе, женске покондирености и каћиперства, других порока). Графичка решења пратила је текстуална легенда, те је у споју цртежа и текста остварена успешна значењска симбиоза.

Либерални лист *Брка* представља репрезентативни пример хумористичко-сатиричког гласила и он показује сво богатство актуелних тема којима се новинарска редакција овог листа бавила. Преовлађивале су теме из политичког живота. Највише је било оних које су биле заокупљене унутрашњом политиком и то пре свега напредњачком владом. Карикатуре које прате спољну политику највише су се базирале на протагонистињу „Тету”, тј. Аустрију. Нећемо занемарити ни спорадично проблематизовање тема из свакодневног, обичног живота српског живља и дилема које су нови трендови живота донели у српску престоницу и шире у српску Краљевину. Постоје чврсте везе вербално-визуелно, које су карактеристичне за карикатуре у *Бичу*, *Геџи*, *Врачу погађачу* и *Брки*, када се услед херметичности било слике, било текста, разумевање (не само данашњег читаоца, што је разумљиво!, него и ондашњег) доводи у питање.

Карикатуре у *Бубњу* разликују се од карикатура о којима смо до сада писали. Најпре, сам цртеж не поседује деформацију предлошка или прототипа која је својствена и неotuђива свим правим карикатурама, пре можемо говорити о минијатурама из живота. Текст је одржао потпуну аутономију у односу на илустрацију. Илустрација је додатно, али не и неопходно објашњење написаног текста у листу *Бубањ*. Овде можемо говорити о својеврсној аутономности текста у односу на илустрацију. У жанровском смислу, текстуалне рубрике су разнолике, крећу се у распону од вица, дијалога, песама, пародија, епиграма, афоризама, ребуса, загонетки, до хуморески итд. Књижевни прилози су писани без великих књижевних претензија. Ипак, рубрике „Тетка Ката на јаузну”, „Лопов Јова”, или оне које су потписали Милан Петко-Павловић или Васа Крстић завређују и данас пажњу проучавалаца историје српске књижевности. Теме којима се *Бубањ* бави немају историјског баласта којим је текст оптерећен и без чијег познавања читалац постаје ускраћен за поруку текста. Тиме је и проходност кроз текст немерљиво лакша. Актери су сасвим обични људи, најчешће мештани Вршца и околине. Самим тим нема политичког црног хумора, теме су обичне и изазивају громки смех дубоко из стомака.

Из радикалног листа *Враголан* одабрали смо да обрадимо сталну текстуалну рубрику као пример карикирања стварности путем вербалног, а не визуелног кода. Иако је Кикимбикијева „Шетња по свету” у *Враголану* писана по познатом Абуказемовом узору из *Стармалог*, она је без превеликих уметничких претензија достигла завидан уметнички ниво. *Враголанова* рубрика „Шетња по свету” наставила је традицију новинског путописа у наставцима, датог у форми пародије са циљем да се пружи поглед искоса, то је стварносна пројекција остварена кроз хумор и сатиру. Извор тема за анонимне ауторе (и Кикимбикија, и Рувима) је непресушан, јер су путописне рубрике потпуно отворене за укључивање најразличитијих сегмената живота Срба „са једне и друге стране” Саве и Дунава на само шест година од почетка новог миленијума. Ови описи препуни су ироничних инвектива, алузија, игре речима, хипербола, козерија, текстуалних карикатура. Када посматрамо конкретне примере из овог листа видимо да је Кикимбики више наклоњен хумору и безазленом смеху, приказивању комичних ситуација из обичног живота, док је Рувим више окренут политици и његово перо је умочено у мастило јетке сатире.

Феноменолошки гледано, *Врач погађач* је веома интересантан пример шљивог листа који је почетак свог излажења везао за Загреб и природно у тој средини пратио теме које су суштински биле везане за живот српског народа у овом делу Аустроугарске монархије. Исто тако, нимало није занемаривао ни актуелне теме које су се догађале стотинама километара даље, на истоку – како у истој држави у Јужној Угарској, тако и у Краљевини Србији. Ове новине су већ по свом садржају имале нечег што бисмо, условно речено, могли назвати „свесрпским”. То је овом листу обезбеђивало и дуги век излажења и добру проходност код читалачке публике, јер је *Врач* доносио теме које су се односиле на укупан простор који на Балкану насељавају Срби. Таквој уређивачкој политици доприносили су и сарадници са различитих страна. Динамика излажења није се променила ни када је лист своју сталну адресу пријавио у Новом Саду. Он је замишљен као гласило које је служило српском роду, баш као што је гласио и мото овог листа штампан у заглављу странице: *Ни по бабу, ни по стричевима*. Лист је најчешће нападао супарничке листове, али највише оба краља Обреновића. Држао се својих строгих радикалних начела из програма странке. Због таквог крутог става био је често забрањиван у Србији, али и у самој Хрватској. Карактеристично је да се у *Врачу погађачу* нису давали конкретни наслови појединим карикатурама. Иначе и карикатура је у овом листу било много више у односу на друге листове о којима смо писали. Оне имају пуно детаља што омогућује да њихов наратив буде базиран на много више слојева значења.

И лист *Геџа* као и претходно описани *Бич* и *Брка* има готово искључиво политичке теме на репертоару. Његова преокупација су догађаји везани за првоаприлски пуч и долазак Александра Обреновића на власт. Овај догађај имао је далекосежне последице, које су се у листу будно пратиле и коментарисале на саркастичан и хумористичан начин. Сliku тј. карикатуру прати текст који објашњава садржај, јер се у противном сама илустрација или чист текст не би могли разумети без оног другог дела. *Геџа* је имао радикалску оријентацију. Иако се нисмо доминантно бавили књижевним посленицима, знамо да су у *Геџи* сарађивали познати наши књижевници као што су Јован Скерлић, Милорад Павловић Крпа, Риста Одавић и Милорад Ј. Митровић.

У српским хумористичким-сатиричким листовима је било могуће и да уредништво донесе одлуку да промени политичку оријентацију, тако да су и читаоци могли да одаберу

– или да и сами промене политички став и наставе да читају исти лист, или да се преоријентишу на неко друго гласило који им је било на располагању. *Дар-мар* спада у оне листове у којима је сарађивао Драгутин Дамјановић, као карикатуриста, тако да многе ликове у карикатурама можемо без већих потешкоћа препознати. Међутим, у истом овом листу налази се и група текстова који су херметични до те мере, да је немогуће данас открити на које историјске личности се текст или карикатура односи. Кључна два догађаја којима је посвећено највише простора у овом листу су афера Бонту и настанак новог хумористичког листа *Брка*. Отпор новонасталом гласилу давао је, у маркетиншком смислу, позитивне ефекте, иако је то била негативна реклама за *Брку*, а из економске теорије знамо да је и лоша реклама – ипак реклама.

Баволан није дуго излазио, угасио се с двобројем 2/3. Свакако да је рана смрт Миливоја Мауковића, његовог уредника и илустратора, допринела брзом гашењу листа. То је био лист који би се могао сматрати мешовитим због тематског комбиновања, јер није апострофирао искључиво политичке или клерикалне теме, већ их је комбиновао са темама савремених друштвених аномалија. Овај лист је сачињен с намером да буде једини илустровани шаљиви лист у том периоду.

Лист *Ера* спада у хумористичко-сатиричке листове који су гајили пре свега карикатуру и оштар политички хумор. Цртач у листу био је Драгутин Дамјановић. Лист је излазио веома кратко, само током 1882. године, тако да је пратио све политичке актуелности са аспекта Напредне странке. Како је то била странка на власти у том моменту, лист је покушавао да оправда неке од највећих афера које су се десиле у то време у Србији. Ни афера Бонту, ни афера Илке Марковић, ни Тајни уговор или Тајна конвенција нису обрађени на исти начин као што је био случај у другим листовима који нису имали напредњачку оријентацију. Посебно се уредништво окоило на сабор Радикалне странке који је одржан у Крагујевцу.

Зврка је у односу на *Телефон* била напредњачки прозирнија, јер је јасно и децидно прозивала и либерале и радикале. Прозивали су и посебно се бавили новинама супротних политичких странака. *Зврка* је имала јаку ноту политичког ангажмана. Заправо, када се погледају три напредњачка гласила – *Телефон*, *Зврка* и *Ера* видимо да су сродни по свом

политичком усмерењу, али се разликују по врсти хумора који негују. Сатирични су *Зврка* и *Ера* и негују црни хумор и горку сатиру, док у *Телефону* имамо далеко више хумора и шале, а тек се повремено показује напредњачко усмерење листа.

Лалин рабош све време читаоца запљускује слаповима духовитости и јетке сатире. Његова довитљивост је хитра, продорна и прилагодљива интелигенцији читаоца. Његов је хумор питкији, рецепцијски проходнији у односу на већ помињане листове, какви су били *Бич*, *Брка*, *Геца*, *Врач погађач* итд. И поред инвектива против црквене јерархије, по свакодневној, профаној тематици овај лист је био ближи гласилу *Бубањ*, о којем смо раније у овом раду говорили, него хумористичко-сатиричким листовима који су били шаљиви органи политичких странака.

У листу Јована Јовановића Змаја *Стармали* се обрађују најразличитије теме, од озбиљних и готово драматичних дневно-политичких тема, па до сасвим обичних, приземних и свакодневних. Овај широк дијапазон мотива Змај је добијао или пратећи дневне догађаје или користећи туђе карикатуре и ишчитавајући њихове поруке. У *Стармалом* су поред Змајевих текстова објављене и Змајеве карикатуре.

Прилози у листу *Телефон* су имали мање хумористичко-сатиричког набоја у односу на друге листове које смо проучавали. Наслови у њему пуно обећавају, али не оправдавају најављено. И хумор је блазиран, повремено заблиста, али се брзо угаси. Дакле, иако страначки опредељен, он није имао доминантно политичке прилоге, него је тематски сваштарио. Пародија као поступак за остваривање комичног ефекта је најчешћа. Као лист он би требало да буде у рангу *Бича*, *Брке*, *Врача погађача* и сличних шаљивих политичких органа, али он је ближи вршачком *Бубњу*. Највише има илустрација за сталне рубрике, а карикатуре су најчешће преко целе последње странице, којима се и закључује број. Можда лист и није био тако жучан и сатиричан, јер није имао разлога за то. Наиме, то доказују и историјске чињенице. Напредњаци долазе на власт 1880. године, пошто су сменили либерале и на власти ће се задржати пуних седам година, стога није било потребе да дижу глас против опозиције, били су на власти и имали су уз себе краља и моћ.

* * *

Покушаћемо да дамо сумаран одговор на то колико је тачна или нетачна свака хипотеза коју смо на почетку рада поставили.

С обзиром на то којој је политичкој партији припадало, уредништво хумористичко-сатиричких листова се у свему трудило да испоштује политичку опцију којој је припадало, да пропагира идеје своје странке и да у исто време у шаљивом тону говори против супротне стране и да поступке других странака стави под лупу и укаже на пропусте и промашаје у њиховој политици. При томе, трудило се да своје грешке умање и забашуре, а туђе да увећа и предимензионира. У том смислу, хумористичко-сатирички листови били су верно огледало политичког и страначког живота крајем XIX и почетком XX века код Срба, кроз њих су се преламали утицаји и ставови кључних политичких лидера са ставовима уредника и врло често и илустратора. Необично је било то што су уредници, као што смо малочас навели, понекад мењали политичку странку, па је и лист морао да мења усмерење заједно са њима.

Сви листови којима смо се бавили били су патриотски усмерени и без обзира на политичку припадност, сви су сматрали да доносе бољитак свом народу. У суштини, сами листови су се трудили да раде у интересу Срба, па то показују и надимци које додељују својим алијасима – „Брка”, „Геца”, „Ера”, што би све били синоними за припаднике српског национа. С друге стране, постојали су бројни политичари који су више радили за свој џеп, него за општенародно добро, па су их листови у том делу често разоткривали и разобличавали њихове издајничке махинације. Будући да је српски народ у том периоду живео у различитим државама, теме којима су се бавили листови у Кнежевини/Краљевини Србији и они из Јужне Угарске, данашње Војводине, биле су првенствено домаћа и страна политика и обичан, свакодневни живот. Листови из Војводине неговали су блажи облик хумора и умерену сатиру. Листови из Србије су неговали жестоку сатиру и хумор који је прерастао у отровне стрелице које су упућивали једни другима. Један лист се истиче својим свесрпским темама, а то је био лист Симе Лукина-Лазиха *Врач погађач*. Овај је обједињавао теме са територија Србије и некадашње Аустроугарске монархије која је у то време у свом саставу имала и данашњу територију Војводине, Хрватске и Босне и Херцеговине. Међусобно су се сви листови, заправо, прожимали, чак су неки имали и исте

сараднике, али је начин и угао посматрања ствари и проблема био страначки, а не територијално опредељен.

Кроз поједине хумористичко-сатиричне листове можемо да сагледамо и свакодневни живот обичних људи из тог времена. Такви листови су се бавили питањима женске моде, бонтона, балова, образовања младежи, тоалетом мушкараца, читањем и разумевањем прочитаног и бројним другим полушаљивим-полуозбиљним темама из свакодневнице људи, жена и деце тога доба. Неки листови уопште нису обрађивали овакве теме, као што је нпр. лист *Бич*, неки су доносили повремено овакве шаљиве примере, тек да разбију тежину политичких инвектива какав је био *Брка*, док су неки као што су *Ђаволан* и *Бубањ* обиловали шалама и смехом на обичне теме.

Женско питање глобално говорећи, није озбиљније разматрано у овим листовима. Теме које су преовладале су из сфере мушког живота, то су политика, страначка нетрпељивост, политички зборови и афере око новца, полиције, просвете. Женска или породична сфера је мање заступљена, не води се рачуна о праву жене на равноправност, очигледна је родна дискриминација. Светли пример је стална рубрика „Тетка Ката на јаузну” у *Бубњу* у којој једна ауторка добија простор да изнесе своје ставове и виђења, те да прозбори и о ономе што мучи жену, али и да подвуче шта је то што подрива породични живот, нарочито неморал који је растао са развојем капитализма и напуштањем патријархалног живота код Срба. Историја приватног живота се управо у овом периоду највидљивије мења и жена излази из чисто породичне сфере, постаје образована, самостална, политички ангажована и управо због тога јој се подсмевају листови у којима доминирају мушкарци. Тамо где су жене биле дописници хумористичко-сатиричких листова, умеле су веома добро да узврате сатиричном жаоком на жаоке које су мушкарци упућивали њима (сетимо се само Дарвинове теорије о постанку жене од метле кроз карикатуру).

Црквено питање је увек веома осетљиво, јер је црква по дефиницији традиционална и конзервативна институција. У Србији је у периоду који изучавамо дошло до неколико афера у вези са Српском православном црквом. Једна од афера која је обрађена у хумористичким прилозима је смена београдског митрополита Михаила Јовановића, потом,

развод брака краља Милана и краљице Наталије који је извршило свештено лице – Теодосије Мраовић, као и избор новог српског патријарха Георгија Бранковића насупрот воље црквене јерархије у Сремским Карловцима, који територијално нису у том моменту припадали Србији итд. Дакле, хумористичко-сатиричка периодика с краја XIX и почетка XX века сурово се обрачунавала са непримерним понашањем и црквених великодостојника који нису били имуни на симонију, као и са непримерним одлукама државног врха, те самовоље краља који је био у стању да сурово казни непослушне црквене службенике, чак и укидањем пензија свештенству. Листови су се повремено бавили и питањем покатоличавања, затим питањем манастира Дечани итд. Дакле, ни овај аспект живота и рада Срба није могао да промакне будном оку критике хумористичких листова.

Текстуални прилози су заиста били у сагласју са илустрацијама које су доносили хумористичко-сатирички листови. Разлика између појединих листова огледа се у томе да су за неке карикатуре били неопходни и коментари унутар карикатуре да би се разумео њен смисао, а код неких ни то није било довољно, те смо морали да трагамо за додатним информацијама у суседним текстовима, у текстовима који су претходили карикатури или су чак објављивани након неколико бројева и тиме се тек карикатура „откључавала”. За поједине најхерметичније карикатуре и текстове у одређеним листовима није било довољно ни то што је објављено у том наслову, већ смо као додатну проверу тачности тумачења морали да користимо прилоге из других „супарничких” листова. Тиме смо успевали да поједине афере из политичког живота до танчина разложимо и да сложимо мозаик који се знатно приближава истини. С друге стране, било је и оних карикатура које су толико једноставне, да им никакво објашњење ни данас није потребно, јер се ради о свеопштим и свевременим темама.

Сматрамо да смо хипотезе доказали и потврдили кроз бројне примере из хумористичко-сатиричке периодике коју смо одабрали за наш рад. Ових тринаест листова који су прегледани, могу се посматрати и из неких других углова, на пример, као социолошка појава (треба дати народу гласило кроз које ће да искаже своје негодовање и тиме се смањује социјална напетост), као педагошка појава (треба научити народ како да

се понаша демократски у друштву које настаје кроз вишепартијски систем), и политиколошком смислу (ово је прворазредна грађа за изучавање међустраничких зајевница и препуцавања) итд. Ми смо одабрали да грађу обрадимо из визуре књижевне историје. Показало се да је српска хумористичко-сатиричка периодика с краја XIX и почетка XX века изузетно занимљива са пуно аспеката – жанровског, тематског, комбинованог визуелно-вербалног и да никако не би требало да остане маргинализована. Ми сматрамо да је питање хумористичко-сатиричких листова и данас актуелно и да је вредно научне пажње и истраживања.

Оно што данашњи масмедији успевају да остваре на нивоу глобалног аудиторијума јесте да на рачун информативног обавештавања својим, превасходно и доминантно, забавним садржајима (неретко депласираним, приземним и непримереним до нивоа порнографије) изазову код читалаца/слушалаца/гледалаца „наркотичку дисфункцију”. Непримереним садржајима медији данас успевају да створе инволвираност појединца, групе и читаве заједнице који прате наметнуте форме на које објективно не могу да утичу. Без могућности да директно у њима учествују, они се енергетски празне, па самим тим постају умртвљени. Глобални феномен „Великог брата” већ одавно превазилази оквире Орвелове књиге *1984*. или популарних телевизијских ријалити форми истог имена или сличних концепција. Сви данас постојећи масовни медији контролишу и ућуткују глобално немирне духове, тако што их прво пасивизују, а потом и умртвљују њихов ум, здраву памет и здраво расуђивање, дакле њихову вољу и жељу за истином, а после тога постаје веома једноставно и лако да се таквим аудиторијум манипулише.

Између осталог, и из тог разлога је писање о хумористичко-сатиричкој штампи интересантно, јер је она својим примером будила успаване, правила промају тамо где је ваздух био устајао, таласала друштвено-историјску жабокречину. Играјући игру по сопственим правилима хумористичко-сатирички листови успевали су да кажу одлучно не и самој цензури, и да им се грохотом наругају у лице. Таква хумористичко-сатиричка периодика, па и српска, није имала задатак да умртви, него да и мртве пробуди!

Научни допринос овог рада је у интегралном приступу питањима карикирања кроз илустрације и текст у хумористичко-сатиричној периодици. Кроз призму историје,

историје књижевности, историје уметности и кроз историју журналистике потражили смо одговоре на питања да ли је хумористичко-сатирична периодика давала целовиту слику друштва у којем је настајала. Ми сматрамо да јесте и да је као таква била важан чинилац у развоју и наше књижевности и нашег духа који је и на најтеже несреће и најужасније стварносне догађаје имао хуморни одговор. И у тој игри духа различитих уредника, илустратора, књижевника стварала се мрежа кроз коју се није могао провући нико – од обичних шегрта, преко лајавих жена, мужава по бањама, преко политичких првака, министара, митрополита, па све до самог краља.

8. ЛИТЕРАТУРА

8.1. ПОПИС ПРИМАРНИХ ИЗВОРА

А) Карикатуре

- „Административна подела земље”, *Бич*, 1890, бр. 13.
„Ала се разумели”, *Бубањ*, 1898, бр. 6.
„Аља Протов у Ужици”, *Брка*, 1882, бр. 28.
„Анта и Панта”, *Бубањ*, 1897, бр. 25.
„Анта и Панта”, *Бубањ*, 1897, бр. 33.
„Арфонискиња”, *Брка*, 1883, бр. 23.

„Б а б и њ е”, *Дар-мар*, 1882, бр. 13.
„Баћушкин поклон на расстанку”, *Бич*, 1889, бр. 28.
„Београд некад сад”, *Брка*, 1882, бр. 13.
„Библијске се слике и прилике понављају”, *Брка*, 1882, бр. 28.
[„Било је и биће”], *Телефон*, 1883, бр. 10.
„Благодеги слободне штампе”, *Брка*, 1883, бр. 15.
„Болесник на лечењу.”, *Зврчка*, 1883, бр. 4.
„Бомбардање”, *Бич*, 1889, бр. 37.
„Бош посла!””, *Бич*, 1889, бр. 26.
„Брзојавка”, *Бубањ*, 1897, бр. 34.
[„Бријање”], *Врач погађач*, 1897, 1. изд., бр. 17.
„Бумарата! Бум! Бум! Бум!””, *Бубањ*, 1898, бр. 1.

„Ваистину васкресе!””, *Врач погађач*, 1897, бр. 6.
„Васкрсење”, *Брка*, 1883, бр. 36.
„Венчање око врбе”, *Бич*, 1889, бр. 15.
[„Веруј, драга Илка”], *Зврчка*, 1883, бр. 2.
„Волшебне свињарије”, *Бич*, 1890, бр. 28.
„Врзино коло”, *Бич*, 1890, бр. 41.
„Врхунац безобразлука”, *Бубањ*, 1897, бр. 17.

„Гајдаш”, *Бубањ*, 1897, бр. 24.
„Гдну грофу Андрашији”, *Стармали*, 1882, бр. 28.
[„Генералисимум”], *Врач погађач*, 1899, бр. 2.
„Гецино воскрсење”, *Геца*, 1893, бр. 9.
„Господин Моја и господин Која”, *Телефон*, 1883, бр. 14.
[„Гробар”], *Стармали*, 1882, бр. 35.
„Грозно наседаније...””, *Дар-мар*, 1882, бр. Ванредни лист.

„Дала па просула”, *Геца*, 1894, бр. 3.
„Данашња мода”, *Брка*, 1883, бр. 9.
„Дарвинијаде. Како је од метле постала отмена дама.””, *Стармали*, 1888, бр. 22
„Два Бизмарка”, *Ера*, 1882, бр. 8.
[„29. мај 1903”], *Врач погађач*, 1903, бр. 12.
[„Дебела кожа”], *Врач погађач*, 1899, бр. 14.
„Деветнајести је век – Штајнбуришко пиво – најбољи је лек!”, *Брка*, 1887, бр. 28.
„Девојка по моди.””, *Телефон*, 1883, бр. 6.
„Деоба Балкана”, *Бич*, 1890, бр. 4.
„Деца практикују гимнастику”, *Бубањ*, 1898, бр. 6
[„Дијалог два незнања А и Б”], *Бубањ*, 1987, бр. 26.
„Дима и Сима”, *Бубањ*, 1897, бр. 29.
„Диплома”, *Бубањ*, 1897, бр. 18
„Дјејствија Штајнбуришког пива”, *Брка*, 1887, бр. 35.
„Добар савет”, *Брка*, 1887, бр. 29.
„Добро је Јоцко одговорио”, *Стармали*, 1883, бр. 13.

„Доказао му ствар”, *Бубањ*, 1897, бр. 26.
„Достојна висина (по Српској застави)”, *Геца*, 1893, бр. 12.
„Дошао ђаво по своје”, *Лалин рабош*, 1895, бр. 1.
[„Драма у три чина”], *Дар-мар*, 1882, бр. 4.
„Дрво познања добра и зла”, *Бич*, 1890, бр. 36.
„Душанов орао”, *Стармали*, 1882, бр. 20.

„Ђувегија”, *Бубањ*, 1898, бр. 2.
„Ђура пл. Ђурковић према српском народу”, *Врач погађач*, 1896, бр. 6.

„Ево докле је запад дошао са културом у Африци”, *Бубањ*, 1898, бр. 5.
„Европска ситуација”, *Брка*, 1898, бр. 2.
[„Египатска помрчина”], *Стармали*, 1882, бр. 22.
„Економски рат”, *Бич*, 1890, бр. 23.
„Енглеска цивилизира Африку.””, *Врач погађач*, 1896, бр. 16.
„Ера и Ђера”, *Ера*, 1882, бр. 9.

„Женомрски у слободи”, *Бубањ*, 1897, бр. 19.

„За Звечане – Дечане”, *Брка*, 1903, бр. 35.
„За учење гео(р)графије. Мали кажипут Георгијевих дефраудација”, *Врач погађач*, 1899, бр. 20.
Заглавље, *Брка*, 1883, бр. 1.
Заглавље, *Брка*, 1882, бр. 12.
Заглавље, *Брка*, 1883, бр. 13.
Заглавље, *Бубањ*, 1898, бр. 1.
„Змија наочарка”, *Брка*, 1883, бр. 3.

„И то умеју напредњаци”, *Ђоса*, 1882, бр. 8.
„Из сувремености”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
„Ил’ овако ил’ овако”, *Дар-мар*, 1882, бр. 3.
„Има револвера и без руска натписа”, *Стармали*, 1882, бр. 30.
„Искај – ке да го најдеш.””, *Телефон*, 1883, бр. 6.

„Јавна лицитација”, *Брка*, 1883, бр. 19.
„Јавна предавања Мудронија Брљановића професора науке о приватним функцијама”, *Телефон*, 1883, бр. 7.
„Јавно предавање”, *Телефон*, 1883, бр. 14.
„Једно вече у В. Орашју или Како нам добро мисле наши суседи”, *Дар-мар*, 1882, бр. 9.
[„Једра крва”], *Врач погађач*, 1896, бр. 4.

„Кад би било као што није”, *Стармали*, 1882, бр. 28.
[„Када Еру носи”], *Ера*, 1882, бр. 9.
„Како би се дикоја српска песма могла илустровати”, *Ђаволан*, 1881, бр. 2/3.
„Како је напад било/ Како је сад!!!”, *Брка*, 1882, бр. 18.
„Како постаје лугар (По Дарвиновој теорији.)”, *Врач погађач*, 1896, бр. 6.
„Калфа и шегрт”, *Бубањ*, 1899, бр. 8.
„Квалификација за либералног вођу”, *Бич*, 1889, бр. 30.
„Квитирање”, *Геца*, 1893, бр. 44.

- „Кицош Пера и његове метаморфозе”, *Бич*, 1889, бр. 3.
 „Книћанка обешена”, *Брка*, 1883, ванредни бр. 10.
 „Ко је већма страдао: – ил' несташна деца, ил' фотограф Неца”, *Бубањ*, 1898, бр. 8.
 „Ко потпирује раздор?”, *Бич*, 1890, бр. 9.
 [„Ко ће коме?”, *Врач погађач*, 1903, бр.12.
 „Код баба Цуне картаре”, *Бубањ*, 1897, бр. 16.
 „Која и Моја”, *Бубањ*, 1897, бр. 24.
 „Колера”, *Брка*, 1883, бр. 30.
 „Конац дјело краси”, *Брка*, 1903, бр. 35.
 „Коначарско-кајмакамске тековине”, *Бич*, 1890, бр. 8.
 [„Корисна Смрт”, *Врач погађач*, 1901, бр. 4.
 [„Краља ни од корова”, *Врач погађач*, 1899, бр.18.
 „Кригс-партија”, *Бич*, 1890, бр. 20.
 „Крмаче за свиње”, *Бич*, 1890, бр. 27.
 [„Крња наказа”, *Врач погађач*, 1899, бр. 4.
 [„Кула од карата”, *Врач погађач*, 1896, бр. 1.
- „Лала и Лечник”, *Бубањ*, 1899, бр. 10.
 [„Лекар”, *Бубањ*, 1898, бр. 9.
 „Либералска кубура”, *Бич*, 1890, бр. 5.
 „Либералска мечтанија”, *Бич*, 1889, бр. 25.
 „Либералски Дон Кижот и Санчо Панзо”, *Бич*, 1890, бр. 9.
 „Лижит”, *Брка*, 1889, бр. 98.
 „Лопов Јова из Долова”, *Бубањ*, 1897, бр. 21.
 [„Лопов Јова”, *Бубањ*, 1899, бр. 13.
- „Мало пародије на Јовановићеву слику *Деда учи свог унука мачевању.*”, *Врач погађач*, 1899, бр. 20.
 [„Матице”, *Врач погађач*, 1896, бр. 10.
 „Мир в' сјем!”, *Брка*, 1889, бр. 98.
- „На вечери код Хације”, *Геца*, 1894, бр. 5.
 „На горачићском гробљу”, *Геца*, 1894, бр. 14.
 „На знање”, *Бубањ*, 1897, бр. 29.
 „На љуљашки”, *Брка*, 1883, бр. 37.
 „На студенцу”, *Бубањ*, 1898, бр. 5.
 „Најновија депутација”, *Брка*, 1883, бр. 27.
 [„Напред”, *Врач погађач*, 1901, бр. 3.
 „На-предни ар”, *Брка*, 1882, бр. 32.
 „Неће мачка рибе”, *Геца*, 1893, бр. 11.
 „Ни лудом теци, ни паметном остави”, *Бич*, 1890, бр. 20.
 „Николино панамино”, *Геца*, 1893, бр. 16.
 „Нов предлог за ношење женских зимских шешира за наступајућу зиму”, *Брка*, 1882, бр. 25.
 [„Нов Устав”, *Зврка*, 1883, бр. 1.
 „Нова фузионашка кујна”, *Бич*, 1890, бр. 19.
 „Нови Ирод I, Пред спомеником књаза Михаила II”, *Брка*, 1882, бр. 6.
 „Ноћни ред радикално-либералне скупштине у Крагујевцу”, *Ера*, 1882, бр. 2.
- „Овај баш погађа”, *Бубањ*, 1897, бр. 17.
 „Овако је бивало много пута (А што је било, може опет да буде)”, *Стармали*, 1883, бр. 13.
 „Од сад на мајалес...ал у соби”, *Бубањ*, 1897, бр. 16.
 „Ој у рају на Врачару...”, *Ера*, 1882, бр. 3.
 „Октроисање”, *Врач погађач*, 1897, бр. 9.
 „Они што шарају”, *Брка*, 1883, бр. 18.
 „Остав те се.”, *Бубањ*, 1899, бр. 12.
- „Па шта мени фали”, *Бубањ*, 1898, бр. 2
 „По Светом писму”, *Телефон*, 1883, бр. 6.
 [„Погледај преда се”], *Врач погађач*, 1899, бр. 15.
 „Позориште циркус”, *Брка*, 1882, бр. 27.
 „Поклон од Бонтува маторој деци већине скупштинске!”, *Дар-мар*, 1882, бр. 3.
 „Полазак радикалних ација на Крагујевачку ћабу.”, *Ера*, 1882, бр. 2
 „Политичке путунције”, *Бич*, 1890, бр. 19.
 „Политичко накаљање”, *Бич*, 1899, бр. 5.
 „Поочим и посинак”, *Дар-мар*, 1882, бр. 15.
 „Поправијо се!”, *Бубањ*, 1899, бр. 4.
 „После примљеног Трговинског уговора”, *Геца*, 1893, бр. 19.
 „Последња инштанција (Одјек са *Trebevićeve* прославе.)”, *Врач погађач*, 1900, бр. 16.
 [„Последњи час”, *Врач погађач*, 1899, бр. 1.
 „Посљедице *Новог црквеног закона*”, *Брка*, 1883, бр. 5.
 „Постанак наших дама по Дарвиновој теорији”, *Брка*, 1882, бр. 28.
 „Потурица”, *Брка*, 1883, бр. 37.
 „Правосла[в]ије”, *Стармали*, 1882, бр. 19.
 „Пре 19 октобра 1880 после 19 октобра 1880”, *Брка*, 1882, бр. 7.
 „Премудри ловци”, *Бич*, 1890, бр. 35.
 [„Пресуда на смрт Илки Марковић”, *Стармали*, 1883, бр. 12.
 „Прикривена слика”, *Бубањ*, 1897, бр. 16.
 „Прић-Мића први пут на *балу*”, *Бубањ*, 1897, бр. 35.
 „Пророк троносац пред рајским дверима”, *Врач погађач*, 1896, бр. 4.
 „Пророк троносац”, *Врач погађач*, 1896, бр. 1.
 „Пут Аљин од Ужица”, *Брка*, 1882, бр. 29.
 „Пут на ацилук”, *Ера*, 1882, бр. 8.
- „Равнотежа”, *Бич*, 1889, бр. 38.
 [„Расквоц о се Банфи-паша”, *Врач погађач*, 1896, бр. 6.
 „*Р е з р е с*”, *Дар-мар*, 1882, бр. 7.
 „Радикални базар”, *Ера*, 1882, бр. 9.
 „Разне врсти пушења”, *Ђаволан*, 1881, бр. 2/3.
 „Ребус”, *Геца*, 1893, бр. 31.
 „Рибарчево јунаштво 1. априла 1893. год.”, *Геца*, 1893, бр. 14.
- „Савезничка света тројица”, *Бич*, 1889, бр. 14. „Савезнички громобран”, *Бич*, 1890, бр. 15.
 „Санитетска предохрана”, *Телефон*, 1883, бр. 6.
 „Све за народ (22 фебруара)”, *Дар-мар*, 1882, бр. 9.
 „Свечани долазак малог финансијера у Србију”, *Дар-мар*, 1882, бр. 8.
 [„Свјатост”, *Врач погађач*, 1898, бр. 8.
 „Себи руке”, *Геца*, 1893, бр. 36.
 „Сеоба из Босне”, *Бич*, 1890, бр. 17.
 „Сигурна узданица”, *Врач погађач*, 1896, бр. 5.
 „Скоро невероватан догађај при игрању валцера”, *Стармали*, 1888, бр. 23.
 „Слика после избора”, *Ђаволан*, 1881, бр. 2/3.
 [„Сликају се”, *Врач погађач*, 1896, бр. 2.
 „Слике из кафанског живота”, *Брка*, 1882, бр. 36.
 „Спаситељ – укротитељ”, *Геца*, 1893, бр. 13.
 „Спровод једног *ловца*”, *Дар-мар*, 1882, бр. 5.

„Срећан пут”, *Геца*, 1893, бр. 27.
 „Срећна Нова година”, *Дар-мар*, 1882, бр. 1.
 „Српске народне пословице у слици”, *Врач погађач*, 1896, бр. 2.
 „Српске народне пословице у слици”, *Врач погађач*, 1896, бр. 5.
 [„Српски клуб”, *Врач погађач*, 1898, бр. 22.
 „Станко и Бранко”, *Бубањ*, 1897, бр. 35.
 „Старе песме на нов глас”, *Бубањ*, 1897, бр. 30.
 „Старе песме на нов глас”, *Бубањ*, 1897, бр. 31.
 „Страшни суд”, *Бич*, 1890, бр. 10.
 [„Судија”, *Бубањ*, 1898, бр. 9.

„Тетка Ката на јаузну”, *Бубањ*, 1897, бр. 25.
 „Теткина деца”, *Бубањ*, 1898, бр. 5.
 „Тећ’ ће вода, куд је текла”, *Бич*, 1890, бр. 32.
 „Ти спаваш – спаваш – Србине тужни”, *Брка*, 1903, бр. 24.
 „Тима и Сима”, *Бубањ*, 1897, бр. 20.
 „Тоциљајка”, *Бич*, 1889, бр. 33.
 „Трагикомедија из живота једног бившег сомборскога проте [1].”, *Лалин рабош*, бр. 2.
 „Трагикомедија из живота једног бившег сомборскога проте [2].”, *Лалин рабош*, бр. 2.
 „Тражи оца”, *Стармали*, 1887, бр. 6.
 „Тражи се воћков”, *Бич*, 1890, бр. 6.
 „Тражиш наћи ћеш, лупај отвориће ти се, ишти даће ти се.”, *Ћоса*, 1882, бр. 8.
 [„Трбушко”, *Врач погађач*, 1899, бр. 17.

„У бањи нема лека.”, *Ера*, 1882, бр. 1.
 „У војничкој кујни”, *Телефон*, 1883, бр. 6.
 „У Гециној лабораторији”, *Геца*, 1893, бр. 44.
 „У либералној телалници”, *Ера*, 1882, бр. 8.
 „У Сомбору. Некад било, сад се приповеда.”, *Лалин рабош*, бр. 4.
 „Удар на удар”, *Геца*, 1893, бр. 9.
 „Уживају – ко у рају”, *Бубањ*, 1897, бр. 36.
 „Узаман мука”, *Брка*, 1895, бр. 17.
 „Улазак у Сион”, *Бич*, 1890, бр. 18.
 [„Услуга”, *Врач погађач*, 1901, бр. 4.
 „Ура! Живо! Ура!!”, *Брка*, 1883, бр. 17.
 „Устав и слободна штампа (за време Либералне владе).”, *Зврчка*, бр. 2.
 „Уставни волшебњак. (да богме, у Београду)”, *Врач погађач*, 1903, бр. 8.

[„Фифирић”, *Бубањ*, 1898, бр. 6.
 [„Француз, Грекос, Рус”, *Врач погађач*, 1896, бр. 13.
 „Фрицика – Парид новог времена”, *Стармали*, 1889, бр. 11.

„Хајка на Балкану”, *Брка*, 1903, бр. 38.
 „Hands off”, *Брка*, 1882, бр. 2.
 „Хаци-Трпко”, *Телефон*, 1883, бр. 7.
 [„Хиљадарка”, *Врач погађач*, 1896, бр. 8.
 „Хотел Босна”, *Бич*, 1890, бр. 21.
 „Хоће дива да саране жива!”, *Бич*, 1890, бр. 12.
 „Хоћу ли погодити”, *Стармали*, 1889, бр. 8.
 „Humoristische Karte von Europa im Jahre 1870.”

[„Цензура”, *Зврчка*, 1883, бр. 3.

„Циркус Корнелијев”, *Брка*, 1883, бр. 21.
 „Сour d’ Etat en Serbie”, *Le Petit Journal*, 1893.
 „Црква на чевртији”, *Бич*, 1883, бр. 21.
 [„Црнац и опирача”, *Врач погађач*, 1898, бр. 7.

[„Шегра Јоја и Шегра Стоја”, *Стармали*, 1889, бр. 9.
 „Шта би хтела, кад би смела?”, *Бич*, 1890, бр. 5.

Б) Текстуални прилози

„Априли-ли-ли”, *Телефон*, 1883, бр. 14.
 „Апри-ли-ли, комедија у 3 чина с певањем, музика од * * *”, *Геца*, 1893, бр. 9, 11.
 „Априли-ли-ли-ли-ли”, *Брка*, 1883, бр. 15.

„Б а ш ј е ђ а в о”, *Телефон*, 1883, бр. 7.
 „Брка и Ћоса?”, *Брка*, 1882, бр. 29.
 „Брки.”, *Дар-мар*, 1882, бр. 15.
 „Бркино умствовање”, *Брка*, 1883, бр. 23.

„Виктор Иго”, *Ера*, 1882, бр. 9.
 „Владика и попа”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
 „Врачев речник”, *Врач погађач*, 1903, бр. 5, 7–9, 14, 20.

[„Г. Лаза Миодраговић...”, *Брка*, 1887, бр. 37.
 „Гецини малери”, *Геца*, 1894, бр. 36.
 „Гецино васкрсење”, *Геца*, 1893, бр. 9.

„Дашто ми ти дашто”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
 „Два дедака обадва једнака”, *Телефон*, 1883, бр. 6.
 „29. мај 1903.”, *Врач погађач*, 1903, бр. 12.
 „ДИВ – Суза над затвореним гробом дра Светозара Милетића”, *Врач погађач*, 1901, бр. 3.
 „Дијалог а по потреби, и Тријалог”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
 „Дима и Сима”, *Брка*, 1903, бр. 24.
 „Добродушност”, *Геца*, 1893, бр. 41.
 „Додатак Врачевом речнику”, *Врач погађач*, 1903, бр. 23.

„Ера” – „Брци”, *Ера*, 1882, бр. 4.
 „Ера и Ћера”, *Ера*, 1882, бр. 2.
 „Ера и радикали у Крагујевцу”, *Ера*, 1882, бр. 4.
 „Ера на радикалном збору у Крагујевцу”, *Ера*, 1882, бр. 2.
 „Ера пред публиком”, *Ера*, 1882, бр. 1.
 „Ерино питање”, *Ера*, 1882, бр. 1.

„Житије једне штуке”, *Геца*, 1893, бр. 13.
 „Журналистика”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.

„Зврчка”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
 „Здружили се”, *Ера*, 1882, бр. 8.

„Изгубљени дневник једног љубавника. Нашоа Ћ.”, *Телефон*, 1883, бр. 7.
 „Ију, ју, ју...””, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
 „Икимбикимова писма. Г”, *Враголан*, 1894, бр. 11.

„Јавно предавање господина Шунтета о колери”, *Брка*, 1883, бр. 32.

„Јеловник 1. Априла 1893. г.”, *Геца*, 1893, бр. 14.
 „Јуда”, *Брка*, 1882, бр. 1.

- „Кад ће једном... (пародија)”, *Ера*, 1882, бр. 2.
 „Комарци”, *Брка*, 1903, бр. 24.
 „Кроз Београд“, *Ера*, 1882, бр. 1.
- [„Лаза Миодраговић...”, *Брка*, 1887, бр. 35.
 „Лалин поздрав”, *Лалин рабош*, 1895, бр. 1.
 „Лалине варијације”, *Лалин рабош*, 1895, бр. 1, 4.
 „Лалине објаве”, *Лалин рабош*, 1895, бр. 3.
 „Лоповске мудре изреке”, *Телефон*, 1883, бр. 6, 14.
- „Љубавне песме једног шнајдера”, *Телефон*, 1883, бр. 7.
- „Мало прилога *Хрватском рјечнику*”, *Врач погађач*, 1901, бр. 9.
 „Мало речника”, *Врач погађач*, 1903, бр. 17.
 „Милан је умро!”, *Врач погађач*, 1901, бр. 4.
 „Мисирско питање...”, *Ера*, 1882, бр. 2.
 „Млад пастир, два вука и овце – басна. –”, *Геџа*, 1893, бр. 12.
- „На знање”, *Дар-мар*, 1882, бр. 12, 15.
 „† Над гробом последњег Обреновића”, *Врач погађач*, 1903, бр. 11.
 „Народне питалице”, *Врач погађач*, 1901, бр. 5.
 „Наша железница, комедија у два чина, написао Навој”, *Дар-мар*, 1882, бр. 8.
 „Наша млада краљевина”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
 „Наша опозициона журналистика. (преглед новина)”, *Зврчка*, 1883, бр. 2.
 „Недељне новине”, *Геџа*, 1893, бр. 9.
 „Недељни извештај новости: Крију рибе”, *Геџа*, 1893, бр. 14.
 „Нешто за економе”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
 „Није то укуп”, *Врач погађач*, 1901, бр. 3.
 „Нуде Босну”, *Брка*, 1882, бр. 4.
- „Ода продаваоцу *Штајнбрушког пива* за способност”, *Брка*, 1887, бр. 60.
 „Одговори”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.
 „Ој ал си грозна...”, *Брка*, 1882, бр. 28.
 „Опанку”, *Брка*, 1882, бр. 2.
 „Остав’те се. ”, *Бубањ*, 1889, бр. 12.
- „Первоје пришествије!”, *Дар-мар*, 1882, бр. 13.
 „Питања која сама себи одговарају”, *Врач погађач*, 1901, бр. 3.
 „Позив на претплату”, *Бубањ*, 1896, бр. 2.
 „Политичка *мамаљуга*”, *Телефон*, 1883, бр. 10.
 „Политичке бомбоне”, *Геџа*, 1894, бр. 4–5, 12.
 „Политички потунција”, *Застава*, 1890, бр. 66.
 „Политички преглед”, *Зврчка*, 1883, бр. 2.
 „Порука *Геџина*”, *Геџа*, 1893, бр. 16.
 „Поруке и опорукe”, *Врач погађач*, 1896, бр. 4.
 „Поштованој публици”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.
 „Прва ситна књига”, *Бич*, 1890, бр. 5.
- „Право чудо!”, *Брка*, 1882, бр. 3.
 „Пушке”, *Брка*, 1882, бр. 7.
- „Рабагас, двопевна шпањолска романца”, *Брка*, 1882, бр. 5.
 „Рабагас, нов комад у много чинов... ”, *Брка*, 1882, бр. 6.
 „Ради истине”, *Брка*, 1887, бр. 36.
 „Разговори преко бундеве”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
 „Рачун једног столара за цркву Св. Кларе у Риму”, *Телефон*, 1883, бр. 14.
- „Са бала *Женског друштва*”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
 „Са киселе воде у Аранђеловцу”, *Ера*, 1882, бр. 2.
 „Светли дани”, *Геџа*, 1893, бр. 9.
 „Светозару Милетићу”, *Врач погађач*, 1901, бр. 3.
 „Сиротињо и Богу си тешка”, *Ера*, 1882, бр. 9.
 „Ситнице”, *Ера*, 1882, бр. 8.
 „Смесице”, *Дар-мар*, 1882, бр. 13.
 „Со”, *Брка*, 1882, бр. 12.
 „Спомен Стармалом”, *Ера*, 1882, бр. 4.
 „Старој фрајли”, *Геџа*, 1893, бр. 27.
- „Тајна”, *Телефон*, 1883, бр. 9.
 „Тајни састанак који није баш најбоље испао”, *Ера*, 1882, бр. 8.
 „То be or’ not to be (Бити ил’ не бити)”, *Геџа*, 1893, бр. 31.
 „Три бурета (пародија песме *Три ајдука* од З. Ј. Ј.)”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.
- „Ћосави Брка”, *Зврчка*, 1883, бр. 1.
- „У п и с н и ц и м а”, *Ера*, 1882, бр. 8.
 „Учитель и ђак”, *Ера*, 1882, бр. 2.
- „Философија о женама”, *Геџа*, 1893, бр. 27.
 „Ф у з и ј а или поштењаци”, *Ера*, 1882, бр. 3.
- „Ча-Бизмарк”, *Телефон*, 1883, бр. 10.
 „Чика Степа”, *Лалин Рабош*, 1895, бр. 4.
 „Читаоцима”, *Дар-мар*, 1882, бр. 12.
 „Читуља”, *Врач погађач*, 1901, бр. 4.
 [„Читуља”, *Зврчка*, 1883, бр. 6.
- „Шверцована”, *Ера*, 1882, бр. 1.
 „Шетња по Београду седећи у својој соби”, *Телефон*, 1883, бр. 6.
 „Шетња по свету”, *Бубањ*, 1896, бр. 2.
 „Шетња по свету”, *Враголан*, 1894, бр. 1–15, 17–24.
 „Шта ко моли бога да не снови”, *Врач погађач*, 1901, бр. 4.
 „Шта се чује?”, *Геџа*, 1893, бр. 10.
 „Штампарске погрешке”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.
 „Штипалице”, *Врач погађач*, 1896, бр. 2, 6.
 „Штипалице”, *Лалин рабош*, 1895, бр. 2.

8.2. КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Aristotel. (2008). *O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta.
2. Arnhajm, Rudolf. (2003). „Karikatura: Obrazloženje deformacije”, *Za spas umetnosti. Dvadeset šest eseja* (str. 114–127). Beograd: SKC/Knjžara i Univerzitet umetnosti.
3. Bahtin, Mihail Mihajlovič. (1978). *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit.
4. Bergson, Henri. (1987). *Smijeh. O značenju komičnog*. Zagreb: Znanje.
5. Bikicki, Milana. (1962). „Vojvođanski humoristički listovi, građa za bibliografiju”. *Bibliotekarski godišnjak Vojvodine*, 3.
6. Bitor, Mišel. (2009, Jan.–feb.) „Putovanje i pisanje”. *Polja*, 54(455), 95–108.
7. Bjelica, Mihailo. (1983). *Štampa i društvo. Istraživanje istorije novinarstva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva i Jugoslovenski institut za novinarstvo.
8. Blagojević, Savka, & Ralević, Tamara. (2013, maj). „Križa štampe, ali ne i karikature: primer analize političke karikature u dnevnoj štampi”. *Medijski dijalozi /Media dialogues*, 6(16), 369–385. <https://medijskijalozi.files.wordpress.com/2013/05/medijski-dijalozi-no-16.pdf> (Pristupljeno: 24. aprila 2014)
9. Боаров, Димитрије, & Баровић, Владимир. (2011). „Лаза Костић (1841–1910), Журналиста међу јавом и сном”. *Великани српске штампе* (стр. 99–103). Београд: Службени гласник.
10. Bodler, Šarl. (1979). „Nekoliko francuskih karikaturista”. U: Konstantinović, Radivoje (prir.), *Slikarski saloni, Sabrana dela Šarla Bodlera* (str. 250–252). Beograd: Narodna knjiga.
11. Bodler, Šarl. (1979). „O suštini smeha i uopšte o komičnom u umetnosti”. U: Konstantinović, Radivoje (prir.), *Slikarski saloni, Sabrana dela Šarla Bodlera* (str. 223–242). Beograd: Narodna knjiga.
12. Васин, Горан (2014). *Патријарх Георгије Бранковић и његово доба*. Нови Сад: Мало историјско друштво.
13. *Велики народни Типар, шаливо-стоки и илустровани листић за узданицу Србинову, 1893–1895*. (2007). Аранитовић, Добрило, & Манојловић, Радоман Ристо. Фототипско и транскрибовано изд. Пљевља: Завичајни музеј.
14. Видаковић, Михаило. (2006). „Карикатура од примене до уметничког израза”. *Естетичке теме* (стр. 33–50). Београд: Естетичко друштво Србије & Панчево: Mali Nemo.
15. Витезовић, Милован. (1997). *Шешир професора Косте Вујића*. Београд: Завод за уџбенике и nastavna средства.
16. www.galerijamaticesrpske.rs/stalna-postavka.html (Пристапљено: 15. септембра 2014)
17. Garić, Dragana. (2010). „Od metle do dame, kritika ženske mode kroz karikaturu u srpskoj štampi krajem XIX i početkom XX veka”. *Rad Muzeja Vojvodine*, (52), 233–245.
18. Голубовић, Видоје. (2007). *Механе и кафане старог Београда*. Београд: Службени лист.
19. Динко, Давидов. (1992, 22–26. маја). „Старе српске илустроване новине”. *Политика*.
20. Дамјанов, Сава. (2011а). *Велики код: Ђорђе Марковић Кодер*. Београд: Службени гласник.
21. Дамјанов, Сава. (2011б). *Вртови нестварног: огледи о српској фантастици*. Београд: Службени гласник.
22. Дамјанов, Сава. (2012а). *Нова читања традиције, 1–3*. Београд: Службени гласник.
23. Дамјанов, Сава. (2010). *Порно-литургија Архиепископа Саве*. Зрењанин: Агора.
24. Дамјанов, Сава. (2011в). *Српски еротикон*. Београд: Службени гласник.

25. Damjanov, Sava. (1987, avg.–sept.) „Čitanje tradicije – srpska književnost iskosa”. *Polja*, (342/343), 331.
26. Дамјанов, Сава. (2012б). *Шта то беше српска постмодерна?* Београд: Службени гласник.
27. Домановић, Радоје. (2009). „Нигде спаса“. У: Станојевић, Малиша (ур.), *Сабрана дела Радоје Радановића, књ. 2*. Крагујевац: Кораци.
28. Draginčić, Slavko, & Zupan, Zdravko. (1986). *Istorija jugoslovenskog stripa*. Novi Sad: Forum.
29. Дујмов, Драгомир. (2007). *Заборављени српски листови у Будимпешти = Feledésbe merült budapesti szerb napilapok (1866–1914)*. Будимпешта: Српска самоуправа VII кварта.
30. Dulibić, Frano. (2009). *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*. Zagreb: Leykam international d. o. o.
31. Đurić, Dušan. (1997). *Novinarska enciklopedija*. Београд: BMG.
32. Đurđev, Pop D. (2012). *Aversi i versi, pisci na novčanicama evropskih država*. Novi Sad: Međunarodni centar književnosti za decu Zmajeve dečje igre.
33. Екмечић, Милорад. (1990). „Идеје Ђуле Андрашија о уређењу окупираних покрајина Босне и Херцеговине, 1871–1878”. *Глас, Одељење историјских наука*, 360(7), 31–42.
34. Еко, Umberto. (1965). *Otvoreno djelo*. Sarajevo: Veselin Masleša.
35. Еко, Umberto. (2001). *Ime ruže*. Београд: Paideia/Plato.
36. Еко, Umberto. (2007). „Karikatura”. Еко, Umberto (прир.), *Istorija ružnoće* (str. 152–157). Београд: Plato.
37. Eliot, Tomas Sterns. (1991). „Tradicija i individualni talenat”. Milosavljević, Petar (прир.), *Teorijska misao o književnosti* (str. 469–475). Novi Sad: Svetovi.
38. *Enciklopedija likovnih umjetnosti. 3, Inj-Portl* (1964). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.
39. *Енциклопедија Новог Сада. Св. 4, БОБ-ВАР*. (1995). Попов, Душан (ур.). Нови Сад: Новосадски клуб.
40. *Енциклопедија Новог Сада. Св. 7, ДЗ – ЕГ*. (1996). Попов, Душан (ур.). Нови Сад: Новосадски клуб.
41. *Енциклопедија Новог Сада. Књ. 18, НОМ – ПАВ*. (2001). Попов, Душан (ур.). Нови Сад: Новосадски клуб.
42. *Енциклопедија Новог Сада. Књ. 19, ПАД – ПЕТ*. (2992). Попов, Душан (ур.). Нови Сад: Новосадски клуб.
43. *Енциклопедија Новог Сада. Књ. 21, ПОЛ – ПОШ*. (2003). Попов, Душан (ур.). Нови Сад: Новосадски клуб.
44. Ераковић, Радослав. (2009). *Скице рубних простора књижевног наслеђа*. Београд: Службени гласник.
45. Egor, Gvozden. (2001). „О ројму књижевног hiperteksta”. *Књижевна историја*, (113–115) 5–38.
46. Живановић, Жив[ан]. (1924а). *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књ. 2, Од прогласа независности Србије до абдикације краља Милана 1878–1889*. Београд: Издавачка књижница Геце Кона.
47. Живановић, Жив[ан]. (1924б). *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књ. 3, Краљевско намесништво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I, 1889–1897*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
48. Живановић, Жив[ан]. (1925). *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века. Књ. 4, Друга половина владавине краља Александра I до угашења династије Обреновића, 1897–1903*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

49. Zola, Emil. (1952). *Novac*. Zagreb: Kultura.
50. Zupan, France. (1970). „Masovna kultura – strip”. *Kultura, časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*, (9), 26.
51. Душан Иванић. (2009). „Краљ Милан у жанровском кругу”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 57(1), 35–43.
52. Иванић, Душан. (2005а). *Стармали Јована Јовановића Змаја, студија, избор текстова*. Београд: Библиотека града Београда.
53. Иванић, Душан. (2005б). „Трач/чаршија или нишки Theatrum mundi у прози Стевана Сремца“. *Градина*, 41(8), 16–26.
54. Иванић, Душан. (1996). „Хронотоп пута у српској реалистичкој прози”. *Књижевна историја*, 28(100), 463–481.
55. Иванић, Душан. (2008). *Књижевна периодика српског реализма*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска.
56. Ивковић, Таса. (1889). *Бомбе, посвећене Железничком друштву језуита, Бонтуа, Контоар д' Есконта, Виталиса, Лендер-банке, напредњацима итд, написао Мон ати*. Београд: Штампарија Св. Николића.
57. Игњатовић, Јаков. (1988). „Књижевност и политика”. Бошков, Живојин (прир.), *О књижевности* (стр. 196–257). Нови Сад: Матица српска, Приштина: Јединство.
58. Игњатовић, Јаков. (1989). *Мемоари. I*. Нови Сад: Матица српска, Приштина: Јединство.
59. Јанц, Загорка. (б. г.). *Стара српска карикатура и сатира*. Београд: Музеј примењене уметности.
60. Иконић, Ивана. (2011). *(О)смех Стевана Сремца*. Нови Сад: Матица српска.
61. Илић, Војислав. (1961). „Србин у рају”. У: Павић, Милорад (прир.), *Сабрана дела. I* (стр. 563). Београд: Просвета, Београд.
62. Јанковић, Драгослав. (1997). *Рађање парламентарне демократије, политичке странке у Србији XIX века*. Београд: Правни факултет.
63. Jaus, Hans Robert. (1991). „Horizont očekivanja publike”. У: Milosavljević, Petar (prir.), *Teorijska misao o književnosti* (стр. 574–585). Novi Sad: Svetovi.
64. Јовановић, Слободан. (1934а). *Влада Александра Обреновића, књ. I*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
65. Јовановић, Слободан. (1934б). *Влада Милана Обреновића. Књ. I*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
66. Јовановић, Слободан. (1990). *Влада Милана Обреновића. Део 2*. Београд: БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ. Први пут објављено: Јовановић, Слободан. (1927). *Влада Милана Обреновића. Књ. 2, (1878–1889)*, Београд: Издавачка књижница Геце Кона.
67. Јовановић, Слободан. (1934в). *Влада Милана Обреновића. Књ. 3*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
68. Јовановић, Слободан. (1938). „Лаза Костић као сарадник Брке”. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 17(1–2), 15–16.
69. Јовић, Спиридон. (1836). „Спомен”. *Србска зора*, 174–175.
70. Јовићевић, Тајјана. (2013). „Књижевност у полицији: српски реалисти у *Полицијском гласнику*”. *Књижевност и новинарство у (пост)реализму* (стр. 79–91). Београд: Институт за књижевност и уметност.
71. *Камила, лист* (1874–1875), Нови Сад.
72. Brnčić, Jadranka (ur.). (2005). *Karikatura*. Zagreb: Filozofski fakultet sveučilištva.

73. Кисић, Милица. (1990). „Српска хумористичка штампа (Библиографија)”. *Новинарски летопис*, 3(3), 60–116.
74. Кисић, Милица, & Булатовић, Бранка. (1996). *Српска штампа 1768–1995. Историјско-библиографски преглед*. Београд: Медија центар.
75. Клеут, Марија. (2003). „Постиљонске оде Јована Јовановића Змаја”. У: Јован Јовановић Змај, *Гледајући Нови Сад, постиљонске оде Јована Јовановића Змаја* (стр. 75–90). Нови Сад: Матица српска/Змај.
76. Коларић, Миодраг. (1954). „Прве политичке карикатуре код Срба”. *Зборник Матице српске. Серија друштвених наука*, (6), 156–161.
77. Костић, Лаза. (1990). „[L'assassinat du roi Alexandre et de la reine Draga]”, превод: „[Убиство краља Александра и краљице Драге]”. Лексовац, Младен, прир., *О политици, о уметности, новински чланци. 4, 1887–1891, 1903 (277–340)*. Нови Сад: Матица српска.
78. Крестић, Василије Ђ. (2002). *Бискуп Штросмајер у светлу нових извора*. Нови Сад: Прометеј.
79. Крестић, Василије Ђ. (2013). *Срби у Угарској 1790–1918*. Нови Сад: Матица српска.
80. Крестић, Василије Ђ. (2003). *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства/Историјски институт.
81. Криžанић, Рјер. (1921). „О karikaturi...”. *Kritika*, 3, 104–105.
82. Лесковац, Младен. (1969). „Јован Јовановић Змај (Хронолошки подаци)”. У: Јовановић Змај, Јован, *Ђулићи. Ђулићи увеоци* (стр. 79). Нови Сад: Матица српска.
83. Лесковац, Младен. (1991). *Лаза Костић, огледи и чланци*. Нови Сад: Матица српска.
84. Лесковац, Младен. (2003). „Змајево сведочење на суђењу Јаши Томићу године 1891”. Дамјанов, Сава, & Мустеданагић, Лидија (прир.), *Нови Сад, земљи рај* (стр. 191–202). Панчево: Mali Nemo.
85. Lukić Svetić, Marina. (2015). „Najveća tajna fatalne kraljice”. *Politika online*, 20. novembar 2014. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/t44889.lt.html>
86. Љубоја, Гордана. (2001). *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*. Београд: Етнографски музеј.
87. Максимовић, Горан. (2013). *Заборављени књижевници, књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека*. Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, Ниш: Филозофски факултет.
88. Максимовић, Горан. (1997). „Комично као поступак демитологизације у Домановићевим сатирама *Краљевић Марко по други пут међу Србима и Вођа*”. *Књижевност и језик*, 45(2–3), 97–104.
89. Максимовић, Горан. (1998). *Магија Сремчевог смијеха, (ка поетици комичног у дјелу Стевана Сремца)*. Ниш: Просвета.
90. Максимовић, Горан. (2003). *Тријумф смијеха, комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића*. Ниш: Просвета.
91. Макуљевић, Ненад. (2006). *Уметност и национална идеја у XIX веку. Систем европске и српске визуелне културе у служби нације*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
92. *Мала енциклопедија Просвета, 1, А–Ј*. (1978а). Београд: Просвета.
93. *Мала енциклопедија Просвета, 2, К–П*. (1978б). Београд: Просвета.

94. *Мала енциклопедија Просвета. 3, По–Ш.* (1986). Београд: Просвета.
95. Marić, Sreten. (1968). *Glasnici apokalipse, zapisi i eseji*. Beograd: Nolit.
96. Марјано, Алек. (1982). *Једна смешна историја, (Српска хумористичко-сатирична утампа)*. Београд : Жеж.
97. Марјановић, Чедомир. (2014). *Историја Српске цркве*. Београд.
<http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Istorija/IstorijaSPCMarjanovic/IstorijaSPC60.htm>
(Приступљено: 26. марта 2015. године)
98. Марковић, Предраг. (2002). „Дивилзација против варварства – прилог теорији заједничког порекла етничких стереотипа”. *Нова српска политичка мисао. Књ. 3, Посебно издање Етнички стереотипи, XX*, 5–31.
99. Marković, Slobodan G. (2007). *Dečansko pitanje – drugi tom Kosovske trilogije* Dušana T. Batakovića. http://starisajt.nspm.rs/Prikazi/2007_slgmarkovic1.htm (Pristupljeno: 14. februara 2015).
100. Мартинов, Војислав. (2012). „Политичке карикатуре Димитрија Аврамовића из 1848. године”. *Раd Музеја Војводине*, (54), 131–152.
101. Марчетић, Адријана. (1992). „Путописи у забавно-поучној периодици почетком века”. У: Пековић, Слободанка, Матовић, Весна (ур.), *Традиционално и модерно у српским часописима на почетку века (1895–1914), Зборник радова* (стр. 183–190). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.
102. Матовић, Весна, Циндори, Марија (ур.). (1995). *Банатска периодика XIX и XX века, зборник радова*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност, Зрењанин: Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин”.
103. Матовић, Весна (ур.). (2010). *Жанрови у српској периодци, зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност. Нови Сад: Матица српска.
104. Матош, Антун Густав. (1952). „Стеван Сремац”. У: Матош, Антун Густав. *Есеји и фелтони о српским писцима* (стр. 30–31). Београд: Просвета.
105. Мијатовић, Чедомиљ. (2008). „Шта ја знам о давању железничке концесије Бонту”, Марковић, Слободан Г. (прев. и прир.), *Успомене балканског дипломате* (Chedomille Mijatovich, *The Memoirs of a Balkan Diplomatist*, Cassel and Company, Ltd, London, New York, Toronto and Melbourne, 1917) (стр. 292–308). Београд: Радио телевизија Србије.
106. Milosavljević, Darko. (2008). „Dr Laza Paču – finansijski genije”. *Profit magazin*, (1). http://www.profitmagazin.com/izdanja/broj_1/dr_laza_pacu.27.html. (Pristupljeno: 8. avgusta 2015)
107. Мисаиловић, Миленко. (2008). „Откривање комичке кривице као константне категорије у европској и српској комедиографији”. У: Тешић, Гојко (ур.), *Теорија, естетика, поетика, зборник радова у част проф. др Мирослава Шутића* (стр. 139–154). Београд: Институт за књижевност и уметност.
108. Митровић, Јеремија Д. (1984). *Грађа за историју и билиографију српске периодике до 1920. године*. Београд: Просвета.
109. Mihajlović Mihiz, Borislav. (2008). *Autobiografija – o drugima*. Beograd: Evro–Giunti.
110. Navaski, Viktor S. (2014). *Umetnost kontroverzi, političke karikature i njihova trajna moć*. Beograd: Albatros plus.
111. Novaković, Slobodan. (1989). „Istorija kao karikatura – karikatura kao istorija”. *Smeha crtači* (стр. 7–20). Beograd: Udruženje novinara SR Srbije.
112. „Ново читање традиције. Разговор”. (1997, јун). *Летопис Матице српске*, 459(6), 900–962.

113. Нушић, Бранислав. (1984). *Стари Београд*. Београд: Просвета.
114. Orlović, David. (2011, Jan-Jun). „Talijanski kolonijalizam u Eriteji krajem 19. stoljeća – povijesni pregled”. *Polemos*, 14(27), 113–131.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=110780 (Pristupljeno: 14. juna 2014)
115. Павић, Милорад. (2009). *Веишачки младеж, три кратка нелинеарна романа*. Нови Сад: Матица српска.
116. Павић, Милорад. (1996). *Последња љубав у Цариграду, приручник за гатање*. Београд: Драганић.
117. Павловић, Стеван К. (2004). *Србија, историја иза имена = Serbia, The History Behind the Name*. Београд: Clío.
118. Пековић, Слободанка (ур.). (2001). *Књига о путопису, зборник радова*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
119. Пековић, Слободанка. (2001). „Путопис – условљеност жанра”. Пековић, Слободанка (ур.) *Књига о путопису* (стр. 11–26). Београд: Институт за књижевност и уметност.
120. Perišić, Igor. (2012). *Uvod u teorije smeha, kratak pregled teorija smeha od Platona do Propa*. Београд: Službeni glasnik.
121. Петровић, Душан Н. (2005). *Георгије Бранковић, живототпис и рад на црквеној просвети*. Сремски Карловци: Српска православна богословија Светог Арсенија I Сремца.
122. Petrović, Momčilo. (2014). „Premijer koji je voleo mito, najveća korupcionaška afera”. <http://www.blic.rs/Riznica/Istorije/490150/Premijer-koji-je-voleo-mito> (Posećeno: 25. avgusta 2014)
123. Пироћанац, Милан. (2004). *Белешке*. Београд: Завод за уџбенике.
124. Попов, Душан. (1983). *Српска штампа у Војводини 1918–1841*. Нови Сад: Матица српска.
125. Поповић, Богдан. (1977). „Књижевни листови”. У: Грчевић, Фрањо (прир.), *Критички радови Богдана Поповића* (стр. 124–152). Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.
126. Поповић, Јован Стерија. (2003). *Забавни календари Винка Лозића, Милобруке, Афоризми, Записке*. Вршац: КОВ, Вршац.
127. Поповић, Радован. (2008). *Српски писци сликари*. Београд: Службени гласник.
128. Роровић, Тања. (2007). *Rečnik književnih termina*. Београд: Logos Art.
129. Поповић-Радовић, Мирјана. (2008). „Књижевно и ликовно”. У: Тешић, Гојко (ур.), *Теорија, естетика, поетика, зборник радова у част проф. др Мирослава Шутића* (стр. 237–241). Београд: Институт за књижевност и уметност.
130. Prop, Vladimir. (1984). *Problemi komike i smeha*. Novi Sad: Dnevnik.
131. „Punch (magazine)”. [https://en.wikipedia.org/wiki/Punch_\(magazine\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Punch_(magazine)) (Pristupljeno: 12. juna 2015)
132. *Путопис, часопис за путописну књижевност*. (2012–2013). Београд: Tenduro Management.
133. Rajs, Arčibald. (1996). *Čujte, Srbi! Čuvajte se sebe*. Београд: Blic.
134. Ракић, Милан. (1985). *Конзулска писма, 1905–1911*. Београд: Просвета.
135. Živković, Dragiša (ur.). (2001). *Rečnik književnih termina*. Вања Лука: Romanov.
136. *Речник српскохрватскога књижевног језика. Књ. I, А–Е*. (1967). Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.

137. *Речник српскохрватскога књижевног језика. Књ. 3, К–О (Косјерић–огранути)*. (1969). Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.
138. *Речник српско хрватског књижевног језика. Књ. 4, О–П (ограшје–претња)*. (1971). Нови Сад: Матица српска.
139. *Речник српско хрватског књижевног језика. Књ. 5, П–С (претовар–стоти)*. (1973). Нови Сад: Матица српска.
140. *Речник српскохрватскога књижевног језика. Књ. 6, (стотина)*. (1976). Нови Сад: Матица српска.
141. Ristić, Svetomir, & Kangrga, Jovan. (1963). *Enciklopedijski nemačko-srpskohrvatski rečnik sa srpskohrvatskom fonetskom oznakom izgovora književnoga nemačkog jezika, 1*. Beograd: Prosveta.
142. Ристовић, Милан. (2011). *Црни Петар и балкански разбојници, Балкан и Србија у немачким сатиричним часописима (1903–1918)*. Београд: Удружење за друштвену историју.
143. Рошуљ, Жарко. (1995). „Геџин Полицијски гласник”. У: Рошуљ, Жарко. *Час описа часописа, Мирођија, Бубањ, Српска везиља, Полицијски гласник* (стр. 169–224). Београд: Институт за књижевност и уметност.
144. Рошуљ, Жарко. (2009). „Сатирична штампа о краљу Милану”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 57(1), 45–77.
145. Рошуљ, Жарко. (1998). *Час описа часописа. 2, Геџа*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
146. Рошуљ, Жарко. (2004). *Час описа часописа. 3, Пера Тодоровић*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
147. Рошуљ, Жарко. (2010а). „’Две речи о карикатури’ Исидоре Секулић у *Новој Европи*”. У: Недић, Марко, & Матовић, Весна (ур.), *Нова Европа 1920–1941, Зборник радова* (стр. 603–616). Београд: Институт за књижевност и уметност.
148. Рошуљ, Жарко. (2010б). „О карикатури као двоструком жанру. (Примери из првих српских шалвивих листова)”. У: Рошуљ, Жарко: *Час описа часописа. 4, Српска шалвива периодика (1850–1870)* (стр. 311–326). Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска.
149. Рошуљ, Жарко. (2011). *Час описа часописа. 5, Краљеви и политичари у српској шалливој периодици (1868–1918)*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.
150. Рошуљ, Жарко. (2014). *Час описа часописа. 6, Жанрови у српској шалливој периодици (1830–1918)*. Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за књижевност и уметност.
151. Руварац, Димитрије. (1924). *Парница саборског одбора против наследника патријарха Георгија Бранковића ради „неприпадног обogaћења” патријархова на штету срп. нар. цркв. фондова*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
152. Rumenjак, Nives. (2006). „Manjinski identitet i autostereotipi: srpska karikatura u Hrvatskoj 1896–1902”. *Časopis za suvremenu povijest*, 38(2), 549–567.
153. Секулић, Исидора. (1962) „Карикатура”. У: Секулић, Исидора. *Теме. Сабрана дела Исидоре Секулић. Књ. 10* (стр. 374–379). Нови Сад: Матица српска.
154. „Сени Драгутина Ј. Дамјановића – национални радник, новинар и сликар”. (1929, 20. август). *Политика*, 26(7649), 4.

155. Скерлић, Јован. (1912). „Анте Старчевић”. *Српски књижевни гласник*, 28(1), 56–61; (2), 136–141; (3), 212–218.
156. Скерлић, Јован. (1911). *Историјски преглед српске штампе, 1791–1911*. Београд: Српско новинарско удружење.
157. Скерлић, Јован. (1964). „Хумор и сатира Бранислава Нушића, *Бен Акиба*”. У: Скерлић, Јован. *Писци и књиге*. 4 (стр. 178–187). Београд: Просвета.
158. Сремац, Стеван. (1977). *Поп Ђура и поп Спира. Лимунација у селу*. Београд: Просвета.
159. *Српске Новине*. (1882, 12. окт.). 50(226).
160. Стајић, Васа. (1951). *Грађа за културну историју Новог Сада*. Нови Сад: Матица српска.
161. Станковић, Корнелије. (2007). „Чија ли је тараба, чија ли су врата”. У: Станковић, Корнелије, *Песме за глас и клавир, мушки и мешовити хор. Књ. 2* [Штампана музикалија]. Београд: Музиколошки институт Српске академије наука и уметности, Нови Сад: Завод за културу Војводине.
162. Стерн, Лоренс. (1995). *Тристрам Шенди, роман*. Београд: Просвета.
163. Стефановић, Мирјана Д. (2010). „Путопис као књижевна врста”. *Књижевна историја*, 42(140/141), 111–120.
164. Стојачевић, Владимир. (1990). „Балканска политика Србије у Калајевом дневнику 1868–1872. године”. *Глас, Одељење историјских наука*, 360(7).
165. Tamás, Ágnes. (2014). *Nemzetiségek görbe tükrében: 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon*. Pozsony: Kalligram.
166. Tamás, Ágnes. (2011). „Names of Characters of Non-Hungarian National Groups in Hungarian and Austrian Humour Magazines in the second half of the 19th Century”. *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. Annex. Secció 7*. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/179.pdf>, DOI: 10.2436/15.8040.01.179. (Pristupljeno: 20. maja 2015)
167. Tinjanov, Jurij Nikolajevič. (1991). „Књижевна činjenica”. У: Milosavljević, Petar (prir.), *Teorijska misao o književnosti* (стр. 461–462). Novi Sad: Svetovi.
168. Тодић Јакшић, Тијана Р., & Јевремовић, Јелена Д. (2014). „Карикатура – забава, уметност и научни допринос”. *Зборник радова Филозофског факултета*, 44(3). <http://aseestant.ceon.rs/index.php/zrffp/article/view/6267/2583> (Пристапљено: 20. фебруар 2015)
169. Tolić Oraić, Dubravka. (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
170. Томић, Ново. (2009). „У корак са светском карикатуром”. У: *Димитрије Давидовић вечити савременик, 1789–2009* (стр. 143–153). Београд: Службени гласник.
171. Станиша Тутњевић. (2011). „Путопис и периодика или један аспект поетике путописне књижевности”. *Књижевна историја*, 33, 113–115, 171–175.
172. Тутњевић, Станиша. (1997). *Часопис као књижевни облик. Прилог типологији књижевне периодике*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
173. Фајфрић, Жељко. (2009). „Миљивоје Мауковић”. *Шидски медаљони*, 2 (стр. 62–80). Сремска Митровица: Табернакл.
174. Frojd, Sigmund. (1981). *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom, Odabrana dela Sigmunda Frojda. Књ. 3*. Novi Sad: Matica srpska.

175. Harfam, Džefri. (2004, jul–avg.). „Groteskno: prvi principi”. *Polja*, 49(429), 49–57.
176. Holand, Patriša. (2005). „Novinska fotografija”. U: *Uvod u studije medija* (str. 699–717). Beograd: Clio.
177. „Caricature”. U: *Oxford Dictionary of Art* (str. 103–104). New edition, Oxford: Oxford University Press.
178. „Caricature, Cartoon, and Comic Strip”. (1974). U: *New Encyclopaedia Britannica, in 30 Volumes, Macropaedia. Vol. 3* (str. 909–922). 15th Ed. Chicago: Encyclopaedia Britannica Inc.
179. *Collection de caricatures et de charges pour servir à l'histoire de la guerre et de la révolution de 1870-1871 (Band 8)*.
http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/caricatures1870_1871bd8/0001 (Приступљено: 15. март 2015)
180. „Шаливи листови, туђи и наши”. (1864, 12. јул). *Србски дневник*, (77).
181. Шемјакин, Андреј Л. (2003). „Митрополит Михаило у емиграцији (Заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића”. *Зборник Историјског музеја Србије*, (31), 222–223.
http://www.imus.org.rs/w3_zbornici/z-11.pdf (Приступљено 17. јула 2015)
182. Шестаков, В. П. (сост.) (2002). *Феноменологија смеха: карикатура, пародия, гротеск в современной культуре*. Москва: Российский институт культурологии МК РФ.
183. Шкловски, Виктор. (1995). „Часопис као књижевни облик”. *Итака, ревија за књижевност, уметност и мишљење*, I(нулти), 155–156.
184. Wright, Thomas. (1968). *A History of Caricature and Grotesque in Literature and Art*. New York: Frederick Ungar Publishing Co.
185. www.njuz.net (Pristupljeno: 20. juna 2015)

ПРИЛОЗИ

Слика 7, „Тражи се воћков”, *Бич*, 1890, бр. 6.

Слика 10, „Хоће дива да саране жива!”, *Бич*, 1890, бр. 12.

Слика 8, „Улазак у Сион”, *Бич*, 1890, бр. 18.

Слика 11, „Венчање око врбе”, *Бич*, 1889, бр. 15.

Слика 9, „Страшни суд”, *Бич*, 1890, бр. 10.

Слика 12, „Либералска кубура”, *Бич*, 1890, бр. 5.

Слика 13, „Крмаче за свиње”, *Бич*, 1890, бр. 27.

Слика 14, „Економски рат”, *Бич*, 1890, бр. 23.

Слика 15, „Нова фузионашка кујна”, *Бич*, 1890, бр. 19.

Слика 16, „Ни лудом теци, ни паметном остави”, *Бич*, 1890, бр. 20.

Слика 17, „Кицош Пера и његове метаморфозе”, *Бич*, 1889, бр. 3.

Слика 18, „Бомбардање”, *Бич*, 1889, бр. 37.

Слика 19, „Потурица”, *Брка*, 1883, бр. 37.

Слика 20, Заглавље *Брке*, 1883, бр. 13.

Слика 23, „Посљедице *Новог црквеног закона*”, *Брка*, 1883, бр. 5.

Слика 21, „Книћанка обешена”, *Брка*, 1883, ванредни бр. 10.

Слика 24, „Јавна лицитација”, *Брка*, 1883, бр. 19.

Слика 22, „На-предни ар”, *Брка*, 1882, бр. 32.

Слика 25, „Благодети слободне штампе”, *Брка*, 1883, бр. 15.

Слика 26, „Ура! Живо! Ура!!”, Брка, 1883, бр. 17.

Слика 29, „Арфонискиња”, Брка, 1883, бр. 23.

Слика 27, „Они што шарају”, Брка, 1883, бр. 18.

Слика 30, „Колера”, Брка, 1883, бр. 30.

Слика 28, „Пут Аљин од Ужица”, Брка, 1882, бр. 29.

Слика 31, „Мир в' сјем!”, Брка, 1889, бр. 98.

Слика 32, „Лижи!”, *Брка*, 1889, бр. 98.

Слика 35, „Хајка на Балкану”, *Брка*, 1903, бр. 38.

Слика 33, „Европска ситуација”, *Брка*, 1898, бр. 2.

Слика 36, „Деветнајести је век – Штајнбуришко пиво – најбољи је лек!”, *Брка*, 1887, бр. 28.

Слика 34, „За Звечане – Дечане”, *Брка*, 1903, бр. 35.

Слика 37, „Дјејствија Штајнбрушког пива”, *Брка*, 1887, бр. 35.

Слика 38, „Постанак наших дама по Дарвиновој теорији”, *Брка*, 1882, бр. 28.

Слика 41, „Од сад на мајалес...ал у соби”, *Бубањ*, 1897, бр. 16.

Слика 39, „Данашња мода”, *Брка*, 1883, бр. 9.

Слика 42, „Диплома”, *Бубањ*, 1897, бр. 18

Слика 40, „Прикривена слика”, *Бубањ*, 1897, бр. 16.

Слика 43, „Женомрци у слободи”, *Бубањ*, 1897, бр. 19.

Слика 47, „Дима и Сима”, Бубањ, 1897, бр. 29.

Слика 50, „Уживају – ко у рају”, Бубањ, 1897, бр. 36.

Слика 48, „Старе песме на нов глас”, Бубањ, 1897, бр. 30.

Слика 51, „Ђувегија”, Бубањ, 1898, бр. 2.

Слика 49, „Прић-Мића први пут на балу”, Бубањ, 1897, бр. 35.

Слика 52, „Па шта мени фали”, Бубањ, 1898, бр. 2.

Слика 58, „Лала и Лечник”, *Бубањ*, 1899, бр. 10.

Слика 59, „Пророк трносац”, *Врач погађач*, 1896, бр. 1.

Слика 60, „Последња инштанција (Одјек са *Trebevićeve* прославе.)”, *Врач погађач*, 1900, бр. 16.

Слика 61, „Како постаје лугар (По Дарвиновој теорији.)”, *Врач погађач*, 1896, бр. 6.

Слика 62, [„Сликају се”], *Врач погађач*, 1896, бр. 2.

Слика 63, „Сигурна узданица”, *Врач погађач*, 1896, бр. 5.

Слика 64, „Српске народне пословице у слици”, *Врач погађач*, 1896, бр. 5.

Слика 65, „Октроисање”, *Врач погађач*, 1897, бр. 9.

Слика 66, [„Расквоц’о се Банфи-паша”], *Врач погађач*, 1896, бр. 6.

Слика 67, „За учење гео(р)графије. Мали кажипут Георгијевих дефраудација”, *Врач погађач*, 1899, бр. 20.

Слика 68, [„Крња наказа”], *Врач погађач*, 1899, бр. 4.

Слика 69, [„Свјатост”], *Врач погађач*, 1898, бр. 8.

Слика 70, [„Трбушко“], *Врач пошта*, 1899, бр. 17.

Слика 73, [„Хиљадарка“], *Врач пошта*, 1896, бр. 8.

Слика 71, „Ђура пл. Ђурковић према српском народу“, *Врач пошта*, 1896, бр. 6.

Слика 74, [„Магице“], *Врач пошта*, 1896, бр. 10.

Слика 72, [„Српски клуб“], *Врач пошта*, 1898, бр. 22.

Слика 75, [„Француз, Грекос, Рус“], *Врач пошта*, 1896, бр. 13.

Слика 76, [„Последњи час“], *Врач пошта*, 1899, бр. 1.

Слика 79, [„Краља ни од корова“], *Врач пошта*, 1899, бр.18.

Слика 77, „Мало пародије на Јовановићеву слику *Деда учи свог унука мачевању.*“, *Врач пошта*, 1899, бр. 20.

Слика 80, „Уставни волшебњак. (Да богме, у Београду)“, *Врач пошта*, 1903, бр. 8.

Слика 78, [„Погледај *преда се*“], *Врач пошта*, 1899, бр. 15.

Слика 81, [„29. мај 1903“], *Врач пошта*, 1903, бр. 12.

Слика 82, [„Ко ће коме?“], *Врач погађач*, 1903, бр.12.

Слика 85, „Достојна висина (по Српској застави)“, *Геџа*, 1893, бр. 12.

Слика 83, „Гецино воскресeње“, *Геџа*, 1893, бр. 9.

Слика 86, „Срећан пут“, *Геџа*, 1893, бр. 27.

Слика 84, „Удар на удар“, *Геџа*, 1893, бр. 9.

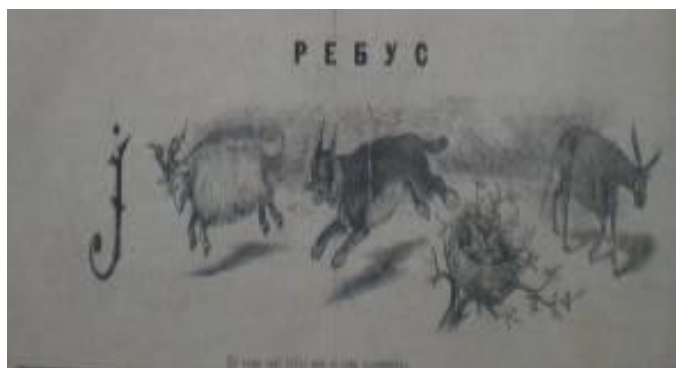
Слика 87, „На вечери код Хације“, *Геџа*, 1894, бр. 5.

Слика 88, „На горачињском гробљу”, *Гец*, 1894, бр. 14.

Слика 89, „Николино панамино”, *Гец*, 1893, бр. 16.

Слика 90, „Ребус”, *Гец*, 1893, бр. 31.

Слика 91, „Спаситељ – укротитељ”, *Гец*, 1893, бр. 13.

Слика 92, „После примљеног Трговинског уговора”, *Гец*, 1893, бр. 19.

Слика 93, „Себи руке”, *Гец*, 17. октобар, 1893, бр. 36.

Слика 94, „Квитирање”, *Гец*, 1893, бр. 44.

Слика 95, „Ил' овако ил' овако”, *Дар-мар*, 1882, бр. 3.

Слика 98, „Свечани долазак малог финансијера у Србију”, *Дар-мар*, 1882, бр. 8.

Слика 96, „Грозно наседаније...”, *Дар-мар*, 1882, бр. Ванредни лист.

Слика 99, „Све за народ (22 фебруара)”, *Дар-мар*, 1882, бр. 9.

Слика 97, „Регрес”, *Дар-мар*, 1882, бр. 7.

Слика 100, „Бабиње”, *Дар-мар*, 1882, бр. 13.

Слика 101, „Поочим и посинак”, *Дар-мар*, 1882, бр. 15.

Слика 104, „У бањи нема лека.”, *Ера*, 1882, бр. 1.

Слика 102, „Слика после избора”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.

Слика 105, „Полазак радикалних ација на Крагујевачку ђабу.”, *Ера*, 1882, бр. 2

Слика 103, „Како би се дикоја српска песма могла илустровати”, *Баволан*, 1881, бр. 2/3.

Слика 106, „Ноћни ред радикално-либералне скупштине у Крагујевцу”, *Ера*, 1882, бр. 2.

Слика 107, „Пут на ацилук”, *Ера*, 1882, бр. 8.

Слика 110, [„Када Еру носи”], *Ера*, 1882, бр. 9.

Слика 108, „Два Бизмарка”, *Ера*, 1882, бр. 8.

Слика 111, [„Нов Устав”], *Зврка*, 1883, бр. 1.

Слика 109, „У либералној телалници”, *Ера*, 1882, бр. 8.

Слика 112, „Устав и слободна штампа (за време Либералне владе).”, *Зврка*, бр. 2.

Слика 113, [„Веруј, драга Илка“], *Зврка*, 1883, бр. 2.

Слика 116, „Дошао ђаво по своје“, *Лалин рабош*, 1895, бр. 1.

Слика 114, [„Цензура“], *Зврка*, 1883, бр. 3.

Слика 117, „Трагикомедија из живота једног бившег сомборскога проте [1].“, *Лалин рабош*, бр. 2.

Слика 115, „Болесник на лечењу.“, *Зврка*, 1883, бр. 4.

Слика 118, „Трагикомедија из живота једног бившег сомборскога проте [2].“, *Лалин рабош*, бр. 2.

Слика 119, „У Сомбору. Некад било, сад се приповеда.“, *Лалин рабош*, бр. 4.

Слика 120, „Правосла[в]ије“, *Стармали*, 1882, бр. 19.

Слика 121, „Душанов орао“, *Стармали*, 1882, бр. 20.

Слика 122, „Кад би било као што није“, *Стармали*, 1882, бр. 28.

Слика 123, „Има револвера и без руска натписа”, *Стармали*, 1882, бр. 30.

Слика 126, „Добро је Јоцко одговорио”, *Стармали*, 1883, бр. 13.

Слика 124, [„Гробар”], *Стармали*, 1882, бр. 35.

Слика 125, [„Пресуда на смрт Илки Марковић”], *Стармали*, 1883, бр. 12.

Слика 127, „Скоро невероватан догађај при игрању валцера”, *Стармали*, 1888, бр. 23.

Слика 128, [„Шегра Јоја и Шегра Стоја”], *Стармали*, 1889, бр. 9.

Слика 129, „Фрицка – Парид новог времена”, *Стармали*, 1889, бр. 11.

Слика 130, „Искај – ке да го најдеш.”, *Телефон*, 1883, бр. 6.

Слика 131, „У војничкој кујни”, *Телефон*, 1883, бр. 6.

Слика 132, „Девојка по моди.”, *Телефон*, 1883, бр. 6.

Слика 133, „По Светом писму”, *Телефон*, 1883, бр. 6.

Слика 135, „Господин Моја и господин Која”, *Телефон*, 1883, бр. 14.

Слика 134, „Санитетска предохрана”, *Телефон*, 1883, бр. 6.

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Слика 1, „Humoristische Karte von Europa im Jahre 1870.”	367
Слика 2, „Сеоба из Босне”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 17.	367
Слика 3, „Шта би хтела, кад би смела?”	367
Слика 4, „Дрво познања добра и зла”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 36.	367
Слика 5, „Хотел Босна”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 21.	367
Слика 6, „Кригс-партија”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 20.	367
Слика 7, „Тражи се воћков”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 6.	368
Слика 8, „Улазак у Сион”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 18.	368
Слика 9, „Страшни суд”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 10.	368
Слика 10, „Хоће дива да саране жива!”	368
Слика 11, „Венчање око врбе”, <i>Бич</i> , 1889, бр. 15.	368
Слика 12, „Либералска кубура”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 5.	368
Слика 13, „Крмаче за свиње”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 27.	369
Слика 14, „Економски рат”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 23.	369
Слика 15, „Нова фузионашка кујна”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 19.	369
Слика 16, „Ни лудом теци, ни паметном остави”, <i>Бич</i> , 1890, бр. 20.	369
Слика 17, „Кицош Пера и његове метаморфозе”, <i>Бич</i> , 1889, бр. 3.	369
Слика 18, „Бомбардање”, <i>Бич</i> , 1889, бр. 37.	369
Слика 19, „Потурица”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 37.	369
Слика 20, Заглавље <i>Брке</i> , 1883, бр. 13.	370
Слика 21, „Книћанка обешена”, <i>Брка</i> , 1883, ванредни бр. 10.	370
Слика 22, „На-предни ар”, <i>Брка</i> , 1882, бр. 32.	370
Слика 23, „Посљедице Новог црквеног закона”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 5.	370
Слика 24, „Јавна лицитација”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 19.	370
Слика 25, „Благодети слободне штампе”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 15.	370
Слика 26, „Ура! Живио! Ура!!”	371
Слика 27, „Они што шарају”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 18.	371
Слика 28, „Пут Аљин од Ужица”, <i>Брка</i> , 1882, бр. 29.	371
Слика 29, „Арфонискиња”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 23.	371
Слика 30, „Колера”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 30.	371
Слика 31, „Мир в’ сјем!”	371
Слика 32, „Лижи!”	372
Слика 33, „Европска ситуација”, <i>Брка</i> , 1898, бр. 2.	372
Слика 34, „За Звечане – Дечане”, <i>Брка</i> , 1903, бр. 35.	372
Слика 35, „Хајка на Балкану”, <i>Брка</i> , 1903, бр. 38.	372
Слика 36, „Деветнајести је век – Штајнбуршко пиво – најбољи је лек!”	372
Слика 37, „Дјејствија Штајнбрушког пива”, <i>Брка</i> , 1887, бр. 35.	372
Слика 38, „Постанак наших дама по Дарвиновој теорији”, <i>Брка</i> , 1882, бр. 28.	373
Слика 39, „Данашња мода”, <i>Брка</i> , 1883, бр. 9.	373
Слика 40, „Прикривена слика”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 16.	373
Слика 41, „Од сад на мајалес...ал у соби”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 16.	373
Слика 42, „Диплома”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 18.	373
Слика 43, „Женомрски у слободи”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 19.	373
Слика 44, „Лопов Јова из Долова”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 21.	374
Слика 45, „Гајдаш”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 24.	374
Слика 46, „Тетка Ката на јаузну”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 25.	374
Слика 47, „Дима и Сима”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 29.	375
Слика 48, „Старе песме на нов глас”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 30.	375

Слика 49, „Прић-Мића први пут на балу”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 35.	375
Слика 50, „Уживају – ко у рају”, <i>Бубањ</i> , 1897, бр. 36.	375
Слика 51, „Ђувегија”, <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 2.	375
Слика 52, „Па шта мени фали”, <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 2.	375
Слика 53, „На студенцу”, <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 5.	376
Слика 54, „Теткина деца”, <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 5.	376
Слика 55, „Ко је већма страдао: – ил’ несташна деца, ил’ фотограф Неца”, <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 8.	376
Слика 56, [„Судија”], <i>Бубањ</i> , 1898, бр. 9.	376
Слика 57, „Калфа и шегрт”, <i>Бубањ</i> , 1899, бр. 8.	376
Слика 58, „Лала и Лечник”, <i>Бубањ</i> , 1899, бр. 10.	377
Слика 59, „Пророк троносац”, <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 1.	377
Слика 60, „Последња инштанција (Одјек са <i>Trebevićeve</i> прославе.)”, <i>Врач погађач</i> , 1900, бр. 16.	377
Слика 61, „Како постаје лугар (По Дарвиновој теорији.)”, <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 6.	377
Слика 62, [„Сликају се”], <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 2.	377
Слика 63, „Сигурна узданица”, <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 5.	377
Слика 64, „Српске народне пословице у слици”, <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 5.	378
Слика 65, „Октроисање”, <i>Врач погађач</i> , 1897, бр. 9.	378
Слика 66, [„Расквоц’ о се Банфи-паша”], <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 6.	378
Слика 67, „За учење гео(р)графије. Мали кажипут Георгијевих дефраудација”, <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 20.	378
Слика 68, [„Крња наказа”], <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 4.	378
Слика 69, [„Свјатост”], <i>Врач погађач</i> , 1898, бр. 8.	378
Слика 70, [„Трбушко”], <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 17.	379
Слика 71, „Ђура пл. Ђурковић према српском народу”, <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 6.	379
Слика 72, [„Српски клуб”], <i>Врач погађач</i> , 1898, бр. 22.	379
Слика 73, [„Хиљадарка”], <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 8.	379
Слика 74, [„Матице”], <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 10.	379
Слика 75, [„Француз, Грекос, Рус”], <i>Врач погађач</i> , 1896, бр. 13.	379
Слика 76, [„Последњи час”], <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 1.	380
Слика 77, „Мало пародије на Јовановићеву слику <i>Деда учи свог унука мачевању.</i> ”, <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 20.	380
Слика 78, [„Погледај преда се”], <i>Врач погађач</i> , 1899, бр. 15.	380
Слика 79, [„Краља ни од корова”], <i>Врач погађач</i> , 1899, бр.18.	380
Слика 80, „Уставни волшебњак. (Да богме, у Београду)”, <i>Врач погађач</i> , 1903, бр. 8.	380
Слика 81, [„29. мај 1903”], <i>Врач погађач</i> , 1903, бр. 12.	380
Слика 82, [„Ко ће коме?”], <i>Врач погађач</i> , 1903, бр.12.	381
Слика 83, „Гецино воскресење”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 9.	381
Слика 84, „Удар на удар”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 9.	381
Слика 85, „Достојна висина (по <i>Српској застави</i>)”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 12.	381
Слика 86, „Срећан пут”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 27.	381
Слика 87, „На вечери код Хације”, <i>Геџа</i> , 1894, бр. 5.	381
Слика 88, „На горачићском гробљу”, <i>Геџа</i> , 1894, бр. 14.	382
Слика 89, „Николино панамино”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 16.	382
Слика 90, „Ребус”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 31.	382
Слика 91, „Спаситељ – укротитељ”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 13.	382
Слика 92, „После примљеног Трговинског уговора”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 19.	382
Слика 93, „Себи руке”, <i>Геџа</i> , 17. октобар, 1893, бр. 36.	382
Слика 94, „Квитирање”, <i>Геџа</i> , 1893, бр. 44.	382

Слика 95, „ <i>Ил’ овако ил’ овако</i> ”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 3.	383
Слика 96, „Грозно наседаније...”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. Ванредни лист.	383
Слика 97, „ <i>Р е з р е с</i> ”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 7.	383
Слика 98, „Свечани долазак малог финансијера у Србију”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 8.	383
Слика 99, „Све за народ (22 фебруара)”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 9.	383
Слика 100, „ <i>Б а б и њ е</i> ”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 13.	383
Слика 101, „Поочим и посинак”, <i>Дар-мар</i> , 1882, бр. 15.	384
Слика 102, „Слика после избора”, <i>Ђаволан</i> , 1881, бр. 2/3.	384
Слика 103, „Како би се дикоја српска песма могла илустровати”, <i>Ђаволан</i> , 1881, бр. 2/3.	384
Слика 104, „У бањи нема лека.”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 1.	384
Слика 105, „Полазак радикалних аџија на Крагујевачку ђабу.”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 2.	384
Слика 106, „Ноћни ред радикално-либералне скупштине у Крагујевцу”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 2.	384
Слика 107, „Пут на аџилук”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 8.	385
Слика 108, „Два Бизмарка”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 8.	385
Слика 109, „У либералној телалници”, <i>Ера</i> , 1882, бр. 8.	385
Слика 110, [„Када <i>Еру</i> носи”], <i>Ера</i> , 1882, бр. 9.	385
Слика 111, [„Нов Устав”], <i>Зврчка</i> , 1883, бр. 1.	385
Слика 112, „Устав и слободна штампа (за време Либералне владе).”, <i>Зврчка</i> , бр. 2.	385
Слика 113, [„Веруј, драга Илка”], <i>Зврчка</i> , 1883, бр. 2.	386
Слика 114, [„Цензура”], <i>Зврчка</i> , 1883, бр. 3.	386
Слика 115, „Болесник на лечењу.”, <i>Зврчка</i> , 1883, бр. 4.	386
Слика 116, „Дошао ђаво по своје”, <i>Лалин рабош</i> , 1895, бр. 1.	386
Слика 117, „Трагикомедија из живота једног бившег <i>сомборскога</i> проте [1].”, <i>Лалин рабош</i> , бр. 2.	386
Слика 118, „Трагикомедија из живота једног бившег <i>сомборскога</i> проте [2].”, <i>Лалин рабош</i> , бр. 2.	387
Слика 119, „У Сомбору. Некад било, сад се приповеда.”, <i>Лалин рабош</i> , бр. 4.	387
Слика 120, „Правосла[в]ије”, <i>Стармали</i> , 1882, бр. 19.	387
Слика 121, „Душанов орао”, <i>Стармали</i> , 1882, бр. 20.	387
Слика 122, „Кад би било као што није”, <i>Стармали</i> , 1882, бр. 28.	387
Слика 123, „Има револвера и без руска натписа”, <i>Стармали</i> , 1882, бр. 30.	388
Слика 124, [„Гробар”], <i>Стармали</i> , 1882, бр. 35.	388
Слика 125, [„Пресуда на смрт Илки Марковић”], <i>Стармали</i> , 1883, бр. 12.	388
Слика 126, „Добро је Јоцко одговорио”, <i>Стармали</i> , 1883, бр. 13.	388
Слика 127, „Скоро невероватан догађај при игрању валцера”, <i>Стармали</i> , 1888, бр. 23.	388
Слика 128, [„Шегра Јоја и Шегра Стоја”], <i>Стармали</i> , 1889, бр. 9.	389
Слика 129, „Фриџика – Парид новог времена”, <i>Стармали</i> , 1889, бр. 11.	389
Слика 130, „Искај – ке да го најдеш.”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 6.	389
Слика 131, „У војничкој кујни”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 6.	389
Слика 132, „Девојка по моди.”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 6.	389
Слика 133, „По Светом писму”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 6.	390
Слика 134, „Санитетска предохрана”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 6.	390
Слика 135, „Господин Моја и господин Која”, <i>Телефон</i> , 1883, бр. 14.	390

РЕЧНИК МАЊЕ ПОЗНАТИХ РЕЧИ И ИЗРАЗА

- Ар** или *ахар* м тур. – 1. коњушница, штала (Речник, 1967, 114)
- Беамгер** м нем. варв. – чиновник (Речник, 1967, стр. 155)
- Бундаш**, -аша, м мац. – 1. човек који носи бунду, опаклија; 2. пас бундасте длаке; 3. дугачак кожух са рукавима (Речник, 1967, стр. 304)
- Геца** м (вок. гецо) – 1. сељак или геак (обично за србијанског сељака). 2. покр. а) патуљак, кржљав човек; б) закржљало прасе (Речник, 1967, стр. 479)
- Даба** м (вок. дабо) дабо – ђаво. Изр. хромџи ђаво, ђаволски поглавица (Речник, 1967, стр. 608)
- Дефраудација** ж мет. – проневера, превара, утаја (Речник, 1967, стр. 668)
- Дефраудант** м – проневерилац, варалица, утајивач (Речник, 1967, стр. 668)
- Drang Nash Osten** – термин који је усвојен у XIX веку и означава немачку експанзију ка словенским земљама. Користио се као мото немачког покрета на исток
- Јаузна** ж покр. – ужина
- Кајмакам** м арап. – срески начелник у турско време; налазио се на челу казе, тј. среза, као највиши орган управне власти. Имао је на располагању оружану силу полиције и жандармерије, коју је распоређивао по потреби и по упутствима мутесарифа (Мала енциклопедија Просвета, 1978б, стр. 173)
- Курцон** м погрд. – лажљивац, невера (Речник, 1969, стр. 137)
- Мангура** ж (...) тур. – ситан турски бакарни новац; пара, новчић (Речник, 1969, стр. 292)
- Мемелук** м. – 2. фиг. одани слуга који без поговора слуша сваку наредбу свог господара (Речник, 1969, стр. 290)
- Пеца** ж – сводница, подводица (Речник, 1971, стр. 378)
- Раб** м цсл. заст. – роб, слуга. У изр. – божји раб је онај које се покорава верским законима, који поштује верске обичаје и норме (Речник, 1973, стр. 315)
- Рабош** м – 1. заст. а. комад дрвета на ком се зарезима, цртама бележе дуговања и потраживања. (Речник, 1973, стр. 317)
- Регрес** ант. – 2. екон. правн. одштета, накнада (Речник, 1973, стр. 481)
- Теслимити** турц. – уручити, предати, уступити нешто за новац, продати (Речник, 1976, стр. 195)
- Тока** м – корице, футрола, кутија (Речник, 1976, стр. 230)
- Ћифта** м вок. чифто тур. погрд. – 1. трговчић, ситничар. 2. зеленаш, лихвар, каишар; тврдица, шкртац (Речник, 1976, стр. 364–365).
- Фербл** м нем. – хазардна карташка игра; исп. фарбл (Речник, 1976, стр. 664).
- Фунга** ж заст. 1. мера за тежину (у разним земљама различита, око ½ кг). 2. новчана јединица неких држава (Речник, 1976, стр. 698).
- Haupttreffer** м – главни згодитак (Ristić & Kangrga, 1963, str. 634).
- Чеврнтија** ж тур. – вртлог, вир (Речник, 1976, 853).
- Шиљер**, -а и шиљерац, -рца м – шилерм (стр. 957). Стога, даље трагање води ка: шилер м нем. варв. врста црвеног вина; комињак (Речник, 1976, стр. 955).